

Західний науковий центр
НАН України та МОН України

Громадська організація
«Львівський аналітичний дім»

Психологічні виміри культури, економіки, управління: науковий журнал

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal

ВИПУСК XI

*Матеріали другої наукової конференції на тему:
«Західноукраїнська психологія вчора та сьогодні,
присвяченої С. Балею, О. Кульчицькому, Я. Цурковському»*

Львів, 12 березня 2018 року

Львів – 2018

Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал / [відповідальний ред. О.М. Лозинський]. Україна, Львів. – Випуск XI, 2018. – 432 с.

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal / [responsible editor O.M. Lozynskyi]. Ukraine, Lviv. – XI, 2018. – 432 p.

Друкуються матеріали другої наукової конференції на тему: «Західноукраїнська психологія вчора та сьогодні, присвяченої С. Балею, О. Кульчицькому, Я. Цурковському», що відбулась у Львові 12 березня 2018 р.

Організатори конференції: громадська організація «Львівський аналітичний дім», Західний науковий центр НАН України та МОН України. Підтримка – кафедра теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка».

Матеріали друкуються у редакції авторів. За дотримання авторських прав, достовірність інформації, коректність висновків відповідальність несуть автори.

Упорядники можуть не погоджуватися з ідеями авторів статей.

Керівник проекту, відповідальний редактор О.М. Лозинський.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Н.І. Жигайло д-р пс. н., проф.; І.В. Карівець д-р філос. н., доц.;
О.Д. Кузнецова д-р філол. н., проф.; І.І. Семків к. пс. н., доц.;
М.З. Буник к. політ. н., доц.; О.І. Гук к. філос. н., доц.;
О.М. Лосик к. філос. н., доц.; Б.О. Магура к. техн. н., доц.;
Т.Д. Матвійчук к. соц. н.; У.Ю. Парубій ст. викл.;
О.В. Руденко к. мистецтв., доц.; С.М. Рутар к. філос. н.;
Є.В. Захарчук ст. наук. співроб.; І.І. Кожушко-Лозинська.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ №22073-11973 ПР від 31.03.2016 р.

ББК 88. 5

© ГО «Львівський аналітичний дім», 2018.
© Західний науковий центр НАН України та МОН України, 2018.

Зміст:

ПЕРЕДМОВА	7
ЧАСТИНА 1. ПРИВЕРНЕННЯ УВАГИ ДО ВИДАТНИХ	
ПОСТАТЕЙ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ	9
Степан Балея, Олександр Кульчицький, Ярослав Цурковський – видатні західноукраїнські психологи	9
Левик Богдан. Основні психоаналітичні висновки роботи Стефана Балея «З психології творчості Шевченка»	13
Софінська Ірина, Токарська Антоніна. Учений і громадянин Австро-Угорщини, ЗУНР, Польщі	20
Семенів Наталія. Дослідження психологічних аспектів національного характеру українського народу в працях О.Кульчицького	27
Цурковський Ярослав. Інтегральна методика психологічного дослідження та її теоретичне обґрунтування: контрольні психічні процеси та методика їх вивчення у спортсменів.....	34
Цурковський Ярослав. Застосування теорії психічної контрольності в експериментальній практиці.....	45
Вінтюк Юрій. Особистість і діяльність Ярослава Цурковського: проблема дослідження і її складові	48
Захарчук Євгеній. Василь Панейко, Юрій Панейко – брати, уродженці Золочева, котрі прислужилися Україні ..	61
ЧАСТИНА 2. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ	
ДОСЛІДЖЕНЬ	65
Алмаші Світлана. Проблема дослідження соціально- психологічних характеристик людей літнього віку	65
Березовська Лариса. Прояв психічних станів у процесі реадаптації демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО	72
Бойко Анастасія. Особливості психологічного супроводження студентів-першокурсників, які є учасниками аматорського оркестру.....	81
Гаврютіна Марта. Співвідношення тілобудови, темпераменту і характеру в теорії Е. Кречмера.....	89
Гапон Надія. Українська жінка та її горизонти: нарративний аналіз студентських есеїв	95

Данилевич Наталія. Шляхи вдосконалення системи мотивування в процесі управління персоналом підприємства	102
Жидецький Юрій, Ясінський В'ячеслав. Психолого-педагогічна профілактика суїциду серед працівників силових відомств	119
Кіца Мар'яна. Висвітлення теми АТО у випусках новин (на прикладі «1+1» та «Інтер»)	130
Костю Світлана. Творчість як детермінанта успішності сучасної молоді.....	139
Кохан Маріанна. Методичні підходи до практичного бізнес-коучингу	146
Кравчук Світлана. Особливості психологічної пружності та життєстійкості особистості як чинників запобігання негативним наслідкам воєнного конфлікту.....	156
Лозинський Олег, Кожушко-Лозинська Ірина. Психологія кіномистецтва та кінематографічні уподобання молоді.....	165
Лозинський Олег. Корупційна субкультура та психологічні чинники антикорупційної спроможності	181
Місенг Дар'я. Ціннісні орієнтації сучасного українського юнацтва	198
Мудра Ірина. Застосування конкурсів і лотерей для просування своєї медіапродукції	206
Оришин-Буждиган Лідія. Оптимістичні переконання як підґрунтя психологічного добробуту	213
Поліщук Валерій. Віковий ненормативний кризовий розвиток у юнаків (емпіричний зріз).....	220
Поліщук Світлана. Розвиток пам'яті першокласників у навчальному процесі (фрагмент пілотажного експерименту)	229
Поліщук Тетяна. Самоактуалізація як чинник психологічного благополуччя особистості	236
Стадничук Ірина. Ціннісне самовизначення особистості	244
Сьянова Віолетта. Психологічні особливості прояву акцентуацій характеру в юнацькому віці.....	253
Чіп Руслана. Дослідження гендерної ідентичності старших підлітків у соціокультурному вимірі особистості	258

ЧАСТИНА 3. ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	265
Алейнікова Катерина. Заздрість та прояви жорстокості особистості	265
Барчій Магдалина. Самовиховання особистості студента в процесі професійної підготовки	271
Voloshyna Neonila. System of Personality Value Orientations	282
Главацька Соломія. Особливості впливів гормонів залоз внутрішньої секреції на психологію людини	304
Гнатко Микола. Політичний міф як інформаційно-психологічний засіб політичної боротьби	310
Горошкевич Надія. Вплив ефекту прожектора на формування самооцінки	323
Кузьмин Святослав. Музична терапія як метод зниження психологічної втоми	328
Легендзевич Галина. Особливості формування психофізіологічних функцій у дітей з вадами розвитку ...	337
Макаренко Стефанія. Професіоналізм психолога як психологічна проблема	340
Музюкіна Катерина. «Синдром відмінниці»: від вигаданих рамок до свободи	344
Олійник Алла. Чинники суїцидальності у середовищі студентства	349
Перун Марія. Техніка аргументування в процесі комунікації	355
Романець Зоя. Ідеї щодо проблематики охорони психічного здоров'я в Україні	364
Хазратова Нігора. Організація простору шкільного класу як вимір гуманності культури.....	374
ЧАСТИНА 4. ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ, ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ, ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ.....	385
Грабовська Ірина. Міжкультурний діалог як форма гармонійного співжиття для подолання негативних впливів глобалізаційних процесів	385
Жигайло Володимир. Пріоритетні напрямки зовнішньої політики США	390

Кельман Михайло, Карпова Оксана. Осмислення наукових теорій у правознавстві: діалектика співіснування.....	397
Магура Богдан. До питання рекультивації земель, пошкоджених «бурштиною лихоманкою»	408
Рутар Степан. До питання про фактори успішної постколоніальної та посткомуністичної трансформації : український контекст	414
ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ.....	424

Передмова

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» видається з 2013 р. громадською організацією «Львівський аналітичний дім» та Західним науковим центром НАН та МОН України з метою покращення наукової комунікації, захисту авторських прав науковців, підтримки молодих дослідників.

Друковане видання «Психологічні виміри культури, економіки, управління» зареєстроване:

- Міністерством Юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB №22073-11973 ПР від 31.03.2016 р.);
- Міжнародним центром ISSN (ISSN 2409-1375, від 29.10.2014р.).

Науковий журнал діє у відповідності до закону України «Про друковані засоби масової інформації в Україні» N 2782-ХІІ від 16.11.1992 року; закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» N 1977-ХІІ від 13 грудня 1991 року.

Редакційна рада заохочує авторів публікувати результати міждисциплінарних досліджень на межі психології, економічної теорії, політології, міжнародних відносин, правознавства, історії, теорії масової комунікації, культурології, мистецтвознавства, релігієзнавства, педагогіки тощо.

Упорядники дотримуються принципів:

- захист авторських прав на наукові твори;
- оперативність оприлюднення наукових праць;
- Інтернет-поширення Журналу для ширшого ознайомлення громадськості з результатами наукових досліджень авторів;
- налагодження співпраці з іноземними науковцями;
- скерування на входження Журналу в наукометричні бази даних.

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» виходить 4 рази на рік: у березні; травні; жовтні; січні. Наукові статті просимо надсилати на електронну скриньку: lviv-forum@ukr.net

Автори статей отримують електронну версію Журналу у форматі PDF, при бажанні можна замовити друкований примірник видання.

Повідомлення про випуски наукового журналу «Психологічні виміри культури, економіки, управління» є на Інтернет-сторінці «**Львівський аналітичний дім**» у соціальній мережі Facebook.

Частина 1.

Привернення уваги до видатних постатей вітчизняної науки

Степан Балеї, Олександр Кульчицький, Ярослав Цурковський – видатні західноукраїнські психологи

Розвиток науки завдячує подвижницькій праці непересічних особистостей, розробників нових теорій, галузей, наукових шкіл. Західноукраїнська психологічна думка у ХХ ст. збагатилась інноваційними ідеями багатьох науковців, серед яких визначне місце належить Степанові Балею, Олександру Кульчицькому, Ярославу Цурковському.

Бездержавний стан України не міг не позначитись на долі цих талановитих співвітчизників. С. Балеї та О. Кульчицький змушені були працювати в еміграції – Польщі, Німеччині, Я. Цурковському доводилось долати спротив радянської репресивної системи, цензури, кадрової політики. Кожен з названих дослідників розвивав власний напрям, однак їм через несприятливі історичні обставини не вдалось створити в українській психології власних наукових шкіл, підготувати учнів, послідовників. Через це їх імена та здобутки недостатньо відомі навіть науковій громадськості, не популяризуються в українських університетах, не згадуються у навчальних курсах, енциклопедіях, підручниках.

Безсистемний характер відродження психології в Україні проявляється, зокрема у небажанні або нерозумінні необхідності збудувати власну наукову традицію, розвивати ідеї та напрями науки, започатковані видатними співвітчизниками як в Україні, так і в еміграції, ґрунтовно дослідити й засвоїти їх оригінальний науковий внесок, продовжити розпочаті ними дослідження. Пошанування видатних попередників є необхідною умовою автентичного розвитку в будь-якій сфері, спадкоємності, поступального руху. Без наукових традицій психологія в Україні ризикує залишитись маргінальним, безликим, механічним переспівом чужих ідей у світі, де завжди буде цінува-

тись власне «Я», власні здобутки, власна позиція.

Степан Балей, Олександр Кульчицький, Ярослав Цурков-ський своїм талантом, працею, інтелектом доводили потужність та новаторство української наукової думки за несприятливих історичних обставин, поставили психологію на достойний п'єдестал у колі надбань науковців інших націй, чим заклали потужний фундамент, на якому слід будувати сучасну українську психологію в майбутньому.

Степан Балей (1885-1952) – український і польський психолог, педагог, філософ, доктор філософії та медицини, професор. Член НТШ (1917), Член Українського лікарського товариства, Польської Академії Наук.

Народився в с. Великі Бірки на Тернопільщині. У 1903-1907 рр. навчався на філософському факультеті Львівського університету. Впродовж 1912-14 рр. стажувався в європейських університетах в К. Штумпфа, Ф. Brentano. Працював у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918), Українському (таємному) університеті у Львові (1922-24), Варшавському університеті (1928-52). У львівський період С. Балей значну частину наукової спадщини опублікував українською мовою в українських виданнях. Досліджував емоційно-вольову сферу та характер особистості, психологію творчості Т. Шевченка. Він є автором перших українських підручників з психології, логіки. В Польщі С. Балея визнають співтворцем польської психології розвитку, педагогічної психології.

Олександр Кульчицький (1895–1980) – український, психолог, філософ соціолог, педагог, культурно-освітній діяч, автор концепції української етнопсихології. Засновник Українського психологічного Інституту, заступник голови Міжна-родної Вільної Академії наук (Париж). Філософ-персоналіст, один з найерудованіших і найцікавіших філософів української діаспори.

Народився у м. Скалат на Тернопільщині. Закінчив філософський факультет Львівського університету. Стажувався в галузі філософії, психології, романістики у Сорбонському університеті (Франція), в Краківському університеті (1930-32). Докторську дисертацію захистив у Львівському університеті (1930).

В 1940 р. емігрував до Німеччини. Працював у Мюнхенському інституті психології та психотерапії (1941-44), професором психології та філософії Українського Вільного Університету (з 1945), ректором (1962-63), проректором (1964) УВУ. Досліджував етнопсихологію українського народу; здійснив юнгіанський психоаналіз творчості Т. Шевченка, І. Франка.

Ярослав Цурковський (1904–1995) – український психолог, доктор філософії, розвивав ідеї необіхевіоризму, засновник теорії психічної контрольності, винахідник одного з перших приладів для психодіагностики – контрологафа. Вищу освіту отримав на філософському факультеті Українського (таємного) університету у Львові (1923-26) та в Українському вільному університеті в Празі (1929-31). Ступінь доктора філософії здобув в Українському вільному університеті (Прага, 1937). Член НТШ. Я.Цурковський працював директором Інституту психотехнічних досліджень (Польща, 1932–39 рр.). Після війни зазнав переслідувань. У 1946 р. був поновлений у правах. Працював у

Львові у Львівському інституті фізичної культури (1949-59), завідувачем першої в СРСР експериментальної лабораторії психофізіології, психології та умов праці (1961-71). Нагороджений золотою медаллю ВДНГ СРСР (1967). Голова Львівського відділення товариства психологів України (1969-95). Організатор 2-х Всесоюзних конференцій з проблем експериментальної психології.

У центрі теорії психічної контрольності Я.Цурковського була проблема результативної людської поведінки, зменшення помилок у прийнятті особистістю рішень в процесі реалізації професійної діяльності. Психічні феномени «контролю», «самоконтролю» стали чільними категоріями цієї теорії, яку Я.Цурковський експериментально перевіряв і підкріплював ґрунтовними дослідженнями. У 1929 р. ним був створений один з перших психодіагностичних приладів – **контролограф** для дослідження «емоційних», «когнітивних», «поведінкових» компонентів контролю людиною своєї діяльності. У 1930-х р. контролограф був механічним приладом, а в повоєнний час виготовлялись електромеханічні та електронні моделі контролографа, що використовувались у професійному відборі спеціалістів для роботи в екстремальних умовах – інженерів вугільної промисловості, машиністів поїздів, пілотів літаків, космонавтів.

Розроблена Ярославом Цурковським **теорія психічної контрольності** вкладається в контекст необіхевіористських теорій соціального навчіння Джуліана Роттера (увів поняття інтернального, екстернального «локусу контролю», 1916-1995) та соціально-когнітивної теорії Альберта Бандури (увів поняття «особистісної самоефективності», 1925-1988).

@ О.М. Лозинський

Левик Богдан. Основні психоаналітичні висновки роботи Стефана Балея «З психології творчості Шевченка»

Проаналізовано психоаналітичне дослідження творчості Т. Г. Шевченка українсько-польським вченим, академіком Стефаном Володимировичем Балеєм на основі двох творів поета: поеми «Гайдамаки» і вірша «Мені тринадцяти минало...». Робота написана в кінці 1916 р. у Львові в український період наукової діяльності під впливом австрійської школи психоаналізу З. Фрейда. Запропоновано авторська оцінка-бачення даного дослідження.

Ключові слова: Балеї Стефан, психоаналітика, Львівсько-варшавська школа, Тарас Шевченко.

Стефан-Максим Володимирович Балеї прожив 67 років. Його наукова діяльність поділяється на два періоди: український 1911-1927 рр., коли він вчився і працював у Львові та польський 1928-1952 рр., коли він трудився у Варшаві. Тут він прожив 24 роки, включаючи німецьку окупацію. Основні фундаментальні вищі знання отримав у Львівському університеті, спочатку на філософському, а згодом на медичному (лікарському) факультетах (1917-1922 рр.). З часом мав змогу поглиблювати отриманий філософський фах у Парижському університеті (Сорбонні), Відні, Берліні, у США, де вивчав причини молодіжної злочинності. Балеї брав приватні уроки у віденського психоаналітика Зигмунда Фрейда. Свої дослідницькі роботи писав на українській, польській та німецьких мовах. Після закінчення університету якийсь час викладав математику, початкову психологію і логіку в гімназіях Львова, Тернополя, Перемишля, де зацікавився дитячою психологією. Його університетський учитель-наставник К. Твардовський не зміг добитись відповідної кафедри для

Балея С. у Львові, причиною стала участь вченого у підготовці українського студентства у Вільному українському університеті, його публікації у Науковому товаристві імені Т. Шевченка. Балея С. В. так і не став викладачем українських вищих навчальних закладів. Поляк, українського походження, "gente Rutenus, nationale Polonus". Стефан Балея був низького росту, толерантною, витриманою особою, з гострим розумом, не любив дискутувати. Добре був обізнаний з тогочасними концепціями провідних європейських психоаналітиків З. Фрейда, К. Юнга, А., Адлера, Е. Зимеля. У сучасній українській медицині і культурі практично невідомий.

Після отримання незалежності українські вчені змогли повернути призабуту і маловивчену наукову спадщину, це в повній мірі відноситься і до особи академіка Стефана Володимировича Балея. У цьому напрямі значних здобутків досягнув академік Верніков М. М., під редакцією якого 2002 р. в Одесі, а 2009 р. у Львові вийшло видання наукових праць академіка Балея С. В. у 5 томах у 2-х книгах [1].

У відділі культури бібліотеки імені Василя Стефаника у Львові (Оссолінеум) праці вченого відсутні, теж саме в бібліотеці Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького. У відділі каталогів віднайдено сучасні праці про вченого, які подані у списку літератури [2; 3]. Першим українським вченим, який доторкнувся до особи Балея С. В. ще в радянські часи був вже згаданий М. М. Верніков, який 1967 р. у своїй кандидатській роботі досліджував матеріалістичні аспекти у діяльності Львівсько-варшавської школи психоаналітиків [4]. У часи незалежності до науково-педагогічної та громадсько-просвітницької діяльності Степана Балея звернулася дисертантка Фаненштель Н. В. з Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії [5]. 2014 р. у Львові вийшла колективна монографія під редакцією О. Гончаренка «Степан Балея у світлі провідних філософських напрямів ХХ ст.» [6]. Слід згадати львівських вчених, які по своєму аналізували працю С. Балея про психоаналіз особистості Тараса Шевченка. Серед них доктор історичних наук, професор кафедри історії та теорії мистецтв Львівської національної

академії мистецтв Оксана Маланчук-Рибалко та доктора філософських наук, професор НУ «Львівська політехніка» Кашуба М. В. [7; 8]. Людська психіка вимагає обережного ставлення, поваги, як незвіданий і крихкий світ.

Балей С. В. провів перші в Україні психоаналітичні дослідження особистості. Особливо значимим була його робота наприкінці 1916 р. у відношенні до особи нашого Кобзаря, Пророка, Тараса Григоровича Шевченка, до якого науковець ставився дбайливо, обережно, з глибокою пошаною. В цій роботі вчений спробував з висоти своїх фахових знань філософа і лікаря знайти особисті спонукання до художньої творчості в житті Тараса Шевченка. Вчений зупинився на важливості отриманих дитячих життєвих переживань і вражень для творчої людини, як майбутньої мотивації художнього вияву, його змісту і спрямованості.

Звернемось безпосередньо до тексту наукової праці, паралельно ще раз уважно прочитавши зазначені твори Т. Шевченка. В передмові автор наголошує, що дослідники ще далекі від повного розуміння творчості Шевченка. Балей наголошує, що в творчості Тараса Шевченка образ жінки, жінки-матері, матері-покритки займає особливе місце. Через цей образ поет виявляє співчуття до покривджених і знедолених (виділено Б.Л.). Стефан Володимирович робить припущення, що цей домінуючий персонаж бере початок з дитинства поета, коли він втратив власну матір, Катерину. Постать жінки супроводжувала поета в його творчості, вона повертала йому психологічну рівновагу і спокій. Психоаналітик Балей робить висновок, що культ матері у творчості Шевченка пов'язаний з сирітством.

Автор робить спробу заглянути в душу поета через його мистецькі твори. Для психоаналізу дослідник обрав два твори Шевченка поему «Гайдамаки» та вірш «Мені тринадцяти минало». У поемі, говорячи про когось, поет говорить про себе самого, висновок С. Балей. Це як прояв власної сповіді перед читачем. Балей звертається до дитинства поета, де дитячі переживання, стреси, породили майбутні страхи, наявність фобій, що формували відпові-

дний психологічний стан особи поета та його відношення до вибору критеріїв оцінки реальності. В творчості Т. Г. Шевченка був притаманний інфантилізм, звернення до дитинства, до нездійснених дитячих мрій наприклад вірш «Мені тринадцяти минало». У цьому вірші має місце притаманний для творчості Шевченка образ дівчини Оксани, яка завжди розважить, пожаліє: «Прийшла, привітала, Утирала мої сльози і поцілувала»... У творах Кобзаря має місце і мрійництво. Як правило, мрійництво виключає практичні прагматичні дії для їх реалізації, воно дотримується позиції терпеливого очікування нездійсненого чуда, в кращому випадку декларує заклик-спонування до дій інших осіб. Творчість Шевченка пронизана лірикою, іноді вона має особистісне забарвлення (поема «Гайдамаки», образи Яреми та Оксани). Ярема – це сам поет «От такий то мій Ярема сирота багатий. Таким і я колись-то був». Любов Оксани – це проекція любовних бажань поета у світ. Шевченко наділяв історичні постаті власною психікою (виділено Б.Л.). Самотність, яка була характерною для життя поета, супроводжувала його, вона ж відіграла руйнівну роль у його мрійництві, як у дитячі роки, так і в час зрілості. Тарас Шевченко, як особа мав вражливу і ніжну натуру (дівочу), що спонукало його до творення свого фантастично-мрійливого світу. Шевченко мав вразливу натуру. Для нього надія залишалась колом спасіння. Поет був позбавлений повноцінного кохання, він не «випив келиха» жіночих ласк і пестоців, тому так часто повертається до них у своїх віршах. Одночасно поет з болем сприймав реальний світ і цей біль як оціночна категорія різниці між мріями і реальністю виливався у вірші.

Повертаючись до концепції Фрейда потрібно визнати, що внутрішній, природній сексуальний потяг дитини гальмується нормами культури і поведінки, що в зрілому стані виливається у сновидіння, неврози, істерію, девіативну поведінку (відхилення від прийнятних ціннісно-нормативних норм). Останнє яскраво змалював австроросійський (галицький) письменник Захер фон Мазох у своїй повісті «Венера в хутрі».

Згодом до психоаналітики творчості Шевченка та по-

шуку його коду мислення по своєму звернулись націоналіст Дмитро Донцов, поетеса Оксана Забужко, американський вчений Григорій Грабович.

Висновки. Застосувавши методологію психоаналізу З. Фрейда дослідник С. Балеї вдало і переконливо показав взаємозв'язок і вплив психоемоційного стану на зовнішні прояви у поведінці особи, Тараса Шевченка. Повертаючись до концепції Стефана Балея, слід визнати, що дитинство є визначальним у формуванні психоемоційної бази дорослої особи. Дослідник цьому періоду людського життя відводить гіперважливе місце. Балеї звертає увагу, що Шевченко акцентував увагу на своїх власних переживаннях, нерідко переносючи їх на своїх персонажів, живих і не живих: дитина, історична постать, тополя. Стефан Балеї називає проявом ендиміонізму шевченківські спроби отримати жіночі ласки у віршах, «Цілувались, обнімались, З усієї сили; То плакали, то божились, То ще раз божились». Для творчості поета образ естетично красивої, коханої жінки, матері-храму святості злились в одному образі. Творчості Шевченка були притаманні мрійництво та романтизм про минулі часи, козаччину, тодішня епохальна мода на романтизм. Поет у своїх віршах стоїть на християнських релігійних постулатах.

Однак дослідник С. Балеї не взяв до уваги інших історичних персонажів «Гайдамаки» Івана Гонту і Максима Залізняка, керівників гайдамацького повстання 1768 р. на Правобережній Україні. Яких поет наділив твердою волею, цілеспрямованістю, самопожертвою в ім'я спільної справи. Адаже Гонта позбавив життя двох своїх малолітніх дітей, бо були католиками. Невже на такий вчинок спроможна жіноча натура, яку дослідник домінуюче приписує Кобзарю. Персонажі поеми «Гайдамаки» козаки і селяни згуртовані проти польських панів, які проводили політику ополчення та окатоличення.

Галайда Ярема крім чистої любові до коханої дівчинититарівни Оксани, клекоче люттю до ворога, польської шляхти, якій мстить за знедолене життя. «Дайте ляха, дайте жида! Мало мені, мало! Дайте ляха, дайте крові Наточить з поганих». Слід визнати, в першу чергу, творчість

Кобзаря, в тому числі і в поемі «Гайдамаки» будить українську націю до згуртованості, на боротьбу за свої національні інтереси проти гнобителів і в цьому Пророк використав всю притаманну психоемоційну палітру своєї багатогранної геніальної особистості. Поезія Т. Г. Шевченка – це дзеркало його душі і почувань.

Список джерел:

1. Бaley С. Зібрання праць: у 5 томах і 2 книгах. – Львів: НУ «Львівська політехніка», 2009– Т. 2– 512 с.
2. Вінтюк Ю. В. Степан Володимирович Бaley: до 130-річчя від дня народження/ Ю. В. Вінтюк// феномен людини. Здоровий спосіб життя: зб. Наук. Пр. / за ред. Ю. М. Панишка. – Львів: Сполом, 2015. – Вип. 36. – С. 49-52.
3. Петрик П.Т., Бондаренко Л. І. Академік Степан Володимирович Бaley: біографічні та наукові аспекти (до 125-річчя з дня народження)// Журнал психіатрії і медичної психології–2011– №1– С. 83-93.
4. Верніков М.М. Львівсько-варшавська філософська школа і розвиток в ній матеріалістичних тенденцій... дис. канд. філос. Н аук. Львів, 1967 – С. 344-388.
5. Фаненштель Н. В. Науково-педагогічна та громадсько-просвітницька діяльність Степана Бaley (1885-1952 рр.): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук / Наталя Василівна Фаненштель, МОНУ, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія – 20 с.
6. Гончаренко О. та інші. Степан Бaley у світлі провідних філософських напрямів ХХ ст.: монографія/ [О. Гончаренко... [та інші]: за зпг. Редакцією О. Гончаренка. Львів.– Ліга Прес, 2014 – 348 с.
7. Маланчук-Рибак О. Тарас Шевченко у психоаналітичних дослідженнях Степана Бaley. Львів. – Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Випуск 25. – С. 87-96
8. Кашуба М. В. Творчість Т. Шевченка в контексті психоаналізу // Філософські науки. Вісник Нац. універ. „Львівська політехніка”. – № 550. – Львів, 2006. – с. 83-94.
9. Бaley С. З психології творчості Шевченка – Львів: Шляхи, «Новітня бібліотека», Ч. 20 – Друкарня Ставропігійського інституту під управою Ю. Сидорука – 1916 – 91 с. URL: http://www.nibu.kiev.ua/elfond/z_psihologii_tvorchosti_shevch

enka/z_psihologii_tvorchosti_shevchenka.pdf. (дата звернення 23.02.2018).

10. Шевченко Т. Г. Поема «Гайдамаки». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=723> (дата звернення 23.02.2018); Мені тринадцяти минало... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://taras-shevchenko.in.ua/virshi/meni_trynadtsyatyi_mynalo.html. (дата звернення 23.02.2018).

@ Левик Богдан. Стаття надійшла 24 лютого 2018 р.

Софінська Ірина, Токарська Антоніна. Учений і громадянин Австро-Угорщини, ЗУНР, Польщі

У статті йдеться про одного з видатних представників західноукраїнської науки XIX-XX ст.ст., філософа, медика, психолога, правника Стефана-Максима Володимировича Балея, ім'я якого для сучасної української культури є малознаним і невивченим. Вартість спадку

наукового діяча означеного періоду полягає у багатовимірності та міждисциплінарності його глибоких досліджень філософської творчості Тараса Шевченка і Юліуша Словацького та ін.

Ключові слова: західноукраїнська наука, самоідентифікація, галицькі вчені, інтелектуальний спадок, психологія, філософія.

Актуальність теми. Філософсько-правова наука на західноукраїнських теренах у XIX-XX ст.ст. Нарешті позбувається заідеологізованих оцінок тоталітарної системи і набуває свого об'єктивного розкриття та освоєння її змісту відповідно до історичних умов та об'єктивно-суб'єктивних обставин, аналізу спадковості ідей у загальній історії еволюції соціально-філософського знання [4, с.75].

Історія західноукраїнської науки різноспрямована і багатовимірною, вписана в європейські контексти, тобто дотична до історичного дискурсу, який зберіг щонайменше (за визначенням В. Гайдена) три основні риси:

- по-перше, кореспонденційну теорію істини, а саме переконання в тому, що історія описує людей, які справді існували, і події, що дійсно відбувалися;
- по-друге, віру в те, що вчинки відображають наміри людей, і щоб створити адекватну історичну оповідь, іс-

торик повинен зрозуміти ці наміри;

- по-третє, одновимірну, діахронну концепцію часу, згідно з якою одні події йдуть услід за іншими.

Дослідниця О. Гачко, спираючись на таку аргументацію диференціювання, історіописання, «у часовій послідовності, встановлює структуру історіописання від Геродота й Фукідида і до Леопольда фон Ранке та початку ХХ століття» [11, с. 111–122].

Згадана дослідниця переконана, що відійти від історичного контексту – не можливо, навіть, якщо це будь-яка інша дисциплінарна парадигма. Вагу має кожний «смыслотворчий потенціал історії», однак людина в її розумінні є «центром і метою формування смислів історії» ...«в повноті своєї метафізичної цінності» [там само, с. 121].

Основний виклад. Відкриття імен у науці – це завжди акт, що творить прозоріння. А ще більше еволюціонує наш розум, коли з'являються знакові постаті, які дають нам ґрунт для поглиблення самоідентифікації. Наша історія – більш ніж переконливий доказ того, що було втрачено, і що можна було втратити назавжди. Найперше – це для української науки, по-друге, - історії українства як органічної складової європейства і світової культури взагалі.

Галичина – яскравий доказ величного напівзабутого, напівзневаженого в радянські часи інтелектуального спадку, який доводить істину: українська наука має свою переконливу історичну тяглість, традицію, яка увиразнює картину поступального розвитку кожної галузі науки – психології, права, філософії, медицини та ін.

Часто доводиться опонувати нашим недругам, які заперечують, до прикладу, розвиток української філософії права як науки. Аргументуємо, що імена, окрім генія І.Франка та ін., західноукраїнських вчених-докторів наук правників К.Левицького, С.Дністрянського, В.Старосольського, П.Стебельського, О.Огоновського, К.Ганіткевича, які здобули європейський вишкіл у навчальних закладах Відня, Кракова, Праги, а потім і були запрошені туди для викладання – виявляється лише частковою. Ми і досі не знаємо історії науки до кінця. Їхній спадок ще й досі недооцінений, оскільки їхні праці

написані, крім української мови, польською, німецькою, словацькою мовами.

Нова і маловивчена сторінка цікавої наукової постаті західноукраїнства прихована в іменах львівських юристів Х.Лаутерпахта і Р.Лемкіна, які створили юридичну школу, заклали підвалини сучасного міжнародного кримінального права. Пізніше Х.Лаутерпахт став суддею Міжнародного суду ООН, професором Кембриджського університету. Р.Лемкін консультував уряд США з міжнародного права.

Список імен західноукраїнських вчених особливо змістовно доповнює і увиразнює ім'я Стефана-Максима Володимировича Балея, українського і польського психолога, філософа, педагога, медика. Як зауважують аналітики – він найбільш видатний із грона найбільш плідних представників Львівсько-Варшавської філософської школи як об'єднання українсько-польських інтелектуалів.

Видатний учений народився на Західній Україні в с. Великі Бірки Тернопільського повіту у Королівстві Галичини та Володимирії в Австро-Угорщині в сім'ї вчителя народної школи. Українець, який здобув освіту у Львівському університеті. С.Балею присуджено ступені доктора філософії (1911), медицини (1923). Він член Українського лікарського товариства (1923), Польської Академії Наук (1952).

Українець із широкими засадами інтелектуалізму в різних сферах С.Балея сформував свій вишкіл під керівництвом відомого вченого Казімежа Твардовського. Казімеж Твардовський очолював кафедру філософії у Львівському університеті із 1895 р. Із його ініціативи до Львівсько-Варшавської школи увійшли представники філософії та логіки. Частина з них пізніше поповнила ряди представницьких учених Варшавського університету. Це Казімеж Айдукевич, Ян Лукасевич, Тадеуш Котарбінський, Станіслав Лесьневський, Тадеуш Чежовський, Альфред Тарський, Степан Тудор та ін. В полі зору цих дослідників перебували проблеми онтології.

Вже після цього у Німеччині він слухав лекції професорів Штумпфа і Шефера за встановленою в 1912 р. австрійським міністерством освіти стипендією. Вплив

першого з них Карла Штумпфа – відомого філософа і музикознавця – був особливим. Багаж досягнень останнього набутий у німецького філософа Франца Brentano, в якого брав уроки відомий Зигмунд Фрейд. Крім Берліна, С.Балей здобував освіту у Парижі (Сорбонна) в 1912-1914 рр. та у Відні.

Через видатну особистість у науці увага до вченого ширилася і в Україні.

На запрошення відомого митрополита Івана Огієнка, як ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, С.Балей працював доцентом разом з І.Крип'якевичем та Ф.Колесою, а з 1922 до 1924 р. він був викладачем психології і логіки в Українському (таємному) університеті у Львові. Одночасно як дослідник працював у польських наукових осередках та наукових видавництвах, виступав плідним автором популярних на той час видань «Літературно-Науковий Вісник», «Лікарський Вісник», «Наука і письменство», «Український медичний вісник», «Шляхи» та ін.

У Польському філософському товаристві С.Балей очолював психологічну секцію. Саме цей напрям діяльності є особливо привабливий і змістовний. Через психологічні підходи вченого добре увиразнюються його міждисциплінарні осягання проблем педагогіки, філософії, логіки і права. Саме в цьому прихована досі комплексно не вивчена сфера його наукової компетенції.

У полі зору дослідника – емоційно-вольова сфера людської психіки – почуття і воля, проблеми характеру, а також розуміння експерименту у психології. Фундаментальні підходи дали результативні наслідки: С.Балей створив перші україномовні підручники із психології і логіки, став автором теоретичних статей із філософії і етики, з історії світової філософії (Г.Лейбніц, В.Вундт, В.Віндельбанд та ін.).

Великий і всеосяжний розум С.Балея дав йому можливість стати співтворцем польської психології, психології розвитку і психології виховання. Відомою стала його праця – монографія із «Психології творчості Тараса Григоровича Шевченка», а також Ю.Словацького, С.Жеромського,

психології виховного контакту, юнацького віку, психології дитини. Перу С.Балея належать нариси із психології виховання, вступ до суспільної психології, праці із психології особистості, експериментальної психології, характерології і психології злочинця.

Дослідники зауважують у наукових підходах наслідування С.Балеєм свого вчителя К.Твардовського: це простежується в еkleктичному його методі. С.Балей асимілював новітні досягнення у філософії і психології, відійшов від психофізичного паралелізму, тобто погляду на психіку як самодостатню сферу досліджень. Учений розцінює психіку як феномен, який поєднує динамічну внутрішню цілісність, причому принципи цілісності і динамізму застосовуються не лише до самої психіки, але й поширюються на розуміння особистості як психофізичної єдності.

Найбільший період діяльної наукової праці охоплює 24 роки. Я. І.Франкові, С.Балею відмовили у викладанні у Львівському університеті і в 1928 році він посів керівництво кафедрою психології виховання Варшавського університету. До осягнення практики у поєднанні з наукою С.Балей присвячував себе, перебуваючи на посадах директора Інституту психології виховання Варшавського університету, Державного учительського інституту, Педагогічного інституту Союзу польських учителів, психологічного кабінету та багатьох інших установ. Він водночас був членом Варшавського філософського товариства, головою педагогічної комісії Педагогічного наукового товариства, керівником органу Психологічного товариства імені Ю.Йотейка, як і неодноразовий учасник загальнопольських і міжнародних наукових конференцій і з'їздів.

Г.Гегель трактував історію як простір і час. Людство пізнає себе за результатами історичного діяння, осмислює свою сутність і свої можливості актуалізації того, що буде корисним на перспективу.

Висновки. Комплексний підхід у дослідженні ідеї наявності темпорально-просторового чинника в розвитку багатьох суспільних галузей науки, властивого саме західноукраїнській науці, - факт доконаний, однак такий,

що очікує на своє продовження. Доведення до аргументованого і всебічного осмислення й появи фундаментальних праць у сфері філософії, психології, логіки, права, медицини в історичному безперервному їх еволюціонуванні з ознаками високого рівня європейської науки – це перспективний напрям пізнавальної діяльності. Він лише започатковується. За названими іменами простежуються видатні успіхи в поступі до новітніх підходів та дослідницьких ідей, які на сучасному етапі можуть стати стимулом творчого переосмислення західноукраїнських здобутків і поштовхом до нових проєктів.

Список джерел:

1. Андреев Д. В. Етносоціокультурні чинники формування національної правосвідомості (на прикладі судової системи Запорозької Січі XVII—XVIII століть): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / Андреев Дмитро Володимирович; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 20 с.
2. Андрусак Т. Судді-українці Австро-Угорщини та їх внесок у розвиток української правової думки / Т. Андрусак // Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку: матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції (м. Саки); ред. колегія: І. Б. Усенко (голова). – К.; Сімферополь: СМД, 2011. – Ч. 1. – С. 115–116.
3. Андрухів І. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр. / І. Андрухів, П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1996. – 79 с.
4. Андрущенко В. Соціальна філософія / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – 2-е вид., випр. й доп. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.
5. Антологія правничої думки в Галичині: у 2-х т. / за заг. ред. М. М. Цимбалюка; укл. докт. юрид. наук О.В.Гришук, А.С.Токарська. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – Т. 1. – 408 с.
6. Антологія правничої думки в Галичині: у 2-х т. / за ред. А.С.Токарської. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. – Т. 2. – 410 с.
7. Аркуша О.Г., Кондратюк К.К., Мудрий М.М., Сухий О.М. Історія народів. Історія України XIX століття: Навчальний посібник / за ред. М.М.Мудрого. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. – 297 с.
8. Балей С.М. Біографія. Наукова діяльність

[//https://uk.m.wikipedia.org](https://uk.m.wikipedia.org).

9. Верніков М., Ханас В. Бaley Степан (Стефан-Максим) Володимирович//Тернопільський енциклопедичний словник: у 4-х т./редкол.: Г.Яворський та ін. – Тернопіль: Збруч, 2004. – Т.1. – с.70.
10. Верніков М.М. Слово про академіка Степана Бaley // Філософські пошуки. Вип. IV. – Львів–Одеса, 1997. – с.3–11.
11. Гачко О.Чи можлива історія в епоху метафізики? // О.Гачко // Наук. Записки Українського католицького університету. Ч. III. – Львів, 2012. – с.111–127.

*@ Софінська Ірина, Токарська Антоніна.
Стаття надійшла 11 лютого 2018 р.*

Семенів Наталія. Дослідження психологічних аспектів національного характеру українського народу в працях О.Кульчицького

У статті розглянуто роль етнопсихологічних досліджень О.Кульчицького, які він виконав в площині вивчення українського національного характеру. Встановлено, що об'єктом дослідження О.Кульчицького стали чинники формування українського національного характеру, зокрема антропологічний та історичний. Також встановлено значущість доробку О.Кульчицького щодо дослідження української релігійності як риси українського народу. Визначено особливе значення висновків О.Кульчицького щодо «комплексу меншовартості», який чинить негативний вплив на розвиток українського суспільства. Автором зроблено висновок, що сучасне суспільство потребує додаткових досліджень наукової спадщини О.Кульчицького, його праць в галузі етнопсихології.

О. Кульчицький був одним з провідних науковців, що здійснювали вивчення чинників, що формували український національний характер. Насамперед, слід зазначити, що увага О.Кульчицького була зосереджена на антропологічному чиннику впливу на національну психіку українського народу. Аналіз цього чинника О.Кульчицький базував головним чином на розподілі населення України на дві головні раси - динарську та остійську. О.Кульчицький не заперечував наявності домішок інших рас (нордійської та і середземноморської), але заперечував їх вплив на національний характер.

Співвідношення динарської та остійської рас він виявляв так: 44% - динарська раса; 22% - остійська (східна) раса; решта - змішані [1]. О.Кульчицький провів паралель між зовнішніми описовими особливостями представників

окремих рас та їх характером. Так «м'яка заокругленість остійського тіла» відповідає внутрішній постанові «супроти світу». «Така душа не знає відстаней і стоїть перед вибором - чи замкнутися в собі, чи перемогти відчуження» [1, с. 148]. Остійський сенс життя виявляється в послідовних проявах опікування, турботи про інших - своєрідного материнства. Будь-яка спільнота для остійця є тим менше зрозумілою, чим ширший її обсяг.

Подібний підхід до бачення світу пов'язаний з своєрідною ієрархією життєвих вартостей. Це виявляється в глибокій пошані до речей. О.Кульчицький вказує на витончений смак у дрібницях, що, на його думку, позначається у любові до вишивки. В глибинах остійської душі і визріває потреба в усуненні земних недоладностей та у зверненні до надприродного.

Символом динарської раси О.Кульчицький бачив зигзаг, ламану лінію. «Кістяві простолінійні обриси тіла, рвучкі рухи, ладні завершитися ударом стиснутого кулака або приятельським поплескуванням по плечах іншого, добре узгоджуються з символікою ламаної лінії» [1, с. 148]. Це загальне враження постаті підтверджується особливостями міміки. Динарське обличчя характеризується драматичною маскою. Ці особливості впливають, на думку О.Кульчицького, з інтенсивного розвитку чуттєво-афективного життя. Практично ідеал наповнення життя переживаннями виявляється різноманітно: від сп'яніння, (парубочої бійки до сентиментального розчулення піснею чи тути над нездійсненим. Вибір життєвих вартостей динарця якісно відрізняється від орієнтації остійської людини, схильної до ідилічно-елегійних настроїв.

Своє вивчення історичного чинника формування українського національного характеру О.Кульчицький пов'язував з геополітичним положенням України між Сходом Європи та Заходом Азії, на шляху з скандинавсько-балтійської півночі до чорноморсько-середземноморського півдня. «Геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів психологічно впливало впродовж століть на життєву ситуацію української людини, яку сучасна екзистенціальна філософія назвала «межо-

вою» [1, с.153].

Історична доля країни, що раз у раз спустошувалась загарбницькими походами, погіршувала психічний стан людини постійним відчуттям небезпеки, переживаннями за особисте та родинне життя свого народу. Подібна ситуація не могла не породити, на думку О.Кульчицького створення лицарсько-козацького ідеалу, підпорядкованого ідеалам честі, волі і віри. На його думку, тут простежується аналогія з Іспанією, що перебуваючи у боротьбі з маврами породила постать Дон-Кіхота. Проте життєвий стиль козаччини не мав, за переконанням О.Кульчицького єдиної психічної реакції. Ця історична епоха творила не лише екзистенційну психіку українських героїв, але й тих мешканців, що рятувались від ворожих набігів в лісах і болотах. Життя на засадах уникання небезпек було спрямоване на перечекування негод історичної доби.

Крім того, О.Кульчицький вказував на вплив репресивних методів загарбників, незалежно від часового періоду, що намагались винищити представників героїчної верстви та порушували баланс в сторону покірних.

Історична дійсність впливала на українську психіку і через історичне самоусвідомлення завдяки поширенню козацьких пісень, дум та іншої усної творчості героїчного спрямування. Домінуюча роль історичних поразок спричиняла до певної долі фаталізму в національній психіці.

Величезна перевага селянської верстви у деякі періоди української історії значною мірою вплинула на українську психіку. Вона наклала на українських характер відбиток близькості до землі та органічності. Обмежений вплив взаємин у межах селянської верстви, відсутність розподілу праці й диференціація керівництва сприяли утворенню однорідної структури. Селянський побут, як ніякий інший, робить людину залежною від землі. «Стосунки у межах селянської верстви зводяться до нечастих взаємодій, пов'язаних із організаційними формами невеликих територіальних поселень, сіл чи помешкань» [1, с.155]. Суспільне життя селянської верстви не залишає місця для планування і співдії у громадських масштабах, виявлення почуття глибокої солідарності.

Селянський побут активно сприяв збереженню малих родинних і родових груп. До цього ж спонукували історичні обставини, що заганяли суспільне життя в родинне коло чи гурт приятелів. Саме вони привели до великого впливу інтимних груп на українську психіку. Подібне явище має негативну та позитивну наслідковість. Позитивна сторона полягає в розвитку здатності до товариськості, споглядальної настроєвості та розуміння чужого психологічного життя. Негативна обставина полягає в певній «гуртковості» та ставлення до ідей та конкретних людей з особистої прихильності. Також до подібних негативних наслідків слід зарахувати недостатню зацікавленість широким громадським життям.

Ще одним з моментів, який накладає свій відбиток на український характер став так званий «комплекс меншовартості», що на думку О.Кульчицького сформувався внаслідок історичного процесу, а саме в результаті майже постійного поневолення українського народу.

Під комплексом меншовартості, О.Кульчицький розумів «відсунуту в підсвідоме групу почуттів, пізнань та прямувань, пов'язану із власною недостатністю супроти життєвих завдань або через брак власних сил, або через надто значні труднощі у виконанні даних завдань» [1, с. 158]. В умовах поневолення український народ був позбавлений права мати власну мову, йому було накинене тавро «малороса». Все це підкреслювало його меншовартість та стимулювало розвиток цього комплексу.

Особливого забарвлення, за твердженням О.Кульчицького набув «комплекс меншовартості» внаслідок розходження між самооцінкою власного внутрішнього світу і внутрішнього життя та менш оціненому ним «зовнішньому світові». Таким чином комплекс «меншовартості» перетворюється в комплекс «кривди».

Наукового підходу до розгляду релігійності українського народу О. Кульчицький притримувався в праці «Проблематика взаємин етнопсихології і диференціальної психології релігії» [2]. При вивченні впливу релігії на український характер, він поділяв цей вплив на колективну свідомість та на

психіку окремої людини. Відносно колективної свідомості О.Кульчицький визначає два випадки формування релігійної свідомості. У першому випадку колективна релігійна свідомість зливається з почуттям національного «ми». В іншому і свідомість релігійного «ми» може протиставлятися національній ідеї, проте гармонійно включатись у колективну свідомість, збільшуючи її динаміку. Проте крім цих двох випадків, О.Кульчицький виокремлює ще один випадок, коли релігійний чинник може співдіяти з національним і потужно зміцнювати його динаміку. При цьому етнопсихіка отримує новий, особливий характер. В цьому випадку йдеться про «месіанізм» національної психіки, який найчастіше має релігійне забарвлення.

Роблячи огляд української релігійності, О.Кульчицький вказує на вияви такої свідомості національного «післанництва» в «Мойсеї» І.Франка, а в релігійному аспекті - діяльність митрополита А.Шептицького.

Аналізуючи релігійний феномен, О.Кульчицький вважав найважливішими дві його ознаки: підкреслено емоційний характер та зв'язок з інтуїцією. В цьому зв'язку він наголошує, що саме в українців, з їх яскравою емоційністю та інтуїтивним підґрунтям, релігійність набула виражених форм. «Релігійне явище знаходило б в українській етнопсихе сприятливе підґрунтя, при чому мабуть слабкість функцій інтелектуального пізнання і контролюючого сенсуального сприймання, що обидві скеровані більше в напрямку ясного усвідомлення, як несвідомого релігійного життя, - могли впливати на деякі пересунення і перетворення компонентів релігійного феномену, які більше передчасні до контролю ясної свідомості» [2, с.75].

На певній відстані від дослідження рис українського характеру стоїть дослідження світовідчуження українця О.Кульчицьким [3]. Він ввів поняття «світосприймальної постанови». Під даним терміном О.Кульчицький розумів комплекс психологічних чинників, які вирішують як людина сприймає світ та яким він відображається у її свідомості.

Світогляд таким чином - це цілість поглядів на світ, цілість пізнань і оцінок світу. О.Кульчицький вводить по-

няття напрямку дій психологічних чинників та відзначає однонаправленість їх дії -конвергенцію і розбіжність дії - дивергенцію. Під впливом конвергуючих чинників, на його думку, засновується цілісність психічної структури. Звівши особливості українського психічного життя, О.Кульчицький, подібно до інших дослідників, прийшов до визначення емоційно-почуттєвого характеру української психіки. «Першість і сила емоційно-почуттєвого життя вказує на зменшення ролі чинника раціонально-вольового в порівнянні з почуттєвим і одночасно пересунення цілості психічної структури в напрямку несвідомого психічного життя, що тісно пов'язане з почуттєвим» [5, с.57].

З першості почуттєвої постанови українського характеру, на думку О.Кульчицького впливає пересунення на другі ролі «предметових» світосприймальних настанов. Менше значення цих настанов приводить до послаблення активності. Тому предметні настанови набувають «контемплятивного», споглядального характеру. Такі ознаки О.Кульчицький, під впливом Ясперса, поділяв на раціональні, естетичні та інтуїтивні настанови.

Зміст раціональної настанови - встановлення різнорідних зв'язків між змістом та іншими поняттями, що фіксуються у світогляді. Першість почуттєвості в українському характері не дає раціональній настанові можливості розвитку. Для естетичної настанови потрібно, щоб об'єкт світовідчування визволився від зв'язку з дійсністю та життєвою практикою. Подібно до раціональної настанови, О.Кульчицький визначає невеликий розвиток естетичної настанови в психіці українця. Інакше стоять справи з інтуїтивною настановою. Предметом її дії стає «змістовий світ і світ душі». О.Кульчицький стверджував зв'язок цієї інтуїтивної настанови з емоційністю психіки українця.

Висновок. Проблематика етнопсихологічних особливостей українського народу продовжує залишатись актуальною в сучасних умовах розвитку українського суспільства. Спадщина О. Кульчицькою в галузі етнопсихології заслуговує на детальне вивчення та адаптацію в практичні дослідження сучасної етнопсихології та психо-

ЛОГІЇ МІЖЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИН.

Список джерел:

1. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук / Олександр Кульчицький. – Мюнхен-Львів: Видавництво УВУ, 1995. – 164 с.
2. Кульчицький О. Проблематика взаємин в етнопсихології і диференціальної психології релігії / Олександр Кульчицький // Релігія в житті українського народу: збірник матеріалів наукової конференції у Рокка ді Папа / Під ред. В.Яніва. – Мюнхен-Рим-Париж. – 1966. – С. 65–75.
3. Кульчицький О. Риси характерології українського народу / Олександр Кульчицький // Енциклопедія українознавства. – Мюнхен-Нью-Йорк. 1949. – Т. I., Кн.2. – С. 708–718.
4. Кульчицький О. Світовідчуження українця / Олександр Кульчицький // Українська душа . – К.: Фенікс. – 1992. С.48–65.
5. Кульчицький О. Український персоналізм (філософсько-етнопсихологічна синтеза / Олександр Кульчицький. – Мюнхен-Париж: Видавництво УВУ, 1985. – 192 с.

@ Семенів Наталія. Стаття надійшла 11 лютого 2018 р.

**Цурковський Ярослав.
Інтегральна методика психологічного
дослідження та її теоретичне
обґрунтування: контрольні психічні
процеси та методика їх вивчення
у спортсменів***

Ця праця присвячена проблемам констатуючого психологічного експерименту. Такий експеримент має відношення до діагностичних потреб спортивної практики, оскільки він проводиться для того, щоб встановити психологічні особливості спортсмена в даний час. Поряд з цим ми не відділяли методичних прийомів запропонованого психологічного дослідження від теоретичних постулатів, ...оскільки відставання теоретичної роботи, без сумніву, справляє наслідки на загальний рівень конкретних психологічних досліджень. Через те пропонується методика психологічного вивчення спортсменів впливає зі створеної нами *теорії контрольних психічних процесів*.

У діагностичному вивченні особистості спортсмена психологи переважно використовують методи спостереження та педагогічного експерименту. Лабораторний експеримент для потреб спортивної практики майже не застосовується. Відмова від психологічної апаратури, відхід від будь-яких вимірювань в психології вільного оцінювання досліджуваних осіб, до порівняння спостережуваних явищ виключно з власними переживаннями небезпечні тим, що провадять до суб'єктивізму в психології (психології спорту зокрема). Сама ж відмова від можливості сприяти спортивній практиці шляхом використання лабораторного психологічного експерименту викликана, на наш погляд, хибним духом агностицизму, що відмежовується від... засад пізнаваності психіки, вимі-

* Подаються уривки з видання: Ученые записки Львовского института физической культуры. Выпуск II, 1959. Работа представлена автором на Першій Всесоюзній нараді з психології спорту в Ленінграді 18 січня 1956 р. (Альбертская Р.С., Гавриленко В.Н. Всесоюзное совещание по психологии спорта. «Теория и практика физической культуры». – № 7. 1956. – С.556).

рюваності психічних актів...

Широке застосування в психологічній практиці лабораторного експерименту, як найбільш об'єктивного методу вивчення, може в значній мірі ставати альтернативою проникненню метафізичних умоглядних прийомів.

На жаль, теоретичні установки наукової психології, які орієнтують вітчизняних психологів на особистість і на цілісний підхід до її вивчення, ще не отримали достатнього втілення в експериментальній практиці. Більше того, в констатуючому експерименті здебільшого використовуються суто аналітичні прийоми ізольованого дослідження окремих психічних процесів. В таких обставинах деяким психологам-аналітикам доводиться поділяти віддзеркалюючу діяльність на декілька ізольованих один від одного відображень, підпорядковуючи особистість окремим процесам та властивостям цієї діяльності.

У психологічному експерименті психологи деколи використовують «проби праці», в яких вдаються до імітації конкретної вузькопрофільної діяльності, або наслідування необхідних фізичних рухів. Застосування подібних «проб праці», які розраховані на переваги синтетичного методу аналізу, також сприяє поширенню суб'єктивізму. Такі психологічні методи дослідження – данина абстрактному функціоналізму. Часто забувають те, що будь-який *рефлекторний акт* людського організму на зовнішні впливи є *реакцією усієї його нервової системи*. Для прикладу, якщо на боксера наступає його спортивний супротивник, то перший боксер відповідає на атаку не як відособлена кмітливість, не як відособлена вольова дія, а як *цілісна особистість усією сукупністю психічної діяльності*.

Професор Занков Л.В. (1949 р.) на сторінках журналу «Советская педагогіка» наголошує на вирішальному значенні цілісного дослідження психологічного розвитку свідомості. На його думку, зміна кожного психічного процесу буде вірно інтерпретована, якщо адекватно виявлений загальний контекст розвитку свідомості...

Павлов І. П., досліджуючи умовні рефлекси у тварин, а також спостерігаючи за людьми в лабораторії, або у психіатричних лікарнях, завжди вивчав їх цілісну поведінку.

Цілісний підхід був звичним для Павлова ще й тому, що він розглядав організм та його життєдіяльність в єдності з умовами існування.

Проголосивши принцип єдності аналізу та синтезу другим принципом рефлекторної теорії Павлов І. П. вказував, що усяке протиставлення *аналітичної і синтетичної* діяльності, надавання переваги вивченню одної з них не дає успіху й повної картини про роботу великих півкуль мозку.

Дотримуючись наведених теоретичних настанов, ми в наших пошуках адекватної методики констатуючого експерименту відштовхувались від інтегрального методу психологічного вивчення, який об'єднує як синтетичні, так і аналітичні прийоми на строго об'єктивних засадах. Такий шлях, на нашу думку, скріпить співдружність психології з фізіологією (спорту). Це, водночас, не означає, що психологи повинні буквально наслідувати фізіологічні методи.

Щоб вивчати функціонування процесів відображення вищої нервової діяльності особистості, можна застосувати метод умовних рефлексів нейрофізіології. Однак, на відміну від суто нейродинамічного методу дослідження фізіології великих півкуль головного мозку, доцільно до психології людини застосувати *суспільно-діяльнісний метод* вивчення. Ця точка зору базується на *соціальній детермінованості особистості*, на тому, що психічна діяльність людини виникла і надалі розвивається у процесі діяльності.

У зв'язку з цим при створенні психологічного дослідження спортсменів слід враховувати не лише закономірності вищої нервової діяльності людини, але й *закономірності суспільного розвитку особистості*. Ми вважаємо, що реалізація такої методики може бути з успіхом використана. Це універсальна й нова для усіх досліджуваних складна трудова діяльність узагальнюючого типу, яка вимагає мобілізації різноманітних сторін психічної діяльності й, можливо, у значному обсязі. Зрозумілим є те, що така діяльність виступає в експерименті як своєрідна модель.

Серед різноманітних форм трудової діяльності (зокрема спортивної) особливе місце в методиці експерименту

ми відвели *контрольним діям*. Останні виявились для нас базовими, оскільки *перевірка – невід’ємна завершальна ланка кожної діяльності*.

Оскільки психіка людини формується у процесі діяльності, невід’ємно з нею пов’язаного мовленнєвого спілкування людей, *контрольність, є частиною відображальної діяльності, завершальним когнітивним процесом та атрибутом свідомості особи*. Контрольність як форма психічної діяльності здійснює перевірку відображених образів завдяки практиці, відокремлюючи з її допомогою істинні відображення від хибних.

Перевірка на практиці отримує в процесі людського пізнання характер нової сходинки. Дискусія навколо етапів, моментів процесу пізнання істини, як відомо, завершилась перемогою прихильників триступеневої теорії пізнання... Перевірка практикою є етапом і чуттєвого, і етапом абстрактного пізнання і створює достовірні знання. Отже, перевірка витворених відображень включена в усі форми психічної діяльності людини у формі його контрольних психічних процесів.

Теорія відображення відкриває важливий постулат, згідно якого перевірка людиною на практиці власних відображень забезпечує її владарювання над явищами та законами природи, суспільства та психічної діяльності. *Адекватність схоплення свідомістю істини стає первинною життєвою та суспільною потребою особистості*.

Науковці доводять, що з логічної точки зору доказ не є сам по собі процесом доведення. Для прикладу проф. Асмус В. Ф. зауважує, що доведення є особливою логічною формою, яке виражає логічний результат вже здійсненого процесу доказу. Одночасно він стверджує, що різниця між положенням, яке доводиться, і тезою чітко виявляються саме в доказах, завданням яких є доведення хибності, неправдивості тези. Якщо навіть самі логіки вбачають у доказі якусь особливу логічну форму, то психологія, на нашу думку, тим сміливіше повинна стверджувати, що *логіка доведення викликана саме логічним видом контрольного процесу особистості, а не самим процесом мислення*.

Згідно фізіологічного вчення Павлова нервова система

людини, окрім інших своїх властивостей, є сама себе корегуючою і навіть вдосконалюючою і з причини здатності найтоншого пристосування досягає навіть перетворення подразників постійних збудників гальмівного стану в зонах великих півкуль. Згідно цієї теорії, фізіологічний субстрат контрольних психічних процесів особистості виокремлюється в особливий щабель нервової діяльності, що має спеціалізовані механізми корегування рефлексів, які не відповідають реальності. *Умовний рефлекс втрачає адекватність, якщо він повторюється без підкріплення, тобто якщо після умовного подразника не надходить безумовний подразник.*

Саморегульований характер коригування полягає у тому, що асоціативні пари не підкріплюються дійсністю, якщо вони пов'язались невірною, а якщо їхні зв'язки адекватні то асоціативні пари підкріплюються і закріплюються. Якщо ж умовний подразник не підкріплюється, іншими словами в цих умовах не супроводжується своїм безумовним подразником, то при повторенні він швидко втрачає свій вплив, але тимчасово, поновлюючись самовільно після деякої перерви. Отже, сутність мозкового коригування полягає у відміні такої рефлекторної діяльності, у бездіяльному стані нервових клітин великих півкуль, у відповіді на подразники в цю мить гальмуванням. І завдяки саме тому, що умовний рефлекс постійно корегується, він, поперше, є тимчасовим, по-друге, економиться рефлекторна енергія і, по-третє, здійснюється диференціація, аналіз навколишнього середовища з усіма її елементами та моментами часу...

Враховуючи те, що нейрофізіологічна роль кори великих півкуль за своїм механізмом закриваюча, а за призначенням сигнальна, необхідно розглядати мозкове корегування в цих двох аспектах. Отже, корегування має фізіологічну основу в механізмах довільного роз'єднання нервового імпульсу, закривання нервового шляху неадекватним умовним рефлексам. У вищій центральній станції функція закриваючого механізму полягає не лише у закривання нервових процесів, але й до їх роз'єднання. Це означає, що закриваючий механізм як центральний агент

вищого відділу центральної нервової системи не лише здійснює з'єднання нових і тимчасових зв'язків між зовнішніми явищами та роботою різноманітних органів, але також здійснює їх роз'єднання... Поряд із творенням тимчасового відношення до предмету (явища), організм у вищою мірою потребує також засобів розриву цього відношення, оскільки воно (відношення) більше не є адекватним.

Умови, що впливають на закриття тимчасового шляху, складають внутрішній механізм не дії сигнальних прикмет явищ. Витончене пристосування організму до життя дає про себе знати і у зниканні стереотипності реагування (умовного подразника), коли воно перестає бути вірним сигналом. *Отже, спочатку нервова процедура тимчасово сприяє створенню стереотипу (умовного рефлексу), а згодом його знищує.*

Як стверджував Павлов І. П., безперервне та швидке корегування тимчасових зв'язків для отримання вірного відношення організму до зовнішнього світу необхідне так, як і створення цих зв'язків. Корируючу роль у життєдіяльності організму виконують за своїм механізмом стримуючі, гальмівні, а за призначенням – негативні умовні рефлекси, що виникають, здебільшого, лише на базі сформованих позитивних умовних рефлексів. Це означає, що *відміна тимчасових зв'язків здійснюється за допомогою гальмування...*

Гальмування кори головного мозку існує поряд із подразненням і постійно його коригує, тобто корегує умовний зв'язок, коли умовний подразник як сигнальний не супроводжується сигнальним подразником. Зрозуміло, що цим гальмуванням безперервно корегується та вдосконалюється сигнальна діяльність великих півкуль. Важливим є те, що корегуюче гальмування зростає, зміцнюється і може тренуватись, вдосконалюватись... Активне гальмування кори головного мозку безперервно підтримує рівновагу організму з навколишнім середовищем за посередності відокремлення нервової діяльності, яка відповідає заданим умовам і моментам від невідповідної нервової діяльності. У цьому і слід вбачати значну біологі-

чну цінність гальмування.

Відповідна взаємодія корегуючої функції усіх трьох інстанцій вищої нервової діяльності (найближчої до кори підкірки з її основним фондом безумовних рефлексів, першої сигнальної системи з конкретними образами та другої сигнальної системи з словесними абстрактними поняттями), що в нормальній людини перебувають в рівновазі, забезпечують високу якість контрольності. В нервовій діяльності людини здійснюється коригування як безумовних, постійних, так і умовних, тимчасових (першосигнальних і другосигнальних) зв'язків.

На першій інстанції автоматичне коригування виконують гальмівні безумовні рефлекси (затримуючі інстинкти), що виявляють себе миттєво, будучи готовими, стереотипами, і зупиняють певну діяльність в процесі врівноваження організму з навколишніми умовами. Сфера гальмівних, зупиняючих безумовних рефлексів (інстинктів) при сильних, а також при нетипових, хоча й слабких стимулах, на думку Павлова І. П., ще недостатньо вивчена та оцінена...

До контрольних процесів має пряме відношення тенденція... до постійної переробки наявних динамічних стереотипів, до подолання системності, стереотипії в роботі кори відповідно до мінливих умов існування. Завдяки такій перетворюючій тенденції у роботі кори півкулу головного мозку організм приводиться у відповідність з дійсним станом справ. Призупинення дії цієї корегуючої функції вищої нервово-психічної діяльності тягне за собою безповоротне розбалансування процесів відображення (вносить аберації в адекватність відображення реальності).

З огляду на це, можемо зробити наступний висновок. Якщо ми бажаємо узгодити психологічні поняття з рефлексорною теорією Павлова, то контрольні процеси слід розглядати як своєрідні психічні процеси, що мають в психології таке ж обґрунтування, як і інтелектуальні, волевові та емоційні процеси. Поряд з цим їх не можна розглядати як надпсихологічні явища, оскільки їх нейрофізіологічні механізми – коригуючі функції, як невід'ємні явища психіки, є в межах вищої нервової діяльно-

сті. Ми вбачаємо в контрольних психічних процесах найбільш досконалу функцію врівноваження соціальної та біологічної життєдіяльності особистості з чинниками навколишнього світу. Саме індивідуальна та суспільно-історична практика, за допомогою контрольних процесів, перманентно корегує усю психічну діяльність, робить її адекватною до обставин.

В інтелектуальній сфері контрольність проявляється у виявленні з допомогою досвіду хибних понять, суджень, умовиводів, знань, поглядів, переконань, тобто таких, які не співпадають з істиною. Контрольні психічні процеси гарантують особистості найвищу активізацію свідомості, осмислення усіх ланок її діяльності.

У вольовій сфері контрольність завершує вольовий акт. Вона дозволяє з високим рівнем усвідомлення дати оцінку невірних або ж недостатньо активно виконаних дій, що суперечать цілеспрямованості особистості в дану мить. Така цілеспрямованість, разом з тим, у певній мірі визначається ідеологічними скеруваннями суспільства. Вольовий контроль особистості усуває недоліки та пробіли у тренуванні та публічній діяльності. Завдяки добре розвинутим якостям контролю та самоконтролю особа здобуває здатність довільно керувати своїми діями максимально влучно.

В емоційній сфері контрольність є оціночною характеристикою чуттів особистості, що визначається нормами людського співіснування. До емоційної контрольності слід віднести почуття непорозуміння, сумніву, неспокою, тривоги, докорів сумління, антиестетичні почуття та ін.

Щоб вірно визначити контрольні психічні процеси, слід виходити з того, що психічна діяльність відображає загальні контури реальності, а окремі психічні процеси – лише певні аспекти цієї реальності. Для прикладу, навик (як складна динамічна система довільних дій, яка завдяки вправам доведена до стереотипу) – відображає міру засвоєння та спосіб виконання людиною завдання, що повторюється. Контрольні процеси, як заперечуючі процеси в психічній діяльності людини, не лише володіють психологічною природою психічних процесів, але й безперервно

скеровується на неадекватність людських відображень та перетворення реальності. Ця негативна роль контрольних процесів визначається характером їх нейрофізіологічних (коригуючих) функцій, які, будучи гальмівними, завжди скеровуються на призупинення певних рефлекторних дій особистості. Отже, *контрольні психічні процеси є відображенням неадекватності відображень і перетворень особистістю дійсності*. Це контрольне відображення здійснюється на ґрунті індивідуальної та суспільно-історичної практики.

Маючи на увазі типовість рефлекторної природи контрольних психічних процесів, ми вважаємо за можливе розрізнити за інстанціями вищої нервової діяльності наступні основні види контрольності особистості:

- *Неусвідомлена контрольність* (на фізіологічній основі підкіркової системи);
- *Чуттєва контрольність* (на основі першої сигнальної системи);
- *Логічна контрольність* (на основі другої сигнальної системи).

Неусвідомлена контрольність здійснюється за посередності власне неусвідомлюваних психічних процесів, що виникають на базі безумовно-рефлекторного, інстинктивного споглядання; чуттєва контрольність – сукупність психічних процесів, що здійснюються на ґрунті умовно-рефлекторного, асоціативного споглядання; логічна контрольність – з допомогою психічних процесів, що виникають на основі тимчасових зв'язків, асоціацій узагальненого та відстороненого плану. У рамках взаємодії сигнальних систем у людини не лише логічна, але й чуттєва контрольність соціально детерміновані.

Ми маємо наукові підстави включити в поняття контрольності як контроль так і самоконтроль. В своїх дослідженнях ми намагались довести, що в психічній діяльності контроль і самоконтроль не виступають розрізнено, а є проявами єдиного психічного процесу.

Найскладнішими, розширеними формами психічної контрольності виступають *критичність і самокритичність*. В критичності та самокритичності виявляється найактивніше, свідоме, перетворююче відношення особи-

стості до навколишнього світу.

Типи контрольності встановлюються згідно співвідношень чуттєвого та логічного контролю та самоконтролю в психічній діяльності відповідно до класифікації специфічних людських типів Павлова. Фізіологічно саме мислительний тип найбільше сприяє розвитку типу логічної контрольності; художній тип – типу чуттєвої контрольності; середній тип – пропорційного (змішаного) типу контрольності.

До перелічених типів контрольності можуть приєднатись і певні риси типу неусвідомлюваної контрольності, згідно принципу взаємодії контрольності усіх інстанцій вищої нервової діяльності...

Для процесів контрольності характерною є тенденція до вторгнення в усі сфери психічної діяльності особистості: по-суті *контрольність завершує дію кожного психічного процесу як його заперечуючий наслідок*. Це створює можливість при її вивченні отримувати загальний огляд людської психічної діяльності. Вказана обставина дозволяє осмислити, чому ж виконання контрольних дій вимагає активної участі різноманітних сторін діяльності людини.

Контрольний заперечуючий наслідок, як певна завершальна дія кожного психічного процесу, скерований на практику у широкому її розумінні. Виникаючи на основі діалогу, консультації з практикою, він, можна припустити, виступає в психічній діяльності як її внутрішнє заперечення, тобто як самозаперечення. Зумовлюючи розвиток психічної діяльності, контрольний заперечуючий наслідок, на нашу думку, проявляється завжди конкретно в даних обставинах.

Розрізняють такі основні *якості контрольності* в людини:

- адекватність;
- конкретність;
- виразність;
- широта охоплення;
- своєчасна оперативність;
- активність;
- тривалість концентрації;

○ осциляція між різними об'єктами.

Високі якості контрольних психічних процесів залежать з одного боку, від взаємозв'язку контролю та самоконтролю, з другої сторони, від взаємодії логічної, чуттєвої і неусвідомлюваної контрольності...

Як засвідчують результати проведених досліджень, суттєвими для психологічної характеристики темпераменту особливостями контрольних психічних процесів людини є саме їх: *сила, врівноваженість, рухливість*.

Сила контрольних процесів полягає в активності, тривалості концентрації та виразності контрольності. Їх *врівноваженість* виявляється в адекватній взаємодії, з одного боку, контролю і самоконтролю, а, з іншого – логічної, чуттєвої та неусвідомлюваної контрольності (тобто контрольності на всіх трьох інстанціях вищої нервової діяльності). Водночас *врівноваженість* контрольних процесів визначається мірою гальмівної здатності, що притаманна абстрактномислительній, вольовій та емоційній контрольності. *Рухливість контрольних процесів* виявляється у своєчасній оперативності та осциляції контрольності між різними об'єктами, у легкості переходу особистості від контролю до самоконтролю і навпаки, у швидкості переключення з логічної контрольності на чуттєву і навпаки.

Так коротко можемо подати теоретичні основи запропонованої нами інтегральної методики діагностичного психологічного експерименту, здійсненого шляхом дослідження контрольних процесів. Цей експеримент, що спирається, з одного боку на контрольні дії досліджуваного, з іншого – на інтегральний спосіб психологічного дослідження, дозволяє виразно виявити контрольні психічні процеси у людини на загальному тлі її психічної діяльності. Ми вважаємо, що, завдяки запропонованій науковій характеристиці основних видів контрольних процесів, як агентів вищих інстанцій нервово-психічної діяльності, можна отримати загальну картину проявлених в експерименті психічних процесів особистості. Отже, ця методика, на нашу думку, дає для психології можливість багатогранного експериментального вивчення індивідуальних психологічних особливостей особистості.

Цурковський Ярослав. Застосування теорії психічної контрольності в експериментальній практиці*

Тривала історія становлення теорії психічної контрольності, засновником якої на думку авторів «Украинской советской энциклопедии» (Т.12, Київ, 1985, С. 196) є автор цих рядків, наочно довела, що теорія та експериментальна практика дослідження *контрольних процесів* із застосуванням низки запропонованих нами методик активно доповнює та взаємозбагачує одна одну. Фактично початок теорії психічної контрольності датується часом появи нашого пристрою – *контрологафа*, з допомогою якого вперше здійснювався цілісний метод психодіагностики *чуттєвої* та *логічної* контрольності особистості, що на початках не був розрахований для визначення придатності до будь-якої професії, а для дослідження всякого роду контролерів. Звичайно, про теорію психічної контрольності як струнку наукову систему можемо говорити лише після появи в 1958–1959 рр. монографії «Теорія та практика вивчення контрольних психічних процесів у спортсменів (власні дослідження)».

Сьогодні вже немає сумнівів, що *теорія психічної контрольності* є принциповою настановою *контролографії*, без якої остання немислима взагалі. Водночас саме завдяки контролографічним дослідженням виявлено не лише саму природу контрольності, зокрема взаємозалежність *контролю* та *самоконтролю* як двох сторін єдиного процесу, але також розшифровано види, рівні, типи контрольності, виявлено основні якості контрольності, адекватне розуміння *критичності* та *самокритичності* як вищих форм *логічної контрольності*, виявлено невідомі в психології фе-

* Цурковський Я.И. Внедрение теории психической контрольности в экспериментальную психологическую практику // Сборн. научных трудов Львовского института физической физической культуры. – Т. 2, 3, 4. Вторая всесоюзная конференция по экспериментальной психологии. – Львов, 1988. – С. 268.

номени психічних гальмувань, коливань та психічної квалітивності. При розробці основних проблем психічної контрольності не було змоги уникнути відповіді на питання, чи існує тотожність або принципова відмінність *уважності* та *контрольності*. Внаслідок досліджень нашого співробітника Четвертака В. Н. в трьох професійних групах завдяки створених нами циклів та структурних рядів подразників, єдиного при застосуванні як для уважності так і для контрольності, було доведено повну *відмінність актив уваги та контролю*. Автор цих рядків дійшов наступного висновку в цьому питанні. *Увага є переддією проявлення кожного, зокрема й контрольного психічного процесу, а контрольність виступає як післядія усякого проявленого психічного процесу. Увага на відміну від усіх інших психічних процесів нічого не відображає, а лише скеровує кожний психічний процес на заданий об'єкт та концентрує його на ньому. Натомість, контрольність (контроль та самоконтроль) відображає неадекватність чи відсутність помилковості кожного проявленого психічного процесу на основі конкретних й ідеальних еталонів практики. Нами підтверджено тезу Гальперіна П.Я., що уважність краще тренувати в контрольних діях.*

Сприятливий вплив справила теорія психічної контрольності на заходи з сприяння бездефектній праці та безпомилковості діяльності особистості. Зокрема в наших тезах V Всесоюзного з'їзду психологів СРСР (Москва, 1977) про психологічні бар'єри на шляху керування якістю діяльності (зокрема виробничої) та способів їх подолання ми виділили *чотири таких бар'єри*, серед яких, на нашу думку, найосновнішим та важким для подолання є бар'єр, пов'язаний із глибоко вкоріненої в інтелектуальній культурі песимістичної давньоримської тези: *помиляться властиво людині*. Ця теза підштовхує людину здійснювати логічний висновок про недосконалість своєї природи, а отже спочатку налаштовувати себе на невдачу, а згодом знаходити їй виправдання. Одночасно фіксація такого переконання в суспільній свідомості має здатність породжувати суспільне толерування особистісним і фаховим хибам. Саме цей тезисний бар'єр може бути подоланим з

позицій теорії психічної контрольності. Ця теорія відкриває аргументовано оптимістичне трактування психофізіологічних закономірностей відвернення помилок, як нової сходинки розвитку матеріальної та духовної культури.

УДК 159.9.07-057.4Я.Цурковський:303.8(092)

Вінтюк Юрій. Особистість і діяльність Ярослава Цурковського: проблема дослідження і її складові

У статті розглянута проблема дослідження особистості та діяльності Я. І. Цурковського, з'ясовані її основні складові та охарактеризований сучасний стан їхньої розробки. Зроблений огляд літературних джерел за темою дослідження; з'ясований стан її вивчення. Окреслена проблема дослідження особистості та діяльності Я. Цурковського, визначені її основні складові. Розглянуто стан розробки основних складових вказаної проблеми, що перебуває в центрі розгляду. Намічено коло невирішених завдань, означені напрямки досліджень, які ще належить здійснити у майбутньому.

Ключові слова: Ярослав Іванович Цурковський, проблема дослідження життя і діяльності, складові проблеми, стан дослідження проблеми.

Підготовка майбутніх фахових психологів у сучасних умовах передбачає не лише надання ґрунтовних знань із базових психологічних дисциплін і розвиток навичок їхнього використання у професійній діяльності. Не менш важливим компонентом формування професійної компетентності є наявність знань з історії розвитку психологічної науки, у своєму регіоні зокрема, про видатних науковців краю, їхнє життя та діяльність, як і наукові здобутки. Без наявності таких знань неможливо ні зрозуміти хід розвитку вітчизняної психологічної науки, ні її внесок у загальні надбання, ні її сучасний стан. Тому фахівцям з психології важливо знати основні події життя та наукової діяльності визначного вітчизняного вченого Ярослава Івановича Цурковського (1904-1995); ця обставина зумовлює

актуальність даного дослідження.

Мета роботи: розглянути проблему дослідження особистості та діяльності Я. Цурковського, з'ясувати її основні складові та охарактеризувати сучасний стан їхньої розробки.

Завдання дослідження:

- зробити огляд літературних джерел за темою дослідження; з'ясувати стан її висвітлення;
- окреслити проблему дослідження особистості та діяльності Я. Цурковського, визначити її основні складові;
- розглянути стан розробки основних складових проблеми, що перебуває в центрі розгляду;
- намітити коло невирішених завдань, вказавши напрямки досліджень, які ще належить здійснити у майбутньому.

Огляд публікацій за темою дослідження. На жаль, означена проблема все ще перебуває поза колом належної уваги вітчизняних науковців; тому публікацій на дану тему виявлено не багато. Передусім, потрібно відзначити нечисленні публікації соратників Я. Цурковського, які знали його особисто, працювали з ним або були членами створеного ним Львівського зонального відділення товариства психологів України. У першу чергу необхідно назвати публікації В. І. Вавринюк [1; 2], І. В. Огірко та В. А. Юрковського [13]; заслуговують уваги також спогади О. Я. Цурковського [15]; збірники матеріалів конференцій з публікаціями різних авторів [14; 16]; а також матеріали власних досліджень [3 – 12]. У публікаціях на дану тему висвітлено основні події життя та діяльності визначного вітчизняного вченого, його наукові здобутки і зроблено спробу оцінити його внесок у розвиток вітчизняної психології. Крім названих, серед публікацій можна також знайти низку праць про розгляд окремих аспектів його досліджень, а ще кілька газетних та Інтернет-публікацій ознайомчого характеру, власних у т. ч. (у газеті “Поступ” та у Вікіпедії). Як видно з наведеного, з'ясування стану вивчення даної теми є непростою справою, тому далі наведено результати дослідження проблеми, що перебуває в центрі розгляду й окремих її складових. Здійснений огляд

літературних джерел у даному викладі не наводиться, одержані дані використані при проведенні власного дослідження.

Виклад результатів дослідження. *Першим і головним аспектом проблеми, що розглядається, і який об'єднує всі інші, є вивчення наявних матеріалів і висвітлення життя та діяльності Я. І. Цурковського; частково результати цих досліджень відображені у попередніх публікаціях [4; 6].*

У результаті проведених досліджень, що тривають вже не перше десятиріччя, було з'ясовано основні події з життя вченого. Встановлено, що він народився 27 грудня 1904 року в Тернополі в інтелігентній родині, яка 1913 року переїхала до Львова.

Після завершення початкової школи Ярослав продовжив навчання у філії Державної української академічної гімназії у Львові, куди вступив 1916 року. Рано виявив організаторські здібності, через що у 1920 році гімназисти обрали його полковником полку ім. князя Лева скаутської організації «Пласт». У 1922 р. створив нелегальну організацію «Гвардія ім. Івана Франка». Оскільки Гвардію було визнано забороненою, Ярослава, за доносом одного з гімназистів, відрахували з гімназії; іспити за гімназійний курс здав екстерном у 1923 році [6, с. 260].

У 20-х роках Я. Цурковський бере активну участь у громадському житті, зокрема, в цей час він був головою громадської організації «Інтелектуальний блок молодіжної всеукраїнської генерації» та членом керівного органу студентських профспілок (ПРОФОРУСу), а також членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка та товариства Наукових викладів ім. П. Могили.

У той же час Я. Цурковський займається видавничою і літературною діяльністю. В 1924 році заснував журнал «Наука і письменство», був його редактором; у 1927-28 роках входив до складу редакції газети «Літературні Вісти». Видав кілька збірок поезій: «Прозолоть світанку» (1925), «Вогні» (1926), «Смолоскипи» (1926), «Моменти й вічність» (1927); за поему «Збентежений літак» (1928) зазнав політичного переслідування [6, с. 262].

Вищу освіту отримав на філософському факультеті

Українського таємного університету у Львові (1923-1926) та в Українському вільному університеті в Празі (1929-1931). 1929 року створив першу модель контролографа – приладу для дослідження психологічних і психофізіологічних параметрів людини; за допомогою якого проводив масові обстеження працівників різних професій.

У 1930-х р. Я. Цурковський працював директором створеного ним Інституту психотехнічних досліджень (м. Катовіце, Польща, 1932-1939 рр.; а згодом у м. Львові, 1941-1944 р.). Ступінь доктора філософії (з психології) здобув за працю: “Питання визначення психотехніки з інтегральної точки зору” (Український вільний університет, Прага, 1937) [6, с. 264].

У 1939 році молодий науковець повернувся до Львова; з 1940 по 1941 працював відповідальним редактором журналу «Література й мистецтво». У 1941-1944 роках був директором створеного ним Інституту психотехнічних досліджень м. Львова, який займався професійною орієнтацією випускників шкіл, а також професійним відбором претендентів на різні вакансії.

Після війни зазнав переслідувань радянським режимом, зісланий, проте у 1946 році був поновлений у правах і повернувся до Львова. З 1949 року Я. Цурковський – викладач кафедри психології і педагогіки Львівського інституту фізичної культури (1949-1959), у ці роки він створив контролограф нового покоління, обґрунтував теорію психічної контрольності, проводив масові дослідження контрольних психічних процесів у спортсменів, опублікував ряд своїх наукових праць. Однак у кінці 50-х знову зазнав утисків і був звільнений з посади [6, с. 270].

У 60-х роках Я. І. Цурковський – завідувач першої в СРСР експериментальної лабораторії психофізіології, психології та умов праці Львівського заводу автотранспорту (1961-1971). За здобутки у цій галузі його працю відзначено золотою медаллю ВДНГ СРСР (1967). У цей же час за його ініціативою було налагоджено серійне виробництво контролографів на Львівському заводі «Ремпобуттехніка»; протягом ряду років вони використовувалися як для проведення наукових досліджень, так і для потреб на-

родногосподарської діяльності: від обстеження космонавтів, машиністів поїздів та водіїв автобусів – до проведення професійної орієнтації випускників шкіл [6, с. 270-273].

З 1969 по 1995 рр. Я. І. Цурковський був головою створеного ним Львівського зонального відділення товариства психологів України. У 80-х роках за його ініціативою було організовано дві Всесоюзні конференції з проблем експериментальної психології на базі Львівського університету ім. Івана Франка та Львівського політехнічного інституту. З 1993 р. – Почесний президент Товариства наукових викладів ім. П. Могили.

Практично від часу його смерті у 1995 році починається збір матеріалів про його життя, наукову, педагогічну та громадську діяльність; який, з кількома перервами, триває до сьогодні. В дальнішому викладі наведено основні напрямки цих досліджень, кожен з яких спрямовано на вирішення окремих складових проблеми, що перебуває в центрі рзгляду.

Другий аспект проблеми: вивчення феномену особистості Я. Цурковського, особливостей його формування та проявів, який частково був розглянутий раніше [7].

Було відзначено, що формування особистості відбувається у конкретних соціальних умовах, що можуть зробити можливою появу певного суспільного чи індивідуального феномену. Згідно з сучасними науковими уявленнями, у другому випадку умови середовища виступають як зовнішні чинники формування особистості. Відтак необхідно дослідити: суспільні та родинні передумови появи феномену Я. Цурковського які, своєю чергою, можна поділити на матеріальні та духовні. Крім зовнішніх, важливо розглянути і внутрішні чинники, що обумовили появу даного феномену в тих соціальних умовах – до яких відносимо особистісні якості та власну активність особистості [7, с. 17].

До соціальних чинників відносяться матеріальні та духовні умови, в яких відбувається процес становлення конкретної особистості. До матеріальних умов у Галичині кінця ХІХ – поч. ХХ ст. слід віднести передусім бурхливий розвиток промисловості краю – що вимагало не тільки

розвитку освіти і науки, але й докорінної перебудови наявних суспільних відносин; оскільки старі заважали розвитку. До соціальних духовних умов слід віднести розвиток культури – освіти та науки, ідеології тощо. Це знайшло відображення у поширенні соціалістичних ідей, виникненні та поширенні соціальних рухів (партій і громадських організацій), а згодом призвело до буремних соціальних зрушень, що знайшло прояв у боротьбі проти гніту та за національне визволення [7, с. 18].

Однак зовнішні чинники виступають лише необхідною, але не достатньою умовою виникнення певного соціального, зокрема індивідуального феномену. Достатньою ж умовою його появи у даному випадку виступає власна активність особистості.

Наразі цей аспект проблеми залишається недостатньо дослідженим.

Третій аспект проблеми: визнання громадськістю наукового внеску Я.Цурковського [9; 12]. За часів польського панування на наших землях Цурковський не міг ані повністю реалізуватися, ні в одній зі сфер діяльності, оскільки цьому перешкоджала політика утисків і переслідувань польською владою українців. Передусім це знаходило вираження в тому, що молоді на наших землях був вкрай ускладнений доступ до здобуття освіти, особливо вищої.

Всіх цих утисків свого часу вповні зазнав і Я. Цурковський, який ще в час навчання в гімназії зазнав переслідувань за свою громадську діяльність, за що був відрахований з навчального закладу. Здобути подальшу освіту було не просто, оскільки шлях до здобуття вищої освіти українцям на окупованих землях був надто важким. Виїхати для продовження навчання за кордон теж було складно, і для цього були потрібні значні кошти. Тому Ярослав продовжив навчання в Українському таємному університеті у Львові. Проте завершити навчання йому тоді не вдалося, оскільки невдовзі Таємний університет через репресії польських властей припинив своє існування [6, с. 260-263]. Очевидно, що в таких умовах він не міг розраховувати ні на належну оцінку, ні на визнання.

Невдовзі на зміну польській владі прийшла радянська,

проте ситуація не змінилася. У повоєнні роки діяльність Цурковського в окупованому Львові стала підставою для звинувачення його у співпраці з нацистами. Відтак він потрапив під слідство, а далі в один із таборів ГУЛАГу. Після повернення з таборів Ярослав Іванович, як неблагонадійний, постійно перебував під пильним стеженням відповідних органів; крім цього, йому надовго було заборонено займатися громадською діяльністю. З великими труднощами вдалося знайти роботу за фахом, проте і тут він постійно зазнавав утисків та переслідувань. Влада не визнала його довоєнної дисертації, і врешті-решт Цурковський був звільнений з посади за надуманими звинуваченнями. Він подав справу до суду, проте навіть через рік бюрократичної судової тяганини не зміг поновитися на посаді [6, с. 270].

Після вимушеного безробіття Ярослав Іванович влаштувався на роботу у створену ним на Львівському заводі Автонавантажувачів першу в Радянському Союзі експериментальну лабораторію психофізіології праці, де зайняв посаду завідувача. Однак згодом і звідси був звільнений, за тими ж сфабрикованими звинуваченнями.

Немало часу пройшло відтоді, та дуже мало що змінилося з тих пір у нашому суспільстві. Досі не одержав належної оцінки, визнання та вшанування і Ярослав Цурковський, не можна розраховувати на це і в осяжному майбутньому. Оскільки ми живемо не у вільному й демократичному, цивілізованому, громадянському, а в пострадянському суспільстві, що несе в собі всі вади попереднього, радянського. Як і в радянські часи, перебуває в занепаді наша наука, яка не відповідає вимогам світового рівня та запитам практики сьогодення. У нас і зараз практично немає науковців, що розробляють наукові теорії, які б відповідали запитам світової науки та практики. Переважно наші науковці зайняті заробітчанством, інші ж стали ділками від науки і перетворили її у власний вигідний бізнес, відтак їм не до проблем нашої науки чи потреб держави [9, с. 37].

У нас і сьогодні немає проукраїнської влади, орієнтованої на захист державних національних інтересів та захист

надбань нашої культури, зокрема, наукової спадщини. Як у сфері державного управління, так і в науці залишається і діє та ж сама, радянська бюрократична ситсема, до сьогодні залишаються при владі ті, хто цькував і переслідував Цурковського та інших науковців і громадських діячів. А тому дослідження наукової спадщини і визнання вченого, як і інших сподвижників нашої науки, залишається справою кількох ентузіастів.

Четвертий аспект: подальша робота над укладанням біографії вченого; труднощі, що перешкоджають завершити роботу з написання наукової біографії Я. І. Цурковського, висвітлювалися у попередніх публікаціях на дану тему [3; 11].

Раніше виклад відомих біографічних даних про його життя та діяльність було зроблено до 105-ї річниці з дня народження [6]. Пошук нових даних ускладнений тим, що пошуки в архівах Львова практично завершено, а архівні матеріали за кордоном, у країнах, де свого часу жив і працював вчений, так і залишаються недоступними (це завдання наразі залишається нерозрішеним). Завершено також і пошук його публікацій (крім закордонних), і опитування тих людей, хто міг повідомити щось важливе. Але за час, що минув, було знайдено нові документи, а також цікаві відомості в опублікованих за цей час матеріалах [11, с. 50].

Розповіді різних людей дозволили більше дізнатися про поневіряння і переслідування, яких зазнав Ярослав Іванович у 1945 році, спочатку від польської, а потім і від радянської влади. Проте ця інформація фрагментарна і потребує уточнення, перш ніж може бути оприлюднена.

Протягом останніх років встановлено низку нових цікавих даних із життя Я. Цурковського, за різні роки, які теж ще чекають своєї публікації. Зокрема, цікаву інформацію повідомив ветеран ЛДІФК М. А. Джафаров, який працював у цьому закладі і знав Я. І. Цурковського від 1946 року, і навіть тривалий час приятелював з ним. Важлива інформація про нього міститься також в опублікованих мемуарах М. Гориня, а також у праці П. Мірчука «“Заграва” і УПНР», та ін. [11, с. 51]. Подальший пошук необхідних ма-

теріалів також слід віднести до актуальних завдань даної роботи.

П'ятий аспект: залишається не дослідженим і внесок Я. Цурковського у психологію. Каменем спотикання для сучасних психологів є відсутність розуміння того, що саме відкрив у психічній діяльності людини і дослідив Цурковський. Адже інформації про нього і його здобутки досі немає у підручниках з психології; даний аспект проблеми було розглянуто в попередніх публікаціях [5; 8].

Подібні труднощі зумовлені, передусім, тим, що психологія, яку вивчають до сьогодні в нашій країні, дуже відрізняється від тої, що вивчають повсюду у світі. Фактично у нас до сьогодні вивчають радянську психологію, яка має свою специфіку, котра полягає у тому, що психологія за радянської доби не пояснювала психічні явища, зокрема, поведінку живих істот, оскільки обслуговувала ідеологію. А Я. Цурковський сформувався як науковець у 20-30 роках минулого сторіччя, причому як європейський вчений, тобто поза межами радянської ідеологічної доктрини, яка наклала свій відбиток на всю радянську науку. Тому пояснити і зрозуміти його наукові здобутки можна лише з позицій тих наукових підходів, у межах яких вони були створені [8, с. 26].

Згідно з сучасними науковими уявленнями, основним принципом контролю поведінки у живих істот є принцип зворотнього зв'язку, що відображає прагнення індивіда зменшити розходження між бажаним і наявним станом. Саме в дії замикаючого звена процесу активності і задіяно контрольні психічні процеси. Детальніше про предмет розгляду можна дізнатися з праць Цурковського, а також з праць інших вчених, на які він посилався, обґрунтовуючи теорію психічної контрольності, оскільки обмежений обсяг даної публікації не дозволяє цього зробити.

Шостий аспект: подальша розробка контролографа Я. Цурковського; даний аспект проблеми також розглядався раніше [10].

Експериментальну модель електронного контролографа нового покоління було створено в 2011 році у вигляді програмно-апаратного комплексу на базі персонального

комп'ютера. Стимульний матеріал, як і в попередніх моделях, у ньому подається піддослідному у вигляді зорової інформації (на дисплеї комп'ютера); звукової інформації (через звуковий тракт комп'ютера); шкірно-гальванічні подразники у вигляді електричних імпульсів (за допомогою спеціального блоку). Як і в контролографі електронно-механічної моделі, у ньому є два пульта: піддослідного (спеціальний пульт з 14-ма клавішами, 2-ма педалями та 2-ма електродами у вигляді наручних браслетів для подачі електричних подразнень) і пульта експериментатора (в якості якого використовується стандартна комп'ютерна клавіатура зі спеціально запрограмованими функціональними клавішами). Програма дозволяє реалізувати різні режими дослідження, передбачено також зміну режиму роботи – залежно від завдань експерименту [10, с. 44].

Використання нової елементної бази дало змогу усунути практично всі недоліки, властиві попередній, електронно-механічній моделі апарата. В даному випадку освоєння процедури дослідження максимально спрощено, і доступно кожному фаховому психологу, обізнаному з теорією психічної контрольності, який має навички роботи на комп'ютері, після спеціального інструктажу та проходження ним пробного тестування на апараті.

Апаратну частину пристрою становить персональний комп'ютер, який виконує всі функції контролографа, і невеликий пульт (із 14-ма клавішами, 2-ма педалями та 2-ма електродами у вигляді наручних браслетів; з електронною схемою), який підключається кабелем до порту комп'ютера. Цей пульт потрібен для реєстрації реакцій піддослідного на завдання, що ставляться в ході експерименту. Роль пульта експериментатора виконує клавіатура комп'ютера, котрий за допомогою спеціально запрограмованих функціональних клавіш керує режимами та ходом проведення експерименту. Всі інші функції контролографа виконує спеціальна комп'ютерна програма [10, с. 45].

Час проходження експерименту в контролографі нового покоління вдалося суттєво скоротити за рахунок того, що відразу після реакції піддослідного на кожен виданий

стимул йому відразу видається нова порція інформації (в апараті попередньої моделі часовий інтервал між стимулами був фіксований і не залежав від швидкості реакції піддослідного). Час виконання всіх завдань індивідуальний, але в середньому він скоротився до 1 години.

Після дослідження функціонування та необхідного настроювання експериментального зразка контролографа нового покоління, при його апробації у різних режимах, передбачено створити його вдосконалену модель, придатну для серійного виробництва.

Кожен з означених аспектів проблеми, що розглядається, потребує подальшої ретельної розробки, і чекає на своїх дослідників.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки. Як свідчить проведений огляд наукових публікацій за темою дослідження, у них міститься не достатньо відомостей з предмету розгляду, що спонукає до виділення основних складових означеної проблеми і розгляду стану їхньої розробки. Проведене дослідження дало змогу встановити основні складові компоненти проблеми, яка перебуває в центрі розгляду, і охарактеризувати поточний стан їхньої розробки. Наявний стан розробки окремих компонентів проблеми дозволяє намітити перспективні напрямки робіт для подальших досліджень у даному напрямку та сформулювати наступні завдання, спрямовані на її вирішення.

У майбутньому передбачено продовжити дослідницьку роботу з вирішення намічених завдань.

Список джерел:

1. Вавринюк В. І. Талановитий український вчений Ярослав Іванович Цурковський // Філософські пошуки. – 1999. – Вип. ІХ. – С. 108-115.
2. Вавринюк В. І. Психологічна спадщина Ярослава Івановича Цурковського / В. І. Вавринюк // Науковий вісник університету „Львівський Ставропігійон”. – Львів: вид-во ун-ту „Львівський Ставропігійон”, 2006. – Вип. ІІ.
3. Вінтюк Ю. В. Біографія Ярослава Цурковського: проблема висвітлення // Філософські пошуки. – 1999. – Вип. ІХ. – С. 98-107.

4. Вiнтюк Ю. В. Ярослав Цурковський: особистiсть i вчений // Полiтична психологiя. Науковий збiрник. – Львiв: Видавничий центр ЛНУ iм. Iвана Франка, 2003. – С. 234-238.
5. Вiнтюк Ю. В. Контролографiчний метод дiагностики Ярослава Цурковського // Фiлософськi пошуки. – 2007. – Вип. XXVI. – С. 220-230.
6. Вiнтюк Ю. В. Ярослав Цурковський: життя i дiяльнiсть // Фiлософськi пошуки. – 2009. – Вип. XXX. – С. 256-280.
7. Вiнтюк Ю. В. Феномен Ярослава Цурковського як вiдповiдь на виклики його епохи / Ю. В. Вiнтюк // Теорiя психiчної контрольностi та сучаснi психолого-педагогiчнi проблеми: Матерiали наукових читань, присвячених 110-рiччю вiд дня народження Ярослава Iвановича Цурковського. (24 березня 2015 р., м. Львiв). – Львiв: Сполом, 2015. – С. 17-20.
8. Вiнтюк Ю. В. Контрольнi психiчнi процеси та їхнє мiсце в системi психологiчних знань / Ю. В. Вiнтюк // Теорiя психiчної контрольностi та сучаснi психолого-педагогiчнi проблеми: Матерiали наукових читань, присвячених 110-рiччю вiд дня народження Ярослава Iвановича Цурковського. (24 березня 2015 р., м. Львiв). – Львiв: Сполом, 2015. – С. 25-29.
9. Вiнтюк Ю. В. Ярослав Цурковський i його науковi здобутки: проблема визнання / Ю. В. Вiнтюк // Теорiя психiчної контрольностi та сучаснi психолого-педагогiчнi проблеми: Матерiали наукових читань, присвячених 110-рiччю вiд дня народження Ярослава Iвановича Цурковського. (24 березня 2015 р., м. Львiв). – Львiв: Сполом, 2015. – С. 33-37.
10. Вiнтюк Ю. В. Електронний контролограф нового поколiння на основi персонального комп'ютера / Ю. В. Вiнтюк // Теорiя психiчної контрольностi та сучаснi психолого-педагогiчнi проблеми: Матерiали наукових читань, присвячених 110-рiччю вiд дня народження Ярослава Iвановича Цурковського. (24 березня 2015 р., м. Львiв). – Львiв: Сполом, 2015. – С. 43-46.
11. Вiнтюк Ю. В. Укладання бiографiї Я. Цурковського: новi знахiдки i бiжучi завдання / Ю. В. Вiнтюк // Теорiя психiчної контрольностi та сучаснi психолого-педагогiчнi проблеми: Матерiали наукових читань, присвячених 110-рiччю вiд дня народження Ярослава Iвановича Цурковського. (24 березня 2015 р., м. Львiв). – Львiв: Сполом, 2015. – С. 48-51.
12. Вiнтюк Ю. В. Доробок Ярослава Цурковського: проблема вивчення i визнання (з нагоди 110-ї рiчницi з дня його народження) / Ю. В. Вiнтюк // Педагогiка i психологiя професiй-

- ної освіти. – 2015. – № 1-2. – С. 200-209.
13. Огірко І. В., Юрковський В. А. Життєвий і творчий шлях д-ра Ярослава Цурковського // Український освітній журнал. – Львів, 1995. – № 1. – С. 55-61.
 14. Теорія психічної контрольності та сучасні психолого-педагогічні проблеми. Матеріали наукових читань, присвячених 110-річчю від дня народження Ярослава Івановича Цурковського. – Львів: Сполом, 2015. – 80 с.
 15. Цурковський О. Кетяг калини в пошану др. Я. Цурковського (Спогад про батька) / О. Цурковський // Технічні вісті. – 2005. – № 1/2. – С. 14-18.
 16. Ярослав Іванович Цурковський (1905-1995). До 100-річчя від дня народження. – Львів, 2005. – 71 с.

@ Вінтюк Юрій. Стаття надійшла 25 лютого 2018 р.

**Захарчук Євгеній.
Василь Панейко, Юрій Панейко
– брати, уродженці Золочева,
котрі прислужилися Україні**

Матеріал опрацьований автором в інтересах надання належного шанування кільком (із низки) славетним уродженцям Золочева, котрі займають гідне місце серед достойників українства. Старший з братів Василь Панейко увійшов в історію як видатний дипломат, громадський і політичний діяч, публіцист. Юрій Панейко – відомий український правник-адміністративіст, історик держави та права, громадський діяч. І ми, мешканці Золочева та усього Шашкевичевого краю, маємо знати та пам'ятати їхні здобутки і просити Бога воздати їм за їхню з честю виконану місію.

*«Мисль піднебесну двигчи в самом собі...».
Маркіян Шашкевич (1811-1843), «До***»*

Кожна українська місцина, населений пункт пишаються своїми уродженцями, котрі служили своїй землі й стали джерелом натхнення для містян і всього люду. Одні з низки гідних синів Золочева – брати Василь, Юрій та Олександр Панейко. Державотворча, наукова і суспільна спадщина братів Панейко для українського соціуму є дуже значною, проте недостатньо вивченим надбанням.

Брати Василь, Юрій та Олександр Панейко народилися в Золочеві. Батьки виховували хлопців у багатодітній родині в дусі шанування знань, українських традицій та християнської моралі. Їх батько Лука Панейко, дрібний повітовий службовець, помер дуже рано. Мати – Кароліна Панейко (дівооче прізвище – Попп), котра походила з німецьких колоністів на Коломийщині, змушена була самотужки виховувати дітей.

Василь Панейко (1883 – 29.05.1956) народився та зростав у Золочеві. У 1907 році закінчив Львівський університет (правничий факультет). Брав активну участь в українському національно-визвольному русі. З 1907 року — співробітник газети «Діло», в 1908—1912 роках брав участь у виданні «Літературно-наукового вісника», в 1912—1918 роках — головний редактор газети «Діло» й одночасно в 1914—1915 роках — головний редактор «Ukrainische Korrespondenz» («Український кореспондент» — тижневик Головної Української Ради). Член Загальної Української Ради з травня 1915 року.

11 листопада 1918 року В. Панейко призначений держсекретарем зовнішніх справ Західноукраїнської Народної Республіки. Свою діяльність на цій посаді направив на забезпечення визнання суверенітету і територіальної цілісності держави, що утворилася. Ініціював надсилання на ім'я Президента США Вудро Вільсона телеграми з проханням виступити посередником у справі припинення українсько-польського конфлікту 1918—1919 років. Однак жодної офіційної відповіді не отримав, незважаючи на активні виступи української діаспори в США. Важливим напрямком діяльності Василя Панейка було включення до складу ЗУНР території Закарпатської України, що викликало різку протидію з боку Угорщини.

Із січня 1919 року Василь Панейко — державний секретар закордонних справ ЗУНР, член делегації на Паризьку мирну конференцію і водночас заступник голови делегації УНР Григорія Сидоренка. Домігся створення Вищою радою Антанти низки комісій з врегулювання російсько-польського конфлікту. Після укладення Ризького мирного договору 1921 року між РРФСР і УРСР та Польщею виступав за створення нової східно-європейської федерації.

В подальшому В. Панейко працював паризьким кореспондентом газети «Діло», у 1925 році повернувся до Львова і редагував цю газету і двотижневик «Політика», але в наступному році знову переїхав до Парижа. Незабаво

ром відійшов від політики, в 1945 році емігрував до Нью-Йорка, а в 1955 році — переїхав до Каракаса (Венесуела).

Юрій Панейко (03.04.1886 – 18.08.1973) дитинство та юнацькі роки провів у Золочеві. Вищу освіту одержав у Львівському університеті, де в 1910 році закінчив факультет права та політичних наук, промуючись на доктора права. У 1911 р. Ю. Панейко виїжджає до Галле (Німеччина), де ґрунтовно займається науково-дослідною роботою в рамках тамтешньої університетської програми на тему «Конституція в містах східних провінцій Пруссії, у порівнянні з містами в Галичині». Для подальшої спеціалізації надалі він через рік переїжджає до Відня й потім до Петербургу, де вивчає матеріали в Імператорській публічній бібліотеці.

Перша світова війна перервала наукову працю дослідника. У повоєнних роках Юрій Панейко перебуває у Швейцарії (з 1924 року) і Франції, збираючи матеріали для подальшої наукової роботи. Із 1928 року Ю. Панейко очолює (спочатку як надзвичайний професор) кафедру адміністрації та адміністративного права Віленського Університету Стефана Баторія, будучи її завідувачем до 1939 року. А вже в 1931 році стає одночасно деканом факультету права та суспільних наук цього ж університету. На цій посаді він перебуває до 1934 року. В 1936 році Панейко одержує ступінь звичайного професора адміністрації та адміністративного права Віленського Університету Стефана Баторія. У 1934-39 роках Юрія Панейка обирають членом Компетенційного трибуналу у Варшаві. Це була судова установа, покликана вирішувати спори між вищими державними установами, інтерпретуючи певні норми діючої конституції. За змістом це був прототип Конституційного суду у Польщі.

Під час Другої світової війни професор Панейко перебував у Кракові, а згодом у Відні. Бурхливі роки другої світової війни не сприяли науковій праці. Але навіть у тих обставинах виходить низка важливих праць. Після війни

змушений знаходитись у еміграції в Німеччині, тож переїжджає до Мюнхена, де з 1948 року і аж до смерті працює професором (1948—1973 роки) дислокованого там Українського вільного університету (УВУ). Протягом цього часу двічі обирався ректором УВУ в Мюнхені (у 1948 і 1961 роках). Очолюючи кафедру адміністрації й адміністративного права, професор Панейко віддавався повністю педагогічній праці та здобув живий контакт з українським студентством. Протягом двох каденцій професора Юрія Панейка як ректора, Український Вільний Університет одержав від німецького Міністерства культури офіційне визнання як рівноправна з німецькими державними університетами українська установа вищої освіти (розпорядження Баварського Державного Міністерства Освіти й Віросповідань від 16.09.1950 року, № XI 60710).

У Мюнхені в 1963 році оприлюднюється праця, яка вважається його найважливішим досягненням в житті - «Теоретичні основи місцевого самоврядування». Помер ректор УВУ Юрій Лукич Панейко 18 серпня 1973 року у Мюнхені.

Юрій Панейко є яскравим представником державної теорії місцевого самоврядування, багато уваги надавав генезі інституту місцевого самоврядування, розкриттю його сутності та змісту, співвідношенню з явищем державного управління тощо. Ю. Панейко визначав місцеве самоврядування «як оперту на приписи закону децентралізовану державну адміністрацію, виконуючу місцевими органами, які ієрархічно не підлягають іншим органам і є самостійними в межах, визначених законом загальноправного порядку». Сучасники в еміграції називали його «одним з найвизначніших теперішніх українських вчених». Юрій Панейко саме з цієї когорти учених, хто протягом життя досліджував проблеми місцевого самоврядування в європейських країнах і був там почутий, але залишився незатребуваним в Україні. Звісно, не з вини земляків.

@ Захарчук Євгеній. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.

Частина 2. Результати емпіричних психологічних досліджень

Алмаші Світлана. Проблема дослідження соціально-психологічних характеристик людей літнього віку

У статті проаналізовані соціально-психологічні особливості людей літнього віку. Охарактеризовано проблему соціалізації та соціально-психологічної адаптації літніх людей. Представлені результати емпіричного дослідження. Окреслено перспективу подальшої роботи, яка полягає у підготовці програми соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на оволодіння знаннями про особливості міжособистісного спілкування людей літнього віку.

Ключові слова: соціально-психологічні характеристики, соціалізація, соціально-психологічна адаптація, міжособистісна взаємодія.

Актуальність дослідження. Динамічні соціальні, економічні, політичні перетворення сучасного суспільства визначають якість життя громадян держави. Найбільше згадані перетворення відображаються на окремих соціальних спільнотах, на людях, які мають особливі потреби, зокрема, на людях літнього віку. Старість, пізня зрілість, пізня дорослість, геронтогенез, дряхлість, третій вік, похилий вік, літній вік – поняття, що позначають період життя людини, який починається приблизно з шістдесяти років і триває до закінчення її життя. Це – третя, заключна епоха життя, котра неоднозначно оцінюється науковцями і суспільством. Це не тільки епоха втрат, проблем, хвороб, але й епоха цілісного функціонування особистості. Адже, поряд з обмеженням життєдіяльності організму, зі згортан-

ням його окремих функцій, зниженням адаптаційних психофізіологічних можливостей, з'являються нові функції, механізми, можливості, які забезпечують пристосування людини до нової ситуації.

Тривалий час у вітчизняних наукових роботах, що присвячені вивченню старості, увага акцентувалася на біологічних і соціальних аспектах. Психологічні особливості осіб похилого віку досліджувалися М. Д. Александровою, Б. Г. Ананьевим та ін. в контексті вивчення закономірностей психічного розвитку особистості; періодизацією старості займалися О. Г. Лідерс, В. Ф. Моргун, М. С. Пряжников та ін. Психологічні механізми старіння розглядали В. В. Безруков, Т. Д. Марцинковська, В. В. Фролькіс та ін. Наближалися до вивчення психології особистості в похилому віці Е. Еріксон, який описував кризу старості, С. Д. Максименко, котрий інтерпретував смисл життя людей цього віку, М. Л. Смульсон, яка окреслила механізми, умови позитивного розвитку особистості, новоутворення людей літнього віку. Різні типи розвитку особистості в цьому віці виділяли Є. С. Авербух, Л. І. Анциферова, І. С. Кон та ін. Особистісним якостям літніх людей приділяли увагу О. О. Березіна, І. В. Грошев, М. В. Єрмолаєва та ін.

Соціальні питання старіння та старості, зокрема, що пов'язані з адаптацією до нових умов, розглядали К. Висьневська-Рошковська, Р. С. Яцемирська та ін., з адаптацією до статусу пенсіонера – М. Я. Сонін, В. Д. Шапіро та ін. Психологічні механізми ідентифікації та стереотипізації людей похилого віку, явище «взаємовідчуження поколінь» обґрунтовувала О. В. Краснова. Питання соціально-психологічних контактів в похилому віці вивчали Л. Л. Карстенсен (емоційні взаємини в довготривалих шлюбах), Л. О. Регуш (самотність старих осіб у сім'ї), В. Д. Альперович (типологія взаємин літнього подружжя) [3]. Водночас, якщо порівнювати інтенсивність вивчення вченими-психологами різних вікових періодів, психологія літнього віку у дослідженнях представлена значно менше. Сьогодні існує об'єктивна необхідність приділити увагу науковців цьому важливому періоду онтогенезу людини й тому, безумовно, звернення до проблеми розвитку особистості в

цей віковий період, визначення соціально-психологічних характеристик осіб літнього віку є актуальним. Мета статті полягає в емпіричному дослідженні соціально-психологічних характеристик людей літнього віку.

Результати дослідження. Дослідження проводилося на базі курортно-санаторного комплексу «Боржава». Вибірку склали 44 відвідувачі комплексу у віці 60-72 роки. Першою методикою, яку ми використали в ході нашого дослідження була методика «Виявлення суб'єктивного відчуття самотності» (Д. Рассел, М. Фергюсон). За даною методикою ми отримали показники рівнів вияву самотності. Отримані результати даної методики представлені в таблиці (див. табл.1).

Таблиця 1

Показники рівнів вияву самотності за методикою «Виявлення суб'єктивного відчуття самотності» (Д. Рассел, М. Фергюсон)

Рівні вияву самотності	Досліджувані (%)
високий рівень самотності	32
середній рівень самотності	36
низький рівень самотності	32

Як бачимо, серед досліджуваних найбільш виражений середній рівень самотності – 36%. Досить високі показники високого ступеня прояву самотності (32%). Тобто, 14 досліджуваних вказують на те, що їм немає з ким поговорити, не вистачає спілкування, вони почуваються покинутими. Для них нестерпно бути такими самотніми. Власне, саме даний курортний відпочинок є можливістю поспілкуватися з людьми, тимчасово позбутися самотності. Багато літніх людей вказали, що люди є навколо них, проте вони не з ними. Показники низького рівня самотності складають 32%.

З метою дослідження особливостей емоційної регуляції літніх людей, нами був проведений тест «Самооцінка психічних станів» Айзенк. Ми визначили показники вираженості тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності. Отримані результати дослідження подані в таблиці (див. табл. 2).

Таблиця 2.
 Результати тесту «Самооцінка психічних станів» (Айзенк)
 (у відсотках)

№	Показник	Рівні у %		
		Високий	Середній	Низький
1	Тривожність	34	38,6	27,4
2	Фрустрація	25	36,4	38,6
3	Агресивність	20,5	40,9	38,6
4	Ригідність	31,8	38,6	29,6

Серед досліджуваних показників найвищі результати прояву ригідності та тривожності. Зокрема, високий рівень прояву ригідності притаманний – 31,8% досліджуваних, середній рівень – 38,6%, а низький – 29,6%. Це вказує на нездатність більшості досліджуваних змінювати свої уявлення про оточення відповідно до змін у ньому. Показники тривожності характеризуються наступними результатами: високий рівень прояву притаманний – 34% досліджуваних, середній рівень – 38,6%, а низький – 27,4%.

Підвищений рівень тривожності може бути зумовлений новим етапом життя літніх людей та нездатністю контролювати весь потік життя найближчого оточення, в наслідок чого й зростає підвищена тривожність. Закономірно, що для людей літнього віку до 65 років спостерігається підвищена ситуативна тривожність, а вище 65 років – особистісна. Подібна ситуація характеризується наявністю стану несвідомого страху, відчуттям невизначеної загрози, готовністю сприйняти будь-яку подію як несприятливу та небезпечну. Людина, схильна до такого стану, постійно знаходиться в настороженому і пригніченому настрої, у неї ускладнений контакт із навколишнім світом. Оточення сприймається як вороже та загрозове, а це, в свою чергу, може стати причиною утрудненої взаємодії з навколишнім середовищем. Деяко нижчими, проте з високою часткою високого рівня прояву, характеризуються показники фрустрації та агресивності. Зокрема, високий рівень прояву фрустрації притаманний для 25% досліджуваних, а відповідний показник агресивності сягає 20,5% досліджуваних. Отримані показники можуть вказувати на утруднене пристосування до нової соціальної ролі у суспільстві та серед найближчого оточення.

Аналізуючи результати отримані за методикою К.Томаса «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки», адаптація Н.В.Гришиної, можемо констатувати наступне (див. табл. 3). Як бачимо, літні особи в міжособистісному спілкуванні менше схильні як до прямого суперництва, так і до спільного розв'язання проблем, що виявляється в пошуку альтернативи, яка влаштовує кожного.

Таблиця 3
Показники способів регулювання конфліктів за методикою К.Томаса «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки», адаптація Н.В.Гришиної

	Шкали				
	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
Сер. бал	2,88	6,12	7,08	6,95	6,99

Частіше вони або пристосовуються до ситуації, а тому жертвують власними інтересами заради інших, або уникають її вирішення, обговорення непорозумінь, або йдуть на окремі поступки один одному (компроміс). Середнє значення за показником компромісу складає 7,08, пристосування – 6,99, уникнення – 6,95, співпраці – 6,12, суперництва – 2,88.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на основі дослідження соціально-психологічних особливостей людей літнього віку можемо констатувати наступне:

- Отримані результати вказують, що серед досліджуваних найбільш виражений середній рівень самотності – 36%. Досить високі показники високого ступеня прояву самотності (32%). Це вказує на те, що багатьом досліджуваним немає з ким поговорити, не вистачає спілкування, вони почуваються покинутими. Для них нестерпно бути такими самотніми. Власне, саме даний курортний відпочинок є можливістю поспілкуватися з людьми, тимчасово позбутися самотності. Багато літніх людей вказали, що люди є навколо них, проте вони не з ними.
- У досліджуваних відвідувачів комплексу спостерігаються високі результати прояву ригідності та тривожності.

Зокрема, високий рівень прояву ригідності притаманний – 31,8% досліджуваних, середній рівень – 38,6%, а низький – 29,6%. Це вказує на нездатність більшості досліджуваних змінювати свої уявлення про оточення відповідно до змін у ньому. Показники тривожності характеризуються наступними результатами: високий рівень прояву притаманний – 34% досліджуваних, середній рівень – 38,6%, а низький – 27,4%. Підвищений рівень тривожності може бути зумовлений новим етапом життя літніх людей та нездатністю контролювати весь потік життя найближчого оточення, внаслідок чого й зростає підвищена тривожність. Закономірно, що для людей літнього віку до 65 років спостерігається підвищена ситуативна тривожність, а вище 65 років – особистісна. Подібна ситуація характеризується наявністю стану несвідомого страху, відчуттям невизначеної загрози, готовністю сприйняти будь-яку подію як несприятливу та небезпечну. Людина, схильна до такого стану, постійно знаходиться в настороженому і пригніченому настрої, у неї ускладнений контакт із навколишнім світом. Оточення сприймається як вороже та загрозове, а це, в свою чергу, може стати причиною утрудненої взаємодії з навколишнім середовищем.

- Бачимо, що літні особи в міжособистісному спілкуванні менше схильні як до прямого суперництва, так і до спільного розв'язання проблем, що виявляється в пошукові альтернативи, котра влаштовує кожного. Частіше вони або пристосовуються до ситуації, а тому жертвують власними інтересами заради інших, або уникають її вирішення, обговорення непорозумінь, або йдуть на окремі поступки один одному (компроміс).

Отримані результати вказують на недостатній рівень міжособистісного спілкування осіб похилого віку та необхідність цілеспрямованого впливу на нього з метою його оптимізації. Перспективу подальшої роботи вбачаємо у підготовці програми соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на оволодіння знаннями про особливості

міжособистісного спілкування та розвиток умінь і навичок застосування отриманих знань у процесі міжособистісної взаємодії.

Список джерел:

1. Анциферова Л. Психология старости: особенности развития личности в период поздней взрослости / Л. Анциферова // Психологический журнал. – 2001. – №3. – Т. 22. – С. 86-99.
2. Долинська Л. В. Геронтопсихологія. Практикум. Хрестоматія: Реком. МОН молодьспорт України як навч. Посібник для студ. ВНЗ / Л. В. Долинська, Л. М. Співак. – К.: Каравела, 2012. – 240 с.
3. Коваленко О.Г. Особливості міжособистісного спілкування осіб похилого віку та їхня соціальна активність / О.Г. Коваленко // Науковий вісник Херсонського державного університету. - №5. – 2015. – С. 82-84.
4. Лозинський В. С. Психологічні особливості поведінки людей похилого віку / В. С. Лозинський, Ю. В. Фещенко // Пробл. Старения и долголетия. – 2004. – Том 13, № 3. – С. 456-457.

The Problem Of Studying Socio-Psychological Characteristics Of Elderly People

The article analyzes socio-psychological features of elderly people. The problem of socialization, social and psychological adaptation of older people is characterized. The results of empirical research are presented. The prospect of further work, which consists in preparation of the program of social-psychological training aimed at mastering the knowledge about the peculiarities of interpersonal communication of elderly people, is outlined.

Key words: socio-psychological characteristics, socialization, socio-psychological adaptation, interpersonal interaction.

@ Аллаші Світлана. Стаття надійшла 1 березня 2018 р.

Березовська Лариса. Прояв психічних станів у процесі реадаптації демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО

У статті представлено результати дослідження прояву психічних станів в процесі реадаптації осіб, які брали участь у бойових діях. Збереження здоров'я і працездатності демобілізованих військовослужбовців нині стає надзвичайно актуальною, зважаючи на масштабність, тривалість негативних наслідків не тільки для кожного учасника, а й для країни загалом. Описано результати дослідження проявів реактивної та особистісної тривожності, ригідності, агресивності, фрустрації, самопочуття, активності, настрою, суб'єктивного відчуття самотності, життєвої задоволеності у процесі реадаптації демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО. Визначено взаємозв'язки психічних станів та нервово-психічної адаптації, життєвої задоволеності, відчуттям самотності. Описано рекомендації психолога родинам з реадаптації демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО.

Ключові слова: демобілізовані військовослужбовці, реадаптація, тривожність, ригідність, фрустрація, агресивність, самотність, життєва задоволеність.

Перехід від військового до цивільного життя не минає для людини просто і швидко. Як зазначають ветерани бойових дій, з війни протягом місяця повертається тіло, мозок може повертатися з війни ще, як мінімум, рік. Людина несвідомо стає «чужою серед своїх».

Участь у бойових діях за розмірами впливу та негатив-

ними наслідками не тільки для психіки, але і для усього життя людини відноситься до числа найбільш важких. Той факт, що демобілізовані військовослужбовці зіштовхуються з негативним відношенням суспільства лише ускладнює їх суб'єктивне почуття провини, до якого нерідко призводять усі обставини, ще раз переконують їх у безглуздість тих подій, у своїй непотрібності. Все це лише розвиває негативні психічні стани, сприяє посиленню депресії.

Окрім того, непорозуміння близьких та непорозуміння зі сторони суспільства породжує почуття відчуженості від людей. Людина виявляється чужою серед усіх. Від одних відсторонюються як від «нездатних зрозуміти», від інших («своїх»), - як від хворих тією ж хворобою, та тих, хто надто болісно нагадує про біль і при цьому не може допомогти та підтримати.

Дослідження прояву психічних станів у процесі реадптації демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО здійснено із застосуванням наступних діагностичних методик: методика самооцінки психічних станів (Г.Айзенк); опитувальник САН (самопочуття, активність, настрої); опитувальник реактивної та особистісної тривожності Ч.Д.Спілбергера – Ю.Л.Ханіна; методика діагностики нервово-психічної стійкості В.А.Бодрова «Прогноз»; методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д.Расел, М. Фергюсон); опитувальник «Індекс життєвої задоволеності» (адаптований Н.В. Паніною) [5].

Дослідження психічних станів у процесі реадптації демобілізованих військовослужбовців проводилось на базі громадської організації «Спілка учасників АТО Мукачівщини» (Закарпатська область). Серед респондентів, що взяли участь в опитуванні були чоловіки, віком від 25 до 50 років. Всі вони безпосередні учасники антитерористичної операції на Сході України, прикомандировані до складу різних підрозділів, зокрема, прикордонних загонів, Збройних сил України, Національної гвардії України.

Опитування демобілізованих військовослужбовців показало, що у всіх них – колишніх учасників бойових дій – можна виділити однотипні проблеми. Це – безсоння, по-

чуття провини, проблеми з пам'яттю. Вони відчують невпевненість у собі і своїх силах, підвищену роздратованість, недовірливість та підозрілість відносно оточуючих, що в свою чергу призводить до труднощів в міжособистісному спілкуванні.

Результати опитування показали, що дві третини респондентів зовсім не задоволені тим, як вони живуть, і тільки третина посередньо в загальному задоволені своїм життям. У незадоволених життям демобілізованих військовослужбовців немає інтересу, ентузіазму, захопленого ставлення до звичайного повсякденного життя. У них проявляється пасивне примирення з життєвими невдачами, покірне прийняття всього, що приносить життя. Неможливість досягнення або нездатність досягти тих цілей, які вважають для себе важливими. А також негативне оцінювання своїх зовнішніх і внутрішніх якостей. Отже, загальний емоційний стан демобілізованих військовослужбовців, що повернулися із зони АТО є негативним.

Серед опитаних виявлено 68% демобілізованих військовослужбовців з високим рівнем особистісної тривожності. Тривожність проявляється як стійка індивідуальна особливість, опитані певні ситуації сприймають як загрозові, що небезпечні для самооцінки і самоповаги. Середнього рівня тривожність також не сприяє хорошему самопочуттю у 32% досліджуваних. Психологи зазначають, що підвищена тривога є основним механізмом неадаптивної поведінки, що підтверджується даними за іншими методиками. Перебування військових в зоні АТО впливає на формування та розвиток у них особистісної тривожності, а це заважає їм успішно реадaptуватися до мирного життя, включитися у суспільні стосунки, у мирну діяльність.

Середній рівень суб'єктивного відчуття самотності виявлено у 20% досліджуваних, що може бути пов'язано з тривожністю, соціальною ізоляцією, депресією, нудьгою. Очевидно вони гостро суб'єктивно, суто індивідуально і унікально переживають стан повної заглибленості в себе. А це є дуже тривожним сигналом, адже легше реадaptуватися, тим хто є не самотнім, хто не відчуває своєї самот-

ності або не відсторонюється від родини, друзів, суспільства. Погане самопочуття, фізіологічний та психологічний комфорт демонструють біля 40% нами опитаних. 50% опитаних не проявляють активності, не прагнуть розширювати сферу своєї діяльності, не мають здатності нести в собі потенціал енергії, сили, творчості. Очевидно, демобілізовані військовослужбовці стикнувшись з негараздами мирного життя, неможливості змінити у них опускаються руки і знижується активність. 36% опитаних часто мають негативний настрій, який пригнічує, демобілізує, викликає пасивність. Причини такого настрою найрізноманітніші: невідповідність до діяльності, страх перед очікуваною невдачею, хворобливі стани тощо.

У 28% опитаних визначено середній рівень переживання фрустрації, що виникає в ситуації розчарування, нездійснення якої-небудь значущої для них мети, потреби. Переживають гнітючу напругу, тривожність, відчуття безвихідності і відчаю. У 12% опитаних визначається високий рівень агресивності як стійкої характеристики та у 36% агресивність проявляється час від часу. Половина досліджуваних проявляють ригідність, утрудненість у зміні наміченої програми діяльності в умовах, що об'єктивно вимагають її перебудови.

Таким чином, демобілізовані військовослужбовці, що перебували в зоні АТО переживають стани тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності, які не сприяють успішній реадаптації до мирного життя.

Визначено особливості взаємовпливу психічних станів та процесу реадаптації у демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО за допомогою кореляційного аналізу [4].

Як свідчать отримані дані шкала «адаптація» має прямі кореляційні зв'язки із шкалами: «загальна життєва задоволеність» ($R=0,667$ при $p \leq 0$), «ригідність» ($r=0,646$), «відчуття самотності» ($r=0,536$) та «фрустрація» ($r=0,442$). Підвищення адаптації залежить від збільшення ригідності, відчуття самотності та фрустрації. Тобто в досліджуваних підвищення адаптованості буде залежати від збільшення небажання змінюватися, уникнення трудно-

пців, боязні невдач, відчуття повної заглибленості в самого себе. Це може свідчити про неможливість адаптуватися до життєвої ситуації після демобілізації.

Шкала «відчуття самотності» має взаємозалежності із шкалами: «загальна життєва задоволеність» ($r=0,562$), «цікавість до життя» ($r=-0,654$), «послідовність у досягненні цілей» ($r=-0,572$). Тобто зі зниженням відчуття самотності знижується задоволеність життям, однак підвищується цікавість до життя та посилюється послідовність у досягненні цілей.

Шкала «особистісна тривожність» має взаємозв'язки з шкалами: «цікавість до життя» ($r=0,884$), «позитивна оцінка себе та власних вчинків» ($r=0,769$), «послідовність у досягненні цілей» ($r=0,603$), «загальний фон настрою» ($r=0,567$), «узгодженість між поставленими та досягнутими цілями» ($r=0,524$). Тобто із підвищенням цікавості до життя, позитивною оцінкою себе та власних вчинків, послідовності у досягненні цілей, загального фону настрою, узгодженості між поставленими та досягнутими цілями буде підвищуватися особистісна тривожність, і навпаки. Очевидно процеси адаптації, входження у мирне життя будуть супроводжуватися підвищенням особистісної тривожності.

Агресивність демонструє кореляційні зв'язки із загальною життєвою задоволеністю ($r=0,481$), цікавістю до життя ($r=-0,689$), позитивною оцінкою себе та власних вчинків ($r=-0,516$), загальним фоном настрою ($r=-0,507$), узгодженістю між поставленими та досягнутими цілями ($r=-0,494$), послідовністю у досягненні цілей ($r=-0,484$). Тобто із зниженням агресивності у досліджуваних підвищуватиметься цікавість до життя, позитивна оцінка себе та власних вчинків, загальний фон настрою, узгодженість між поставленими та досягнутими цілями та послідовність у досягненні цілей. Очевидно, це сприятиме адаптації демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО.

Шкала «ригідність» має кореляційний зв'язок з шкалою «загальна життєва задоволеність» ($r=0,438$), тобто підвищення загальної життєвої задоволеності залежить від

підвищення ригідності. Очевидно, досліджувані отримуватимуть задоволеність від життя тоді, коли у них нічого не змінюватиметься, що пояснюється і показниками тривожності.

Шкала «фрустрація» має кореляційні зв'язки зі шкалами «узгодженість між поставленими та досягнутими цілями ($r=-0,504$), цікавість до життя ($r=-0,466$). Тобто підвищення узгодженості між поставленими та досягнутими цілями, цікавості до життя буде відбуватися із зниженням рівня прояву фрустрації. Очевидно, це сприятиме процесу адаптації досліджуваним.

Таким чином, визначено взаємозалежність між психічними станами (агресивність, тривожність, фрустрація, ригідність) та загальною життєвою задоволеністю, цікавістю до життя, послідовністю у досягненні цілей, узгодженістю між поставленими та досягнутими цілями, позитивною оцінкою себе та власних вчинків, загальним фоном настрою та відчуттям самотності.

Отримані результати можуть свідчити про ресурси особистості досліджуваних, про основу, на якій можна запропонувати методи реадaptaції демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО. А це дозволяє дані результати використовувати для створення корекційних та психотерапевтичних програм.

На даний час психологами розроблено ряд рекомендацій для полегшення проходження реадaptaції демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО. Так, на офіційному сайті Міністерства оборони України розміщено рекомендації для членів сімей учасників антитерористичної операції, що упорядковано управлінням по роботі з особовим складом Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України на основі досвіду подолання посттравматичного синдрому, узагальненого В.Арабинським, та інтерв'ю з Френком П'юселіком «Про психологічну допомогу ветеранам війни» [8].

У цих рекомендаціях представлено правила правильної і безпечної поведінки в критичних ситуаціях для сімей демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО.

Використовуючи результати емпіричного дослідження та методичні матеріали [1; 2; 3; 4; 6; 7; 8; 9] можна запропонувати рекомендації членам родини для полегшення реадaptaції демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО.

Члени родини можуть знизити ймовірність негативних проявів поведінки демобілізованого військовослужбовця, якщо:

- надавати військовослужбовцю можливість проводити якусь частину вільного часу віч-на-віч із кожним членом родини або близьким другом;
- підтримувати його у стосунках з іншими, але в той же час також надавати йому якийсь час провести наодинці з самим собою;
- надавати можливість проводити певний час з бойовими друзями та товаришами;
- проводити спільний час з військовослужбовцем при різноманітних обставинах (прогулянки, відвідування театрів, тощо);
- висловлювати впевненість у возз'єднанні родини та вирішенні будь-яких проблем;
- розподілити домашні обов'язки та обговорити ймовірні нові зобов'язання;
- поважати думки та дії кожного, при потребі йти на компроміси.

Висновки. Проблема реабілітації осіб, які брали участь у бойових діях, збереження їх здоров'я і працездатності нині стає надзвичайно актуальною, зважаючи на масштабність, тривалість негативних наслідків не тільки для кожного учасника, а й для країни загалом.

Результати емпіричного дослідження свідчать, що значна частина демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО є неадаптованою. Значна частина зовсім не задоволена тим, як вони живуть, інші посередньо у загальному задоволені своїм життям. Проявляється високий рівень особистісної тривожності, середній рівень суб'єктивного відчуття самотності, погане самопочуття, фізіологічний та психологічний комфорт. Половина нами

опитаних не проявляють активності, не прагнуть розширювати сферу своєї діяльності, не мають здатності нести в собі потенціал енергії, сили, творчості. Частина опитаних часто мають негативний настрій, який пригнічує, демобілізує, викликає пасивність, а також переживає стани фрустрації, половина – агресивності, ригідності.

Визначено взаємозалежність між такими показниками як: агресивність, тривожність, фрустрація, ригідність, загальна життєва задоволеність, цікавість до життя, послідовність у досягненні цілей, узгодженість між поставленими та досягнутими цілями, позитивна оцінка себе та власних вчинків, загальний фонем настрою, відчуття самотності.

Перспективи дослідження вбачаємо у активізації розробок і втілення заходів соціальної, психологічної та медичної реабілітації учасників бойових дій.

Список джерел:

1. Кокун О.М. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. / О.М. Кокун, Н.А. Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська, В.В. Остапчук – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с.
2. Колісник Т. Поради психолога демобілізованим військовослужбовцям та їх сім'ям / Т. Колісник. – Режим доступу: <http://persha.kr.ua/news/54389-poradi-psixologa-demobilizovanim-vijskovosluzhbovcyam-ta-ix-simyam/>
3. Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В.О. Лесков. – Хмельницький, 2008. – 22 с.
4. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : учеб. пособие. 3-е изд., стереотип. / А.Д. Наследов – СПб. : Речь, 2008. – 392 с.
5. Пашукова Т.І. Практикум із загальної психології / Т.І. Пашукова, А.І. Допіра, Г. В. Дьяконов / за ред. Т.І. Пашукової. – 2-ге вид., стер. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 203 с.
6. Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових

частин (підрозділів). – Режим доступу:
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16>

7. Рекомендації для членів сімей учасників антитерористичної операції. – Режим доступу:
<http://www.mil.gov.ua/diyalnist/soczialnij-zaxist-ta-adaptacziya-vijskovosluzhbovcziv/rekomendaczii-dlya-chleniv-simej-uchasnikiv-antiteroristichnoi-operaczii/29-01.html>
8. Сиропятов О.Г. Лікування та реабілітація комбатантів-миротворців із посттравматичним стресовим розладом. / О.Г. Сиропятов, О.К. Напреєнко, Н.О. Дзеружинська. – К., 2012. – 76 с.
9. Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій» // [Електронний ресурс]: Режим доступу:
<http://psyservice.org>

@ Березовська Лариса. Стаття надійшла 5 березня 2018 р.

Бойко Анастасія. Особливості психологічного супроводження студентів-першокурсників, які є учасниками аматорського оркестру

Специфіка студентів-першокурсників аматорського оркестру полягає у тому, що вони, навчаючись на різних спеціальностях, є ще й членами музичного колективу. У них може виникати багато труднощів як у студентів вишу: адаптація до навчального закладу, особливостей навчання та оцінювання, до академічної групи, іноді – до нового міста, тощо. Як у членів оркестру, у студентів теж можливі складнощі: адаптація до колективу, його правил та ієрархії, способу проведення репетицій, темпу роботи, також проблемою можуть стати сценічне хвилювання, недостатній розвиток музикальності та технічних навичок гри на інструменті, поєднання різних активностей – навчання та гри в оркестрі, переключення між ними.

Щоб бути успішним, студент повинен володіти певними компетентностями:

- Гнучко адаптуватись у мінливих життєвих ситуаціях.
- Самостійно та критично мислити.
- Бачити та формувати проблему, знаходити шляхи її раціонального вирішення.
- Усвідомлювати, де і яким чином здобуті знання можуть бути використані.
- Творчо мислити.
- Грамотно працювати з інформацією, робити аргументовані висновки, використовувати їх для вирішення нових проблем.
- Бути комунікабельним, контактним у різних соціальних групах, уміти працювати в колективі, у будь-яких конфліктних ситуаціях.
- Самостійно працювати над розвитком особистісної мо-

ралі, інтелекту, культурного рівня.

Сьогодні дослідження особистості студентів-музикантів та підтримки їх психологічного здоров'я, як і в багатьох творчих професіях, є актуальним питанням через особливий характер діяльності, що вимагає від людини не тільки певних професійних знань та вмінь, але й особливих рис характеру і певних волевових характеристик, які б змогли протистояти стресу, напрузі та допомагали підтримувати психологічне і соматичне здоров'я студента.

Проблемі специфічності особистості музиканта останнім часом приділяється все більше уваги як у вітчизняній, так і у зарубіжній психології, зокрема у дослідженнях Е. Кемпа, Д. Коффмана, Н. В. Рождественської, О. А. Блінової, Б. А. Бараша, Д. К. Кірнарської, Г. Н. Ципіна, А. Л. Готсдінера, Л. Л. Бочкарьова, А. Б. Гольденвейзера, Е. Г. Гуренко, В. І. Петрушина, а також у працях деяких професійних музикантів, які присвячені окремим видам музичної діяльності (роботи Г. Г. Нейгауза, С. І. Савшинського, Ю. А. Цагареллі, тощо).

Однобічного професійного розвитку недостатньо для того, щоб досягти успіхів у музиці. Роль особистості взагалі особливо важлива у творчій, зокрема музичній, діяльності, тому що у творах завжди «розчиняється» конкретна особистість того, хто їх створив, що і відрізняє мистецтво від інших видів діяльності та робить його унікальним. Кожний твір, кожне виконання є неповторним завдяки особистості творців та музикантів. Окрім музичної обдарованості, важливими загальними психологічними якостями музиканта повинні бути: аналітичний склад розуму, емоційна чуйність, здатність до багатообразного асоціативного ряду та швидкого психічного переключення. Важливі також сильна воля, дар дії, велика концентрація уваги та самоконтроль.

Специфіка взаємин у творчих колективах вимагає також і моральної стійкості, здатності «відстоювати себе» у боротьбі за лідерство, за пріоритетність своїх ролей та позицій. Особливо небезпечними для психологічного здоров'я музикантів є публічні виступи. У виконавця зустріч із публікою часто призводить до особливого хворобливого

стану, який аналогічно із переживаннями людини в інших ситуаціях визначається як значне хвилювання або стрес. Справді, естрадне хвилювання має ознаки стресових станів і проявляється такою ж відповіддю організму, як і інші сильні та надсильні зовнішні подразники — фізичні, нервово-психічні, емоційні та соціальні перевантаження.

У своїх дослідженнях О. Блінова окреслює 5 груп проблем, з якими музиканти зазвичай звертаються по допомогу. Це проблема загального самопочуття та формування навичок саморегуляції, проблема впевненості у собі, спілкування, особистого та професійного самовираження і мотивації діяльності.

Період юності складає частину розгорнутого перехідного етапу від дитинства до дорослості, точніше, від підліткового віку до самостійного дорослого життя. Однак, юність, – відносно самостійний період життя, що має власну цінність.

Хронологічні межі юнацтва визначаються в психології по-різному. Межа між підлітковим і юнацьким віком досить умовна, і в одних схемах періодизації (переважно в західній психології) вік від 14 до 17 років розглядається як завершення підліткового віку, а в інших - відноситься до юності.

Верхня межа періоду юності ще більш розмита, оскільки історично і соціально зумовлена та індивідуально мінлива. Сам термін "дорослість" багатозначний. Біологічна дорослість визначається досягненням статевої зрілості, здатністю до дітонародження; соціально-економічною незалежністю, прийняттям ролей дорослої людини, поняття психологічної дорослості пов'язують зі зрілою особистісною ідентичністю. Критерієм досягнення дорослості в людському суспільстві стає оволодіння культурою, системою знань, цінностей, норм, соціальних традицій, підготовленість до здійснення різних видів праці. Трактують юності як періоду онтогенетичного розвитку залежить від принципів установок авторів того чи іншого підходу. Представники біогенетичної теорії вважають, що саме біологічні процеси росту детермінують всі інші сторони розвитку, і розглядають юність перш за все як етап розвитку

організму, що характеризується значним ростом різних здібностей і функцій та досягненнями найвищого рівня.

Психоаналітичні теорії (З. Фройд, А. Фройд) вбачають в юності певний етап психосексуального розвитку, коли притік інстинктивної енергії лібідо повинний бути компенсований захисними механізмами «Я». Боротьба тенденцій з боку «Воно» і «Я» проявляється в зростаючій стурбованості і збільшенні конфліктних ситуацій, які поступово, в міру встановлення нової гармонії Я і Воно, долаються.

На противагу психоаналізу, Е. Шпрангер вважав, що в юності відбувається вростання індивіда в культуру. У психосоціальній теорії Е. Еріксона в підлітковий період і період юності повинна бути розв'язана центральна задача досягнення ідентичності, створення несуперечливого образу самого себе в умовах численності виборів (ролей, партнерів, груп спілкування тощо).

Психологічні теорії надають важливого значення суб'єктивній стороні, характерним рисам внутрішнього світу і самосвідомості юнака, його внеску як активного творця власного дорослішання.

В російській та вітчизняній психології юність розглядається як психологічний вік переходу до самостійності, період самовизначення, набуття психічної, ідейної і громадянської зрілості, формування світогляду, моральної свідомості і самосвідомості. Найчастіше дослідники виокремлюють ранню юність (від 15 до 18 років) і пізню юність (від 18 до 23 років). У психологічних періодизаціях О.М. Леонтьєва, Д.Б. Ельконіна при аналізі юнацького віку акцент робиться на зміні провідного типу діяльності, якою стає навчально-професійна діяльність.

В юності у молодого людини виникає проблема вибору життєвих цінностей. Юність прагне сформуванню внутрішню позицію стосовно себе («Хто Я?», «Яким Я повинний бути?»), стосовно інших людей, а також до моральних цінностей.

Юність – період, коли молода людина продовжує рефлексувати на свої стосунки з сім'єю в пошуках свого місця серед близьких людей. Вона проходить через уособлення і

навіть відчуження від всіх тих, кого любив, хто був відповідальний за неї в дитинстві і підлітковому віці. Це вже не підлітковий негативізм, а часто дояльне, але тверде відсторонення рідних, що прагнуть зберегти безпосередні стосунки з сином чи донькою.

Багато що при розв'язанні проблем залежить від міри розвитку моральної самосвідомості. Розпочавши в підлітковому віці створення своєї особистості і свідому побудову способів спілкування, молода людина продовжує цей шлях удосконалення значущих для себе якостей в юності.

Метою програми психологічного супроводження студентів-першокурсників, членів аматорського оркестру є: адаптація студентів до колективу та способу роботи в оркестрі, зниження рівня сценічної тривожності, розвиток вміння поєднувати різні активності (навчання та гру в колективі).

Завдання програми супроводження полягає у полегшенні процесу адаптації у студентів, у зниженні рівня сценічної тривоги та розвитку здатності учасників колективу поєднувати різні активності.

Робота у рамках програми психологічного супроводження матиме такі напрямки:

Діагностика.

- Спостереження за поведінкою першокурсників, аналіз їхнього рівня адаптації.
- Опитування для з'ясування проблем і складнощів, які виникають у новачків.
- Діагностика рівня адаптації, тривожності, самооцінки.
- Встановлення статусу студентів-першокурсників у колективі оркестру (соціометричні виміри).

Корекція / розвиток.

- Індивідуальні корекційні заняття, бесіди;
 - Розвивальні вправи та заняття;
 - Тренінги подолання сценічної тривоги;
 - Заняття, спрямовані на згуртування колективу;
 - Просвітницька робота.
- Консультації / профілактика.
- Індивідуальні консультації з членами колективу;

- Надання консультацій диригенту та концертмейстрам щодо особливостей адаптації студентів-першокурсників, можливих труднощів та способів їх подолання.
- Бесіда з куратором групи, з батьками. Соціально-диспетчерська діяльність.
- Налагодження роботи із психологом колективу, обговорення із ним можливих подальших складнощів у студентів, обмін інформацією.

Програмою супроводження передбачені різні форми взаємодії психолога зі студентами, їх батьками, керівником оркестру та куратором групи, які забезпечать усесторонню допомогу першокурсникам адаптуватися у новому для них середовищі.

На початку роботи – діагностичний етап: тестування студентів за методиками «Дослідження соціально-психологічної адаптації» К. Роджерса – Р. Даймонда, «Шкала тривожності» Тейлора, «Методика визначення самооцінки», соціометрія Морено.

Для того, аби допомогти студентам вдало поєднувати різні активності та організовувати свій час передбачено лекції-бесіди на тему: «Поєднання активностей – переваги та складнощі», «Тайм-менеджмент як спосіб ефективного управління часом».

Також можна провести індивідуальні консультації зі студентами за результатами психодіагностичних обстежень рівня адаптації та тривожності, заняття на тему: «Як подолати стрес», «Тривога та ми», «Пристосовуємось легко».

Для покращення стосунків між учасниками оркестру передбачене заняття для підвищення згуртованості колективу. А для подолання сценічної тривоги – групове заняття на активізацію внутрішніх ресурсів та оволодіння технікою самоконтролю у стресовій ситуації (з використанням арт-терапевтичних технологій).

План індивідуальної бесіди-знайомства зі студентом-першокурсником.

- Представлення себе один одному, оголошення мети розмови.

- Який фах у студента?
- Який у нього зазвичай настрій / стан?
- Як проходить його знайомство із студентською групою, колективом?
- Які емоції він переживає, перебуваючи в групі / колективі?
- Чи з'явилися у студента друзі серед нового оточення?
- Які складнощі виникли в процесі входження в групу / колектив?
- Чи виникають проблеми із навчанням, із переключенням між навчанням і грою в колективі?
- Чи виникають проблеми із пристосуванням до ієрархії в колективі та специфіки організації робочого процесу?
- Чи буває у студента тривога перед виступом? Чи вдається йому її подолати?
- Чи виникають у студента конфлікти із членами колективу?
- Прощання, подяка за розмову.

План спостереження за колективом і досліджуванним студентом.

- Спостереження за загальною атмосферою в колективі.
- Спостереження за особливостями спілкування між членами колективу, між новачками та старожилами оркестру.
- Спостереження за особливостями взаємодії диригента та членів колективу.
- Спостереження за учасниками оркестру під час концерту та в процесі попередньої підготовки до нього.
- Спостереження за ефективністю роботи студентів-першокурсників під час репетицій.

Бесіда з куратором групи та батьками, диригентом і концертмейстрами.

Цю розмову можна організувати у формі міні-лекції, після чого продовжити в режимі запитання-відповідь. Куратору і батькам потрібно розповісти деякі особливості вікового періоду юності, також описати проблеми, які можуть виникнути в процесі адаптації до студентської

групи, до самого процесу навчання та до гри в камерному оркестрі.

Цю ж інформацію потрібно донести до керівників оркестру, вони повинні організувати в колективі взаємодопомогу учасників між собою, працювати на згуртування колективу, тоді новачки зможуть знайти підтримку у своїх нових колег, що полегшить їх входження до лав оркестру.

Отже, дана програма психологічного супроводження призначена для полегшення процесу адаптації у студентів, зниження рівня сценічної тривоги та розвитку здатності учасників колективу поєднувати різні активності. Спрямована на формування почуття комфорту в процесі спілкування та роботи в оркестрі, також направлена на те, щоб студенти-першокурсники могли ефективно поєднувати гру в колективі та навчання за фахом. Крім того, в ході супроводу буде здійснена психологічна просвіта і профілактика можливих труднощів студентів у майбутньому.

Список джерел:

1. Бочкарьов Л.Л. Дослідження структури музичальності в сучасній психології: Психологічний журнал / Л.Л.Бочкарьов. – 1986 – № 4.
2. Брусилівський Л.С. Музикотерапія / Керівництво по психотерапії / Л.С. Брусилівський. – М., 2009. – 354 с.
3. Макаренко Г. Г. Творчість диригента: естетико-мистецтвознавчі виміри / Г. Г. Макаренко. – Київ : Факт, 2005. – 149-150 с.
4. Мясичев В.М, Готсдінер А.Л. Проблема музичних здібностей та її соціальне значення. Роль музики в естетичному вихованні дітей і юнацтва / В.М. Мясичев, А.Л. Готсдінер. – Л., 1981. – 14-29 с.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління : навч. посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик – К. : Академвидав, 2003. – 568 с.

@ Бойко Анастасія. Стаття надійшла 9 березня 2018 р.

Гаврютіна Марта. Співвідношення тілобудови, темпераменту і характеру в теорії Е. Кречмера

Проаналізовано теорії темпераменту та емпірично перевірено гіпотезу про наявність зв'язку між темпераментом та тілобудовою людини. Актуальність дослідження зумовлена тим, що у людей часто виникають проблеми з правильним визначенням типу темпераменту та особливостей характеру іншої особи. Але кожна особистість має підсвідомі механізми визначення особливостей внутрішнього світу іншої людини за критерієм зовнішності.

Ключові слова: темперамент, тілобудова, астенична, атлетична, пікнічна, диспластична тілобудови, циклотимічний, шизотимічний типи темпераменту у теорії Ернеста Кречмера.

Тілобудова - пропорції і особливості частин тіла, а також особливості розвитку кісткової, жирової і м'язової тканин. Темперамент - вроджена (біологічно зумовлена) і мало змінна властивість людської психіки, що визначає реакцію людини на інших людей та на обставини.

Чи не найпоширенішою конституційною теорією особистості є теорія Ернеста Кречмера (1888-1964) - німецького психіатра і психолога, який за свою роботу «Будова тіла і характер» (1921) в 1929 році був номінований на Нобелівську премію в номінації «Психологія або медицина» [5].

Небылицын В. Д. Актуальные проблемы дифференциальной психофизиологии. // Психология индивидуальных различий. Хрестоматия. - М., 2000. - 336 с., с.23-50].

У своїй праці «Будова тіла і характер» Кречмер виділяє такі типи будови тіла: *астеничну, атлетичну, пікнічну*. Ці типи тіла зустрічаються у чоловіків та жінок, але при слабшій диференціації жіночого тіла яскраві представники у жінок бувають набагато рідше. У повсякденному житті ці

типи зустрічаються всюди. Самі по собі вони не мають в собі нічого хворобливого, але свідчать про деякі нормально-біологічні схильності, із яких лише невелика частина досягнула патологічного завершення в психіатричній області [6. Кречмер Э. Теория темпераментов. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.psychology-online.net/articles/doc-1839.html>.]. Поряд з цими головними типами існують невеликі групи, які об'єднуються під спільною назвою «диспластичні спеціальні типи», оскільки вони є сильним відхиленням від середнього типу тілобудови.

Конституційна характеристика представників різних типів тілобудови:

Астенічний тип – це худі люди, які здаються вищими, ніж вони є насправді, з вузькими плечима, худими руками і ногами, з тонкими кистями, довгою, вузькою, плоскою грудною кліткою, без живота. У чоловіків спостерігається відставання ваги тіла від його висоти і об'єму грудей від об'єму стегон. [3. Кречмер Э. Теория темпераментов / Кречмер Э. - М.: «Психология индивидуальных различий. Хрестоматия». - 2000. - 200 с., с. 53]

Атлетичний тип – характеризується сильним розвитком скелету, мускулатури [2. Кречмер Э. Строение тела и характер / Кречмер Э. - М.: Государственное издательство, 1930. - 183с., с. 60-63]. Загальний вигляд представників атлетичного типу: люди середнього або високого зросту з особливо широкими плечима, широкою грудною кліткою, пружним животом; форма тулуба звужується донизу, так, що таз разом з ногами в порівнянні з верхніми частинами тіла іноді здаються худими. Спостерігається тонкий жировий шар. Ріст тіла вищий за середній: зріст більше 180 сантиметрів зустрічається нерідко.

Пікнічний тип – відмінності у пікніків різних вікових груп значно більші, ніж в інших типах. Ці відмінності наперед залежать від жирового слою і зумовленої ним форми грудної клітки. У молодому віці пікнік може сприйматись за атлетик [2. Кречмер Э. Строение тела и характер / Кречмер Э. - М.: Государственное издательство, 1930. - 183с., с. 113-115].

Важливе значення в диференціально-діагностичному сенсі має співвідношення між шириною плечей і об'ємом грудної клітини, яке виражається в тому, що пікнік по розмірах плечей відстає від атлетика, але по об'єму грудей його переверщує. Пікнічна будова тіла у жінок модифікується. Жир відкладається головним чином на торсі, але його більше на грудях і стегнах. Забарвлення шкіри помітне переважно на щоках і носі. У літніх індивідів часто є невеликі судини шкіри, що просвічуються у вигляді червоних жилок на щоках і носі [2. Кречмер Э. Строение тела и характер / Кречмер Э. - М.: Государственное издательство, 1930. - 183с., с. 95].

Психологічні характеристики представників різних типів темпераменту в теорії Е. Кречмера. Для наочності всі ознаки Кречмер розділив на три групи [2.

Кречмер Э. Строение тела и характер / Кречмер Э. - М.: Государственное издательство, 1930. - 183с., с. 135-163].

У *циклотиміків* спостерігаються такі ознаки темпераменту: товарицькість, добросердечність, ласкавість, душевність; веселість, дотепність, гарячість; м'якість, вразливість. Циклотиміки рідко завдають значну шкоду іншим, швидко спалахують, але і швидко стають знову добрими, на них важко образитися.

Поряд з товарицькими натурами серед циклотиміків, особливо з депресивним забарвленням, можна знайти ввічливих інтровертів, спокійних, що живуть споглядальним життям. Їх відрізняє від шизоїдів відсутність будь-якої внутрішньої антипатії або ворожого небажання спілкуватися з людьми, але інтровертам властива похмурість, іноді також боязкість і схильність до почуття неповноцінності. Якщо з ними намагаються спілкуватися, то вони ласкаві, природні та доступні, мають вузьке коло знайомих і друзів [3. Кречмер Э. Теория темпераментов / Кречмер Э. - М.: «Психология индивидуальных различий. Хрестоматия». - 2000. - 200 с., с. 146-148].

Психологічні особливості представників *шизотимічного* типу темпераменту: а) нетоварицькість, стриманість, серйозність (позбавленість почуття гумору), дивакуватість; б) сором'язливість, боязливість, тонке відчуття навколиш-

нього світу, сентиментальність, нервозність, збудженість, любов до книги і природи; в) слухняність, чесність, байдужість, тупість, низький рівень інтелекту [3. Кречмер Э. Теория темпераментов / Кречмер Э. - М.: «Психология индивидуальных различий. Хрестоматия». - 2000. - 200 с., с. 154]. Важливими ознаками шизотимічного темпераменту є *надмірна роздратованість* (якщо циклоїдна крива темпераменту хвилеподібна, то шизоїдна – стрибача); *аутизм* – замикаються в собі, прагнуть уникати будь-яких зовнішніх подразників, щоб заглибитись у світ своїх думок. Шизоїди товаришують з одним товаришем [2. Кречмер Э. Строение тела и характер / Кречмер Э. - М.: Государственное издательство, 1930. - 183с.; 3. Кречмер Э. Теория темпераментов / Кречмер Э. - М.: «Психология индивидуальных различий. Хрестоматия». - 2000. - 200 с., с. 189-194].

Для того, щоб підтвердити чи спростувати гіпотезу про наявність зв'язку між тілобудовою і темпераментом, нами було проведено дослідження, у якому взяли участь 20 студентів, віком від 18 до 21 року. Використали дві анкети «Антропометричні виміри» та «Тип тілобудови» і дві методики – «Тест діагностики темпераменту» Айзенка та Опитувальник К. Леонгарда - Г. Шмішека «Діагностика типу акцентуації характеру».

За результатами дослідження були отримані наступні результати:

Кількість астеніків серед усіх респондентів становить 45%, з них 20% - чоловічої статі та 25% - жіночої із загальної кількості досліджуваних. Кількість атлетиків становить 30%, з них 25% чоловічої статі та 5% жіночої із загальної кількості досліджуваних. Кількість пікніків становить 25%, з них 5% чоловічої статі та 20% жіночої із загальної кількості досліджуваних.

Із високою педантичною акцентуацією астеніків не виявлено; атлетиків 17%, пікніків – 60%. Застрягаючий тип акцентуації виявлено у 22% астеніків, 50% атлетиків та 20% пікніків. Збуджений тип акцентуації спостерігається у 33% астеніків, 50% атлетиків та 40% пікніків. Гіпертимічний тип акцентуації виявлено у 11% астеніків, 83% атлетиків та 60%

пiкнiкiв. Дистимний тип акцентуацiї виражений у 33% астенiкiв, 33% атлетикiв та 0% пiкнiкiв. Тривожний тип акцентуацiї виявлено у 0% астенiкiв, 0% атлетикiв та 20% пiкнiкiв. Циклотимний тип акцентуацiї спостерiгається у 0% астенiкiв, 17% атлетикiв та 83% пiкнiкiв. Екзальтований тип акцентуацiї виражений у 56% астенiкiв, 33% атлетикiв, 40% пiкнiкiв. Емотивний тип акцентуацiї виявлено у 33% астенiкiв, 17% атлетикiв та 80% пiкнiкiв. Демонстративний тип акцентуацiї виявлено у 56% астенiкiв, 67% атлетикiв та 60% пiкнiкiв.

Натомiсть кореляцiйний аналiз показав, що кореляцiя мiж тiлобудовою i акцентуацiями характеру майже не спостерiгається.

Так, тiлобудова корелює з педантичнiстю на 0,38; iз застряганням на 0,12; iз збудженiстю на 0,09; iз гiпертимнiстю на 0,33; iз дистимнiстю на 0,51; з тривожнiстю на 0,15; з циклотимчiстю на 0,77; iз екзальтованiстю на 0,25; iз емотивнiстю на 0,4, iз демонстративнiстю на 0,2.

Тобто спостерiгається кореляцiя лише мiж тiлобудовою та циклотимчiною акцентуацiєю, про що i заявляв у своїх працях Е. Кречмер, наголошуючи на тому, що бiльшiсть пiкнiкiв – особи з циклотимним темпераментом.

Серед астенiкiв кiлькiсть представникiв сангвiнiчного типу темпераменту становить 11%, холеричного – не виявлено, флегматичного – 11%, а меланхолiйного – 78%. Серед атлетикiв представниками сангвiнiчного типу темпераменту є 83% дослiджуваних, холеричного – 17%, флегматичного – не виявлено, меланхолiйного – 0%. Серед пiкнiкiв представникiв сангвiнiчного типу темпераменту не виявлено, холеричного – 80%, флегматичного – 20%, меланхолiйного – жодного.

Кореляцiйний аналiз показав, що iснує пряма кореляцiя мiж тiлобудовою та темпераментом – показник кореляцiї становить 0,72.

Отже, зважаючи на отриманi данi, можна дiйти до висновку, що iснує вплив тiлобудови на темперамент та частково на характер особистостi. Так, зважаючи на кореляцiйний аналiз, варто зазначити, що серед пiкнiкiв значно частiше, нiж серед представникiв iнших типiв тiло-

будови спостерігається циклотимічний тип акцентуації. У ході даного дослідження спостерігається і залежність темпераменту особистості від типу її тілобудови: серед астеників найбільша кількість меланхоліків, серед атлетиків – сангвініків, а з-поміж пікніків – холериків, що ще раз підтверджує теорію Е. Кречмера про вплив тілобудови на характер та темперамент особистості.

Список джерел:

1. Анастаси А. Дифференциальная психология. Индивидуальные и групповые различия в поведении. / А. Анастаси. - М.: ЭКСМО - Пресс. -2001. - 256 с.
2. Кречмер Э. Строение тела и характер / Кречмер Э. - М.: Государственное издательство, 1930. - 183с.
3. Кречмер Э. Теория темпераментов / Кречмер Э. - М.: «Психология индивидуальных различий. Хрестоматия». - 2000. - 200 с.
4. Леонгард К «Акцентуированные личности». /К. Леонгард / М.- Изд-во Феникс. - 2000. - 544 с.
5. Небылицын В. Д. Актуальные проблемы дифференциальной психофизиологии. // Психология индивидуальных различий. Хрестоматия. - М., 2000. - 336 с.
6. Кречмер Э. Теория темпераментов. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.psychology-online.net/articles/doc-1839.html>.
7. Кречмер Э. Циклоиды, шизоиды и психэстетическая пропорция. К вопросу о цели и теле научного знания. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/ernst-krechmer-tsikloidy-shizoidy-i-psihesteticheskaya-proporciya-k-voprosu-o-tseli-i-tele-nauchnogo-znaniya>.

@ Гаврютіна Марта. Стаття надійшла 4 березня 2018 р.

Гапон Надія. Українська жінка та її горизонти: нарративний аналіз студентських есеїв

Людина досягає саморозуміння через наратив (розповідь). Можна припустити, що розповідаючи історію людини, певною мірою, витворюється цією історією, здійснює безперервну самоінтерпретацію. Остання допомагає виокремлювати в життєвому потоці певні моменти, які мають для людини сенс.

Поняття наратива використовується у сучасних соціально-психологічних дослідженнях. Це одна з форм дискурсу, що створює особливий «нарративний» модус мислення. Принцип наративу (the narrative tenet), наприклад, у навчанні студентів допомагає, згідно з Дж. Брунером, молодій людині створювати свою особисту модель світу, в якому особа намагається визначити своє місце. Для цієї мети вчений рекомендує наратив використовувати на заняттях у навальних закладах [2, с. 78]. Існує різноманіття смислів, які надаються поняттю наративу та суміжних понять (нарративний підхід, нарративна парадигма, нарративний принцип, нарративний метод, нарративний аналіз, нарративне інтерв'ю). Наратив застосовується у руслі структурного (Лабов, Знанецкі), конструкціоністського (Герген, Сарбін);персонологічного (МакАдамс) та інш. підходів (Олпорт, Брунер, Кербі, Тейлор), що говорить про відсутність єдності в розумінні й застосуванні цього поняття в різних напрямках практичної психології, консультування, які використовують наратив як метафору для практичної роботи.

Крім того наратив розглядають як загальну метатеоретичну парадигму (Сарбін, 2004); життєву історію, що є основою ідентичності людини у модерністському суспільстві (McAdams, 1985); схему організації досвіду (Лабов, Валецкі, 1966), що є певним способом структурованою; будь-яку

письмову або усну розповідь; розповідь про конкретний епізод, події у житті людини (один з жанрів дискурсу).

Джерелами наративного підходу у психології є: теорія «Я» У. Джеймса, соціальний інтеракціонізм Дж. Г. Мід, теорія ролей Т.Р. Сарбіна, культурна антропологія (Г. Бейтсон, К. Гірц), драматургічний підхід в соціології (І. Гоффман), психосоціальна концепція Е. Еріксона, культурно-історична психологія Л. Виготського, діалогізм (М. Бахтін), структурний аналіз оповідання в літературознавстві (В.Пропц, К.Бьорк), постмодерністська філософія (Л. Вітгенштайн, Р. Барт, М. Фуко та ін.), соціологія (П. Бергер, Т. Лукман). Згідно з Дж.Брунером (Bruner, 1986), наративи мають певну структуру та характеризуються наявністю «подвійного ландшафту»: обстановка, дійові особи, мета, засоби її досягнення і т.п. складають «ландшафт дії» (landscape of action); думки, почуття, знання і інші переживання персонажів складають «ландшафт свідомості» (landscape of consciousness) [1, с. 78]. Структура наративу згідно з В. Лабовим і Дж. Валецьким є іншою. Наратив у вузькому сенсі є схемою організації досвіду, що містить певні складові: ставлення автора до предмета наратива (прогресуючі, амбівалентні, регресуючі), герої наратива (початку, середини, кінця), емоційний фон та каузальна атрибуція [3]. Існують різні три типи історичних форм наративів згідно з М. Ш. Магомедом-Еміновим. Він зауважив, що наративний аналіз осіб – це фактично аналіз їхніх життєвих історій. У сенсонаративному аналізі метою наративного оповідання є насправді трансформація особистості оповідача. Автор виокремлює: 1) наратив страждання, мучеництва, жертви (в пасивній формі маємо наратив жертви, в активній формі – наратив переслідування, мучителя); 2) наратив стійкості, випробування, героїства, мужності, порятунку (в пасивній формі – наратив пристосування, збереження, витримки, стійкості, в активній формі – наратив героїзму, мужності, рятівника); 3) наратив зростання, трансгресії (у пасивній формі – це мудрець, знавець, в активній формі – зростання, трансгресія, рішучість «бути», митець, майстер тощо) [1, с. 45].

Звернемося до наративного аналізу есеїв студентів:

«Українська жінка постсучасності та її горизонти». Аналізувалися роботи студенток 5-6 курсів ЛНУ ім. І. Франка. Вік – 21-26 років, сімейний статус – третина заміжніх, N=50. Аналіз показав, що у п'ятих типах нарративів відстежуються різні категорії жінок, які мають різні соціальні ролі.

У результаті аналізу було виявлено низку нарративних типів, які відстежувалися в есеях. За методологічне підґрунтя нашого дослідження ми обрали структурний аналіз нарративу за схемою В. Лабова, Дж.Валецькі. Перший тип нарративу «Стійкості; бажання; сили» (6%). Головною героїнею нарративу є жінка-лідер (підприємниці, керівники). Ставлення авторок до героїні було амбівалентним. Спосіб каузальної атрибуції, які обирають авторки для пояснення причин даного сценарію ідентифікації та виконання соціальних ролей робить акцент на ситуативних чинниках соціальної ролі. Героїні нарративу – жінки середнього віку, які характеризуються повною суб'єктивністю та молоді жінки, які є часто професійно заангажованими та прагнуть професійного, кар'єрного зростання. Опис героїнь (жінок-лідерів) за рисами характеру нагадує чоловіків: вони цілеспрямовані, впевнені у власних силах, всього домагаються самостійно, не сподіваються на чиюсь допомогу. Повну суб'єктивність жінкам забезпечує їхня економічна (фінансова) свобода. Вони дуже зайняті роботою, живуть нею. В ділових контактах воліють виявляти «маскулінний» стиль взаємин. Сучасні «просунуті» жінки часто працюють в спільних приватних фірмах, мають високу зарплату, економічно й морально незалежні, керують автомобілем, одягаються у бутиках, носять коштовності, володіють іноземними мовами, мають твердий характер, досить категоричні у судженнях. Користуються послугами експертів (кометологів, психологів, дизайнерів тощо). Вони зовсім не схожі на традиційних дівчат, які могли вмирати від нерозділеного кохання й самотності, від чоловічого егоїзму чи неуваги.

Другий нарратив «Росту; рішучості «бути»; самотності» (48 %) описує молодих жінок, які є професійно заангажованими. Головною героїнею нарративу є жінка, що прагне

професійного та кар'єрного росту й має мету самореалізації. Спосіб каузальної атрибуції, які обирають авторки для пояснення причин даного сценарію ідентифікації та виконання соціальних ролей протилежний до решти наративів. Авторки тут роблять акцент на диспозиційних чинниках соціальної ролі. Вони вірять, що лише від психологічних рис жінки, особливостей характеру волі, предметного та соціального інтелекту, знань, комунікативних навичок тощо залежить успіх ролі. Ставлення авторок до героїні є амбівалентним. В наративі жінка на перше місце завжди ставить роботу, досягнення кар'єрного успіху. Однак неповна суб'єктність жінок обумовлена відкладанням реалізації певних задумів (створення сім'ї, народження дітей). Виокремлені в обидвох типах наративів категорії жінок мають спільні особливості. Їм властиві висока соціальна мобільність, генерування нових ідей, підприємливість. Вони зазвичай дуже завантажені на роботі, і навіть у неробочий час займаються розв'язанням професійних проблем. Вони позитивно емоційно відносяться до роботи, не бояться самостійності, відповідальності й ризику. Навіть, якщо вони й перебувають у шлюбі, то кількість одружених є незначним. Авторками наративів ці жінки описуються як розлучені, чи самотні. Найчастіше у них не більше 1-2 дітей. Їхній дохід становить лівову частину сімейного бюджету. Це дає їм деяку економічну свободу та силу у вирішенні сімейних справ. Ставлення авторок до головних героїнь наративів є амбівалентним.

Третій наратив «випробування, порятунку, витримки» (38 %) об'єднує жінок-виконавців (суміщають професійну роботу та роботу у колі сім'ї). Головною героїнею наративу є жінка-виконавець. Ставлення авторок до героїні є співчутливе. Жінки-виконавці перебувають у шлюбі та мають дітей, часто живуть у сім'ї разом з батьками. Часто дохід у них невисокий (менше половини сімейного бюджету), тому економічна роль у сім'ї є невисокою. Більшість мають вищу освіту. Вони – наймані працівники приватних та державних підприємств та закладів. Багато працюють, навіть у вільний час їхні думки зайняті роботою. Часто вони не задоволені нею, переважно через неви-

соку зарплату. На роботі вони обирають м'який, «жіночий» безконфліктний стиль взаємин. Робота не приносить їм матеріального задоволення, і сприймається радше як перешкода для виконання сімейних обов'язків та особистого життя.

Четвертий наратив «пасивності, страждання, мучеництва» (4 %) характеризує жінку, яка обрала роль домогосподарки. Головною героїнею наративу є жінка-домогосподиня. Ставлення авторок до героїні є негативним. Йдеться про експансію рольового віяла сімейною роллю. Таке підпорядкування жінки ролі домогосподині загрожує стагнацією особистої суб'єктності. Адже особиста сфера ущільнюється під впливом накопичення сімейних ролей: підтримка чистоти у домі, Забезпечення продуктами харчування та приготування їжі, роль «сад-город», відповідальності за дитячий догляд; виховательниці, порадиці, співрозмовниці, організатора розваг та сімейної субкультури; відповідальності за підтримку родинних зв'язків; статевого партнера, «психотерапевта» тощо.

П'ятий наратив «активності, пристосування, збереження» (4 %) об'єднує жінок вільних професій (музиканти, мисткині). Головною героїнею наративу є жінка-мисткиня. Ставлення авторок до героїні є співчутливе. Орієнтація на творчість, улюблену справу, її підтримка (продаж власного продукту діяльності, пошук спонсора) потребує гнучкості й рольової пластичності: поєднання виконання різних ролей (виготовлення продукту його реалізація, виховання дітей, робота у тріаді «дім, сад, город» тощо). Відтак система жінки «вільної творчої одиниці» сприймається авторами наративів подібно до ціннісної системи «родиноцентризму» з її орієнтацією на обов'язок, сімейну відповідальність, народження і виховання дітей, піклування про старість батьків, домінуванням авторитету батьків і родичів. Все це поступається місцем системі «егоцентризму» з його цінностями індивідуалізму, незалежності, а також особистих досягнень.

Отже, наративний аналіз показав, що студентки вважають запорукою успішної трансформації соціальних ролей постсучасної жінки кар'єрне зростання, високий

професійний статус, що дає різні ступені свободи. Менш позитивно автори наративів сприймали практику поєднання соціальних ролей, наприклад матері та творчої особи. Найбільш прийнятним для авторок є поєднання низки статусних позицій, ролей (сімейних, професійних). Вони не зауважили соціальних ролей постсучасної жінки, які виходять з її статусу громадянки (громадська робота, політична участь, волонтерство). Без посилення громадянської ролі жінки з її «етикою турботи» послаблюються процеси соціальної демократизації. Натомість посилюється маскулінізація жіночої суб'єктивності. Результати дослідження засвідчують важливість усвідомлення студентками громадської, соціально-політичної ролі жінки у суспільстві. У вишах необхідно створити для цього умови, які допоможуть студенткам гармонійно поєднувати та успішно реалізувати громадські ролі, які їм важливі та цікаві. Аналіз емоційного фону наративів показав оптимістичне бачення трансформацій жіночої ролі авторками: свободи життя й діяльності. Аналіз героїв (початку/середина/кінець) наративу показує: домінування сценарію професійної самореалізації; відтермінування сценарію сімейної самореалізації; автори перебувають замкненими в дилемі самореалізація – сім'я, вирішують дилему на користь професійної самореалізації; олюднений простір наративу щораз зменшується й переходить у формалізований вимір взаємодії (місце роботи, організації тощо); авторки не бачать, що паралельно до професійної самореалізації є суспільно-громадська та політична самореалізація жінки. Це опосередковано вказує, що наративи містять мету прагнення вільної самореалізації, та не має усвідомлення шляхів її досягнення. Авторки наративів не бачать зв'язку сценарію «вільної особи» із громадською активністю, зростанням самостійності та дієвості жіночих організацій, участі у виборах до органів місцевої влади, парламенту.

Список джерел:

1. Магомед-Эминов М.Ш. Феномен экстремальности. 2-е изд. / М.Ш. Магомед-Эминов. – М.: Психоаналитическая ассоциация, 2008. – 218 с.

2. Bruner J.S. The Culture of Education/ J.S. Bruner. – Cambr., Mass. : Harvard University Press, 2006. – 224 p.
3. Labov W., Waletzky J. Oral Versions of Personal Experience: Three Decades of Narrative Analysis/ W. Labov, J. Waletzky //Special Volume of a Journal of Narrative and Life History. – 1997. – Vol. 7. – P. 3–38.

@ Гапон Надія. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.

Данилевич Наталія. Шляхи вдосконалення системи мотивування в процесі управління персоналом підприємства

Стаття присвячена пошуку шляхів вдосконалення системи мотивування в процесі управління персоналом підприємства. У сучасних умовах в теорії систем мотивації підприємством відбувається істотна зміна загальної парадигми управління, персонал розглядається як основний ресурс підприємства, що в значній мірі визначає успіх всієї його діяльності, яким треба вміло управляти, створювати оптимальні умови для його розвитку, вкладати необхідні мотиваційні засоби.

Ключові слова: мотивування, мотиваційні засоби, персонал, процес мотивації, регулятори мотивації, мотиваційний моніторинг, методи мотивації.

Актуальність теми. В умовах ринку визначним фактором конкурентоспроможності підприємства стає ефективне управління як основний елемент інноваційної культури і, відповідно, підготовлений персонал. Постановка цілей і задач інноваційного розвитку підприємства, залучення працівників підприємства до реалізації цих цілей прямо залежить від ефективності мотиваційного механізму, створеного на підприємстві, який багато в чому обумовлений сформульованою на підприємстві концепцією управління інноваційною діяльністю. У ході аналізу сучасних наукових підходів до мотивації персоналу визначено, що управління мотивацією – це цілеспрямований вплив на працівників підприємства з метою рішення задач і досягнення цілей підприємства. Мотиваційними факторами, що впливають на нововведення, є: особисті потреби, інтереси і прагнення працівників; характер і зміст праці новаторів; творча робота і взаємопорозуміння;

відносини між ініціаторами, організаторами впровадження нововведення, керівниками і персоналом.

Зміни в економіці України вимагають вирішення ряду принципово нових завдань, одним з яких є максимально ефективна діяльність підприємства яка враховує сучасні системи мотивування праці.

Вісутність, або ж слабка мотивація персоналу призводять до серйозних витрат часу, фінансових проблем, що може стати причиною зниження конкурентоспроможності, а іноді й банкрутства компанії. Класична школа менеджменту вчить, що необхідними умовами забезпечення успішної роботи компанії є вдале формулювання системи цілей компанії, чітке доведення її до кожного працівника, мотивація персоналу на основі оцінки внеску кожного працівника в досягнення поставлених цілей. Тільки знаючи, що спонукає людину до діяльності, які мотиви лежать в основі її праці, можна розробити ефективну систему форм і методів управління її поведінкою. Отже, від ефективності мотивування персоналу підприємства безпосередньо залежить успішне його існування.

Підприємства може володіти сучасними технологіями, мати відповідне матеріально-технічне забезпечення, але без трудових ресурсів неможливо досягнути ефективної господарської діяльності. Тому правильна оцінка трудових ресурсів, розумне їх використання, налагодження системи швидкої адаптації людей до кон'юнктури ринку, створення соціально-комфортних умов для самореалізації особистості стають першочерговими завданнями в мотиваційній діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблемою мотивування займалися багато українських та іноземних вчених. Проблеми мотивації праці досліджено в наукових працях І.А. Баткаєва, І.Ф. Беляєва, Е.А. Уткін, В.А. Розанова, М.Б. Курбатова, В.А. Іванніков, Є.П. Ільїн, А.Я. Кібанов, А.Н. Леонт'єв, А.М. Колот, Н.Д. Лук'янченко, Л.С. Виготський, Дж. Аткінсон, В. Врум, Ф. Герцберг, С. Керролл, Д. МакГрегор, Д. Мак-Клелланд, А. Маслоу, Дж. Шоннесі та ін. Але дана проблема є актуальною та об'єктивною і на сьогоднішній день.

Постановка завдання. Метою дослідження є теоретичне і практичне обґрунтування мотивування в процесі управління персоналом підприємства. Удосконалення ефективності та продуктивності господарської діяльності за рахунок мотивування праці персоналу - актуальна і важлива тема, яка потребує подальшого розвитку та дослідження.

Результати. Мотивація й стимулювання є вирішальним фактором в управлінні персоналом. Всесвітньо визнані авторитети в галузі менеджменту підкреслюють, що «... на першому місці стоять люди; якщо немає відповідного персоналу, то й інші фактори виробництва мало що допоможуть у досягненні поставленої цілі» (Т.Пітере, Р.Уотермен). «Коли у нас вже є штат, сформований із підготовлених, розумних і енергійних людей, як наступний крок потрібно стимулювати їх творчі здібності» (А. Моріта).

Управління мотивацією працівників на будь-якому підприємстві в сучасних умовах передбачає використання системного підходу, що дозволяє врахувати зміни не тільки у внутрішньому, але й зовнішньому середовищі, які стосуються макроекономічних процесів на ринку праці, діяльності виробників і споживачів продукції, впливу низки інших чинників зовнішнього середовища. З цієї точки зору логічним буде обґрунтування наукової думки про те, що процес управління мотивацією працівників повинен бути адаптованим до логістичного середовища, яке поділяється на зовнішнє та внутрішнє.

Для ефективного управління мотивацією необхідно [3]:

- чітко усвідомити модель основного процесу мотивації: потреба — мета — дія — досвід — очікування;
- знати фактори, які впливають на мотивацію;
- набір потреб, що ініціюють рух до здійснення мети і умови, при яких потреби можуть бути задоволені;
- знати, що мотивація - не самоціль, а спосіб задоволення, зростаюча її доза може призвести до самозадоволення та інерції.

Активно діяти можна тільки тоді, коли є впевненість, що вибрана тактика забезпечить досягнення бажаної ме-

ти. Існують три основні підходи до вибору мотиваційної стратегії.

- Стимули і покарання: люди працюють за винагороди — тим, хто добре працює, платять добре, а тим, хто працює ще краще, платять ще більше. Тих, хто не працює якісно — карають.
- Мотивування через саму роботу: дайте людині цікаву роботу, яка приносить їй задоволення і якість виконання буде високою.
- Систематичний зв'язок з менеджером: визначайте цілі з підлеглими і дайте позитивну оцінку, коли вони діють правильно та негативну, коли помиляються.

Обрана мотиваційна стратегія має ґрунтуватись на аналізі ситуації і бажаному стилі взаємодії керівників з підлеглими. Управління мотивацією здійснюється з використанням таких методів [3]:

- використання грошей як міри нагороди і стимулів;
- застосування покарань;
- розвиток співучасті;
- мотивація через роботу;
- винагороди і визнання досягнень;
- залучення людей до управління;
- заохочення і винагороди групової роботи, обмеження лімітування негативних факторів.

Керівник повинен вирішувати два завдання:

- знизити рівень незадоволеності персоналу, удосконалювати регулятори мотивації (табл. 1.) [3];
- збільшити рівень задоволеності, посилити основні мотиватори, які реально підвищують трудову активність працівників.

В загальному вигляді управління мотивацією здійснюється на основі економічних методів, цільового методу, методу розширення й збагачення робіт і методу співучасті.

Результативність роботи працівників значною мірою залежить і від психологічного клімату в трудовому колективі та стилю управління, що застосовує менеджер.

Таблиця 1.
Регулятори мотивації[5]

1. Робоче середовище	2. Винагороди	3. Безпека
Нормальне робоче місце, низький рівень шуму, ергономіка, дизайн, столі, чистота, добрі фізичні умови праці	Добра зарплата, справедливі винагороди за результати роботи (премії, акції, дивіденди), соціальні блага (житло, медичне обслуговування, санаторії, спорт, дитячі садки, відпочинок, безкоштовне харчування)	Відчуття потреби працівника на підприємстві, повага, визнання керівником і колегами, добрі відносини в колективі
4. Особистий ріст	5. Відчуття належності	6. Інтерес і виклик
Можливість навчатися. Ріст кар'єри. Ріст відповідальності і впливу. Можливість творчого росту, самовираження	Відчуття потреби своєї роботи. Інформованість про справи, плани, перспективи підприємства. Інтерес і врахування керівництвом думок і поглядів працівника. Спільне прийняття рішень	Цікава робота. Можливість росту майстерності. Підвищена відповідальність Змагальний ефект (бути кращим за інших). Вирішення нових складних завдань

Для мотивації праці, а по суті, для забезпечення потрібного рівня трудової активності персоналу доцільно:

- визначити набір цінностей, які будуть закладені в основу мотивування персоналу. Цей набір повинен враховувати основні потреби та інтереси людей, які записують у формі пілг, переваг, видів заохочення в «Правилах внутрішнього трудового розпорядку організації» і закріплюють в інших локальних нормативних правових актах;
- визначити рівень потреб кожного працівника, його інтереси і можливості задоволення;
- конкретизувати види трудової діяльності, які потрібні організації і які доцільно мотивувати;
- організувати працю так, щоб переконати працівника в можливості задовольнити його інтереси з доступними для нього витратами фізичних і моральних сил, часу та можливості відтворити свою працездатність;
- узгодити певні види діяльності з набором цінностей і переваг;
- при наймі працівника в'яснити, які в нього мотиви, ін-

тереси, яка система цінностей.

Доходи працівника в організації мають бути достатніми, щоб покривати його витрати.

Умовами ефективного використання мотивації праці є: високий рівень оплати; використання високопрофесійної праці; відсутність зрівнялівки в оплаті; високий престиж праці в державі, висока купівельна спроможність людини та її зацікавленість у підвищенні кваліфікації.

Щоб мотиваційний процес був керованим, необхідно створити певні умови:

- треба мати повну й достовірну інформацію про об'єкт управління;
- постійно мати уявлення про стан і динаміку мотиваційної спрямованості персоналу;
- ретельно стежити за соціально-економічними наслідками управлінських рішень і вміти їх прогнозувати [3].

Досвід свідчить, що традиційні методи збирання даних щодо мотиваційної спрямованості персоналу вже не задовольняють потреби практики управління, необхідно запровадити в кожній організації систему мотиваційного моніторингу, яка б створила нову інформаційну базу для прийняття управлінських рішень у сфері мотивації трудової діяльності.

Мотиваційний моніторинг - це система постійного спостереження і контролю стану мотивації трудової діяльності з метою його оперативної діагностики й оцінки в динаміці, прийняття кваліфікованих управлінських рішень в інтересах підвищення ефективності виробництва [3].

Головною метою моніторингу в Україні на національному й регіональному рівнях є підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів про фактичний стан мотивації трудової діяльності населення в розрізі окремих регіонів, розробка рекомендацій для подолання виявлених недоліків, прогнозування можливого загострення найбільш болючих проблем у сфері трудових відносин.

На рівні підприємств робота служб мотивації (окремих фахівців) має бути спрямована на вивчення потреб, що постійно змінюються, інтересів, ціннісних орієнтацій

працівників у сфері праці, мотивів їх трудової діяльності, мотиваційного потенціалу і ступеня використання у трудовому процесі, виявлення змін у структурі мотивів і прогнозування їх розвитку та впливу на результати діяльності. Мотиваційний моніторинг має сприяти визначенню найбільш ділових, у даний період, важелів і стимулів впливу на поведінку конкретних працівників з метою досягнення їх цілей і цілей організації.

Запровадження мотиваційного моніторингу є актуальним для більшості підприємств України, адже вивчення потреб, інтересів мотиваційної спрямованості персоналу здійснюється в Україні епізодично і вкрай поверхово. За таких умов діючі на підприємствах системи матеріальної і нематеріальної мотивації малоефективні.

Мотиваційний моніторинг передбачає проведення регулярних опитувань та аналіз наявної економічної, соціологічної та психологічної інформації. Для оцінки мотивації трудової діяльності в динаміці взаємозумовленості та взаємозв'язку з соціально-економічними процесами важливо мати набір ключових характеристик (показників), до яких належать [5]:

а) характеристика трудової діяльності і якості трудового потенціалу — професійно-кваліфікаційний склад працівників; якість професійної підготовки та перепідготовки робочої сили; стан зайнятості; оцінка конкурентоспроможності працівників; форми і методи матеріального стимулювання трудової діяльності та їх дієвість; форми і методи негативної мотивації та їх ефективність; умови й організація праці; рівень продуктивності праці;

б) рівень задоволення працею та результатами трудової діяльності; роль і місце праці в ціннісних орієнтаціях працівників; основні мотиви трудової діяльності і зміни в їх структурі;

в) показники рівня життя - номінальна заробітна плата; структура доходів; диференціація доходів; структура витрат; реальний бюджет працівників та їх сімей; рівень забезпечення житлом, послугами медицини, освіти, культури, екологічна ситуація, особиста безпека;

г) характеристики стану суспільної думки щодо ефек-

тивності соціально-економічної політики держави, соціальної спрямованості ринкових перетворень.

Система моніторингу мотивації трудової діяльності має ґрунтуватись на таких принципах [5]:

- системність - побудова набору оціночних показників для кожного напрямку мотивації трудової діяльності;
- комплексність - отримання й обробка соціально-економічної, соціологічної та психологічної інформації, яка характеризує стан і зміни в мотивації трудової діяльності;
- аполітичність — аналіз основних причин зміни стану мотивації трудової діяльності з врахуванням впливу як внутрішніх, так і зовнішніх чинників;
- періодичність — регулярне поповнення інформаційної бази, необхідної для розробки ключових характеристик мотивації трудової діяльності;
- виробничо-територіальний підхід - досягнення оптимального поєднання виробничих і територіальних принципів проведення моніторингу службами мотивації [5].

Організацією мотивації на підприємстві займаються лінійні керівники і працівники служби управління персоналом.

Отже, в результаті зробленого аналізу можна дійти наступних висновків:

- мотивація персоналу відіграє важливу роль в управлінні підприємством, оскільки кожен працівник має свої потреби й інтереси і хоче, щоб рано чи пізно вони були хоча б в якійсь мірі задоволені;
- одним з найважливіших методів мотивації є заробітна плата, тому що переважна більшість людей працює саме для забезпечення своїх матеріальних потреб;
- крім зарплатні високу роль в мотивації працівників грають: перспективи кар'єрного росту, ставлення керівництва, соціально-психологічний клімат у колективі, підвищення кваліфікації, соціальні пільги;
- керівництво організації повинно враховувати освітньо-кваліфікаційний рівень працівника, що впливає на ме-

тоди його стимулювання до більш продуктивної праці;

- у сучасних умовах господарювання доцільно враховувати вплив ризику та психологічних факторів на діяльність працівника, ефективність процесу його управління для здобуття запланованих результатів.

Таким чином, сучасний підхід до розуміння мотивації полягає у взаємозв'язку мотивації та аналізу затребуваності працівником запропонованих стимулів з урахуванням їх актуальності для задоволення невпинно зростаючих потреб.

Мотивація в контексті підприємства - це процес, за допомогою якого керівник спонукає інших людей працювати для досягнення організаційних цілей, задовольняючи тим самим їх особисті бажання та потреби. Тому особливого значення набуває питання щодо визначення її ефективності в межах окремого підприємства.

Економічний ефект мотивації в умовах загострення конкуренції стає дуже важливим: зростання заробітної плати, яке відбувається відповідно зростанню продуктивності праці, або дещо випереджає її, створює сприятливі стимули до пошуку найпередовіших переваг в конкуренції.

Разом з тим, не можна недооцінювати також соціального ефекту стимулюючих заходів. Зниження мотивуючої та стимулюючої ролі оплати праці і доходів призводить до протилежного ефекту - падіння продуктивності праці, неефективного використання робочого часу, деградації якості трудового потенціалу та інших негативних соціально-економічних наслідків. Отже, безперечно, ефект мотивації праці має економічні і соціальні виміри. Тому постає питання щодо визначення основних критеріїв оцінки їх ефективності.

Оцінка ефективності мотивації праці є дуже складною, оскільки результати мотиваційного впливу залежать від множини змінних, відокремлення ролі кожної з яких є досить проблематичним.

Відомий в Україні дослідник проблем мотивації праці Г.Т. Куліков вважає, що «ефективність мотивації трудової діяльності досягається завдяки регулюючим функціям

мотиваційного механізму, який повинен бути невід'ємною складовою системи управління підприємством». О.В. Мудра, наприклад, повністю поділяє цю думку, але вважає, що підставою для регулювання має бути, передусім, вимірювання ступеню досягнутої ефективності мотивації.

Складність вирішення даного завдання для економістів полягає в тому, що так чи інакше результативність зовнішнього впливу залежить від взаємодії зовнішніх і внутрішніх мотиваторів особистості, тобто неодмінно стосується як оцінки дієвості методів економічної та соціальної мотивації, так і необхідності врахування множини різновекторних мотивів індивідуальної і колективної трудової поведінки, практично недосліджених особливостей національного трудового менталітету.

Більшість авторів погоджуються, що оцінка ефективності мотивації праці повинна відображати ступінь досягнення тих цілей, які ставить керівництво підприємства і працівники. Цей підхід можна вважати цілком логічним, адже мотивація у сфері праці - це є процес спонукування до праці з метою досягнення особистих цілей і цілей організації.

Сутність розробки методики визначення сили економічної та соціальної мотивації працівника і колективу працівників відбиває наступний алгоритм:

- використовуючи експертний метод, виявити та сформувати перелік мотивів, потенційно здатних впливати на активізацію трудової діяльності персоналу;
- здійснити розподіл мотивів на дві групи - економічні та соціальні;
- виділити «мотиваційне ядро» домінуючих економічних та соціальних мотивів трудової діяльності для подальшого аналізу економічної та соціальної ефективності мотивації.
- використовуючи кваліметричні факторно-критеріальні моделі оцінити ступінь їх задоволення та рівень мотивації персоналу.

Розроблена О.В. Мудрою методика дозволяє визначи-

ти силу економічної та соціальної мотивації працівників, що дає змогу на конкретному підприємстві певною мірою судити про ефективність мотиваційних заходів, невикористані резерви для зростання трудової активності персоналу, необхідні соціально-економічні важелі та напрями посилення зовнішнього впливу на трудову поведінку для досягнення очікуваних результатів. Загальний показник ефективності мотивації може бути розрахований за допомогою показника продуктивності праці.

Ефективність мотивації визначається за загальними кільцевими результатами: високою продуктивністю праці, високою ефективністю, високою якістю продукції (робіт, послуг).

Вважаю, що важливим є проведення оцінки методів мотивації праці.

Проведений аналіз деяких наукових праць, свідчить, що в основному автори виділяють три види методів мотивації праці: соціальні або соціально-психологічні, економічні, організаційно-адміністративні. Недоліком цих методів являється те що, вони не спрямовані на зміну мотиваційної направленості працівника. Тому, погоджуємося з авторами, які включають до складу методів мотивації праці ідейно-виховні методи впливу на ефективність трудової діяльності працівників, а також здійснюють раціональний розподіл соціальних і психологічних методів мотивації праці персоналу підприємств. Слід зазначити, що в наукових працях з управління персоналом відсутній єдиний підхід до групування й систематизації показників щодо дослідження ефективності застосування методів мотивації праці.

Оцінка ефективності методів мотивації праці персоналом потребує дослідження кількісних і якісних показників. До кількісних показників відносяться: фонд оплати праці, сукупні витрати на персонал, втрати від браку тощо; до якісних – задоволеність працею, ступінь свободи в прийнятті рішень та інформованість персоналу про діяльність підприємства. Для отримання якісних показників зазвичай використовуються результати соціометричних і соціологічних опитувань, які проводяться в межах соціо-

логічних опитувань, наприклад опитування щодо дослідження рівня мотиваційного механізму на підприємстві харчової промисловості.

Вихідною базою для отримання кількісних показників є нормативна, планова, облікова, аналітична інформація відділів підприємства, а саме:

- планово-економічного відділу (форма № 1- підприємництво «Звіт про основні показники діяльності підприємства», форма № 1П-НПП «Звіт про виробництво промислової продукції»);
- інформація відділу оплати праці про кількісний та якісний склад робочої сили й ефективність її використання міститься у таких основних формах статистичного спостереження, як № 1-ПВ «Звіт з праці (термінова – місячна - квартальна)», № 6-ПВ «Звіт про кількість працівників, їхній якісний склад та професійне навчання (річна)»;
- бухгалтерії (форма № 1 «Баланс», форма № 2 «Звіт про фінансові результати», форма № 3 «Звіт про власний капітал», форма № 4 «Звіт про рух грошових коштів», форма № 4 «Звіт про рух грошових коштів», форма № 5 «Примітки до річної фінансової звітності»).

Дослідження ефективності методів мотивації праці ґрунтується на розроблені системи показників, які характеризують комплексний і системний вплив на об'єкт управління. В зв'язку з цим, доцільно групувати показники ефективності методів мотивації праці за ознакою однорідності: економічні трудові показники, показники руху персоналу, соціального і психологічного клімату, організації праці, освітньо-кваліфікаційного рівня, соціально-економічної та інноваційної активності (рис.1.4).

Наведені показники ефективності методів мотивації праці персоналу на рис.1.4 впливають на всі економічні показники діяльності машинобудівного підприємства, наприклад економічні трудові показники впливають на дохід підприємства, обсяг товарної продукції, витрати підприємства, витрати на 1 грн. товарної продукції, прибуток, рентабельність тощо.

Показники освітньо-кваліфікаційного рівня персоналу впливаю на такі економічні показники підприємства, як: кількість освоєних інноваційних видів продукції, витрати підприємства, обсяг товарної продукції, фондівіддачу, матеріалівіддачу, продуктивність праці.

Одним з основних показників результативності при оцінці методів мотивації персоналу є ефект від діяльності підприємства. Розвиток трудового потенціалу колективу підприємства чи окремого працівника та їх взаємодії, як наслідок реалізації методів мотивації праці є передумовою одержання додаткового результату від господарської діяльності. Цей додатковий результат і є джерелом ефекту, що може набувати різної форми й оцінюватися різними показниками.

Для досягнення економічних та соціальних цілей підприємства, слід врахувати орієнтацію головних принципів на яких будується аналіз ефективності методів мотивації праці персоналу, таких як: ефективність, точність, оперативність, комплексність, системність, об'єктивність, демократизм тощо.

Впровадження нових інструментів мотивації праці на підприємствах передбачає подальшу оцінку їх ефективності, яка може здійснюватися за допомогою запропонованої системи показників (рис. 1). У даному випадку методика оцінки ефективності інструментів використання методів мотивації праці полягає в порівнянні показників до й після застосування на практиці нових інструментів управління. Одержані результати дозволять зробити висновки про ефективність вжитих заходів щодо підвищення рівня використання методів мотивації праці в системі управління персоналом підприємства.

Сукупний економічний показник розраховується, як узагальнюючий економічний показник – визначається дією всіх інструментів мотивації, запланованих до впровадження [60, с. 190]:

$$E_c = (\pm E_1 \pm \dots \pm E_n) \cdot K, \quad (1)$$

де $E_1 \dots E_n$ – умовно річна економія завдяки застосуванню інструментів використання методів мотивації праці в межах удосконалення планування, організації, мотива-

Показники ефективності методів мотивації праці

Економічні трудові показники. 1) трудомісткість, люд.-год./натур.од.; 2) фонд оплати праці, грн.; 3) чисельність персоналу, осіб; 4) фонд робочого часу, люд.-год.; 5) середня зарплата на працівника, грн./люд.; 6) співвідношення темпів зрост. середньої заробітної плати та продуктивності праці; 7) сукупні витрати на персонал, грн.; 8) питомі витрати на персонал, грн./люд.; 9) віддача витрат на персонал, грн./грн.; 10) рентабельність витрат на персонал, %; 11) витрати на соціальний розвиток колективу, грн.; 12) витрати на навчання, грн.; 13) частка соціальних витрат у витратах на робочу силу, %; 14) частка витрат на персонал в обсязі реалізації, %; 15) відсоток браку продукції, %; 16) втрати від браку, грн.; 17) витрати від конфліктів і злочинства, грн.; 18) витрати від порушень трудової дисципл. грн.

Показники руху персоналу. 1) коефіцієнт плинності персоналу, %; 2) коефіцієнт обороту з прийому, %; 3) коефіцієнт обороту з вибуття, %; 4) коефіцієнт загального обороту, %; 5) коефіцієнт стабільності кадрів, %.

Показники освітньо-кваліфікаційного рівня персоналу. 1) питома вага працівників з вищою освітою у загальній чисельності персоналу, %; 2) питома вага працівників із середньою спеціальною освітою в загальній чисельності персоналу, %; 3) середній розряд працівників; 4) питома вага працівників, які пройшли підвищення кваліфікації, %.

Показники соціально-економічної та інноваційної активності. 1) питома вага працівників, які беруть участь у виробничих змаганнях, %; 2) питома вага працівників, які беруть участь у громадській роботі, %; 3) питома вага раціоналізаторів і винахідників, %; 4) кількість патентів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, нових виробів на 1 працюючого, од. тощо.

Показники організації умов праці. 1) завантаженість персоналу, %; 2) коефіцієнт використання робочого часу; 3) питома вага працівників, які суміщають професії, %; 4) питома вага працівників, які беруть участь у роботі автономних робочих груп, бригад, команд, %; 5) питома вага працівників, які працюють за гнучким робочим графіком, %; 6) показник загального рівня санітарно-гігієнічних умов на робочих місцях, % чи за бальною шкалою; 7) питома вага робітників, які працюють у комфортних умовах повітряного, температурного та іншого середовища, %; 8) питома вага працівників, які зайняті на важких і шкідливих роботах, %; 9) коефіцієнт прогулів, %; 10) кількість (відсутність) випадків виробничого саботажу, страйків; 11) втрати робочого часу за рік через хвороби та травми, люд.-год.; 12) частота і ступінь важкості нещасних випадків, од.

Показники соціально-психологічного клімату. 1) коефіцієнт згуртованості колективу, %; 2) коефіцієнт соціальної експансивності колективу (емоційне реагування), %; 3) коефіцієнт внутрішньо-колективної прийнятності, %; 4) середній період адаптації, люд.-год.; 5) ступінь інформованості персоналу, %, бали; рівень задоволеності працею (за даними соцдосліджень), бали; кількість скарг працівників, шт.

ції, оцінки, контролю праці та прийняття рішень може бути одержана в результаті зниження витрат робочого часу, зростання продуктивності праці, підвищення якості виконаних робіт, дострокового завершення робіт;

К – одноразові витрати, пов'язані з впровадженням інструментів використання методів мотивації праці (додаткові витрати на розробку системи обліку результатів праці, підвищення кваліфікації тощо). Для врахування фактору часу необхідно застосувати стандартні методики дисконтування.

Отже, досить важливим є взаємозв'язок між показниками економічної діяльності підприємства та показниками ефективності методів мотивації праці в системі управління персоналом підприємства. Достовірна оцінка впливу методів мотивації праці на діяльність колективів здійснюється завдяки застосування комплексу методів мотивації праці, які доповнюють один одного.

Таким чином, можна зробити висновок, що наведена система критеріїв оцінки ефективності мотивації праці дозволяє комплексно досліджувати дієвість мотиваційних важелів, сприяючи пошуку невикористаних резервів для підвищення результативності праці. Головною передумовою реалізації довгострокових цілей підприємства має бути високопродуктивна праця. Критеріями досягнення економічного та соціального ефекту мотивації до такої праці має бути поліпшення мікроекономічних показників.

Сьогодні, як вже зазначалося, на підприємствах найчастіше використовують лише матеріальне стимулювання, не беручи до уваги нематеріальні стимули, що призводить до зниження зацікавленості працівника у кінцевих результатах діяльності підприємства. Ще одним недоліком є використання загальноприйнятих стимулів без урахування специфіки окремо взятого підприємства. Саме тому, підприємству доцільно розробляти власну систему мотивації.

Наступним кроком повинна бути оцінка існуючої системи мотивації персоналу, можливостей підприємства на даному етапі його розвитку. Метою даної оцінки є визна-

чення оптимальної системи мотивації для конкретного підприємства. Прийняття рішення повинно ґрунтуватися знову ж таки на анкетних даних. Так, якщо більшість працівників відчуває незадоволення, простежується висока плинність кадрів, то доцільно кардинально змінювати існуючу систему мотивації, а якщо ні - оптимізувати окремі її аспекти.

При розробці оптимальної системи мотивації доцільно дотримуватися таких принципів:

- Система мотивації повинна відповідати цілям організації.
- Відповідність системи мотивації потребам працівників.
- Оптимальне співвідношення матеріального та нематеріального стимулювання.

Висновки. Таким чином, для розробки дієвої системи мотивації для окремо взятого підприємства варто насамперед визначити мотиви та потреби персоналу, а потім вже формувати систему. Формування власної системи мотивації має на меті зробити персонал та підприємство єдиним цілісним механізмом, який, з одного боку, максимально налаштований на досягнення цілей та завдань організації, а, з іншого боку - на задоволення потреб кожного працівника, дозволяючи йому повною мірою розкрити свій потенціал.

Отже, мотиваційна політика вітчизняних підприємств повинна змінюватися відповідно до глобалізаційних процесів, трансформації економіки, поширення культурологічних тенденцій, інтелектуалізації та соціалізації праці. Це об'єктивні процеси сучасності, які визначають ступінь розвитку підприємств, формують нові запити до мотивації персоналу. Поряд з тим, існує світовий історичний досвід наукової думки в сфері економіки (теорії, концепції та об'єктивні закони), який необхідно використовувати під час формування мотиваційної політики.

Дослідження свідчать, що за умови володіння достатніми ресурсами 20% людей взагалі не бажають працювати. Решта - 36% готові працювати за умови цікавої роботи; 36% - аби уникнути нудьги і самотності; 14% - через острах загубити себе; 9% - тому що праця приносить радість.

Список джерел:

1. Економіка підприємства.: Підручник / За заг. ред. С.Ф.Покропивного. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2005. – 528 с., іл
2. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: Навчальний посібник /А.М. Колот – Київ: КНЕУ, 1998. – 224с.
3. Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. Управління персоналом: Навчальний посібник / О.В. Крушельницька , Д.П. Мельничук – К., Кондор. – 2003. – 296с.
4. Чебан А. А. Ефективна система мотивації праці як елемент підвищення конкурентоспроможності підприємства / А. А. Чебан // Молодий вчений. - 2015. - № 11. - С. 104-108.
5. Чернишова А. В. Мотивація та стимулювання праці в системі управління персоналом підприємства / А. В. Чернишова // Молодий вчений. - 2016. - № 6. - С. 141-145.
6. Шура Н. О. Розробка дієвої теорії мотивації працівників на вітчизняних підприємствах із застосуванням концепції саморозвитку / Н. О. Шура, В. В. Швед // Агросвіт. - 2015. - № 8. - С. 64-69.

The article is devoted to finding ways to improve the system of motivation in the process of personnel management of the enterprise. In modern conditions, in the theory of systems of enterprise motivation, there is a significant change in the overall management paradigm, the staff is considered as the main resource of the enterprise, which largely determines the success of all its activities, which must be skillfully managed, create optimal conditions for its development, invest the necessary motivational means.

Keywords: motivation, motivational means, personnel, process of motivation, regulators of motivation, motivational monitoring, methods of motivation.

@ Данилевич Наталія. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.

Жидецький Юрій, Ясінський В'ячеслав. Психолого-педагогічна профілактика суїциду серед працівників СИЛОВИХ ВІДОМСТВ

Самогубство є надзвичайно негативним явищем сучасного суспільного життя. Воно має цілий комплекс взаємозв'язаних чинників: соціальних, політичних, економічних, психологічних тощо. За інформацією всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), щороку у світі відбувається

єть ся понад вісімсот тисяч самогубств. Це офіційна статистика, за неофіційною – їх кількість у 2-4 рази більша. Статистика ґрунтується лише на доказаних випадках, а багато є незафіксованих випадків. На думку експертів значно більше відбувається невдалих спроб самогубств., за кожне самогубство, яке призводить до смерті, відбувається від 10 до 40 спроб суїцидів, що мають травматичні наслідки [1]. За прогнозами ВООЗ в 2020 році щорічно близько півтори мільйони людей будуть закінчувати життя самогубством [2].

За даними Державної служби статистики, у 2016 році майже сім з половиною тисяч українців скоїли суїцид. Більшу частину склали чоловіки – близько шести тисяч. У позаминулому році добровільно пішли з життя понад вісім тисяч осіб. Експерти відзначають, що дані останніх років є не зовсім достовірними [3]. Частина території України є непідконтрольна владі. Назрівають проблеми з переселенцями і учасниками АТО. Різко зменшується рівень економічного достатку населення України. За таких умов ризик самогубств зростає.

Особливо гостро проблема самогубств проявляється у діяльності силових відомств. Влітку 2016 головний військовий прокурор України Анатолій Матіос повідомляв, що з

початку АТО в 2014-2016 роках небойові втрати української армії становили 1294 випадків, з них 259 – суїциди (20%). Згодом видання «Українська правда» оприлюднило відповідь Міноборони на запит з небойових втрат в українській армії в 2016 році – це 256 небойових смертей, з них найбільший відсоток – самогубства (63 випадки або 25%) [4]. В інституті судової психіатрії зафіксовано понад 100 суїцидів учасників АТО після звільнення [5]. У січні 2018 року небойові втрати Збройних сил України склали 22 особи, половина з них скоїла суїцид (5 – в зоні АТО). Порівняно із січнем 2017 року динаміка складає 47 %. Важливо зазначити, що в січні запобіжні заходи зберегли життя шістьом військовослужбовцям під час спроби суїциду. Покінчили життя 3 офіцери та 8 контрактників. 6 військовослужбовців здійснили суїцид під час виконання службових обов'язків [6].

Отже, з кожним роком відсоток самогубств зростає. Проблема потребує негайного вирішення. Розуміння причин тенденцій динаміки зростання самогубств у сучасному суспільстві сприятиме розробці нових шляхів протидії цьому деструктивному явищу.

Метою дослідження є аналіз динаміки самогубств працівників силових відомств та шляхи її психолого-педагогічної превенції. В сучасних умовах випадки самогубств є причиною значних втрат особового складу працівників силових відомств. В Україні серед загальної кількості загиблих працівників силових відомств близько третини це особи, які скоїли суїцид [7].

На працівників силових відомств може вплинути величезна кількість негативних явищ та процесів, які супроводжуватимуть їх під час всієї кар'єри. Професійна деформація, деформація правової свідомості, ризик отримання нестійкого емоційного стану, загроза життю та здоров'ю під час виконання небезпечних завдань, моральні та фізичні навантаження пов'язані з ненормованим робочим днем та тиском, пов'язаним зі специфікою оцінки проведеної роботи.

Специфіка діяльності працівників силових відомств містить в собі елементи негативного впливу на особистість

співробітника і сприяє кризі мотиваційної сфери в професії, зниження професійних значущих цілей та інтересів, втрати задоволення службою, постійного відчуття фізичної втоми й емоційної спустошеності і, як наслідок, зростання кількості психосоматичних і соматичних захворювань. Результатом цього часто стає порушення законності, службової дисципліни, професійних етичних норм. Це відбувається при відсутності у працівника достатнього рівня психологічної та моральної стійкості, що призводить до розвитку професійної деформації. Специфіка службової діяльності, передусім необхідність дотримання службової таємниці, неможливість актуального обговорення емоційно гострих моментів професійної діяльності з близькими людьми породжує відчуження, психотравми, сприяє наростанню конфліктності у сфері сімейно-побутових рішень. Постійна небезпека, необхідність здійснювати ризиковані дії при виконанні професійних функцій підтримують високий фон (рівень) емоційної та фізіологічної напруги.

За дослідженнями М. Чміль та О. Сляр найбільш вагомими причинами суїциду є: умови праці – 19 %; конфлікти в колективі – 44 % (конфлікти серед співробітників, службова зрада, приховування інформації, зверхнє ставлення колег, відверті наклепи та погрози тощо); стосунки з керівництвом – 37 % (негативні стосунки з керівництвом, нереагування на прохання, приниження перед колективом, ставлення нездійснених завдань тощо). Значна кількість проаналізованих самогубств працівників мала демонстративний характер і здійснювалась на очах рідних, друзів, колег та інших осіб, які мали особливе значення для самогубці [8]. Це свідчить про наявність конфлікту між самогубцею і цими особами, а також про усвідомлене прагнення заподіяти їм таким чином шкоди. Однією з причин суїциду є надмірна ієрархія в органах силових відомств. Над кожним рядовим працівником силових відомств знаходиться декілька рівнів керівництва. Випадки суїциду характерні виключно для підлеглих.

Сучасні умови потребують створення оновленої педагогічної і психологічної теорії та методики формування

антисуїцидальної поведінки працівників МВС. Яка включає розробку сучасних методологічних положень і методичних рекомендацій, що підвищують ефективність привенційних (профілактичних, попереджувалиних) систем, методологічну основу яких складає системно-структурний аналіз суїцидальної та антисуїцидальної поведінки у взаємозв'язку з соціально-психологічними, духовно-етичними, психічними і правовими якостями особистості.

Психолого-педагогічна теорія формування антисуїцидальної поведінки працівників МВС досліджує соціально-педагогічні норми антисуїцидальної поведінки особистості, критерії та показники оцінки рівня суїцидності, а також методику формування антисуїцидальної поведінки.

Створення психолого-педагогічної теорії формування антисуїцидальної поведінки, а також розробка методики формування антисуїцидальної поведінки дозволяють значно скоротити число суїцидів та чинників, як сприяють їх розвитку.

Основні положення психолого-педагогічної теорії профілактики самогубств працівників МВС:

1. Об'єкт теорії розвиток антисуїцидальної поведінки, предмет – соціально-педагогічна норма поведінки, що забезпечує профілактику суїциду. Основна проблематика педагогічна теорія управління і розвитку антисуїцидальної поведінки. Спеціальні методи – психологічна та педагогічна діагностика і корекція суїцидальної поведінки. Наукові положення педагогічної теорії і методики формування антисуїцидальної поведінки – результати досліджень, що використовувалися в методиці психолого-педагогічної профілактики суїцидальної поведінки.

2. Соціально-педагогічні норми антисуїцидальної поведінки, які включають форми психологічних, етичних, соціокультурних, правових і професійних вимог, що регулюють антисуїцидальну поведінку людей за допомогою установок, загальних розпоряджень і заборон та поширюються на суїцидні вчинки.

3. Критерії соціально-педагогічних норм антисуїцидальної поведінки: збереження уявлення про життя, як про

найвищу цінність людини; збереження мотивації до розвитку гармонійної психічної, етичної, соціокультурної, правової і професійної діяльності; забезпечення задоволення особистості від процесу психічної, етичної, соціокультурної, правової та професійної діяльності; середня величина частоти прояву певних характеристик фізіологічних, психологічних, етичних, соціальних, правових і професійних якостей особистості, що виключають вибір суїцидальної моделі поведінки в статистичному розумінні; стан, необхідний для задовільного психічного, етичного, соціокультурного, правового і професійного самопочуття; ефективність управління мотивацією, стратегією і тактикою міжособистісного та професійного спілкування, виступаючого основою формування антисуїцидальної поведінки; умови для самореалізації, психологічної, етичної, соціальної і правової захищеності особистості в колективі.

4. Автоматизовані методики психолого-педагогічної діагностики, інформаційного забезпечення прийняття педагогічного рішення та корекції суїцидальної поведінки.

5. Зміст програми, ефективної педагогічної підготовки фахівців з формування антисуїцидальної поведінки.

6. Методи педагогічної дії, що забезпечують профілактику самогубств і замахів на самогубства.

Отже, в сучасних умовах існують суперечності між потребою в підготовці психологічно стійких, усвідомлених працівників системи МВС та їх недостатньою практичною психологічною підготовкою для подолання суїцидальних впливів. Одним з надбань психолого-педагогічної науки є використання майндфулнес технологій для підвищення антисуїцидальної стійкості. Психотерапевтичний термін «майндфулнес» означає – глибинна усвідомленість, уважність, повнота розуму. Майндфулнес технології спрямовані на конкретизації уваги, повноцінне відображення поточного моменту, усвідомлення чогось нового, надзвичайно вагомого. Майндфулнес терапія допомагає вирішувати психологічні проблеми та подолання невпевненості в житті за допомогою зосередженості, медитації.

У своєму дослідженні ми проаналізували динаміку

стану психіки працівників поліції в її свідомих та несвідомих аспектах. Несвідоме проявляється на зовні через свідомі канали. Для розкриття несвідомого використовуються технології усвідомленого дихання. Усвідомлене дихання – це процес самопізнання, який ґрунтується на систематичних вдихах та видихах, протягом тривалого часу (близько 20-25 хвилин).

З біологічної точки зору, при частому вдиху та видиху, в організмі відбувається процес гіпервентиляції, тобто характерна серія поведінкових і фізіологічних змін, пов'язаних з гіпокапнією (станом, який викликаний різким диханням, причиною якого міг стати страх, паніка чи істерика) зниження мозкового парціального тиску CO₂ (PCO₂) тобто вуглекислого газу і супутнє збільшення рН (водню), наступає дихальний алкалоз, а це означає надмірну лужність артеріальної крові. Типові симптоми, пов'язані зі станом респіраторного алкалозу включають запаморочення, прискорене серцебиття, поколювання і нечутливість кінцівок. Такі симптоми становлять основу експозиції процедури, яка використовується в гіпервентиляції з підвищеним лікуванням тривожних розладів, тому що вони схожі на соматичні симптоми тривоги. На більш високих рівнях гіпокапнії, вона пов'язується з тривалими гіпервентиляціями, виявленням спазмів, а це означає мимовільних скорочень м'язів рук і ніг. Такі прояви як відомо, є доброякісними, але іноді інтерпретуються індивідом як ознаки серйозної фізичної несправності, приводячи до паніки і, як наслідок ескалації гіпервентиляції, так званий — «синдром гіпервентиляції» [10].

Дихання здійснює газообмін між зовнішнім середовищем і альвеолярним повітрям, склад якого в нормальних умовах варіює в вузькому діапазоні. При гіпервентиляції вміст кисню підвищується (на 40-50% від вихідного), але при подальшій гіпервентиляції (близько хвилини і більше) вміст CO₂ в альвеолах значно знижується, в результаті чого рівень вуглекислоти в крові падає нижче нормально, утворюється гіпокапнія яка в легенях при поглибленому диханні зрущує рН в лужну сторону, що змінює активність ферментів і вітамінів [11].

Гіпервентиляція організму, по своїй суті знищує клітини, які утримували інформацію. Для кращого розуміння уявіть собі що інформація яка забувається вами, падає в величезну яму, ця яма уособлює своєрідне несвідоме, тобто жодні спогади не покидають нашого мозку, а просто займають заархівовану позицію до якої не має доступу нашої свідомості. Фактично переживання нами часів дитинства, проявляється в так званій дитячій амнезії. За гіпотезою усвідомленого дихання, ці самі, забуті нами роки нікуди не діваються, вони просто падають в яму, яку з часом ми закидаємо все новими та новими переживаннями, відповідно з дитячих років, ми нічого не пам'ятаємо, адже «яма» закинута новими спогадами. Гіпервентиляція працює ніби як фен, видуває верхні шари інформації (мертві клітини CO₂) які при виході проходять нашу свідомість, тим самим спонукаючи нас знову пережити, та усвідомити події з раннього дитинства.

Будь-яка гіпоксія яка повторюється запускає процеси адаптації і веде до тренувальної реакції, в результаті якої активуються механізми захисту і розширюються рамки нормального функціонування організму в умовах стресу. Зокрема, при гіпоксії будь-якого генезу відбувається активація викиду еритроцитів з кісткового мозку і кров'яного депо. Як наслідок, підвищується киснева ємність крові. Важливо, що в механізмі захисту починають активно діяти відповідні елементи, що ведуть до перерозподілу кровотоку (гемодинаміки) та оптимізації тканинного дихання. Природно, все це супроводжується інтоксикацією витрати енергії, яка (до певної межі) завжди вважається позитивною для життєдіяльності організму. При всіх типах гіпоксій активується енерговитратний гліколітичний шлях окиснення. Значні зміни відбуваються в нервовій системі, причому не тільки власне в мозку, але і в периферичних нервових центрах; в результаті підвищується резистентність нейронів до гіпоксії, дефіциту АТФ і токсичних продуктів обміну. На тлі наростання гіпоксії відбувається зрушення в психічних процесах; змінюється сприйняття навколишнього світу і, відповідно, змінюються відповідні реакції. Зокрема, виникає порушення логіки мислення,

критики, відбувається дискоординація рухів, іншими словами, виникають явища, описувані терміном «змінені стани свідомості» [12].

Процес, який відбувається під час гіпервентиляції, можна порівняти з тим, як людина, коли бачить перед собою пряму загрозу для її життя. Наприклад, зустрічний на великій швидкості автомобіль, злочинця зі зброєю в руках чи інші небезпеки, починає пришвидшено дихати, відповідно вводить себе в стан зміненої свідомості. Як часто люди розповідають про те, що в небезпечних ситуаціях, світ навколо них «неначе зупинився», час почав йти повільніше чи навпаки швидше, тобто гіпервентиляція викликала в організмі зміну сприйняття реальності. Відповідно в буднях будь-якої особистості може відбутися дана роду зміна сприйняття, до якої потрібно бути готовим.

В процесі гіпокапнії, особистість переживає великий страх, паніку та стани, які потенційно в ході виконання службової діяльності може пережити працівник поліції. Відповідно, якщо особистість вже переживала гіпервентиляцію, та перебувала в процесі гіпокапнії, вона може бути готовою самостійно подолати подібні стресові ситуації.

У Львівському державному університеті внутрішніх справ було проведено систему занять із застосування майндфулнес технологій усвідомленого дихання для практичних працівників поліції. До респондентів використовувалися методики копінг-поведінки (за Д. Амірханом), ситуаційної та особистісної тривожності (за Спілбергом) та вибірка стилів гумору (за Р. Мартіном).

Методика «Індикатор копінг-стратегій» призначена для діагностики домінуючих копінг-стратегій особистості. Адаптована в психоневрологічному науково-дослідному інституті ім. В.М.Бехтерева. Методика була обрана нами задля того, щоб визначити який стиль вирішення проблемної ситуації, обирає особа, задля того щоб не потрапити в складну ситуацію, а якщо вже і потрапити, то яким чином вона буде намагатись з неї вийти. Перед проведенням дихальної методики, учасникам було запропоновано, спробувати фізичні вправи авторської методики. Вправи були проведенні з метою підвищення емпатійної здатності рес-

пондентів.

Під час кореляційного аналізу, було виявлено, що респонденти після сеансу усвідомленого дихання, змінили своє відношення до безпосереднього вирішення проблеми. Усвідомлене дихання дало зрозуміти учасникам, що по суті, вони не повинні чекати вирішення проблем (вони самі по собі не вирішуються), свої особистісні проблеми треба вирішувати самому.

Зафіксовано в респондентів суттєву зміну копінг-поведінки, в ознаках суттєвого зниження пошуку соціальної підтримки. Даний факт, можна трактувати як усвідомлення кожним учасником особистої відповідальності за власні дії, та за вирішення проблем, які виникають в наслідок власних дій. Відмова в певному аспекті, від соціальної підтримки, перемістилась на втечу від проблем. У групі збільшилась особиста тривожність, респондентам вдалось підняти на поверхню, підсвідомі проблеми, які несвідомо приховувалися учасниками дихання. Даний факт, зумовлює безпосередню роботу респондентів над собою, адже для того щоб подолати комплекс, страх чи проблему, її потрібно усвідомити. Зростання коефіцієнту тривожності є ознакою безпосереднього усвідомлення учасників експерименту особистісних проблем.

Цікавий результат, було отримано внаслідок аналізу стилів гумору особистостей. Адже 18,75% опитаних перед усвідомленим диханням, віддавали перевагу афілітивному стилю гумору, тобто гумору, який покращує настрій всім навколо, при цьому нікого не ображаючи. Після дихання, даний показник виріс до 50%, що свідчить про те, що особистості усвідомлюють, потрібність підтримування один одного, покращення взаємозв'язку в колективі. 37,5% опитуваних, перед дихальними методиками віддали перевагу самопідтримувальний гумору, що свідчить про те, що велика кількість осіб, за допомогою гумору, першим ділом піднімає настрій собі, а вже в подальшому старається допомогти гумором комусь. Самопідтримувальний на ряду з афілітивним гумором, обрали більша кількість опитуваних (70 %) решту обрало агресивний (20%) та самознищувальний гумор (10%) та після проведення усвідомленого

дихання, даний показник змінився в сторону до афілітивного та самопідтримувального гумору.

Отже, після проведення майндфулнес технологій усвідомленого дихання, в респондентів відкрився потенціал для роботи над самим собою. Багато учасників сеансу усвідомленого дихання проявили бажання продовжити роботу в даному руслі. Результати отримані в наслідок опитування, показали покращення самоусвідомлення учасниками своєї стратегії діяльності в стресових ситуаціях та підвищення їх антисуїцидальної поведінки.

Список джерел:

1. Chang, B; Gitlin, D; Patel, R (September 2011). The depressed patient and suicidal patient in the emergency department: evidence-based management and treatment strategies. *Emergency medicine practice*. 13: 1–23.
2. Рапаєва М. В. Суїцид у постіндустріальному суспільстві: причини виникнення та засоби протидії // *Юридична наука* № 11, 2014. – С.181-188.
3. Піти з життя // [Електронний ресурс] / Режим доступу: daily.rbc.ua/ukr/show/ukraine-rastet-chislo-detskih-samoubiystv-1505233130.html
4. Кожна п'ята небойових втрат серед українських військових // [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/incident/14724905-kozhna_p_yata_neboyova_vtrata_sered_ukra_nskikh_v_yskovi_kh_su_tsid.htm
5. В Україні створено реєстр бійців АТО які здійснили суїцид // [Електронний ресурс] /Режим доступу: <http://gottstat.com/cl/v-ukraine-sozdali-reestr-boycov-ato-kotorye-sovershili-55668.html>
6. Суїцид в армії: В январі 11 воєннослужащих покончили життя самоубійством // [Електронний ресурс] /Режим доступу: <https://112.ua/mnenie/suicid-v-armii-nabiraet-oboroty-v-yanvare-11-voennosluzhashhih-pokonchili-zhizn-samoubiystvom-432304.html>
7. Порфімович О. Л. Вплив суїцидів серед окремих працівників міліції на формування іміджу системи МВС України // *Електронний ресурс*: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1309>
8. Чміль М.О., Скляр О.С. Суїцид у співробітників органів внут-

рішніх справ та його причини // Право і безпека № 2(34), 2010. – С. 256-258.

9. Ed Halliwell MINDFULNESS... REPORT 2010/ Mental Health Foundation // [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.mentalhealth.org.uk/sites/default/files/Mindfulness_report_2010.pdf
10. S. Grof, C. Grof Spiritual Emergency: When Personal Transformation Becomes a Crisis. J. P. Tarcher, Los Angeles, 1989.– 356 p.
11. Joseph Cory Ephram / The Journal of Alternative and Complementary Medicine. — 2007. — Vol. 13, no. 7 (September).
12. Orr Leonard Dietrich Breaking the Death Habit: The Science of Everlasting Life, N.Y., 1998. – 154 p.

*@ Жидецький Юрій, Ясінський В'ячеслав.
Стаття надійшла 10 березня 2018 р.*

Кіца Мар'яна. Висвітлення теми АТО у випусках новин (на прикладі «1+1» та «Інтер»)

У статті проаналізовано матеріали провідних українських телеканалів щодо ситуації на Сході України. Проведено контент-аналіз сюжетів, проаналізовано жанрологію, виділено основні тенденції. Здійснено порівняльний аналіз висвітлення збройного конфлікту в АТО на каналах «1+1» та «Інтер».

Телебачення здійснює потужний вплив на свідомість та поведінку людей. Особливо важливою є роль телебачення під час певних конфліктів у державі. Відтак випуски новин є не лише джерелом інформування аудиторії, а й інструментом, який формує картину світу глядачів. Під час проведення дослідження було проаналізовано підсумкові випуски «ТСН» та «Подобиці», а також – підсумкові тижневі випуски «ТСН Тиждень» та «Подобиці тижня», за період з лютого 2015 року по липень 2017 року. До огляду було включено репортажі, інтерв'ю, проблемні та аналітичні матеріали, а також розгорнуті інформаційні повідомлення, озвучені ведучими.

На першому етапі дослідження з усіх матеріалів було відібрані ті, що висвітлювали конфлікт на Сході нашої країни. Для аналізу даних телеканалів було відібрано такі критерії: джерела інформації, мова сюжетів – яку позицію у конфлікті займає журналіст, яку точку щодо подій він висвітлює, видимі та невидимі сторони конфлікту, невербальні характеристики [5, с.21]. Саме ці характеристики є важливими з огляду на те, що ці елементи впливають на формування характеристики картини в глядача.

Виявлено, що серед загальної кількості новин таких сюжетів було 49% - 441 матеріал, з яких 188 (44% від загальної кількості матеріалів) було показано в програмі «Подобиці» і 253 (53 % від загальної кількості новинних повідомлень) – у «ТСН». Це можна пояснити великим

ступенем зацікавленості аудиторії, важливості цієї теми для українців.

Новинні програми телеканалу «Інтер» були вибрані через те, що телеканал має високий рейтинг, новини цього каналу були розглянуті через непрозору ситуацію з його власниками, і через те, що саме цьому каналу закидають проросійську позицію.

В ході аналізу було виявлено такі закономірності. В середньому, щоденний підсумковий випуск новини на телеканалі триває менше години, «Подобиці тижня» - майже дві години. Тижневий випуск має не такі стислі рамки, тому сюжети були набагато довшими (до 11 хвилин), більше ефірного часу виділялось на інтерв'ю. Сюжети «Подобиць тижня» відрізняються від сюжетів щоденних випусків, які зазвичай тривали від 3 до 7 хвилин, такими рисами, як мінімізація закадрового тексту, залучення ширшого кола фахівців. Згідно до результатів контент-аналізу, «Подобиці» 40% свої матеріалів (188 сюжетів з 418) присвятили поточному конфлікту та висвітленню спроб його мирного врегулювання.

На телеканалі «Інтер» особлива увага приділяється такому жанру, як інтерв'ю. Студійні інтерв'ю присутні майже у всіх переглянутих випусках. Найчастіше до розмови запрошували політиків, журналістів, політологів, економістів. Це були люди з абсолютно різними політичними поглядами. Теми розмов стосувались економіки, прав переселенців, політики, конфлікту на Донеччині та Луганщині, при цьому право голосу надано багатьом політичним партіям. Аналізувались заяви впливових світових лідерів, рішення уряду, робота Верховної Ради. Також по скайпу проводили інтерв'ю з мешканцями Росії, Великобританії, США та ін. Зазвичай, це були журналісти або політологи. З російського боку – ті, що стоять в опозиції до теперішньої російської влади, тому що була ледь помітна критика Путіна та його дій.

Проте не забували журналісти та ведучі про представників теперішньої опозиції («Опозиційний блок»), Д. Фірташа та С. Львовичкіна, які вважаються власниками каналу. Важливий аспект дослідження – інтерв'ю з прихильника-

ми «ДНР» та «ЛНР», а також з їхніми керівниками не спостерігалось. Дуже рідко мали місце непрямі цитати лідерів сепаратистів про хід бойових дій чи порушення перемир'я. Очевидно, такою є редакційна політика каналу чи позиція його керівництва. Також це суперечить журналістиці миру, яка закликає надавати право голосу усім сторонам конфлікту.

У сюжетах тележурналістів та підводках ведучих мали місце цитати чи посилання на слова лідера країни-агресора В. Путіна. Інколи це супроводжувалось іронією ведучого, як в одному із сюжетів, коли ведучий розповідає, про що вчергове заявив Путін і доповнює це словами: «Тим часом російські найманці давно воюють в Україні і це – ні для кого не секрет».

Журналісти та ведучі «Подобиць» часто цитували Президента України П. Порошенка, використовували і його пряму мову, і просто переповідали те, про що він говорив. Штаб АТО надавав офіційні дані про кількість поранених та загиблих військовослужбовців, а також про хід конфлікту.

Телеканалу «Інтер» вдалось створити широке коло інформаторів, які проживають на непідконтрольній Україні території. Майже щодня в ефірі, в телефонному режимі, журналісти спілкувались з жителями Луганської та Донецької областей, що проживають на підконтрольній сепаратистам території, тому глядачі «Інтера» лише таким чином мали змогу почути коментарі людей, які проживають по ту лінію фронту. Цю рубрику за такими індикаторами, як надання голосу простим людям, концентрація на невидимих наслідках конфлікту, мова, що уникає надмірної емоційності, можна характеризувати як яскравий приклад журналістики миру. Коментарі кожного героя цієї рубрики тривали від 20 секунд до 2 хвилин. Люди описували свій побут, ситуацію та настрої в містах, поведінку сепаратистів та їх ватажків, ситуацію з зарплатами та продовольством. Також розповідали про бої та страждання простих людей, які просто живуть у себе вдома, під обстрілами та в окупації. Очевидно, що всі ці інформатори не є прихильниками «ДНР», але така рубрика є похва-

льною спробою дізнатися як живуть звичайні люди «по той бік» лінії розмежування.

Було багато аналітичних сюжетів, де журналісти пробували нейтрально розповісти про ситуацію, та реакції на це міжнародної спільноти. У цих матеріалах присутні коментарі іноземних політиків. Аналітичні, проблемні сюжети чи репортажі з зони АТО так чи інакше пов'язують це конфлікт з діями Росії. Журналісти «Подоробиць» відвели Росії роль однієї зі сторін конфлікту. Росія описується як країна-агресор.

Ворожих бійців називають «бойовиками», «терористами», рідше – сепаратистами, їх не визначають як серйозний політично-військовий рух, скоріше – як чужих найманців. Крім того, їх описують як повністю залежну від РФ силу. Україну та керівництво нашої держави описують як країну-жертву, що має оборонятись від агресора. Хоч і лунає певна критика українських сил, однак за межі цього журналісти не виходять. Після виводу військ з Дебальцево до студії неодноразово запрошували керівництво АТО, були спроби розібратись, чи це поразка України. Про те ці сюжети були доволі нейтральними, без прямих звинувачень. Можна підсумувати, що критика керівництва України не стосується проведення антитерористичної операції.

Щодо українських військових використовуються позитивно забарвлені епітети: «влучна українська артилерія», «мужні воїни». Позицію військових аргументують обороною рідної землі. Військові кореспонденти, які безпосередньо висвітлювали хід бойових дій, більше розповідали про поточні події. Мало журналістів розглядали у своїх сюжетах і причини, і наслідки конфлікту. Так виявляється індикатор «тут і зараз», який визначено як найсильніший індикатор журналістики війни у «Подоробицях».

Можна підсумувати, що в репортажах журналістів «Подоробиць» спостерігались такі важливі аспекти журналістики миру як конструктивне уявлення про конфлікт, як сукупність проблем, що може бути розв'язана (орієнтація на вирішення); орієнтація на людей, а не на еліти.

Те, що кількість сюжетів, поданих у фреймі війни пере-

важає, аргументується наступним твердженням. Варто зрозуміти, що в умовах наступу ворога, ступінь залучення України в конфлікт за класифікацією найвищий [2]. Тому про якесь ліберальне ставлення до ворога не може бути й мови. В цілому, журналістам «Подобиць» вдалось, якщо не дотримуватись моделі журналістики миру у більшості сюжетів, то хоча б не нагнітати ситуацію.

Схожа ситуація і з новинними випусками на телеканалі «1+1». Крім випусків ТСН, редакція створила телетаблоїд «ТСН Особливе» і аналітичний проект, програму «ТСН Тиждень», яка виходить у неділю і є підсумковою. Програма виходить у прямому ефірі. Тематику для сюжетів ТСН є події, що викликають резонанс. Слоган програми – «ТСН вражає». Інформація викладається легко і доступно, а мова ведення – «жива» українська. Пріоритетним для компанії є збір новин із регіонів України, щоб якомога ширше захопити аудиторію і якомога повномасштабніше оцінити ситуацію в країні. Так, кореспондентів ТСН має по всіх областях, крім Криму. На офіційній сторінці 1+1, в мережі Інтернет, ТСН пише:

«Новини стають цікавішими: ми розповідаємо про політику іронічно – так, як про неї говорять усюди, окрім телеекранів. Ми розповідаємо про соціум та економіку легко – так, щоб зрозумів кожен. Ми розповідаємо про страшне, смішне, злободенне і резонансне – так, щоб було цікаво» [1].

Новинні програми «ТСН» та «ТСН тиждень» мають досить високі рейтинги. Варто зазначити, що до початку конфлікту на Донеччині та Луганщині телеканал «1+1» охоплював 95% території України.

Під час аналізу контенту «ТСН» з початку бойових дій на Донбасі, було виявлено такі закономірності. Підсумкові випуски новин на телеканалі «1+1» тривали від тридцяти п'яти хвилин до години. «ТСН Тиждень» - від години до двох.

Тижневий випуск має не такі стислі рамки, тому сюжети були набагато довшими (10 хвилин), більше ефірного часу виділялось на інтерв'ю. Сюжети «ТСН Тиждень» відрізняються від сюжетів щоденних випусків «ТСН», які за-

звичай тривали від 2,5 до 7 хвилин, більшою тривалістю, залученням ширшого кола фахівців, більшою часткою аналітики. Згідно до результатів дослідження «ТСН» та «ТСН тиждень» 51% своїх матеріалів (253 сюжети з 482) присвятили поточному конфлікту та висвітленню спроб його мирного врегулювання. Одним із головним характеристик журналістики миру та журналістики війни є джерела журналістів.

Джерелами новин були політики, військові начальники, правозахисники, політологи, люди з різних професій в залежності від теми сюжету. Найчастіше героями сюжетів із зони АТО ставали звичайні бійці та місцеві мешканці, інколи – військові керівники, представники штабу. Журналісти шукали цікаві історії, цікавих героїв серед військових, медиків, волонтерів. Спостерігався інтерес до висловлювань ключових міжнародних політичних гравців.

Представникам ворожих організацій «ДНР» та «ЛНР» слова не надавали. У сюжетах тележурналістів набагато рідше, ніж на «Інтері» мали місце непрямі цитати лідера країни-агресора В. Путіна (озвучували ведучі та журналісти).

Крім того, до розмови в студії часто запрошували іноземних журналістів та політологів. Зазвичай ці люди мали повну можливість висловити свою думку. В одному з ефірів, під час розмови Алли Мазур з німецькою журналісткою Сабіне Адлер та ведучим російського опозиційного телеканалу «Дождь» Тихоном Дзядко, на питання ведучої щодо того, що робити далі, якщо бойовики за підтримки Кремля не будуть дотримуватись мирних домовленостей, російський журналіст висловився про можливий зрив домовленостей, а також додав: «Не варто заперечувати, що люди в Донецьку гинуть і під українськими снарядами» (41.55 15.02) [3]. Отже, в ефірі телеканалу звучали різні думки, ведучі вислуховували опонентів, що дуже похвально.

Журналісти ретельно добирали героїв сюжетів. Як приклади мужності наводились історії бійців, що побували в полоні, медиків, що рятують чужі життя, ризикуючи власним; місцевих мешканців, що постраждали від цієї

війни. Якщо аналізувати вибір героїв у відповідності до моделі журналістики миру, стає зрозуміло, що у більшості випадків підкреслюються історії постраждалих від дій так званих «ДНР» чи «ЛНР», або випадки відсутності чи припинення контакту родин, друзів, що опинилися по різні боки конфлікту. Журналісти шукали і миротворців. В основному, це були історії волонтерів, які допомагають дітям чи старшим людям.

Спостерігались «еліт-орієнтовані» сюжети, коли було використано пряму мову виключно політиків чи інших представників еліти, а також сюжетів, де героями були лише звичайні люди.

Дуже часто можна було побачити тіла загиблих (у більшості ці кадри розмиті). Інколи у сюжеті було видно, наприклад, закривавлену руку. Часто це просто були перебивки у відеоряді, про цих людей не говорили ні слова, а журналісти повідомляли лише статистику вбитих. Також такі метафори, як закривавлене взуття, чи кров на асфальті говорять самі за себе.

Якщо порівняти з контентом телеканалу «Інтер», то можна зрозуміти, що там, де журналісти «Інтера» уникали показів наслідків насилля, то журналісти «ТСН» завжди робили на цьому акцент. Показ мертвих тіл – це вже навіть не питання журналістики миру, а питання журналістської етики.

Щодо противника використовується такий вислів як «російсько-терористичні війська», «бойовики», «терористи», «окупанти». Переважає зображення так званих «ЛНР» та «ДНР» як терористичних угруповань, повністю залежних і керованих Росією. Журналісти свідомо уникають назв «ДНР» та «ЛНР». Також лунають такі епітети як «безжальні», «не жаліють нікого». Водночас, відбувалась маргіналізація противників.

Росія чітко описується як країна-агресор, яка надсилає своїх військових для розпалювання війни в Україні. Також у словесній формі наводились докази участі росіян («так влучно можуть стріляти лише офіцери російської армії», «...по бійцям гатять росіяни») [4].

Українських військових характеризують як рятівників

від агресора, воїнів, що знаходять в собі сили боротись проти окупанта. Використовують такі визначення як: «сміливці», «визволителі».

Президента телеканал «1+1» описує як славетного военачальника, «Інтер» - як розумного дипломата. Обидва канали погоджуються у тому, що П. Порошенко шукає мирного врегулювання, але, водночас, вдало реалізує свій план боротьби з терористами.

Журналістам вдавалось створювати сюжети, які можна віднести до журналістики миру. Таких повідомлень було 41 з 253 проаналізованих. У центрі цих подій – переселенці, діти, військові-митці. Мова таких сюжетів виважена, що за трьома індикаторами відповідає журналістиці миру. Журналісти «1+1» повністю відображали конфлікт, аналізували цілі основних його учасників. У протистоянні журналістам вдавалось відшукати різні думки. Кореспонденти широко висвітлювали проблеми вразливих груп населення – старих людей, жінок з дітьми, які мешкають у зоні АТО, переселенців. Інколи журналісти, можливо не-свідомо, закликали до помсти, щоб зупинити «їх». Часто обговорювалось таке поняття як «війна заради миру».

Отже, тема АТО продовжує бути актуальною і часто присутня у випусках новин провідних українських телеканалів. На жаль, сюжети на цю тему все рідше подаються першочергово, поступово тема збройного конфлікту відходить на другий план. Топ-новиною тема АТО стає, на жаль, лише тоді, коли ситуація загострилась або є велика кількість вбитих чи поранених. Натомість сюжети, які б привертали увагу світової громадськості до збройного конфлікту в Україні практично відсутні.

Список джерел:

1. Горчинська О. Георгій Почепцов: Інформаційна війна веде до наступного кроку – війни фізичної [Електронний ресурс] / Олександра Горчинська. – 2014. – Режим доступу: http://www.mymedia.org.ua/konkurs/ukraina/infowars/georg_y_pochepcov_nformac_yn_v_yna_vede_do_nastupnogo_kroku-v_yni_f_zichno.html
2. Дмитровський З. Телевізійна журналістика: навчальний посібник / З. Дмитровський. – Львів: ПАІС, 2006. – 208 с.

3. Информационная война: роль СМИ в политических конфликтах современности. Режим доступа: <http://www.stopfake.org/programma-dmitriya-kiseleva-priznana-propagandoj/>
4. Кабаненко І. Інформаційна війна Росії проти України побудована на суцільній брехні [Електронний ресурс] / Ігор Кабаненко. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/28496>.
5. Лебедева М. М. Политическое урегулирование конфликтов. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 456 с.

© Кіца Мар'яна. Стаття надійшла 15 лютого 2018 р.

Костю Світлана. Творчість як детермінанта успішності сучасної молоді

Розглядається інтеграція культури й освіти як стратегія розвитку успішної особистості на порозі третього тисячоліття; творчість як детермінанта успішності людства; роль творчості в період глобалізації; умови реалізації творчого потенціалу особистості молоді.

Ключові слова: творчість, молодь, психологічна наука, творчий потенціал.

Постановка проблеми. В останні десятиліття ХХ та вже на початку ХХІ століття психологічна наука цілеспрямовано, хоча і не завжди в адекватних масштабах, намагається не лише дослідити загальні особливості творчої діяльності, але й розробити спеціальні засоби, прийоми, методи та технології стимулювання творчого пошуку, розвитку творчих здібностей, формування творчих стратегій розв'язання різноманітних проблем. Називаючи тут імена таких, наприклад, фахівців як А.В. Бруцлінський, Е. де Боно, Г.Я. Буш, Т.В. Кудрявцев, О.М. Матюшкін, О.К. Тихомиров.

Дослідження В.О. Моляко, Ж. Піаже, Я.О. Пономарьова, В.А. Роменця та ряду інших вчених показали, що з-поміж всіх адаптаційних ресурсів творчість є специфічною для людини формою взаємодії зі світом (не лише предметним, а й соціальним), яка, окрім задоволення важливих вітальних потреб, створює передумови для духовного розвитку [1]. У психології прийнято поділяти активність людини на творчу й адаптивну. Такий поділ робиться на основі перенесення еволюційних закономірностей на соціальні й особистісні процеси. Відтак, адаптивна і творча дія не протиставляються, а об'єднуються як різні поведінкові стратегії, кожна з яких забезпечує еволюційно доцільну, ефективну поведінку.

Оскільки молодь не замкнута, саморозвиваюча система, що представляє собою відкриту соціальну систему, вона включена в різноманітні взаємозв'язки та взаємодії, які існують в суспільстві [5]. Найбільш характерні для неї функції: соціалізаційна, відтворююча, трансляційна, інноваційна. Соціалізаційна – означає, що молодь в своєму соціальному розвитку проходить включення в суспільство, його соціальну структуру, тобто соціалізується. Також молоді властива і функція відтворююча, тобто постійне відтворення виробництва і споживання матеріальних благ, робочої сили і виробничих відносин. Молодь здійснює також і трансляційну функцію, тобто засвоєння і передача, поширення знань, досягнень навичок, досвіду старшого покоління. Одночасно молоді люди перетворюють цей досвід, вносять в нього нові особливості, які не існували раніше, а які виникли у змінених соціально-економічних, політичних, соціокультурних умовах, тобто здійснюють інноваційну функцію. Дослідження науковців, які були узагальнені професором В. Лисовським, дають можливість стверджувати, що молодим людям, які проживають на теренах України властиві наступні риси:

По-перше, по своїм соціально-політичним орієнтаціям сучасні молоді люди можуть бути охарактеризовані як продемократичні, чого не можна сказати про більшість дорослого населення. Так, демократичним партіям та рухам симпатизують 34,4% молодих людей; партіям і рухам ліберально-буржуазної орієнтації – 12,8% молоді; соціал-демократам – 11,6% молоді; націонал-патріотам – 10,4% молоді; жіночим організаціям і рухам – 8,9% молоді; комуністичним партіям і рухам – 3,3%; монархічним – 3,1%; профашистським – 1,7%; радикальним – 1,1%.

По-друге, по відношенню до економіки сучасна молодь – зорієнтована на капіталістичну перспективу розвитку, тобто має проринкову спрямованість. Зокрема, спостерігається тенденція особливої активності молоді в розвитку недержавного сектору економіки. У 2007 році серед зайнятих у приватному бізнесі людей дуже велика кількість молоді. Окрім цього, в престижних сферах діяльності з високою оплатою праці й високими кваліфікаційними

вимогами молоді має найбільші шанси.

По-третє, сучасне покоління молоді за своїми поглядами та ідейним переконанням стоїть на позиціях плюралізму, менш конфліктно, терпимо у відношенні до інших точок зору. Зокрема, лише 22% молоді висловили думку про те, що варто заборонити діяльність різних сект і закордонних проповідників. 42% опитаних переконані, що будь-яка конфесія чи секта може здійснювати свою діяльність, якщо вона не суперечить закону.

По-четверте, сучасна молоді миролюбна не вважає за доцільне силою вирішувати соціальні і політичні проблеми. Наприклад, 79% опитаних молодих людей не приймають варіанту військового перевороту і тільки 11% гіпотетично підтримали таку ідею. 76% молоді не підтримали б військових дій уряду стосовно придушення можливого міжнаціонального конфлікту, зазначивши, що його слід подолати мирним шляхом. Лише 16% респондентів самі б прийняли в ньому участь.

По-п'яте, сучасні молоді українці по структурі і складу якостей характеру у сучасній системі відносин знаходяться в більш вигідному становищі аніж представники старшого покоління, характер яких формувався в умовах соціалістичної системи.

По-шосте, молоді люди все більше усвідомлюють себе громадянами нової України, з досить високими показниками патріотизму, що чітко було видно під час «помаранчевої революції» та «революції гідності» 2013 р.

Загальні тенденції розвитку, які містять і прогресивні, і регресивні моменти, детерміновані тривалими системними кризами різних масштабів, що, безперечно, зумовлює як інтенсифікацію класичних, так і пошуки нових засобів подолання кризових явищ, стимулювання людської діяльності у різних сферах, необхідність більш успішної реалізації людських ресурсів – в першу чергу творчого потенціалу окремої людини, окремого працівника. Це ж саме стосується і колективів та виробничих структур кожної країни.

Дослідження творчого потенціалу, зокрема, в близьких нам сферах науки та освіти, є самостійною і, водночас, ба-

гатоплановою проблемою, яка, безумовно, становить інтерес не лише для психології, а й для цілої низки наук, таких як філософія, соціологія, медицина, економіка. Із загального клубка цієї комплексної проблеми можна виділити деякі суто психологічні аспекти [3].

Про справжні творчі можливості конкретної людини ми можемо доказово, а не гіпотетично, говорити лише на основі здійсненої діяльності, отриманих оригінальних творів. Творчий потенціал стає не уявною, а реальною, прогнозованою цінністю лише тоді, коли реалізується у винаходах, конструкціях, книгах, картинах, фільмах та ін. Тут, як сказав би один із героїв Достоевського, драма очікуваного й реалізованого. Драма, яка може у фіналі стати патетичною сонатою Бетховена або трагедією нереалізованого таланту, бо ж на шляху від «столиці можливостей» до «столиці реалій» може бути багато перешкод, а часом трапляються й прірви. Але ж реальне буття вимагає від нас усе більш точного прогнозування наших творчих можливостей, бо ж не виключено, що творчі можливості – це наш останній ресурс у поєдинку зі створеним нами світом і з самими собою. Тому перед психологією стоять дуже відповідальні та складні завдання – здійснення глибокого наукового аналізу творчості та творчого потенціалу.

Низка дослідників під творчим потенціалом фактично розуміють обдарованість, готовність до діяльності, а в нашому випадку – творчу обдарованість, готовність до творчої діяльності. Аналізуючи роботи дослідників здібностей та обдарованості (Г.С.Костюк, Б.М. Теплов, О.М. Матюшкін, Я.О. Пономарьов, Н.В. Кузьміна та багато інших), можна переконатися, що вони вживали ці поняття як синоніми.

Орієнтуючись на дослідження інших фахівців (О.М. Матюшкін, В.Д. Шадриков, Е.О. Голубева, Д.Б. Богоявленська, Е. де Боно, Ю.Д. Бабаєва та ін.) та їхню загальну структуру творчого потенціалу, можна визначати такі основні складові [4]:

- задатки, нахили, що виявляються в підвищеній чутливості, певній вибірковості, наданні переваг чомусь перед чимось, загальній динамічності психічних процесів;

- інтереси, їх спрямованість, частота й систематичність проявів, домінування пізнавальних інтересів;
- допитливість, потяг до створення нового, до пошуку й розв'язання проблем;
- швидкість у засвоєнні нової інформації, створення асоціативних масивів;
- нахили до постійних порівнянь, зіставлень, вироблення еталонів для наступних порівнянь, відбору;
- прояви загального інтелекту – розуміння, швидкість оцінювань та вибору шляхів розв'язку, адекватність дій;
- емоційне забарвлення окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання, вибір, надання переваг;
- наполегливість, систематичність у роботі, цілеспрямованість, рішучість, працелюбність, сміливе прийняття рішень;
- творча спрямованість на пошуки аналогій, комбінування, реконструювання, змін варіантів, економність у рішеннях, використанні часу, засобів та ін.;
- інтуїтивізм – здатність до прояву неусвідомлюваних швидких (іноді миттєвих) оцінок, прогнозів, рішень;
- порівняно швидке та якісне оволодіння вміннями, навичками, прийомами, технікою праці, майстерністю виконання відповідних дій;
- здібності до реалізації власних стратегій і тактик при розв'язанні різних проблем, завдань, пошуку виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій.

Висновки. Отже, людина, яка не має достатньо розвинутих здібностей для того, щоб заслужити визнання у соціальному оточенні, змушена вдаватися до філогенетично більш ранніх, біологічних, агресивних форм самоствердження для досягнення успіху в діяльності. Серед низки факторів, які впливають на становлення та реалізацію творчого потенціалу особистості – задатки (як вроджена якість), соціальне середовище (зовнішні умови впливу) і особистісна активність (життєва позиція особистості) – саме останній фактор визначає особистість як унікальну

цілісну систему, яка володіє потенціалом безперервного саморозвитку та самореалізації. Рушійною силою і ядром творчого потенціалу є внутрішні чинники особистості. Саме вони є важливими чинниками саморозвитку, самореалізації, самодіяльності, вільних дій і вчинків. Людина усвідомлює власну успішність, самоцінність в умовах соціальної дійсності, їй притаманна внутрішня потреба в соціальному визнанні себе як особистості [6]. Тобто, творчий потенціал молоді визначається як об'єктивними, так і внутрішньо особистісними факторами, серед яких провідну роль відіграють здібності і особисте ставлення до творчості.

Хоча потреба у творчості притаманна кожній людині, саме рівнева організація соціальних ніш і своєрідні, стихійні, саморегулюючі соціальні квоти створюють певні обмеження у розвитку творчих здібностей людей. Дехто досягає високого рівня творчості, а інші, нашттовхуючись на соціальну конкуренцію, шукають і знаходять шляхи розвитку в інших соціальних нішах. Суспільству потрібні не лише творчі люди [1]. Окремі галузі вимагають інших якостей і здібностей, наприклад, сумлінного виконання рутинної роботи і виконавської дисципліни. Але елементи творчості містяться в будь-якій людській діяльності, за незначними винятками. Вони дають змогу людині, яка живе у сучасному динамічному світі, шляхом перенесення творчих стратегій легше оволодівати все новими й новими видами діяльності. При цьому накопичується творчий потенціал, який готовий розкритися, як тільки виникне життєва необхідність у цьому. Саме цей процес і є запорукою успішної діяльності.

Список джерел:

1. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
2. Каряка Л. Г. Обдаровані діти, які вони? / Л. Г. Каряка, С. І. Кузіна // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – №1. – С.6-10.
3. Музика О.Л. Творчість з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу // Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення

освітньої практики в системі післядипломної педагогічної освіти: Наук.-метод. зб. / За ред. М.М.Заброцького. – Київ–Житомир: ЖОІППО, 2006. – С. 1 18-126.

4. Музика О.О. Мотивація творчої активності у становленні технічно обдарованої особистості // Українська еліта та її роль у державотворенні: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2000. – Вип.1. – С. 276-280.
5. Приходько Ю.О. Ціннісні орієнтації особистості як психологічна проблема // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологія: Зб. наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – №6 (30). – Ч.ІІ. – С. 208-218.
6. Яланська С. П.Психологія творчості: навчальний посібник / С. П. Яланська. – Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. – 180 с.

@ Костю Світлана. Стаття надійшла 28 лютого 2018 р.

Кохан Маріанна. Методологічні підходи до практичного бізнес-коучингу

У статті проаналізовані методичні основи коучингу, підкреслено необхідність посилення ґрунтовності в підготовці коучів, інтеграції практики з результатами наукових досліджень.

Ключові слова: коучинг, бізнес-коучинг, методологія, теорія, психологія бізнесу.

Постановка проблеми. Сьогодні методологія коучингу як підходу до ведення бізнесу, стилю лідерства, засобу підвищення ефективності роботи команд, інструменту покращення соціально-психологічного клімату, широко застосовується в цілому світі і завойовує свою популярність в Україні. Мета коучингу в бізнесі – оптимізувати досягнення цілей організації через розкриття потенціалу та виявлення прихованих ресурсів її співробітників та команд.

Коучинг як інструмент особистісного й професійного розвитку почав формуватися у 70-х роках ХХ століття. Джерела коучингу лежать у спортивному тренерстві, позитивній, когнітивній й організаційній психології, в уявленні про усвідомлене життя й можливостях постійного й цілеспрямованого розвитку людини. Терміном «коуч» почали називати професійних тренерів ще наприкінці ХІХ століття. У 50-ті роки минулого століття цей термін остаточно закріпився і поширилася думка про те, що виграш — не завжди справа техніки. Успіх часто залежить від внутрішньої, ментальної, підготовки гравця, від його націленості на перемогу. Фактично коучами стали перші тренери, які звернули увагу на «роботу в голові спортсмена». Тім Гелвей, каліфорнійський тренер з тенісу, в кінці 60-х років придумав новий вид підготовки спортсменів і назвав його «the inner game» – «внутрішня гра». Гелвей сформулював свою головну ідею так: «супротивник, який знаходиться у власній голові, куди небезпечніший того,

який по той бік сітки» [4].

Міжнародні корпорації широко використовують послуги коучів. За оцінкою інституту Гелопа, ефект застосування коучингу в компанії в 6 разів перевищує витрати на нього. Коучинг сьогодні виступає просто елементом ефективно організованого прогресивного бізнесу [3, с.20].

Ключові дані, представлені в звіті «Революція коучингу і наставництва — чи дієва вона?», підготовленому на основі опитування 700 членів АССА в 170-ти країнах, вказують на те, що попри позитивні відгуки більшості організацій щодо програми коучингу і наставництва, для них вона залишається більше очікуванням, аніж реальністю. Небагато організацій наразі впроваджують культуру наставництва на своїх підприємствах: + 85% респондентів вважають, що було б доречно користатися послугами коучів, однак більше 60% організацій не залучають акредитованих внутрішніх чи запрошених наставників із метою підвищення компетентності фахівців. 85% респондентів позитивно ставляться до впровадження культури коучингу, проте, брак участі та зацікавленості з боку вищого керівництва є перешкодою до впровадження програм коучингу в багатьох організаціях [7].

Таким чином, зростає впевненість у необхідності й цінності коучингу як форми соціальної практики і професії. Він відстояв свої кордони від поглинання психотерапією або бізнес-консультуванням. У той же час, незважаючи на весь прогрес і вже 30-річну історію, він ще далекий від будь-якої цілісності і єдності, якщо сприймати його як окрему дисципліну. За своєю суттю коучинг сьогодні — це сукупність безлічі моделей, теорій, практик, методів, технік роботи, що пропонуються різними авторами з найрізноманітнішими підходами і поглядами. Спираючись на аналіз великого числа джерел, В. Брокк приходять до висновку, що коучинг переживає в даний момент усі ті ефекти фрагментації, які характерні взагалі для сучасного суспільства, знання і науки [8].

Метою цього дослідження є узагальнення та структуризування існуючих теоретичних та методологічних підходів, на які опирається сучасний бізнес-коучинг. Одна з

тенденцій, яка історично була наслідком виділення коучингу в окрему практику, – відмежування від психології та психотерапії. Це було важливо для його самоствердження на ранніх етапах, але перетворилося в уявлення, що коучингу зовсім не обов'язково зважати на наявні психологічні концепції і моделі, і опиратися на них. Це уявлення особливо характерно для нинішнього покоління коучів, хоча воно було немислимим для піонерів: Т. Гольв, В. Ерхарда, Т. Леонарда, Ф. Флореса, Дж. Уйтмор і ін. [12]. Р. Бісвас-Дінер і Б. Дін називають це парадоксом коучингу: він є професією, яка систематично допомагає людям домагатися реалізації свого потенціалу, проте сам поки ніяк не може досягти реалізації власного потенціалу і перебуває в деякому «професійному дитинстві». Він втрачає узгодженість, визнані загалом дефініції, єдиність змісту навчальних програм і загального списку інтервенцій: хтось працює з надихаючими історіями і іграми, інші ґрунтуються переважно на асесменті, треті фокусуються на цілях і поведінці.

Викладення основного матеріалу дослідження. Ретроспективний аналіз зародження коучингу вказує на те, що він виник як синтез розвиваючих практик, новаторських ідей в психотерапії і оригінальних авторських методів. Місцем зародження коучингу як науки вважається знаний Інститут Есален, центр на мальовничому узбережжі Каліфорнії, мекка «Руху за вивчення людського потенціалу», точка кристалізації всіх новаторських розвиваючих підходів до людини в 1970-і рр. Це було місце, де східні духовні практики, психотерапія і те, що згодом назвуть «коучингом», перебували в нерозривному, гармонійній і глибокій зв'язку. У ньому Тімоті Гольв починає викладати свій «йога-теніс», а Вернер Ерхард засновує свою знамениту тренінг EST, що стимулював появу коучингу [8].

Значна кількість практик, технік і окремих прийомів коучингу було запозичене з психотерапії: недирективного клієнт-психологічного консультування К. Роджерса, м'якого гіпнозу Е. Еріксона, гештальт-терапії Ф. Перлза, психодрами, короткострокової психотерапії та інших підходів. І сьогодні коучі активно запозичують з психоте-

рапії її інструментарій - усвідомлено або ж стихійно внаслідок розмитості сучасних джерел знання і авторства різних методик, практик та інструментів.

Починаючи з 80-х років ХХ століття поняття коучингу стало використовуватися у більш широкому значенні. За останні роки поняття коучингу набуло більш узагальненого та розширеного змісту.

В багатьох організаціях коучинг сьогодні став доповненням, а подекуди й заміною тренінгу. Бо на відміну від тренінгу (навіть персонального) коучинг є більш сфокусованим, контекстуалізованим і має індивідуальну спрямованість, а також, якщо розглядати реальні зміни, коучинг є більш вигідним за ціною, ніж традиційні тренінгові методи, бо підхід коучингу більш орієнтований скоріше на досягнення успішних результатів, ніж на пошук причин існуючих проблем чи формування корисних навичок

Основний виклик, з яким сьогодні стикнувся коучинг, – проблема базису. Якщо узагальнити теорії, які лежать сьогодні в основі практики коучингу, описані у підручниках та викладаються сьогодні на курсах, семінарах і майстер-класах, то можна їх згрупувати у чотири кластери:

- психологічні теорії минулого (модель мотивації А. Маслоу, типологія особистості за К. Юнгом і ін.);
- розрізнені сучасні теорії (теорія емоційного інтелекту та ін.);
- псевдопсихологічних уявлення («метапрограми», «тремліни» і ін.);
- уявлення про роботу мозку [8].

Психологічні теорії минулого. Завдяки розвитку науки багато класичних психологічних теорій були скориговані, доповнені, переглянуті, спростовані або інтегровані в більш повні сучасні теорії та моделі. Наприклад, сучасна психологія мотивації просунулася досить далеко за останні півстоліття, збагатившись безліччю оригінальних, детальних, підтверджених емпірично теорій, які пояснюють те, чому людина робить те, що робить. У зв'язку із цим модель ієрархії людських потреб А. Маслоу, яка набула широкого поширення не тільки в коучингу, а й в бізнес-консультуванні, незважаючи на своє важливе значення, є

зовсім не останнім словом в науці.

Розрізнені сучасні теорії. Є кілька сучасних психологічних теорій, які отримали своє висвітлення, популярність і поширення в коучингу. Одна з них - теорія емоційного інтелекту, яка зараз вкрай популярна. Концепція емоційного інтелекту як такого з'явилася в психологічній науці в кінці ХХ століття. Її засновниками стали американські психологи Д.Карузо, П.Саловей і Дж. Майер, які розглядали емоційний інтелект як сукупність ментальних здібностей до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей [14]. За теорією Р. Бар-Она, емоційний інтелект визначається як сукупність найрізноманітніших здібностей, які забезпечують можливість успішно діяти в будь-яких ситуаціях. Вчений виділив 5 субкомпонентів, які характеризують структуру емоційного інтелекту: саморозуміння (усвідомлення власних емоцій, впевненість у собі, самоповага, самоактуалізація); комунікативний потенціал (емпатія, соціальна відповідальність); власне адаптаційні здібності (вміння вирішувати проблеми, долати труднощі, емоційна лабільність); антистресовий потенціал (стійкість до стресів, самоконтроль); загальний настрій (оптимістичність). Ця теорія має під собою зрозумілі підстави, підкріплюється дослідженнями і широко обговорюється сьогодні в академічній науці. Емоційний інтелект часто подається як абсолютний ключ до успіху у всіх сферах життя. Однак, на думку Дж. Мейера, ЕІ, можливо, є причиною всього лише 1-10 % (згідно з іншими даними — 2-25 %) найважливіших життєвих патернів і результатів. Єдина позиція, по якій популярна і наукова концепції емоційного інтелекту дійшли згоди, полягає в тому, що емоційний інтелект розширює уявлення про те, що означає бути розумним [10].

Минуле століття називали «століттям психотерапії» через величезний вплив на менталітет і еволюцію західного суспільства. В останні десятиліття цей бум трохи стихає, поступаючись місцем захопленню позитивними практиками. Форми таких практик найрізноманітніші. До них, зокрема належать, «канали доброго настрою» і позитивні відеоролики в соціальних мережах, покровкові онлайн-

програми розвитку ефективності, тренажери розуму в смартфонах і розвиваючі комп'ютерні ігри, індустрія розвиваючої літератури, тренінги самоменеджменту, позитивне мислення, спеціальні фітнес-програми, нарративна практика і робота з спільнотами, школи лідерства, практики організаційного розвитку та управління змінами в бізнесі.

В коучингу застосовується величезна кількість авторських моделей з різним ступенем оригінальності, глибини, пропрацьованості.. Так, популярні сьогодні в коучингу, уявлення про «метапрограми», перекочувало з НЛП. У цьому явищі зібрані разом дуже різні, по суті, феномени: мотивація досягнення і уникнення невдач, оптимістичний і песимістичний атрибутивні стилі, особистісні конструкти, які використовуються для категоризації, зовнішній і внутрішній локус контролю, конформний тип особистості, відкритість досвіду як стійка особистісна риса, ситуативні поведінкові моделі і т.ін. Всі вони приписуються до міфологічних структур - «програм, які стоять за емоціями і думками». Класифікуючи клієнта за «метапрограмами», коуч з самого початку закриває для себе більш глибоке розуміння ситуації, заводить себе і клієнта в досить примітивну типологію і обмежує себе в способах роботи. Те ж саме можна сказати про типологію клієнтів як «покупців», «скаржників» і «відвідувачів» [1]. Абсолютно непрофесійним є підхід, який замість того, щоб спробувати зрозуміти причини опору у клієнта в роботі з конкретним коучем або його опору до змін в житті, називає його «скаржником» і так до нього ставиться.

Незважаючи на велику кількість коучингових інституцій і шкіл, існує досить обмежена кількість базових підходів до коучингу, що мають під собою відчутні і самотутні підстави, сформульовані принципи роботи і набір методів.

Дж. О'Коннор і А. Ладжес виділяють п'ять таких підходів:

- онтологічний коучинг,
- інтегральний коучинг,
- коучинг позитивної психології,

- біхевіоріальний коучинг,
- НЛП-коучинг [14].

Є також ряд відомих ранніх шкіл, принципи і методи яких сьогодні інтегровані і широко застосовуються (коучинг внутрішньої гри, коактивний коучинг і ін.), А також ряд оригінальних, але менш поширених на даний момент напрямків (психоаналітичний, екзистенціальний, наративний коучинг і ін.) [1, 4, 5].

Коучинг позитивної психології - це підхід на основі ідей, моделей і досліджень позитивної психології, робить акцент на розвитку і культивуванні позитивних рис і станів. Можна сказати, що професійна місія коучингу позитивної психології полягає не тільки в тому, щоб допомогти людині бути ефективним, але і в тому, щоб допомогти йому згорнути на доріжку осмисленої, збалансованої, щасливого життя. Ключові теоретико-методологічні концепції і підходи в коучингу узагальнені у таблиці 1.

На відміну від багатьох інших підходів, коучинг позитивної психології орієнтований не тільки на досягнення клієнтом заявлених цілей, а й на допомогу йому в: 1) загальному прирості його суб'єктивного благополуччя в довгостроковій перспективі, 2) підвищення позитивності (позитивних емоцій, способів мислення і ставлення до подій), 3) розкриття власних можливостей, які можна застосувати в самих різних областях його життя (сильних сторін, талантів, особистісного потенціалу).

Фокусуючись виключно на змістовних областях роботи з клієнтом, О. Улановський кілька наскрізних тем коучингу позитивної психології: 1) позитивність, 2) потік, 3) сильні сторони, 4) тимчасова перспектива, 5) задоволення, 6) внутрішня мотивація, 7) самоефективності.

На сьогодні коучинг лідерів та організацій як і будь-який напрямок практичної психології останнім часом все більше використовує методи спостереження, бесіди, опитування, тестування та моделювання як засоби допомоги діяти більш ефективно та включає в себе проектний коучинг, ситуаційний коучинг і транзитивний коучинг [6, с. 18-19].

Теорії і моделі	Опис
Теорія самодетермінації Е. Десі і Р.Райана	Одна із найбільш потужних, обґрунтованих і інтегральних теорій мотивації, яка описує окремі базові потреби людини і їх вплив на поведінку
Модель щастя і концепції суб'єктивного добробуту М. Селігмана, Е. Дінера, К. Шелдона, С.Любомирські, концепція психологічного добробуту К. Рифф	Розкривають різноманітні складові переживання щастя і якості життя людини
Теорія потоку М. Чікцентміхайі	Розглядає стан оптимального функціонування у процесі виконання будь-якої діяльності
Концепція оптимізму М. Селігмана	Розкриває вплив оптимістичного і песимістичного стилів мислення на життя, роботу, здоров'я і відносини людини
Теорія позитивних емоцій Б. Фредріксона	Демонструє вплив позитивних емоцій на мислення, стійкість, ресурси і особистісне зростання
Когнітивна концепція надії Ч. Снайдера	Показує і розкриває роль і місце надії у нашому житті та її компоненти
Теорія збереження ресурсів С. Хобфолла	Пояснює стан ресурсного запасу людини з точки зору його збереження, втрати і набуття, інвестування і розподілу
Модель самоузгоджених цілей К. Шелдона	Розкриває специфіку і характеристики цілей, які сприяють добробуту
Екзистенціальні теорії і логотерапія В. Франкла	Зосереджується на визначенні сенсу життя, місії людини як базису для змістовного життя і мотивації у надскладних умовах
Моральна психологія Дж. Хайдта	Вивчає психологічні основи ідеології і роль та трансформацію моралі в релігії та політиці
Концепція чеснот і достоїнств К. Петерсона и М. Селігмана	Виявлення «універсально позитивних» рис характеру, які сприяють досягненню успіху
Концепція сильних сторін Д. Кліфтона и Е. Андерсена	Пропонують опис і класифікацію сильних сторін людини, засновану на виявленні, застосуванні і тренуванні талантів Read more: http://superhappy.ru/silnye-storony-lichnosti.html#ixzz59QX0Ag3X
Теорія соціального когнітивізму (самоефективності) А. Бандури	Комплексна теорія, що розкриває вплив віри у власну ефективність на поведінку

- Ситуаційний коучинг фокусується на конкретному (тактичному) покращенні чи оптимізації роботи в чітко заданому контексті.
- Проектний коучинг охоплює стратегічний менеджмент людини чи команди з метою отримати ефективний кінцевий результат.
- Транзитивний коучинг допомагає людям переходити від одної роботи чи ролі до іншої.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сьогодні стає все більш очевидним, що сучасні практики допомоги і розвитку, які претендують на свою легітимність і відповідальність, не можуть будуватися лише на світоглядних засадах. Техніки коучингу часто були винайдені інтуїтивно, з натхненням, несистемно, ще не методологічно, задовго до досліджень, здатних підтвердити їх ефективність. Однак зараз вони вимагають свого обґрунтування і перевірки. Тому абсолютно очевидно визріла необхідність спеціальних досліджень і загальної інтеграції коучингу з наукою. Подальші дослідження можуть стосуватися посилення доказовості, науковості та емпіричності коучингу, який надасть більшу обґрунтованість, перевіреність і усвідомленість у використанні тих чи інших методів.

Список джерел:

1. Аткинсон М. Внутренняя динамика коучинга : пер. с англ. / М. Аткинсон, Рае Т. Чо- ис. – R. : Companion group, 2009. – Т. 1. – 208 с.
2. Аткинсон М. Пошаговая система коучинга : пер. с англ. / М. Аткинсон, Рае Т. Чоис. – R. : Companion group, 2009. – Т. 2. – 256 с.
3. Брич В. Методологічні засади розвитку коучингу в Україні /В. Брич, М. Нагара //Україна: аспекти праці.– 2009.– № 6.– С. 18-23
4. Голви У. Т. Работа как внутренняя игра. Фокус, обучение, удовольствие и мобильность на рабочем месте / У. Т. Голви. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – С. 194.
5. Дилтс Р. Коучинг с помощью НЛП / Р. Дилтс. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОзнак, 2004. – 256 с.
6. Зеленін В. Коучинг як сучасна концепція практичної психології / В. Зеленін [Електронний ресурс]. – Доступно з:

<http://www.zelenin.com.ua/text/14-articles/359-2009-12-27-11-39-30.html>

7. Недоліки в програмах коучингу та наставництва Дослідження АССА [Електронний ресурс]. – Доступно з: <http://www.management.com.ua/tend/tend235.html>
8. Улановский А.М. Коучинг с оглядкою на науку: практики позитивної життя // Психологія. Журнал Вищої школи економіки. – 2012. – Т. 9. – № 4. – С. 59-80
9. Biswas-Diener R. Practicing Positive psychology coaching: Assessment, diagnosis, and intervention / R. Biswas-Diener. – N.Y.: John Wiley & Sons. – 2010.
10. Goleman, D. Emotional intelligence / D. Goleman. – Bantam. (2006). [Electronic Source]. – Access mode: <http://www.free-management-ebooks.com/dldebk-pdf/fme-understanding-emotional-intelligence.pdf>
11. Csikszentmihalyi M. Flow: The Psychology of Optimal Experience / Mihaly Csikszentmihalyi. – New York, NY: Harper Perennial Modern Classic, 2008. – 336 с.
12. Duckworth A.L. Grit: Perseverance and passion for long-term goals / Duckworth A.L., Peterson C., Matthews M.D., Kelly D.R. // Personality Processes and Individual Differences. – 2007. Vol. 92(6) . – P. 1087-1101
13. Frankl V. Man's Search for Meaning / Victor Frankl. – London. Sydney. Auckland. Johannesburg : Rider, 2004. – 160 p.
14. Mayer J.D. Emotional Intelligence meets traditional standards for an intelligence / Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. // Intelligence. – 1999. – 27. – 267–298.
14. Passmore J. A critical review of executive coaching research: a decade of progress and what's to come / Passmore J., Fillery-Travis A. // Coaching: An International Journal of Theory, Research and Practice Volume 4, 2011. – Issue 2. – Pages 70-88
15. O'Connor J. How coaching works: The essential guide to the history and practice of effective coaching / O'Connor J., Lages A.. – L.: A & C Black. – 2007
16. Thorpe S., Clifford J. Coaching Handbook: An Action Kit for Trainers and Managers / Sara Thorpe, Jackie Clifford. – London : Cogan Page, 2003. – 229 p.

@ Кохан Маріанна. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.

Кравчук Світлана.
Особливості психологічної пружності та життєстійкості особистості як чинників запобігання негативним наслідкам воєнного конфлікту

Досліджено проблему особливостей психологічної пружності та життєстійкості особистості в умовах воєнного конфлікту. Визначено поняття психологічної пружності та життєстійкості особистості. Представлено результати емпіричного дослідження особливостей життєстійкості особистості юнацького віку в умовах воєнного конфлікту.

Ключові слова: воєнний конфлікт, особистість, психологічна пружність, життєстійкість, юнацький вік.

У зв'язку з воєнним конфліктом на сході України, який триває з 2014 року, актуальною постає проблема дослідження психологічної пружності та життєстійкості особистості.

Кожна людина сприймає та переживає одну й ту саму подію специфічно, індивідуально та має різні ресурси й можливості, щоб справитися з нею.

Серйозними негативними наслідками воєнного конфлікту є такі: депресія, суїцидальні думки чи спроби, схильність до агресії, відчуження від друзів та родичів, вегетативні й соматичні порушення, психосоматичні захворювання, антисоціальна поведінка чи протиправні дії, зловживання алкоголем та наркотиками з метою зниження тривоги, напруженості та позбавлення від хворобливих переживань та спогадів.

У особистості в юнацькому віці основні новоутворення такі: професійне самовизначення; формування особистої ідентичності; побудова життєвих планів; наявність диференційованої самооцінки; стійка самосвідомість; потреба у самовихованні; формування світогляду.

Саме тому проблема дослідження психологічної пружності та життєстійкості особистості в юнацькому віці є важливою для психології.

Значний внесок в розуміння концепту психологічної пружності був зроблений такими вченими: A. Masten, E. Werner, W. Moss, J. Block, D. Cicchetti, J. Blender, S. Luthar, D. Fletcher, M. Sarkar, M. Tugade, C. Waugh, B. Fredrickson, S. Taylor, D. Hellerstein, R. Pietrzak, M. Goldstein, J. Malley, S. Southwick, M. Davis, L. Luecken, K. Lemery-Chalfant, S. Southwick, G. Bonanno, M. Ungar, M. Rampe, K. Reivich, A. Shatte та іншими.

У вітчизняній психології проблемі психологічної резилентності (пружності) присвятили свої праці такі вчені: Т. Титаренко, Л. Коробка, Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко, О. Хамініч та ін.

У вітчизняній літературі з соціальної роботи та психології концепт “резилієнс” (resilience) досить часто перекладають як життєстійкість, стійкість до травми, життєздатність, стресостійкість.

В той же час з’являються публікації, в яких концепт “резилієнс” (resilience) перекладається українською мовою як “пружність” та “психологічна пружність” [7].

Ми вважаємо, що концепт “резилієнс” (resilience) доцільно перекладати як “психологічна пружність” [2]. На нашу думку, саме такий переклад є найбільш доцільним.

Слово resilience походить від латинського дієслова *resilire* – “стрибати назад”. В Оксфордському словнику англійської мови слово *resilience* визначається як “здатний витримувати важкі умови чи відновлюватися швидко після них” [10].

У фізиці існує концепт “сила пружності”. Сила пружності виникає під час деформації тіла і спрямована протилежно напрямку зміщення частин цього тіла в ході деформації.

Психологічна пружність (від англ. мови – *resilience* – пружність, еластичність) – це динамічний процес, спрямований на збереження у критичних ситуаціях стабільного рівня психологічного та фізичного функціонування,

виходити з таких ситуацій без стійких порушень, успішно адаптуючись до несприятливих змін.

Значний внесок в дослідження психологічної пружності був здійснений А. Мастен (A. S. Masten) [9]. А. Мастен було виділено 3 види характеристик психологічної пружності: 1) люди, що зазнали ризику, адаптувались краще, ніж можна було очікувати; 2) наявність позитивної адаптації, незважаючи на стресовий досвід; 3) швидке відновлення після психологічної травми.

Е. Вернер (E. Werner) в дослідженні, проведеному на гавайських дітях, з проблеми психологічної пружності було виділено такі несприятливі фактори, за якими дітей можна було віднести в групу ризику: низький соціально-економічний статус родини, психічні розлади батьків, жорстоке поводження, міська бідність, суспільна жорстокість, хронічні захворювання, катастрофічні події в житті.

Відносно поведінкових проявів Е. Вернер (E. Werner) було встановлено, що, знаходячись у схожих несприятливих умовах, дві третини дітей в подальшому житті схильні до деструктивної поведінки: хронічне безробіття, токсикоманія, раннє дітонародження.

На думку Н. Гармезі (N. Garmezy), показниками психологічної пружності (resilience), є процвітання, збереження стану благополуччя, незважаючи на труднощі й важкі ситуації; позитивна відповідь на негативні події; компетентне функціонування в стресових умовах.

Одним з предикторів психологічної пружності є життєстійкість особистості.

Вперше термін "життєстійкість" був використаний Сьюзен Кобейса (Suzanne Kobasa), але основні дослідження з цієї проблеми належать Сальваторе Мадді (Salvatore Maddi) [8].

Згідно із С. Мадді, життєстійкість (hardiness) являє собою систему переконань про себе, про світ, про відношення із світом. На думку С. Мадді, життєстійкість включає в себе три порівняно автономні компоненти: залучення, контроль та прийняття ризику.

С. Мадді зазначає, що стресові впливи переробляються людиною саме на основі життєстійкості, і вона є каталіза-

тором поведінки, що дозволяє трансформувати негативний досвід у нові можливості [8, с. 268]. Переборення проблем може йти двома шляхами – чи активним (життєстійке переборення, за С. Мадді), чи за пасивним (інфантильність, прагнення плити за течією).

Д. О. Леонтьєв вважає, що життєстійкість – це риса, що характеризується мірою подолання особистістю заданих обставин, мірою подолання особистістю самої себе [3, с. 14].

Згідно із М. В. Логіною, життєстійкість являє собою складне структуроване психічне утворення, котре визнається як система переконань, яка розвивається та сприяє розвитку готовності керувати системою підвищеної складності [4, с. 20].

С. О. Богомаз вважає, що життєстійкість необхідно розглядати як системну психологічну властивість, що виникає у людини внаслідок особливої сполуки установок та навичок, що дозволяють їй перетворювати проблемні ситуації в нові можливості.

С. В. Книжникова вказує, що життєстійкість особистості є інтегральною характеристикою особистості, яка дозволяє протидіяти негативним впливам середовища, ефективно долати життєві труднощі, трансформуючи їх в ситуації розвитку.

На думку Л. А. Александрової [1], життєстійкість є інтегральною здібністю, яка знаходиться в основі адаптації особистості

В. Д. Шадриков [6] зазначає, що життєстійкість відноситься до особливого класу здібностей, які дослідник називає духовними. На думку В. Д. Шадрикова, духовні здібності визначають якісну специфіку поведінки людини, а саме: її добротність, дотримання принципам віри, любові, альтруїзму, смислу життя; креативність, оптимізм.

На думку В. Д. Шадрикова, життєстійкість представляє собою єдність природних і моральних начал. В. Д. Шадриков висловлює думку, що життєстійкість має основні ознаки духовних особливостей, однак не є тотожною їм.

Життєстійкість проявляється у вчинках особистості та в

її індивідуальних особливостях.

Т. М. Титаренко висловлює думку, що життєстійкість „проступає” у таких індивідуальних особливостях, рисах характеру, як активність, цілеспрямованість, сміливість, загартованість, витримка тощо [5, с. 18]. На думку Т. М. Титаренко, особистісна життєстійкість проявляється у вчинках, які свідомо здійснюються на основі вчасно зроблених життєвих виборів.

Ми вважаємо, що концепт життєстійкість необхідно розглядати як психологічний феномен, що на змістовно-структурному рівні аналізу є складною інтегральною характеристикою особистості, яка дозволяє особистості протидіяти стресовим факторам, ефективно долати життєві труднощі та котра включає в себе декілька психологічних складових: емоційну, когнітивну, моральну, волюву та поведінкову.

У нашому дослідженні взяли участь 225 осіб юнацького віку, які є студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету імені М. П. Драгоманова, Київського національного лінгвістичного університету.

Нами використовувались такі емпіричні методи дослідження: 1) тест життєстійкості С. Мадді; 2) опитувальник термінальних цінностей І. Г. Сеніна; 3) опитувальник оцінки життєвих цілей і цінностей Ж. Нютгена.

Нами було сформовано дві групи учасників дослідження, а саме: перша група (42 особи) – з високим рівнем життєстійкості та друга група (58 осіб) – з низьким рівнем життєстійкості.

Згідно з отриманими даними, розподіл значень за змінними власний престиж, високе матеріальне положення, креативність, активні соціальні контакти, розвиток себе, досягнення, духовне задоволення, збереження власної індивідуальності відповідає закону нормального розподілу.

Саме тому нами був обраний t-критерій Стьюдента.

За t-критерієм Стьюдента ми виявили значущі відмінності (на рівні значущості $p < 0,05$) між двома групами досліджуваних за вираженням термінальних цінностей.

Виявлено, що у досліджуваних з високим рівнем життєстійкості, більш виражені такі термінальні цінності: активні соціальні контакти, креативність, розвиток себе, збереження індивідуальності та духовне задоволення, порівняно з досліджуваними, які мають низький рівень вираження життєстійкості.

Особи юнацького віку з високим рівнем життєстійкості характеризуються такими особливостями: 1) в більшій мірі прагнуть до встановлення сприятливих взаємовідношень з іншими людьми, для них значимі всі аспекти людських взаємовідношень; 2) в більшій мірі прагнуть до реалізації своїх творчих можливостей, прагнуть уникати стереотипів та урізноманітнити своє життя; 3) в більшій мірі прагнуть до самовдосконалення, вважають, що потенційні можливості людини майже не обмежені та в першу чергу в житті необхідно домагатися найбільш повної їх реалізації; 4) в більшій мірі прагнуть до незалежності від інших людей та вважають, що саме головне в житті полягає у збереженні неповторності та своєрідності своєї особистості, своїх поглядів, переконань, свого стиля життя, прагнучи не піддаватися впливу масових тенденцій; 5) мають більш властиве прагнення до отримання морального задоволення в усіх сферах свого життя, схильні думати, що головне – це робити те, що є цікавим та що приносить внутрішнє задоволення.

За t-критерієм Стьюдента ми виявили значущі відмінності (на рівні значущості $p < 0,05$) між двома групами досліджуваних за вираженням духовності та моральності.

Особи юнацького віку з високим рівнем життєстійкості характеризуються більш вираженою духовністю та моральністю.

Духовність представляє собою вищий рівень розвитку особистості, на якому вищі людські цінності забезпечують мотиваційну та смислову регуляцію її поведінки. Саме тому духовність є особливим станом, який характеризується зосередженням на переживанні духовних цінностей.

На основі вищевикладеного можна зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Концепти життєстійкості (hardiness) та психологічна

пружність (resilience) не є синонімічними.

2. Психологічна пружність (resilience) – це динамічний процес, спрямований на збереження у критичних ситуаціях стабільного рівня психологічного та фізичного функціонування, виходити з таких ситуацій без стійких порушень, успішно адаптуючись до несприятливих змін.

3. Концепт життєстійкість доцільно розглядати як психологічний феномен, що на змістовно-структурному рівні аналізу є складною інтегральною характеристикою особистості, яка дозволяє особистості протидіяти стресовим факторам, ефективно долати життєві труднощі та котра включає в себе декілька психологічних складових: емоційну, когнітивну, моральну, волюву та поведінкову.

4. Чим в більшій мірі у осіб юнацького віку виражена життєстійкість, тим в більшій мірі у них виражені такі термінальні цінності як активні соціальні контакти, креативність, розвиток себе, збереження індивідуальності та духовне задоволення.

5. Особи юнацького віку з високим рівнем життєстійкості характеризуються більш вираженою духовністю та моральністю.

Перспективою нашого дослідження є подальше вивчення особливостей психологічної пружності та життєстійкості особистості в умовах воєнного конфлікту.

Список джерел:

1. Александрова Л. А. К концепции жизнестойкости в психологии / Л. А. Александрова // Сибирская психология сегодня. Сборник научных трудов. – 2004. – Вып. 2– С. 82–90.
2. Кравчук С. Л. Особливості поведінкових проявів психологічної пружності особистості як чинника запобігання негативним наслідкам воєнного конфлікту / С. Л. Кравчук // Ключові питання наукових досліджень у сфері педагогіки та психології у ХХІ ст.: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 26-27 січня 2018 року). – Львів: ГО "Львівська педагогічна спільнота", 2018. – Ч. 1. – С. 15–18.
3. Леонтьев Д. А., Рассказова Е. И. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. – М.: Смысл, 2006. – 63 с.
4. Логинова М. В. Жизнестойкость как внутренний ключевой

- ресурс личности / М. В. Логинова // Вестник Моск. ун-та МВД России. – № 6. – М., 2009. – С. 19–22.
5. Титаренко Т. М. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека: [навч. посіб.] / Т. М. Титаренко, Т. О. Ларіна– К.: Марич, 2009. – 76 с.
 6. Шадриков В. Д. Введение в психологию: способности человека / В. Д. Шадриков. – М.: Логос, 2002. – 160 с.
 7. Шклярська О. Психологічна пружність – запорука виживання під час війни [Електронний ресурс] / О. Шклярська. – Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=3373. – Назва з екрана.
 8. Maddi S. R., Khoshaba D. M. Hardiness and Mental Health / S. R. Maddi, D. M. Khoshaba // Journal of Personality Assessment. – 1994. – Oct. – Vol. 63. – N 2. – P. 265–274.
 9. Masten A. S. Global perspectives on resilience in children and youth / A. S. Masten // Child Development. – 2014. – Vol. 85. – P. 6–20.
 10. Soanes C. & Stevenson A. Oxford dictionary of English (2nd edn.) / C. Soanes & A. Stevenson. – Oxford, UK: Oxford University Press, 2006. – P. 1498.

Kravchuk S. L. The peculiarities psychological resilience and hardiness of personality as factors of prevention of negative consequences of military conflict

In the theses, the problem of psychological resilience and hardiness of the personality in a military conflict was investigated. The concepts of psychological resilience and hardiness of the personality are defined. The results of an empirical study of the characteristics of the hardiness of a person of youth in the context of a military conflict are presented.

Key words: military conflict, personality, psychological resilience, hardiness, youthful age.

Исследована проблема особенностей психологической уязвимости и жизнестойкости личности в условиях военного конфликта. Определены понятия психологической уязвимости и жизнестойкости личности. Представлены результаты эм-

психического исследования особенностей жизнестойкости личности юношеского возраста в условиях военного конфликта.

Ключевые слова: военный конфликт, личность, психологическая упругость, жизнестойкость, юношеский возраст.

© Кравчук Світлана. Стаття надійшла 2 березня 2018 р.

Лозинський Олег, Кожушко-Лозинська Ірина. Психологія кіномистецтва та кінематографічні уподобання молоді

Розкрито психологічні аспекти кінематографічної творчості, а також психологічні передумови привабливості різноманітних кіножанрів. Узагальнено результати дослідження кінематографічних уподобань студентської молоді.

Ключові слова: психологічна привабливість кіножанрів, сценарні гачки, саспенс, катарсис, психологічне конструювання кінотвору.

Постановка проблеми. Сучасний світ важко уявити без кінематографу, котрий за 120 р. існування зазнав неймовірних трансформацій та вдосконалень, технічних, жанрових, стилістичних, виконавських, режисерських інновацій. Завдяки візуальності, образотворчості, масовості (коштом телебачення та Інтернет) кінематограф став найпопулярнішим і найдинамічнішим видом мистецтва. Кіномистецтво зайняло низку важливих і важкозамінних суспільних функцій, зокрема: а) функцію культурної інтеграції людей різних держав, соціальних верств; б) функцію творення новітніх і відтворення вічних тем, образів, сюжетів; в) функцію засобу масової арт-психотерапії. Жодний інший вид мистецтва або людської діяльності не спроможний забезпечити в комплексі названих суспільних функцій.

Мякі форми міжнародної конкуренції в значній мірі відбуваються у сфері кіноіндустрії. Тут – постійне змагання обдарованих людей, кіноколективів, кіностудій за лідерство, популярність, масову привабливість. Національна спільнота, яка не створює кінофільмів, не

виставляє їх на кіноконкурси, не демонструє своїх стрічок на національних телеканалах – змушена, з одного боку, імпортувати іноземну кінопродукцію, витрачаючи валюту і фінансуючи іноземне кіновиробництво. А, з другого боку, така спільнота не здійснює самоаналізу, не проживає завдяки кінотворам власних екзистенційних викликів (власних протиріч, негараздів або досягнень), не здійснює формування колективного «Альтер-Его», іншими словами – спільнота не рефлексує, не споглядає Себе у «дзеркалі» телеекрану, не бачить усю різноманітність своїх проявів: найбільш талановитих своїх представників та найбільших покидьків.

У сучасному способі життя відсутність власного кінематографу спричиняє:

- культурну та інтелектуальну маргіналізацію спільноти (породжуючи психологію нерішучості, другорядності);
- неспроможність на масовому рівні знаходити сенс свого часу і цілей існування (що загострює смислову фрустрацію, звуженість світоспоглядання і дріб'язковість власних цілей);
- нерозуміння причин соціальних негараздів, що провокують в людей соціогенні неврози та конфлікти;
- неможливість здійснювати культурну експансію, тобто така спільнота не має засобів для трансляції цінностей та смислів власного національного способу життя на універсальній мові кінематографічних образів, які зрозумілі для представників інших держав та культур.

З огляду на різноплановість впливу кінокультури на суспільство у теперішніх умовах фінансова, організаційна, інтелектуальна підтримка якісного національного кінематографу є важливим суспільним завданням і засобом саморозвитку, самореалізації, самовияву, самоусвідомлення спільноти та її громадян.

Психологія та кінематографія. У вітчизняній психології, на жаль, практично немає досліджень з проблем психології кінематографу. Найближче до теми психології мистецтва наблизився на початку 1920-х р. Л.С. Виготський [1]. Однак в радянський період вказані

проблеми не мали шансів для розвитку.

Закордоном є коло дослідників, які застосували психоаналітичний метод для дослідження кінокультури та її впливу на глядачів. Це передовсім психологи структуралістичної школи – *Жак Лакан* («Невротичні індивідуальні фантазії», 1953); *Джозеф Кембелл* («Герой з тисячею облич», 1949; «Міфи, в яких нам жити», 1972; «Сила міфу», 1988); *Славою Жижек* («Погляд скоса: Вступ до Жака Лакана крізь популярну культуру», 1991) [2; 3; 4].

З іншого боку, зарубіжна кінодраматургія із надзвичайним інтересом, чутливо і швидко сприймала усі найважливіші наукові дослідження та ідеї, зокрема в галузі психології. Головні теоретичні здобутки більшості найвідоміших психологічних течій знайшли своє практичне застосування в кіномистецтві з метою сильнішого впливу на глядача, завоювання його уваги, розширення популярності кінотворів, кіноперсонажів, акторів. Розробники кінематографічної техніки, кінорежисери, сценаристи, кінодраматурги, кінооператори, кінокомпозитори у практичний спосіб застосовували ідеї психоаналізу З. Фрейда, К. Г. Юнга та інших відомих психологічних течій і перенесли їх на мову кіно. Водночас слід констатувати, що психологія і психологи рівною мірою черпали свої ідеї з міфологічної, літературної, театральної, кінематографічної творчості як найбільш концентрованих форм людського життя.

Фрейдизм проявив себе в кінематографі в утіленні на кіноекрані відкритого З.Фрейдом «*принципу задоволення*» - глядач завдяки кінофільму звільнює свої естетичні, еротичні, агресивні, садистичні бажання і потяги, заборонені офіційною культурою. Психоаналітичні захисні механізми *ідентифікації* прив'язують увагу глядача до кіногероя. Більше того глядач утілює себе в образі кіноперсонажів, долає разом з ними випробування, співпереживає позитивні і негативні емоції – жах, кохання, ненависть, туту, азарт тощо. Найбільш популярні фільми збудовані таким чином, щоб завдяки їх перегляду глядачі актуалізували свої нереалізовані мрії, емоції, нахили, які неможливо проявити або досягти в соціальних реаліях. Завдяки *бойо-*

викам, фільмам жахів, драмі, комедійним кінофільмам, фентезі глядач позбувається фрустрації, психологічної напруги, невдоволення, неспокою, обмеження, виплескуючи назовні свої емоції. В процесі кіноперегляду глядач, споглядаючи кіногероя як проекцію власних витіснених мрій та бажань, переживає емоційний катарсис, психотерапевтичну розрядку: досягає успіху, переживає любовне захоплення чи еротичні переживання, потрапляє в скрутні перипетії і долає їх, перемагає супротивників, проявляє агресію, нав'язує свою волю. Кіносеанс по-суті є для глядачів глибинним психоаналізом і психотерапією.

Юнґіанська концепція архетипів широко використовується кінодраматургією. Те, як має виглядати певний персонаж, що він має говорити, як має звучати тембр його голосу, як він має поводитись – це закладено, згідно К.-Г. Юнга, в колективному несвідомому. Відбір акторів і підготовка їх під час репетицій до зйомки залежить від мети – якого персонажа він гратиме: *позитивного, негативного, кумедного, романтичного, потворного чи жахаючого, головного чи персонажа третього плану*. Те ж стосується роботи кінокомпозитора, який має в музичному трєці максимально влучно розкрити звукові образи, підсилити музичними засобами різноманітні сюжетні лінії: *ліричну сцену, сцену погоні або втечі, сцену нагнітання психологічної напруги, епічну сцену* тощо. У низці кіножанрів (мюзика, мелодрама, фентезі) музика є не лише звуковим оздобленням зображення, демонстроване на екрані, а нерідко є провідною і самостійною мистецькою формою: вдалі музичні кінотреки часто завойовують більшу популярність, ніж сам фільм і отримують самостійне життя. Взнявши у спадок від театру, а згодом від «німого кіно» музика постійно супроводжує кінотвори. Завдяки музиці кіногерої розкривають свій внутрішній світ, торкаються глибини душі глядача. Звукове оформлення кіносюжету формує у кіноглядачів відповідний настрій, оскільки музичні та звукові архетипи є кроскультурними і емоційно зрозумілими для більшості людей.

У кіномистецтві широко використовуються надбання *біхевіоризму*: вигляд та поведінка кіноперсонажів на екра-

ні, сюжетні прийоми сценаристів, робота кінооператорів, кінохудожників, кінокомпозиторів у своїй сукупності створюють візуальні, слухові, смислові стимули – *художні образи*, які породжують очікувану психологічну реакцію глядачів: *сміх, розпач, страх, напругу, здивування, цікавість, приголомшення, захоплення, емоційний катарсис, бажання ще раз переглянути кінофільм* тощо.

Кіномаркетинг надзвичайно плідно використовує підходи *необіхевіоризму* для вивчення ймовірної глядацької аудиторії тих-чи-інших кінострічок та кіножанрів, для передбачення рентабельності вкладених у кінофільм коштів. Різноманітні жанрові напрямки і кіножанри (які виникли за останнє століття) обслуговують цілком визначені вікові та статусні категорії глядачів – підлітків, юнацьку молодь, глядачів літнього віку, чоловічу аудиторію, одружених жінок, дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, представників середнього прошарку тощо. Якщо автори ставлять за мету зробити касовий фільм, то їм необхідно в структуру кіносюжету закласти образи, проблематику, стилістику, що знайде емоційний відгук масової аудиторії. Якщо ж намір авторів кінострічки полягає в здобутті кіновідзнаки того чи іншого кінофестивалю (членів його ж юрі), то обирається відповідний до цього завдання спектр кінематографічних засобів.

Когнітивна психологія широко залучена в кінематографічний процес. По-перше, кіно використовує перцептивні ефекти та ілюзії: ілюзія рухомого зображення на кіноекрані, що виникає завдяки демонстрації глядачеві швидкої зміни фотокадрів (16 за 1 сек); ілюзія стереозображення і стереозвуку завдяки багаторакурсній зйомці кінозображення та запису звуку; відтворення кольорового зображення на екрані завдяки кольороподілу. По-друге, у кінематографі широко застосовуються перцептивні ефекти «незакінченої» та «закінченої» дії, «фігури та фону» (гештальтпсихологія, теорія поля). Щоб прив'язати увагу глядача сценаристи закладають дві-три, або чотири сюжетні лінії, які демонструються на екрані почергово: декілька сцен першої сюжетної канви; згодом декілька сцен другої сюжетної історії; далі – розвиток третьої сюжетної лінії.

Кожна з цих міністорії раптово обривається і глядач не терпляче очікує, коли йому знову дадуть можливість побачити їх розвиток, референцію. «Ефект незавершеності» розповіді збуджує цікавість глядачів, тримає їх біля екрану. «Ефект фігури і фону» – один з чільних візуальних та аудіальних спецефектів, які використовує кінематографія: персонажі другого плану, учасники масових сцен і особливо «антигерой» є «тлом» для головного героя кінострічки, для зображення його намірів, думок, переживань та долання перешкод на шляху до мети. Врахування ефектів людського сприйняття пронизує кіносценарій, підпорядковує усі сцени, сюжетні лінії в цілісну композицію (гештальт).

У більшості кіножанрів є різні персонажі: позитивні та негативні, різного віку і соціального статусу, з різними зовнішніми, психологічними та рольовими характеристиками. Кіносюжет демонструє різноманітні форми явної або прихованої взаємодії цих різнопланових персонажів, кожний з яких рухається по власній траєкторії, до власної мети. Розробники *символічного інтеракціонізму* (Дж. Мід, Е. Берн та ін.) і відомі кіносценаристи рухались паралельними шляхами в пізнанні та візуалізації транзакційних моделей взаємодії різноманітних людських персонажів.

Найбільш зацікавлено кінематограф підтримали послідовники Ж. Лакана, які, синтезувавши фрейдизм, аналітичну та когнітивну психологію, розробили *структурний психоаналіз*. Чільна ідея структурного психоаналізу полягає в тому, що люди різною мірою сприймають об'єкти довкілля: одні об'єкти вражають людину, стають для неї знаковими (символічне); інші об'єкти привертають увагу (уявне); а є об'єкти, які зовсім не привертають уваги людини (лаканівська тріада «символічне»-«уявне»-«реальне»). Задача режисера створити такий кінотвір, демонструвати настільки колоритних персонажів, які вкладаються у лаканівську категорію «символічного», тобто будуть неодмінно сприйняті глядачами як найяскравіші, найцікавіші образи. Для сценаристів є головне правило: не створювати банальних сюжетів і не використовувати відомі «сценарні

гачки». Соціальна ніша для кінематографу – створювати абсолютно неповторні взірці, задовольняти людську потребу в новизні, вражати глядача. «Зіркові» кінофільми та кіноактори потрапляють у центр суспільної уваги завдяки їх абсолютній унікальності. Фоном для них є менш вдалі фільми (масовий кінематограф), менш колоритні актори, що лише пробуджують у глядачів уяву («уявне»), або ж не породжують жодних асоціацій («реальне», «буденне»).

У контексті підходів *гуманістичної психології* кінематограф став потужним масовим засобом для світоглядної рефлексії і переосмислення людиною прихованих сторін власного життя, а також тих проблем, які породжені суперечливими соціальними реаліями. Завдяки кіномистецтву глядач у концентрованій мистецькій формі може зрозуміти що відбувається в його душі, навколо нього, переживає найглибші емоції та осяяння («вершинні стани»), визначає своє ставлення до довколишніх подій, а також може заглянути в минуле та майбутнє. Кінематограф є «дзеркалом», в якому глядач споглядає себе, усі свої потенційно позитивні та негативні якості та нахили, наочно споглядає свої перспективи.

Кінематограф створює взірці для масового наслідування, впливає на смаки. Недарма кіновиробництво залишається елітною сферою та м'яким пропагандистським ресурсом, що розвивається у політичних або культурних центрах, продукується тими націями, що є або прагнуть бути лідерами на даний час.

Особливості впливу жанрів кінематографу. Сучасний кінематограф розвинувся з жанру «німого кіно», що створив надзвичайно високі образотворчі, художні взірці та особливий неповторний стиль спілкування з глядачем за допомогою кіноекспресіонізму, жестикуляції, пантоміміки.

Впродовж ХХ ст. у кінематографі сформувались понад 20 *кіножанрів*, які мають власну специфіку та особливості психологічного впливу на глядачів. Представимо їх основні різновиди та характер впливу на глядачів [5]:

- *Розважальні жанри* («легкі», позитивні емоції, сміх, іронія) - «німе кіно», мюзикл, комедія, молодіжна комедія,

сімейний фільм.

- **Жанр фільмів-катарсису** (сильні душевні переживання) – драма, мелодрама.
- **Жанр пізнавальних фільмів** (ознайомлення з новими знаннями) – документалістика, біографічні та історичні фільми, науково-популярні фільми, наукова фантастика.
- **Інтелектуальні кіножанри** (розгадка заплутаного небезпечного сюжету; емоції тривоги, інтриги) – трилер, нуар («чорний фільм»), детектив.
- **Жанр фільмів-дії** (наднебезпечні шпигунські чи кримінальні розбірки, епічні події; емоції захоплення, збудження) – екшн («фільм дії», «бойовик»), вестерн, супергеройський фільм, вуличний, гангстерський фільм, пригодницький (дорожній) фільм, еротичний фільм.
- **Жанр фільмів-зустрічі з неймовірним** - фільм жахів («horror film» - перенесення у неіснуючі світи), фантастичний фільм, фентезі.

Кожний з кіножанрів має власні правила та цілі, якими сценаристи та режисери керуються під час роботи. У таблиці 1 представлено характеристики кіножанрів [6; 7].

Кінематографічні уподобання сучасної студентської молоді. Впродовж 2016-2017 рр. нами досліджено кінематографічні уподобання студентської молоді Львова. В анкетуванні взяли участь близько 80 студентів, переважно жіночої статі, 3-х і 4-х курсів. Назви уподобаних кінострічок представлено в таблиці 1.

Таблиця 1.
Жанри та назви уподобаних кінофільмів

Жанри Фабула, засоби	Назви уподобаних фільмів
Розважальні жанри: «легкі», позитивні емоції, сміх, іронія	
Молодіжна комедія Фільм про молодь, її проблеми. Бійки, негативні звички. Романтизм, еротизм.	«Кохання та інші ліки» (США, 2010)
Сімейний фільм Розраховані на різні вікові групи для перегляду всією сім'єю. Гіперболізація	«Пелікан» (Франція, Греція, 2011), «Сам у дома» (США, 1990), Чарлі і шоколадна фабрика» (2005),

<p>характерів. Колізії між родичами, друзями сім'ї.</p>	<p>«Дорога Елеонора» (США, 2016), «Бог не помер» (США, 2014)</p>
<p>Жанр фільм-катарсису : «сильні» переживання</p>	
<p>Драма Соціальний, історичний, побутовий сюжет з гострим конфліктом, який розвивається в постійній напрузі. Розкриття психології персонажів. Еволюція характерів, виявлення причин вчинків героїв.</p>	<p>«Поводир» (Україна, 2014), «Жива» (Україна, 2016), «Хатико: найвірніший друг» (США, Великобританія, 2008), «Людина дощу» (США, 1988), «Одержимість» (США, 2014), «Винні зірки» (США, 2014), «Мирний воїн» (Німеччина, США, 2006), «Щоденник пам'яті» (США, 2004), «Недоторканні» (Франція, 2011), «Поспішай кохати» (США, 2002), «Прихована краса» (США, 2016), «Титанік» (США, 1997), «Хороші діти не плачуть» (Нідерланди, 2012), «Гіркі жнива» (Канада, 2017), «Все ще Елліс» (США, 2014), «Втеча з Гулагу» (Німеччина, 2001), «Вище неба» (США, 2009), «Хлопчик в полосатій піжамі» (Великобританія, США, 2008), «Ідеальні незнайомці» (Італія, 2016), «Малена» (Італія, 2000), «Реквієм за мрією» (США, 2000), «Щось не так з Кевіном» (Великобританія, 2011)</p>
<p>Мелодрама Розкриття духовного і чуттєвого світу героїв в особливо яскравих емоційних обставинах. Контрасти: добро і зло, любов і ненависть, гідність і підлість. Драматичний сюжет, що закінчується хеппі-ендом.</p>	<p>«Амелі» (Франція, Німеччина, 2001), «Три метри над рівнем неба» (Іспанія, 2010), «Надзвичайно красивий» (США, 2011), «Гордість і упередження» (США, Франція, 2005), «Клятва» (США, 2012), «Джейн Ейр» (Великобританія, США, 2011)</p>
<p>Жанр пізнавальних фільмів: ознайомлення з новими знаннями</p>	
<p>Біографічні фільми Розповідає про долю знаменитого або відомої особистості. Драма, деякі поєднують у собі комедію, бойовик.</p>	<p>«Цілюща любов» (Італія, 2007), «Еверест» (США, Великобританія, 2015), «Діана: історія кохання» (Великобританія, Франція, Бельгія, Швеція, 2013), «Едді «Орел» (Великобританія, 2016), «Страсті Христові» (США, 2004)</p>
<p>Історичні фільми Високо бюджетні, фільми з гарними</p>	<p>«Жанна Д'арк» (Франція, 1999), «Лі Джин» (Півд. Корея, 2004),</p>

<p>костюмами та декораціями, зі значними масовками. Зображуються конкретні історичні епохи, події та особистості минулого з елементами пригодницького фільму та бойовика. Історико-біографічні – про реальних історичних діячів. Історико-пригодницькі – про вигаданих персонажів з акцентом на пригоди.</p>	<p>«Спасти рядового Раена» (США, 1998), «Бен Гур» (США, 1959), «Ной» (США, 2014), «Коріолан» (Великобританія, 2011), «Червоний» (Україна, 2017), «Незламна або битва за Севастополь» (Україна, 2014), «Чудо на Гудзоні» (США, 2016), «З міркувань совісті» (Австрія, США, 2016)</p>
<p>Інтелектуальні кіножанри: емоції страху, тривоги, інтриги</p>	
<p>Трилер Зображення негативних персонажів, які вчиняють злочини, насилля. Інтенсивні емоції глядачів. Нагнітання тривожного очікування (саспенс).</p>	<p>«Зелена миля» (США, 1999), «Запит в друзі» (Німеччина, 2016), «Престиж» (США, Великобританія, 2006), «Вихідний код» (США, Франція, 2011), «Спліт» (США, 2017), «Чорний лебідь» (США, 2010), «Область темряви» (США, 2011), «Фатальна пристрась» (США, 2015), «Тривожний виклик» (США, 2013)</p>
<p>Детектив Кримінальний пригодницький фільм, в яких розкривається певна таємниця, пов'язана зі злочином. Експлуатують бажання глядача зазірнути в злочинний світ. Інтелектуальна гра у розслідуванні заплутаної кримінальної справи (злочину), обставини якої невідомі і мають бути виявлені.</p>	<p>«Суддя» (США, 2014), «Острів проклятих» (США, 2010), «Ангели і демони» (США, 2009)</p>
<p>Жанр фільмів-дії: емоції захоплення, збудження</p>	
<p>Екшн, «бойовик» Нестримні дії: бійки, автомобільні переслідування, вибухи, стрілянина. Показує самостійні намагання героя відновити справедливість, що нерідко переростає у маленьку війну. Величезні бюджетні витрати на спецефекти та автомобільні переслідування. Демонстрація вправності героя в бойових мистецтвах. Жіночі персонажі – приз для переможця. Фінал – головний герой вбиває антигероя.</p>	<p>«Ультраамериканці» (США, Швейцарія, 2015), «Джон Уік» (США, 2014), «Темний лицар» (США, Великобританія, 2008)</p>
<p>Вестерн Історія про життя напівкочового мандрівника, ковбоя, самотнього</p>	<p>«Мільйон способів втратити голову» (США, 2014)</p>

<p>рейнджера в конфлікті з корінними жителями, розбійницькими бандами на «дикому заході» США, Канади. Поєднує комедію, детектив, трилер.</p>	
<p>Вуличний, гангстерський фільм Розбірки між бандами гангстерів, і гангстерів з поліцією. Зображення дегуманізму суспільства, негативних наслідків урбанізації. Вулиця зображується як руйнівне середовище у житті звичайного обивателя. Герої покидають безпечне місце (дім) і потрапляють у небезпечні пригоди (вулиці), а у фіналі повертаються до звичного життя.</p>	<p>«Кримінальне читиво» (США, 1994)</p>
<p>Пригодницький, дорожній фільм Сюжет зосереджений навколо дорожньої подорожі. Історія мандрівки, в ході якої герой змінюється, зростає, вдосконалюється. Акцент на винахідливості героя, виплутуватися зі складних ситуацій. Відсутність насильства. У фіналі хеппі-енд.</p>	<p>«Їж, молись, люби» (США, 2010)</p>
<p>Жанр фільмів-зустрічі з неймовірним</p>	
<p>Фільм жахів Ставить за мету налякати глядача, вселити почуття хвилювання, моторошного жаху, нестерпного очікування чогось жахливого. Страх реалізується на екрані несподіваними сюжетними поворотами, катастрофічними і небезпечними подіями, моторошними образами.</p>	<p>«Лялька» (США, 2016), «Бабадук» (Австралія, 2014)</p>
<p>Фантастичний фільм Образи, події й антураж фантастичних фільмів відсторонені від повсякденної реальності для враження і розваги глядача.</p>	<p>«Розділювач» (Німеччина, США, Канада, Франція, 2011), «Люсі» (Франція, США, 2014), «Життя та мета собаки» (США, 2017), «Хранителі» (США, 2009), «Голодні ігри» (США, 2012), «Пан ніхто» (Бельгія, Франція, Канада, 2009), «Початок» (США, 2012)</p>
<p>Фентезі Історії відбуваються у вигаданих світах, де чари, магія, чудеса, пророцтва та інші надприродні явища є звичною</p>	<p>«Фантастична четвірка» (США, 2002), «Той, хто біжить в лабіринті» (Мексика, 2014), «Красуня і чудовисько» (США,</p>

справою. Теми запозичені з міфології та фольклору. Фантастичні пригоди відважних героїв та героїнь, їх подорожі підземеллями та сутички з смертоносними монстрами, драконами і таємничими світами. Фентезійний світ керується законами, які сам створює, дозволяючи використання магії та інших фантастичних прийомів, однак залишаючись внутрішньо цілісним. Виписування дрібних деталей фантастичного світу.

1991), «Пробудження» (США, 2016), «Великий добрий велетень» (США, Великобританія, 2016), «Гаррі Потер і філософський камінь» (Великобританія, США, 2001), «Вживуть тільки коханці» (Німеччина, Великобританія, США, 2013), «Боги Єгипту» (США, Австралія, 2016)

На рисунку 1 представлено розподіл уподобань студентів щодо 15 кіножанрів.

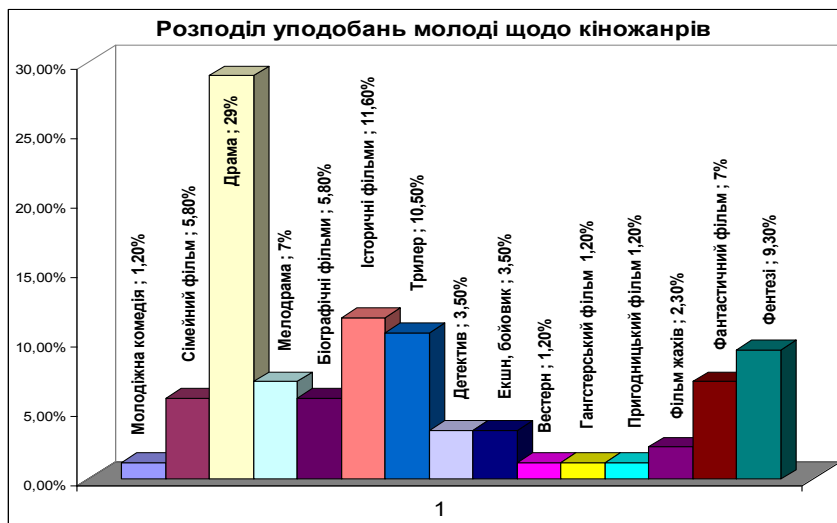

Рис. 1.

Серед уподобаних фільмів не виявилось кіножанрів: «німого кіно», мюзиклу, комедії, документалістики, науково-популярних фільмів, наукової фантастики, нуару («чорний фільм»), супергеройського фільму.

Найбільшою популярністю користуються драматичні кінофільми (29% опитаних). У приблизно 10% опитаних отримали зацікавлення історичні фільми (11,6%), трилери (10,5%), фентезі (9,3%). Мелодрама і фантастичні фільми здобули популярність 7% студентів. 5,9% опитаних вподобали сімейні та біографічні фільми. Детективи та екшени

подобаються 3,5% студентів. По 1,2% опитаних надали перевагу молодіжній комедії, вестернам, гангстерським і пригодницьким кінострічкам.

На рисунку 2 представлено розподіл уподобань студентів щодо жанрових напрямків. Найбільший відсоток осіб, які взяли участь в анкетуванні надали перевагу жанру фільмів-катарсису (36% опитаних). На другій і третій позиції жанри фільмів-зустрічі з неймовірним (19%) і жанри пізнавальних фільмів (17%). На четвертому місці інтелектуальні кіножанри (14%). Найнижчий рейтинг отримали жанри фільмів-дії (7%), фільми розважальних жанрів (7%).

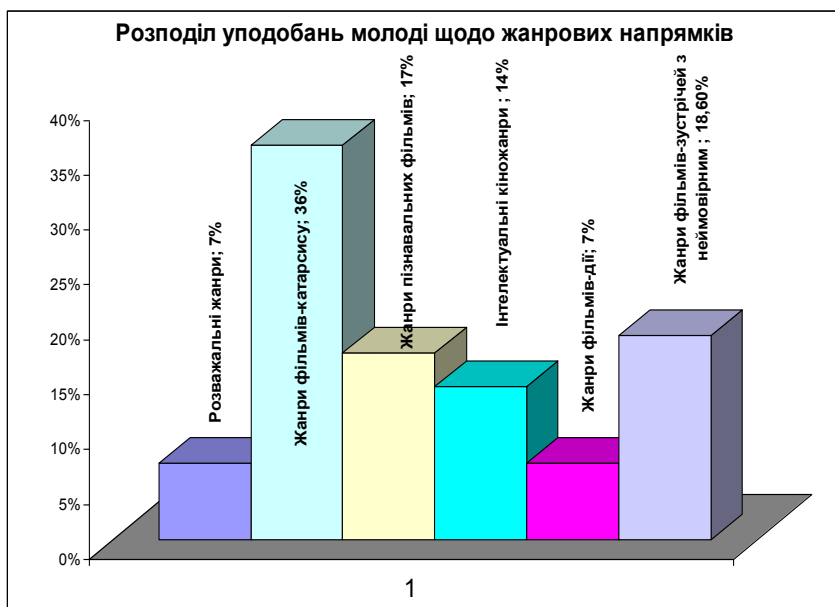

Рис.2.

Описані результати дослідження, з одного боку, є очікуваними, не є несподіваними, оскільки відповідають психології юнацького віку та професійній скерованості учасників вибірки. Ми бачимо, що *драма* – стала найбільш конгруентним кіножанром щодо внутрішнього світовідчуття молоді. Ці картини актуалізують вічні цінності – любові, самовідданості, жертвовності, вірності, людяності. Драматичні кінотвори торкаються найглибших мораль-

них та соціальних дисонансів (щодо котрих молода особистість не втратила емоційної чутливості), породжують найсильніші переживання, й, здебільшого, завершуються душевним очищенням, катарсисом.

Викликають зацікавлення так звані «пізнавальні» кіножанри – історичні та біографічні фільми (здебільшого високобюджетні), в котрих яскраво відтворено події минулого та реальні видатні історичні постаті, драматичні або трагічні колізії їх життя. Юний глядач черпає натхнення від кінематографічного спілкування з непересічними особистостями минулих епох, переймає їх віру в себе і обрану мету, під їх впливом формує власну ідентичність, власні цінності.

Резонують молоді глядачі на «інтелектуальні» кіножанри – кінотрилери. Це кінострічки з майстерно збудованим сценарієм, багатьма сюжетними лініями, що зображують негативних персонажів-злочинців та їх брутальні насилля. На першому місці в трилерах – психологічна складова, головний герой (героїня) постійно у небезпеці, а глядачі (завдяки обриву епізодів у найбільш кульмінаційних моментах) переживають постійне нагнітання тривоги і очікування чогось непередбачуваного і жахливого (саспенс). Серед усіх «сценарних гачків» в трилерах найбільш вживаними є «загроза» і «таємниця», решта «сценарних гачків» («перешкода», «новина») є на другому плані.

Також для молодих глядачів не втратили актуальності *фентезі* – високотехнологічні кінострічки з комп'ютерними спецефектами, сюжет яких відбувається у вигаданих світах, в яких неодмінними є міфологічні сюжети, магічні сили та казкові персонажі. Жанр *фентезі* дає можливість глядачеві вийти за межі реальності у світ фантазії, у простір можливого. Цей кіножанр в купі з фантастикою є своєрідним інтелектуальний «ліфтом», що тренує навички молоді в абстрагуванні і конструюванні метареальності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що кінематограф займає вагоме місце у становленні сучасної молоді.

Кінореальність є символічним простором, завдяки якому сучасна людина конструює власний світогляд, власне Я, власні цінності. Кінематограф на теперішньому етапі свого розвитку пропонує глядачеві широкий спектр викопрофесійних, високоякісних, різножанрових кінофільмів. Молодь має можливість знайомитись і вибирати такі кінотвори, які найбільшою мірою віддзеркалюють її внутрішній запит.

Слід також наголосити, що аналіз взаємодоповнення кінематографу та психології вимагає подальших ґрунтовних досліджень, оскільки ці дві галузі тісно переплітаються, живлять і доповнюють одна одну. Сподіваємось, що наше дослідження матиме сенс і сприятиме становленню якісного та різножанрового вітчизняного кінематографу, який, на даний час, є недостатньо розвиненим. Маючи державну фінансову підтримку, українське кіно потребує привнесення значних творчих та інтелектуальних зусиль – якісної кінокритики, сучасної кінематографічної теорії, якісних кіноідей та сценаріїв, поглибленого психологічного аналізу кінотворчості – як інтелектуального середовища і підґрунтя для творення сучасних і конкурентних кінофільмів різноманітних жанрів.

Вітчизняний кінематограф змушений витримувати жорстку конкуренцію з відомими світовими кіношколами – США, Франції, Італії, Індії, Росії, Великобританії тощо, завойовувати свого глядача, розвивати власну національну своєрідність, ставати впізнаним, здобувати власну «нішу» на кіноринку. Ці завдання можливо досягати, добре знаючи історію становлення кінематографу, вмюючи практично застосовувати теоретичні ідеї психоаналізу, володіючи засобами психологічного конструювання сучасного кіномистецтва.

Список джерел:

1. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: «Искусство», 1968. – 345 с.
2. Жижек С. Погляд скоса: Вступ до Жака Лакана крізь популярну культуру [Текст] / Пер. з англ. Марти Ісомпаніс, Соломії Антонюк; наук. ред. О. Лозинського. – Львів: «Каменяр», 2007. – 188 с.

3. Кэмпбелл Дж. Мифы, в которых нам жить. – София, 1999. – 256 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.koob.ru
4. Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gramotey.com/?open_file=1269085587#ТОС_id4389795
5. Лозинський О., Кожушко-Лозинська І. Кінематограф як об'єкт психологічного дослідження // Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. Україна, Львів. – VIII, 2016. – С. 79-97.
6. Макки Р. История на миллион долларов: Мастер-класс для сценаристов, писателей и не только / Роберт Макки ; пер. с англ. – М.: Альпина Нон-фикшн, 2008. – 456 с.
7. Мартел В. (William Martell). Шістнадцять правил для кращого написання сценарію. Як правильно написати сценарій / Пер. з англ. Інеса Давидова, 16.07.2011. // Оригінал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: filmmaker.iatp.org.ua

@ Лозинський Олег, Ірина Кожушко-Лозинська.

Стаття надійшла 11 лютого 2018 р.

Лозинський Олег. Корупційна субкультура та психологічні чинники антикорупційної спроможності

У пострадянських суспільствах автократичні стилі управління та корупційні зловживання менеджменту (від навчальних закладів до органів виконавчої, судової влади, приватних фірм та організацій) є швидше правилом, ніж винятком. Про поширеність корупції в Україні свідчать щорічні експертні висновки міжнародних організацій. За висновками Transparency International Україна перебуває на 130 місці за індексом сприйняття корупції й входить до 40 найбільш корумпованих держав [3]. Актуальним завданням залишається обмеження корупції, плекання інтолерантного ставлення громадян до корупціонерів з метою розвитку більш цивілізованих соціально-правових відносин. Лише за таких змін можуть створитись умови для надходження іноземних інвестицій в економіку України, економічного розвитку та виходу держави з боргової спіралі. У статті представлено результати емпіричного дослідження взаємовпливу різних форм організаційної культури та антикорупційної спроможності особистості.

Ключові слова: типи організаційної культури, корупційна субкультура, антикорупційна спроможність особистості.

Постановка проблеми. Більшість людей здійснюють свою професійну діяльність в організаціях, в котрих проходить значна частина їх життя, тут вони спілкуються та взаємодіють з іншими співробітниками, клієнтами, менеджерами, реалізують свої професійні вміння. Діяльність будь-якої організації підпорядковується певній системі формальних і неформальних правил. *Формальні правила* – це офіційні нормативи внутрішнього трудового розпорядку, а *неформальні правила* стосуються характеру взаємин між співробітниками та їх керівниками і спираються на «організаційну культуру». Відвідавши ту-чи-іншу установу клієнти відгукуються: «Працівники непривітні, до відвідувачів ставляться зневажливо. Більше не маю бажання туди прихо-

дити». Натомість відвідини іншої установи залишають приємне враження: *«Мене зустріли усміхнені, привітні люди, моє питання вирішили швидко, приміщення доглянуте. Хочеться з ними мати справу»*. Таким чином, ми оцінюємо організаційну культуру за зовнішніми ознаками та особливостями спілкування в організації.

Організаційну культуру визначають як соціальну реальність (охоплює зовнішні очевидні прояви, офіційні правила, а також неочевидні, приховані цінності, переконання, норми її носіїв), що визначає межі «коридору» поведінки співробітників, життєдіяльність фірми чи установи загалом. Вона санкціонує рівень прозорості прийняття рішень, їх ефективність, принципи та способи рекрутування, заохочення або покарання співробітників керівництвом.

Наша гіпотеза наступна: оскільки особистість занурена в організаційну культуру тих колективів, в яких щоденно працює й на ментально-поведінковому рівні засвоює інтерактивні моделі та способи розв'язання типових ситуацій, це означає, що її ставлення до корупції і посадових зловживань певною мірою має визначатись організаційною культурою, до якої вона звикла. Якщо особа щоденно змушена під корупційним тиском (або заохоченням) керівництва, підписувати неправдиві дані в документах, сприяти посадовим і корупційним злочинам, то це не може не позначитись на рівні її толерантності до корупції загалом.

Ступінь розробки проблеми. Психологію корупції досліджує невелике коло здебільшого іноземних науковців (Аругтюян Б., Ацейтіно-Монтес Д., Ванновська О., Данчук М., Дімант Є., Джонсон М., Ейк Д., Кавата Ю., Кірчнер Л., Памула А., Піаттоні С., Пілай К., Роблес-Еге А., Ротштейн Б., Ротштейн Б., Чагх Д. та ін.), котрі розкривають індивідуально-характерологічні, мотиваційні, ситуативні компоненти поведінки суб'єктів низової та посадової корупції [4]. Однак питання впливу організаційної культури на ставлення громадян до корупції на даний час не вивчене.

З огляду на теоретичну та емпіричну недослідженість **метою** нашого аналізу є дослідити взаємовпливи органі-

заційної культури та антикорупційної спроможності особистості.

Виклад основного матеріалу. Науковці запропонували низку типологій організаційної культури. Однією з відомих є типологія Камерона-Куїнна, що охоплює такі типи організаційної культури: «сімейно-кланова», «ієрархічна», «інноваційна», «ринкова». Також є методики, які визначають «авторитарну», «бюрократичну», «організаційну культуру, орієнтовану на завдання», «організаційну культуру, орієнтовану на людину» [1; 2; 6; 7].

Різні типи організаційної культури диференціюють на *сильні* та *слабкі* з огляду на їх можливості мобілізувати персонал фірми.

Сильна організаційна культура проявляється у підтримці її цінностей більшістю членів організації, у високій згуртованості колективу, наявності вольових керівників. У певних випадках вона може блокувати інноваційний розвиток організації. Ознаки сильної організаційної культури:

- добровільна підтримка персоналом її домінуючих цінностей, норм і правил; бажання співробітників залишатися членами організації, докладати додаткові зусилля для реалізації її інтересів;
- діє система заохочення тих працівників, які дотримуються в процесі праці цінностей домінуючої організаційної культури за допомогою кар'єрного росту, делегування повноважень, позитивної репутації, підвищення зарплати (премій, бонусів).

Слабка організаційна культура проявляється у низькому рівні згуртованості колективу, відсутності спільних цілей та інтересів його членів, наявності субкультур та контркультур. Ознаки слабкої організаційної культури:

- незадовільні економічні показники – незначні прибутки, низька рентабельність і неконкурентоздатність продукції, слабка адаптивність до змін середовища, низькі зарплати у персоналу;
- незадовільний психологічний клімат – незадоволеність персоналу, заниження самооцінки співробітників,

плинність кадрів, високий рівень конфліктності, недемократичність управлінського стилю, наявність бюрократизму, що прикриває корупційну субкультуру обмеженого кола менеджерів та наближених до них осіб.

Дослідники зазначають, що організаційна культура у великих організаціях є неоднорідною: поряд з *домінуючою культурою* (яку підтримує офіційне керівництво) може існувати низка *субкультур*, цінності яких поділяє і підтримує певна частина членів організації (субкультура менеджерів організації, або окремої філії). Деякі субкультури здатні послабити або й зруйнувати організацію. Водночас саме одна із субкультур у посткризовий період може стати фундаментом для формування нової організаційної культури фірми.

Чільним дослідником проблем менеджменту є американський психолог швейцарського походження Едгар Шейн (нар. 1928), який обґрунтував трирівневу структуру організаційної культури: *очевидні, офіційно-нормативні, глибинні її компоненти* [8].

- *Очевидні компоненти організаційної культури* – символіка та зовнішній вигляд приміщення фірми, зовнішній вигляд персоналу, публічні словесно-інтерактивні форми взаємодії співробітників, обряди, церемонії, ритуали.
- *Офіційно-нормативні компоненти організаційної культури* – офіційно затверджені документи (статут, структура організації, посадові інструкції менеджерів та співробітників і т.п.);
- *Глибинні (приховані, психологічні) компоненти організаційної культури* – неформальна ієрархія влади в організації, «неписані правила» прийняття рішень чи часопроведення в організації, стиль керівництва, конфіденційна та секретна інформація. Вказані «неписані» норми і правила нав'язуються менеджментом співробітникам, складають ядро організаційної культури, визначають напрям діяльності та межі свободи працівників. Прихована ієрархія влади та авторитетів в організації є незалежною від посад або звань і опирається на

неформальні ролі співробітників організації.

Зважаючи на описану структурну модель організаційної культури напрошуються такі висновки.

По-перше, клієнти організації, новобранці, перевіряючи особи, або новий керівник здатні споглядати лише *поверхні, очевидні артефакти* корпоративної культури, зустрічаючись під час одноразових контактів із співробітниками, потрапивши у приміщення організації, на публічні церемонії (збори, наради, святкування). Очевидні компоненти організаційної культури формують імідж організації.

По-друге, враження від очевидного іміджу може давати хибне або цілком недостовірне уявлення про організацію, оскільки «іміджева картинка» створюється для того, щоб приховувати глибші компоненти організаційної культури від стороннього спостерігача. Пильний і допитливий спостерігач в артефактах іміджу організації може помітити суперечливість, неоднозначність і ці малопомітні дрібниці можуть підштовхнути людину засумніватися в правдивості свого «першого враження» стосовно організації, заохотивши знайти більше інформації про неї з неофіційних джерел. Таким чином спостерігач намагатиметься отримати доступ до наступних рівнів організаційної культури фірми – до *офіційно-нормативних документів*, або *відгуків клієнтів організації*.

По-третє, зрозуміти глибинні (*приховані, конфіденційні, психологічні*) компоненти організаційної культури фірми вдається лише, занурившись в неї, ставши її співробітником. Тут єдино ефективним є метод *включеного спостереження* (або простішою мовою – розвідка, шпіонаж), оскільки глибинна інформація про організацію, її «неписані правила» є конфіденційною, засекреченою. Її знають і можуть розповісти лише колишні співробітники організації, які працювали в ній від декількох місяців до декількох років, однак з тих-чи-інших причин її покинули. Новоприйняті співробітники, а також за певних обставин навіть співробітники, які досить довго тут працюють не здогадуються стосовно цього глибинного рівня організаційної культури фірми, оскільки не мають доступу до

конфіденційної інформації. Звільнення за власним бажанням відбувається саме у той час, коли працівник зрозумів приховані «правила» і «норми» організаційної культури і вирішив, що вони суперечать його очікуванням, цілям, принципам.

Е. Шейн зазначає, що чільну роль у підтримці організаційної культури (зокрема корупційної) відіграють *офіційні керівники та їх найближче оточення*. У менеджерів є «контрольний пакет» владних засобів для збереження корупційних компонентів організаційної культури – підбір, матеріальне стимулювання, просування по кар'єрній драбині лояльних співробітників; засоби покарання за непослух нелояльних щодо корупційних правил співробітників (від шантажу, догани, звільнення з роботи аж до кримінального насилля).

До названих вище типів організаційної культури нами запропоновано додати окремий тип – *корупційну субкультуру* [4]. Вона є особливою, відмінною від перелічених типів культур, жоден з названих типів не відображає її головних характеристик, а саме:

- її носіями є один або декілька головних менеджерів організації бюрократичного або кланового типу;
- вони перебувають у злочинній змові, іншими словами – це кримінальна мікроорганізація в тілі великої державної (або фінансової, міжнародної, релігійної) установи чи організації;
- ця мікрогрупа веде подвійне існування: офіційно і публічно декларує соціально прийнятні, офіційно-нормативні цілі, однак реальною їх мотивацією є у прихований від публічної уваги спосіб використовувати владні та публічні важелі впливу з метою корупційних зловживань, злочинного збагачення, або інших злочинних цілей;
- рядові співробітники є фактично прикриттям і маріонетками для виконання корупційних схем, у них мало можливостей для спротиву злочинним вимогам керівництва; з метою примусу рядових співробітників виконувати «брудну» роботу корумповані менеджери

застосовують під час індивідуальних розмов шантаж, щодо нелояльних – показові звільнення [5].

Корупційні та посадові злочини мають, згідно до концепції Е. Шейна, відношення до *глибинного рівня* процесів в організації. Досвідчені корумповані менеджери є «спеціалістами», «маніпуляторами» у створенні «привабливого іміджу» – *фіктивної очевидної та документальної реальності* для сторонніх спостерігачів (вищого керівництва, представників перевіряючої інстанції, клієнтів), за якою приховуються їх злочинні цілі і дії. Щоденно примушуючи підлеглих виконувати фрагменти корупційних оборудок, залякуючи, вплутуючи в злочини, а також підкупуючи вище керівництво корумповані менеджери використовують організацію як механізм отримання *корупційної ренти та неправомірної вигоди*.

Завдяки цілеспрямованій політиці менеджменту з часом (через рік-два) зростає так звана «фрустраційна толерантність» – тобто у співробітників притуплюється емоційна чутливість щодо аморальних вимог і вчинків, корупційна субкультура вкорінюється у звичках співробітників фірми й отримує психологічний ресурс для самовідтворення. Яким чином це стається? Ймовірним поясненням є таке: морально розбещений або деморалізований персонал, привчений до пособництва або зацікавленої співучасті у корупційних шахрайствах, вже перестає сприймати законні «правила гри». Усунення корумпованого керівника, заміна його на законослухняного ще не означає, що останній зможе здолати корупційні правила і звички підлеглих, зуміє розпізнати і знешкодити прихованих неформальних корумпованих авторитетів у структурі організації. Спроби реформувати корумповану організацію напштовхуються на саботаж або явний спротив груп співробітників, незацікавлених у змінах. Після кількомісячних спроб може відбутись реставрація попередніх правил: нового менеджера залучають до корупційних схем, або ж «підставляють», дискредитують і усувають з організації. А вакантну керівничу посаду знову займе один з неформальних корумпованих авторитетів.

Психоаналіз антикорупційної спроможності осо-

бистості. З метою дослідження можливостей для реформування корумпованих організацій ми відштовхуємось від припущення, що в таких структурах організаційна культура може бути *слабкою*, тобто частина співробітників не мають жодного зиску від корупції керівництва, не бажають залишатися маріонетками у руках посадових злочинців, не хочуть сліпо виконувати їх протиправні розпорядження (хоча можуть не заявляти публічно про свою незгоду), а тому формують акорупційну (або антикорупційну) субкультуру. Опозиційна частина співробітників є ресурсом для реформування організації, заміни корупційної субкультури на антикорупційну. Бажано, щоб в акорупційній фракції були неформальні лідери (лідери думок, неформальні авторитетні особи), котрі володіли б певними специфічними психологічними характеристиками, котрі ми називаємо «**антикорупційною стійкістю**» або «**антикорупційною спроможністю**» – особистісної характеристики, що проявляється у здатності особи психологічно дистанціюватись від корупційної організаційної культури, емоційно та інтелектуально протистояти корупційному тиску і вимогам з боку офіційного (корумпованого) керівництва, діяти в рамках правових норм, йдучи на усвідомлений ризик, уникаючи при цьому звільнення з роботи або інших санкцій [4].

Поняття «антикорупційна спроможність» індивіда теоретично перегукується з поняттями *нонконформізму*, «*авторським рівнем ідентичності особистості*» Роберта Кегана, «*самоефективності особистості*» Альберта Бандури, відсутністю «*самототалітаризму*»¹ Чеслава Мілоша та Вацлава Гавела.

Організація емпіричного дослідження антикорупційної спроможності особистості. З метою дослідження психологічних передумов антикорупційної налаштованості та спроможності громадян нами впродовж 2013-2018 рр. проведено декілька етапів емпіричного

¹Самототалітаризм – схильність особистості вдаватися до мазохістської стратегії, до підпорядкування себе соціальним авторитетам, схильність делегувати їм право ухвалювати рішення, демонструвати зовнішні атрибути престижу.

дослідження:

- Анкетування I (2013): вибірка: 200 вітчизняних та 100 польських респондентів. Мета: виявлення психологічних особливостей ставлення до корупції респондентів української та контрольної – польської вибірок.
- Анкетування II (2016): вибірка: 200 вітчизняних респондентів. Мета: визначення індексу амбівалентного ставлення респондентів до типових корупційних ситуацій.
- Анкетування III (2017): вибірка: 100 респондентів. Мета: визначення впливу самоефективності на антикорупційну спроможність особистості.
- Анкетування IV (2017): вибірка: 200 вітчизняних респондентів. Мета: визначення впливу організаційної культури на антикорупційну спроможність особистості [4].

Нижче ми розкриємо фрагменти статистичних результатів Анкетування IV: в анонімному анкетуванні взяли участь вітчизняні респонденти, які на даний час працюють у приватних та державних організаціях. «Анкета організаційної культури та антикорупційної спроможності» містить 14 шкал:

- Побутова корупціогенність.
- Авторитаризм організаційної культури.
- Запитальник особливостей організаційної культури.
- Службова корупціогенність.
- Антикорупційна спроможність.
- Амбівалентність до корупційних ситуацій.
- Виборча корупціогенність.
- Критичність в ухваленні рішень.
- Помилковість соціального прогнозування.
- Самототалітаризм.
- Толерантність до аморальності в діловій сфері.
- Запитальник «Патерналізм до інститутів влади».
- Тест «Загальної самоефективності».
- Тест «Мекіавеллізм».

Результати анкетування проаналізовано методами математичної статистики (кореляційний, порівняльний аналіз) з використанням комп'ютерного програмного

забезпечення STATISTICA 8.0.360.

На запитання шкали «Антикорупційна спроможність» респонденти могли відповісти: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Мінімальне значення за цією шкалою 7 балів, максимальне – 21 бал (див. табл. 1).

Табл. 1.

Запитання шкали «Антикорупційна спроможність»

1. Доводилось відверто сперечатися з керівником з приводу робочих питань чи неправомірних його вимог.
2. Я побоююсь відмовити керівнику, аби не зашкодити власним інтересам.
3. В колективі є амбітні співробітники, які висловлюють перед керівництвом свою позицію без вагань.
4. Мені байдуже, чи мій голос на виборах був (буде) спотворений.
5. Якщо запропонують достатню суму, то проголосую на виборах так, як мене попросять.
6. Я особисто брав (-ла) і братиму активну участь в масових акціях протесту з метою протидії політичній корупції.
7. Корупція мене особисто не зачіпає, владні зловживання для мене не є проблемою.

Лише у 17% респондентів антикорупційна спроможність висока (більше 85%), у 26% респондентів антикорупційна спроможність низька (менше 50%), у решти 57% респондентів антикорупційна спроможність середня.

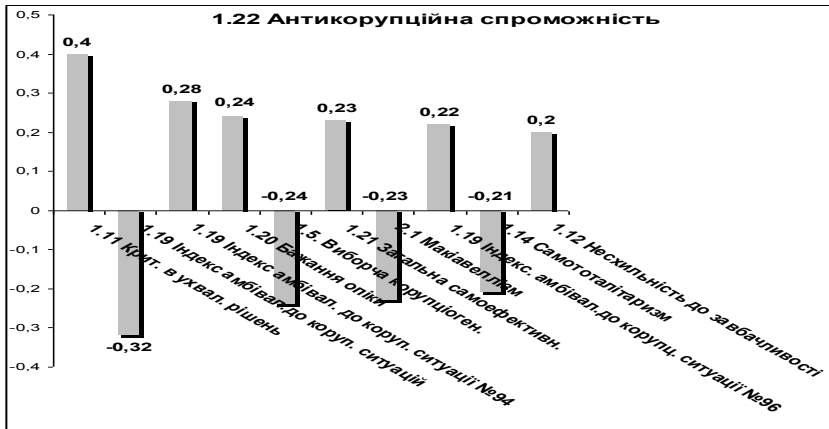

Рис. 1. Кореляційні зв'язки «Антикорупційної спроможності» з шкалами анкети

Шляхом кореляційного аналізу ідентифіковано чинники антикорупційної спроможності респондентів: (див.

рис. 1).

Антикорупційна спроможність збільшується при:

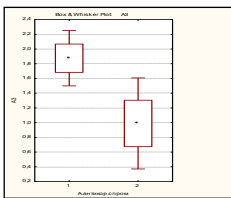
- **Збільшенні:** критичності в ухваленні рішень; бажання опіки з боку інститутів влади; загальної самоефективності; помилковості соціального прогнозування; амбівалентності до корупціогенної ситуації №94 («Яке Ваше ставлення до знайомої особи, яка займається корупцією?»);
- **Зменшенні:** індексу амбівалентності до типових корупційних ситуацій; виборчої корупціогенності; макіавеллізму; самототалітаризму; амбівалентності до корупціогенної ситуації №96 («Як Ви вчините в статусі депутата у випадку вказівки голосувати за рішення, яке явно шкодить більшості громадян?»).

Таблиця 2. Таблиця результатів порівняльного аналізу (T-tests). Групуюча змінна (Grouping) – «антикорупційна спроможність».

	Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	p	P Variances
1.3. автор. орг. культ	16,5	14,43	2,90	0,004	0,604
1.19 амбів. до коруп. ситуації №96	1,87	0,99	1,98	0,049	0,073
1.19 амбів. до коруп. ситуації №97	2,05	1,23	2,83	0,005	0,087
1.5. виборч. корупціог	8,26	6,96	3,48	0,0006	0,159
1.22. крит. в ухв. рішень	13,58	15,04	-3,51	0,0006	0,951
1.12. помилковість соц. прогнозування	10,35	11,25	-2,18	0,0306	0,254
1.14. самототалітаризм	11,92	10,53	2,99	0,0031	0,726
1.15. толер. до амор. діловій сфері	9,01	8,00	2,96	0,0035	0,443
1.20. зняття відпов	23,00	20,96	2,00	0,0469	0,105
1.21. самоефективність	27,43	29,96	-2,31	0,0218	0,320
2.1. макіавеллізм	38,82	36,11	2,87	0,0046	0,298

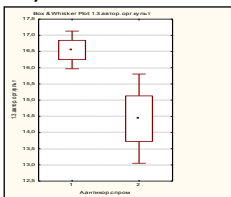
Результати шкали 1.22 «Антикорупційна спроможність» використано як групуючу змінну у порівняльному аналізі (T-tests) двох груп респондентів: у респондентів першої групи низька-середня антикорупційна спро-

можність (Group 1), у респондентів другої групи – висока антикорупційна спроможність (Group 2) (див. табл. 2). Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – $F, Variances > 0,05$. Ознаки перевірено на нормальність розподілу даних за допомогою тестів «Колмогорова-Смірнова та Лілліфорса», W тесту Шапіро-Уїлка (гістограма посередині) та тесту «Нормальних ймовірностей».

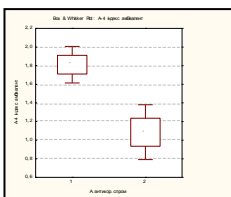

Ознака «**1.3. Демократизм-авторитаризм організаційної культури**»: t-критерій Стьюдента = 2,9. Середні значення в першій вибірці (1) = 16,5 ($p \leq 0,004$) статистично вищі (графік зліва), ніж в другій вибірці (2) = 14,4 ($p \leq 0,004$).

Результати вказують на те, що антикорупційна спроможність респондентів сприяє демократизації організаційної культури; схожим чином демократизація організаційної культури сприяє зміцненню антикорупційної спроможності особистості.

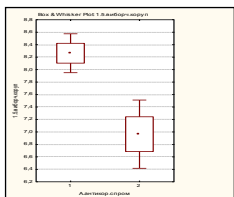
Ознака «**Індекс амбівалентності до корупційної ситуації №96**»: t-критерій Стьюдента = 1,98. Середні значення в першій вибірці (1) = 1,87 ($p \leq 0,049$) статистично вищі (графік зліва), ніж в другій вибірці (2) = 0,99 ($p \leq 0,049$).

Ознака «**Індекс амбівалентності до корупційної ситуації №97**»: t-критерій Стьюдента = 2,83. Середні значення в першій вибірці (1) = 2,05 ($p \leq 0,005$) статистично вищі (графік зліва), ніж в другій вибірці (2) = 1,23 ($p \leq 0,005$). Результати вказують на те, що антикорупційна спроможність респондентів сприяє зменшенню

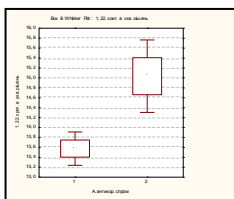
амбівалентності ставлення до корупціогенних ситуацій, наведених нижче: «Як Ви вчините в статусі депутата у випадку вказівки голосувати за рішення, яке явно шкодить більшості

громадян?»; «Як слід вчинити, якщо Вас залучають до корупційних ситуацій в установі, у якій Ви працюєте?». Особа із вищим рівнем антикорупційної спроможності зазнає меншого мотиваційного конфлікту до вказаних ситуацій, що дає їй змогу діяти більш рішуче.

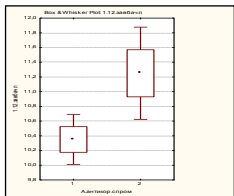
Ознака «1.5. Вибірча корупціогенність»: t-критерій Стьюдента = 3,48. Середні значення в першій вибірці (1) =8,26 ($p \leq 0,0006$) статистично вищі (графік зліва), ніж в другій вибірці (2) =6,96 ($p \leq 0,0006$). Результати вказують на те, що антикорупційна спроможність респондентів сприяє зменшенню виборчої корупціогенності, тобто особа більшою мірою протистоятиме спокусі продавати свій голос під час виборів, буде з більшою наполегливістю захищати результати голосування від фальсифікацій і т.п.

Особа більшою мірою протистоятиме спокусі продавати свій голос під час виборів, буде з більшою наполегливістю захищати результати голосування від фальсифікацій і т.п.

Ознака «1.22. Критичність в ухваленні рішень»: t-критерій Стьюдента = -3,51. Середні значення в першій вибірці (1) =13,58 ($p \leq 0,0006$) статистично нижчі (графік зліва), ніж в другій вибірці (2) =15,04 ($p \leq 0,0006$). Результати вказують на те, що антикорупційна спроможність респондентів сприяє збільшенню критичності в ухваленні рішень; і схожим чином більша критичність під час ухвалення рішень сприяє зміцненню антикорупційної спроможності особистості.

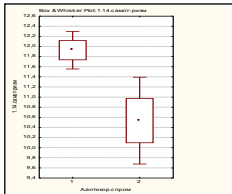
і схожим чином більша критичність під час ухвалення рішень сприяє зміцненню антикорупційної спроможності особистості.

Ознака «1.12. Помилковість соціального прогнозування»: t-критерій Стьюдента = -2,18. Середні значення в першій вибірці (1) =10,35 ($p \leq 0,031$) статистично нижчі (графік зліва), ніж в другій вибірці (2) =11,25 ($p \leq 0,031$). Результати вказують на те, що антикорупційна спроможність респондентів позитивно корелює з помилковістю у соціальному прогнозуванні (особа більшою мірою помиляється щодо вчинків знайомих людей, майбутньої поведінки політиків), покладанням на інтуїцію в оцінках майбутнього, не схильністю обмірковувати майбутні події та наслідки своїх слів та вчинків.

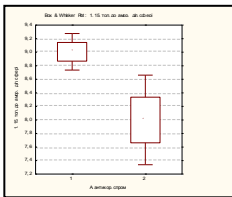
Результати вказують на те, що антикорупційна спроможність респондентів позитивно корелює з помилковістю у соціальному прогнозуванні (особа більшою мірою помиляється щодо вчинків знайомих людей, майбутньої поведінки політиків), покладанням на інтуїцію в оцінках майбутнього, не схильністю обмірковувати майбутні події та наслідки своїх слів та вчинків.

Такі помилки можуть ґрунтуватися на «ідеалістичних» уявленнях про мотиви і цілі навколишніх людей, що з часом, очевидно, не підтверджується. Однак, як вказують наведені результати, «ідеалістична» соціальна установка сприяє антикорупційній спроможності особистості. І навпаки, відсутність «ідеалізму» в оцінках навколишніх людей, більш адекватне прогнозування вчинків знайомих людей, майбутньої поведінки політиків і т.п. знижує антикорупційну спроможність людини.

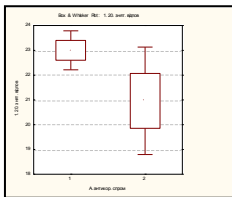
Ознака «1.14. Самототалітаризм»: t-критерій Стьюдента = 2,99. Середні значення в першій вибірці (1) =11,92 ($p \leq 0,003$) статистично вищі (графік зліва), ніж в другій вибірці (2) =10,53 ($p \leq 0,003$). Результати вказують на те, що антикорупційна спроможність респондентів

сприяє зниженню самототалітаризму – схильності вдаватися до мазохістських стратегій, до підпорядкування себе зовнішнім авторитетам, схильності делегувати формальним керівникам право одноосібно ухвалювати рішення, демонструвати зовнішні атрибути престижу.

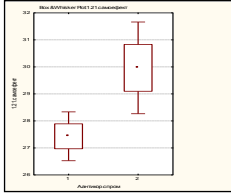
Ознака «1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері»: t-критерій Стьюдента = 2,96. Середні значення в першій вибірці (1) =9,01 ($p \leq 0,003$) статистично вищі (графік зліва), ніж в другій вибірці (2) =8,00 ($p \leq 0,003$). Результати вказують на те, що антикорупційна

спроможність респондентів зменшує зменшує толерування аморальних практик в діловій сфері; схожим чином нетолерування особою аморальності в діловій сфері сприяє зміцненню антикорупційної спроможності.

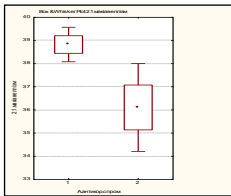

Ознака «1.20. Зняття відповідальності (запитальник «Патерналізм до органів влади»):»: t-критерій Стьюдента = 2,00. Середні значення в першій вибірці (1) =23,00 ($p \leq 0,047$) статистично вищі (графік зліва), ніж в другій вибірці (2) =20,96 ($p \leq 0,047$). Результати вказують на

те, що антикорупційна спроможність респондентів позитивно корелює з готовністю брати на себе відповідальність, йти на ризик: особа з високою антикорупційною спроможністю бере на себе відповідальність за стан справ.

Ознака «1.21. Загальна самооефективність»: t-критерій Стюдента = -2,31. Середні значення в першій вибірці (1) =27,43 ($p \leq 0,02$) статистично нижчі (графік зліва), ніж в другій вибірці (2) =29,96 ($p \leq 0,02$). Результати вказують на те, що підвищення загальної самооефективності особистості сприяє її антикорупційній спроможності: особа, яка має позитивний досвід розв'язання життєвих і професійних задач зміцнює антикорупційну спроможність.

Ознака «2.1. Макіавеллізм»; t-критерій Стюдента = 2,87. Середні значення в першій вибірці (1) =38,82 ($p \leq 0,005$) статистично вищі (графік зліва), ніж в другій вибірці (2) =36,11 ($p \leq 0,005$). Результати вказують на те, що вищі показники макіавеллізму не сприяють антикорупційній спроможності респондентів: особи з високим рівнем макіавеллізму схильні до маніпулювання навколишніми людьми у власних інтересах, у осіб з такою соціальною установкою не виникає ідеї протиставлення себе корупційним правилам чи вказівкам. «Макіавеллісти» є, по суті, носіями корупційної організаційної субкультури.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Проведений аналіз теоретичних підходів та емпіричних даних засвідчує певну взаємозалежність особливостей організаційної культури (в середовищі якої проходить життєдіяльність людини) та її особистих психологічних характеристик. Оскільки корупція є соціальним явищем, то ставлення до неї значною мірою формується в процесі професійної соціалізації та самореалізації громадян в реальних колективах, що мають специфічну організаційну культуру.

Антикорупційне налаштування громадян зростає при збільшенні їх критичності, загальної самооефективності, очі-

кування опіки з боку інститутів влади, розчарувань та моральної фрустрації від помилковості соціальних сподівань; а також при *менших схильностях* до виборчої корупції, макіавеллізму, самототалітаризму, амбівалентності щодо типових корупційних ситуацій. Вищу антикорупційну спроможність продемонстрували ті респонденти, які працюють в умовах більш демократичної організаційної культури, в яких нижчі схильності до макіавеллізму і самототалітаризму (не мають страху та самоприниження перед менеджментом), які беруть на себе відповідальність за стан справ. Таким чином антикорупційна спроможність громадян є важливим психологічним ресурсом, котрий здатний обмежити деструктивні впливи корупційної субкультури на суспільство.

Очікують наступних емпіричних досліджень проблеми впливу організаційної культури на антикорупційну спроможність громадян, які проживають в різних соціокультурних умовах, зокрема в європейських державах (Польщі, Німеччині тощо).

Список джерел:

1. Змерзла Т.І. Типологія організаційної культури / Т.І. Змерзла // Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія Економічні науки. – Вип. 5. – Частина 2, 2014. – Херсон: Вид-во Херсонського державного університету. – С. 99-102.
2. Знак К.О. Порівняльний аналіз методичних підходів до діагностування корпоративної культури та перспективи їх використання на підприємствах машинобудівної галузі [Електронний ресурс] / К.О. Знак // Бізнесінформ. – №11, 2012. – С. 270-272. – Режим доступу: www.businessinform.net
3. Індекс сприйняття корупції [Електронний ресурс] / [без автора]. – Режим доступу: http://translate.googleusercontent.com/translate_c?hl=uk&langpair=en|uk&rurl=translate.google.com.ua&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Corruption_Perceptions_Index&usg=ALkJrhjvWxriiruvFz6KHOBVAndUkYhyLA
4. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції: монографія / О.М. Лозинський ; [Вид. 2-ге, доп.]. – Львів: СПОЛОМ, 2017. – 368 с.
5. Порта Д. Брудні обладки: учасники, ресурси та механізми

- політичної корупції / Д. Порта, А. Ванучі [пер. з англ. С.Кокізіюка]. – К.: «К.І.С.», 2006. – 302 с.
6. Сербинович Л. Ю. Управление организационной культурой: учебное пособие [Электронный ресурс] / Л. Ю. Сербинович. – Ростов н/Д : ФГБОУ ВПО РГУПС, 2013. – 90 с. – Режим доступа: <http://um.co.ua/3/3-4/3-4027.html>
 7. Туленков М.В. Сучасні теорії менеджменту: навч. посібник / М.В. Туленков. – К.: Каравелла, 2007. – 304 с.
 8. Шейн Э.Х. Организационная культура и лидерство / Э.Х. Шейн [под ред. В.А. Спивака], [пер. с англ.]. – СПб: Питер, 2002. – 336 с.

@ Лозинський Олег. Стаття надійшла 9 березня 2018 р.

Місенг Дар'я. Ціннісні орієнтації сучасного українського юнацтва

Процеси глобалізації, високий темп зміни суспільних норм та стандартів призводять до зміни ціннісних орієнтацій усіх груп населення, і, як результат, модифікації їх життєдіяльності. Українське юнацтво є категорією українців, що переживає процес формування власної ціннісної системи у період трансформації суспільства. У статті подані результати дослідження ціннісних орієнтацій українського юнацтва (13-19 років), проведеного у 2017 році.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, підходи до вивчення ціннісних орієнтацій, інструментальні цінності, термінальні цінності, теорія цінностей Ш.Шварца, теорія цінностей М.Рокіча, ціннісні орієнтації українського юнацтва.

Вступ. Упродовж тривалого часу проблема визначення поняття ціннісних орієнтацій, їх ролі у функціонуванні та місця у структурі особистості, знаходиться у полі наукового інтересу широкого кола дослідників. Зацікавленість у вивченні ціннісних орієнтацій є не випадковою, оскільки ціннісні орієнтації визначають ставлення особистості до оточення, особливості взаємодії з ним, справляють вплив на структуру самосвідомості, особистісні потреби, детермінують та регулюють спрямованість поведінки [3]. Питання утворення та існування системи ціннісних орієнтацій досі не знайшло спільного вирішення серед вітчизняних та іноземних психологів. Відповідно, цей особистісний конструкт по-різному інтерпретується у працях авторів: ціннісні орієнтації як переконання або уявлення, вибудовані в ієрархічну структуру за ступінню їх значущості (М.Рокіч, Ш.Шварц, У.Білські); різновид диспозиційних утворень (А.Г.Здравомислов, В.О.Ядов); потреба та мотив

(А.Маслоу, Ф.Е.Василюк); система установок щодо дійсності (Д.М.Узнадзе, Ш.А.Надірашвілі, О.Г.Асмолов, Г.М.Андреева, Ф.В.Басін); компоненти усвідомленої картини майбутнього (Є.І.Головаха); загальний прийнятий смисл життя (О.М.Леонтьєв, Д.О.Леонтьєв), ін. [4, с. 28].

Протягом останнього десятиліття рядом науковців у галузі соціології, політичної та соціальної психології, загальної та вікової психології було проведено велику кількість досліджень, спрямованих на вивчення ціннісних орієнтацій української молоді (Н.А.Дмитрук, С.В.Драч, Н.М.Єфтені, С.Кіреєв, М.І.Пірен, О.В.Савчук, О.В.Сазонова, С.Святненко, О.В.Ярошенко, ін.).

Однак, враховуючи процеси глобалізації, високий темп зміни суспільних норм та стандартів, що призводять до постійної модифікації життєдіяльності усіх груп населення, ми вважаємо за доцільне здійснення дослідження ціннісних орієнтацій сучасного українського юнацтва як тієї категорії українців, що переживає процес формування власної ціннісної системи у період трансформації суспільства. Відтак, метою статті є представлення результатів дослідження ціннісних орієнтацій сучасного українського юнацтва (13-19 років), проведеного автором протягом 2017 року.

Визначення ціннісних орієнтацій особистості. Здійснивши детальний аналіз напрацювань вищезазначених дослідників, ми дійшли до висновку, що система ціннісних орієнтацій особистості є цілісною системою когнітивних утворень (уявлень, понять, ідей), що є пов'язаними з певними емоційно-вольовими та поведінковими компонентами [1, с. 61; 2]. Вагомий внесок у розробку теорії ціннісних орієнтацій здійснили М.Рокіч та Ш.Шварц, на підході котрих ми спиралися під час проведення дослідження.

Цінності були описані М.Рокічем як особистісні утворення, що мають певний зміст, рівень значущості, виявляють соціальну бажаність та нормативність ставлення особистості і тісно пов'язані з почуттям ідентичності та самооцінкою [5, с. 160]. М.Рокіч поділяв цінності на два типи: цінності-цілі або термінальні цінності, що представ-

ляють собою найбільш бажані особистістю кінцеві цілі існування, кінцевий очікуваний стан; та цінності-засоби або інструментальні цінності, - способи та модус поведінки особистості. Термінальні цінності визначають довготривалі перспективи життя та усталені норми поведінки, що будуються на соціально визнаних еталонах. Інструментальні характеризують засоби реалізації та досягнення термінальних цінностей [5, с. 161].

За Ш.Шварцем, цінності можна схарактеризувати як емоційно забарвлені переконання, що позначають мотиваційні цілі, визначають особливості поведінки, спрямованої на їх досягнення та характер інтерпретації дійсності. Єдине, на думку психолога, що відрізняє одну цінність від іншої, є її мотиваційне підґрунтя. Ш.Шварц визначає десять типів цінностей відповідно до характеру мотивацій, на яких ці цінності базуються: «Конформність», «Традиція», «Добро», «Універсалізм», «Самостійність», «Стимуляція», «Гедонізм», «Влада», «Досягнення», «Безпека».

Процедура проведення та результати дослідження. У дослідженні взяли участь 170 респондентів віком від 13 до 19 років, з яких 48 хлопців і 122 дівчини. Вибірку склали учні двох загальноосвітніх шкіл м.Києва, студенти I курсу Київського національного лінгвістичного університету та студенти II курсу Херсонського базового медичного коледжу. З метою забезпечення ретельності вивчення ціннісних орієнтацій даної категорії респондентів, у процесі дослідження було використано ціннісний опитувальник Ш.Шварца (особистісний профіль) та методику вивчення ціннісних орієнтацій М.Рокіча. Процедура дослідження була організована у два етапи відповідно до кількості методик. Перший етап передбачав роботу з ціннісним опитувальником Ш.Шварца. Результати діагностики за опитувальником Ш.Шварца представлені у Таблиці 1.

За результатами вимірювання можемо зробити висновок, що ведучими цінностями українського юнацтва віком від 13 до 19 років за опитувальником Ш.Шварца є три цінності: «Гедонізм» (3.635), «Самостійність» (3.723) та «Стимуляція» (4.296). При чому, дана тенденція характерна як для дівчат, так і для хлопців. Усі три цінності скла-

дають вимір «Відкритість до нового», якому, за Ш.Шварцом, завжди протистоїть вимір «Збереження себе» (цінності Безпеки, Конформності, Традиції) [6].

Таблиця 1
Результати вимірювання ціннісних орієнтацій молоді за методикою Ш.Шварца

Цінність	Ранг		
	Загальне	Хлопці	Дівчата
Гедонізм	3.635	4.440	3.346
Самостійність	3.723	3.440	3.825
Стимуляція	4.296	4.464	4.235
Доброта	4.469	5.869	4.419
Досягнення	4.874	4.786	4.906
Універсалізм	5.437	5.869	5.282
Влада	6.563	6.393	6.624
Безпека	6.761	5.929	7.060
Конформність	7.072	6.893	7.137
Традиція	7.896	7.571	8.013

Результати нашого дослідження відповідають вищезначеному положенню, що свідчить про істинність і статистичну достовірність отриманих результатів: найменш пріоритетними як для хлопців, так і для дівчат є цінності «Безпеки» (6.761), «Конформності» (7.072), «Традиції» (7.896). Цікаво, що цінність «Самостійності» для хлопців є більш значущою, ніж для дівчат, у той час, як цінності «Гедонізму» та «Стимуляції» є більш пріоритетними серед жіночої половини опитуваних. У той самий час, хлопці демонструють більшу пріоритетність цінностей спектру «Збереження», ніж дівчата.

Другий етап діагностики цінностей передбачав застосування методики вивчення ціннісних орієнтацій М.Рокіча. За шкалою термінальних цінностей були отримані наступні результати (Таблиця 2). Пріоритетними термінальними цінностями поміж усієї вибірки є цінності «Здоров'я» (4) та «Любові» (6.8), а найменш значущими – «Щастя інших» (12.7) та «Краса природи і мистецтва»

(13.5). Тендіція зберігається як для хлопців, так і для дівчат, проте, можемо бачити деякі відмінності у вираженості показників. Дівчата надають більшої переваги цінностям «Здоров'я» та «Любові», і меншої ваги – «Щастю інших», ніж хлопці. Цей факт підтверджується статистичним зв'язком із результатами, отриманими за методикою Ш.Шварца серед дівчат, де цінність «Любові» у М.Рокіча відповідає цінності «Добро» (0,194 $p > 0,037$), а «Щастя інших» негативно коррелює із цінністю власного добробуту та насолодою життям – «Гедонізмом» (-0,214 $p > 0,023$). За цінністю «Краса природи» опитувані обох статей не мають суттєвих розбіжностей.

Ведучими інструментальними цінностями для усієї вибірки є «Вихованість», «Незалежність», «Життєрадісність». Найменш значущі цінності представлені «Непримиримістю до недоліків» та «Високими запитами». Як бачимо з Таблиці 3, результати вимірювання інструментальних цінностей характеризуються розбіжністю за статтями.

Таблиця 2
Результати вимірювання ціннісних орієнтацій респондентів 13-19 років за методикою М.Рокіча (Термінальні цінності)

	Цінність	Загальне	Хлопці	Дівчата
Найвищі показники	Здоров'я	4	4.6	3.8
	Любов	6.8	7.9	6.4
Найнижчі показники	Щастя інших	12.7	11.3	13.1
	Краса природи	13.5	13.4	13.5

Наприклад, «Вихованість» та «Життєрадісність» є більш значущими для дівчат, а цінність «Незалежності» - для хлопців. Не можна не зазначити, що цінність «Життєрадісність» також співвідноситься із цінністю «Гедонізму» за Ш.Шварцем, що і пояснює високі позиції у системі пріоритетів респондентів. Причому, результати обох опитувальників демонструють вищу значущість цієї цінності для дівчат. Хлопці мають однаково вищий показник за

шкалами «Самостійність» та «Незалежність» у обох опитувальниках. Визначним є те, що найбільш значущою інструментальною цінністю для респондентів обох статей є «Вихованість», і для дівчат вона є дещо вищою, ніж поміж хлопців. На нашу думку, якраз саме ця цінність може бути засвоєною респондентами у ході виховного процесу. Найнижчими для обох категорій респондентів є цінності «Високі запити» та «Непримиримість до недоліків», що свідчить про низьку амбітність респондентів на даному життєвому етапі та високу толерантність та сприйнятливність до недосконалостей інших. Проте, хлопці є більш амбітно налаштовані, ніж дівчата, та демонструють меншу ступінь толерантності до недоліків оточуючих/оточення.

Таблиця 3

Результати вимірювання ціннісних орієнтацій респондентів 13-19 років за методикою М.Рокіча (Інструментальні цінності)

	Цінність	Загальне	Хлопці	Дівчата
Навищі показники	Вихованість	6.3	6.5	6.2
	Незалежність	7.0	6.6	7.2
	Життєрадісність	7.1	7.2	7.0
Найнижчі показники	Високі запити	12.7	11.9	12.9
	Непримиримість до недоліків	14.7	13.6	15.1

Висновки. З огляду на результати дослідження, можемо стверджувати, що ведучими цінностями українського юнацтва 13-19 років є цінності виміру «Відкритість до змін», що передбачають прагнення до незалежності, самостійності мислення і вибору способів дії, творчій та дослідницькій активності («Самостійність»), потребі у розмаїтті, глибоких переживаннях, захоплюючого та різноманітного життя («Стимуляція»), прагненні до насолоди життям («Гедонізм»). Вагомими є цінності індивідуального локусу («Здоров'я», «Любов»), у той час як цінності соціального локусу («Щастя інших», «Краса при-

роди і мистецтва») не є актуальними. Згідно з результатами дослідження, юнаки та дівчата можуть обирати дещо різні стратегії для досягнення термінальної ціннісної мети, проте, ці розбіжності не є суттєвими та знаходяться у полі трьох ведучих цінностей («Вихованість», «Незалежність», «Життєрадісність»). Відтак, хлопці можуть демонструвати більший рівень самостійності та домагань, ніж дівчата, будучи більше налаштованими на поборювання недоліків у собі та інших. Дівчата, у свою чергу, характеризуються більшим спрямуванням на терпимість, життєрадісність та вихованість у поведінкових проявах.

З урахуванням того, підлітковий та юнацький вік є періодом становлення ціннісної системи особистості, можемо стверджувати, що отримані дані, можуть зображувати лише один із етапів цього процесу. Окрім цього, не можна виключати вплив багатьох зовнішніх факторів, таких як, більшою мірою, вікові та гендерні особливості, цінності малих та референтних груп, до яких належить індивід, трансформаційні процеси в суспільстві та культурі.

Список джерела:

1. Галецька І. Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій / І. Галецька, І. Семків. // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2006. – С. 192–203.
2. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности личности / Д. А. Леонтьев. // Вестник Московского университета. Серия 14: Психология. – 1996. – С. 35–44.
3. Раитина М.С. Читинский государственный университет. Ценности и ценностные ориентации, их формирование и роль в развитии личности. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://econf.rae.ru/pdf/2010/04/f718499c1c.pdf>.
4. Серый А. В. Ценностно-смысловая сфера личности / А. В. Серый, М. С. Яницкий. – Кемерово: Кемеровский государственный университет, 1992. – 92 с. – (Учебное пособие).
5. Rokeach M. Beliefs, Values, Attitudes. A theory of Organization and Change / Rokeach., 1968. – 214 с. – (The Jossey-Bass behavioral science series). Rokeach M. Beliefs, Values, Attitudes. A theory of Organization and Change / Rokeach., 1968. – 214 с. – (The Jossey-Bass behavioral science series).
6. Schwartz S. Basic human values: Theory, measurement, and

applications / S. Schwartz. // Revue Francaise de Sociologie.. – 2006. – №47. – С. 929–968.

Ценностные ориентации современного украинского юношества. Процессы глобализации, высокий темп изменения социальных норм и стандартов приводят к изменению ценностных ориентаций всех групп населения, и, как результат, модификации их жизнедеятельности. Украинское юношество является той категорией украинцев, которая переживает процесс формирования собственной ценностной системы в период трансформации общества. В статье поданы результаты исследования ценностных ориентаций украинского юношества (13-19 лет), проведенного в 2017 году.

Ключевые слова: ценностные ориентации, подходы к изучению ценностных ориентаций, инструментальные ценности, терминальные ценности, теория ценностей Ш.Шварца, теория ценностей М.Рокича, ценностные ориентации украинского юношества.

Value orientations of contemporary Ukrainian youth. Processes of globalization and quick changes of social norms and standards that lead to a constant modification of value orientations of all groups of the population, and, consequently to modification of their lives. Ukrainian youth is the generation whose value system is being formed within the period of society transition. The article represents the results of the survey of value orientation of Ukrainian youth (13-19 years) conducted in 2017.

Key words: value orientations, approaches to value orientations study, instrumental values, terminal values, theory of values by Sh.Schwartz, theory of values by M.Rokeach, value orientations of modern Ukrainian youth.

© Місенг Дар'я. Стаття надійшла 11 лютого 2018 р.

Мудра Ірина. Застосування конкурсів і лотерей для просування своєї медіапродукції

Конкурси і лотереї спонукають активніше аудиторію мас-медіа до певних дій. Коли тиражі падають, або потрібно захопити купувати певні видання, то редакції мас-медіа вдаються до розіграшів та конкурсів серед своєї аудиторії. Редакції ЗМІ придумують різні цікаві конкурси для своєї аудиторії, які нагадують ігри. Кілька з них розглянемо у цій статті.

Ключові слова: конкурси, лотереї, мас-медіа, ЗМІ, маркетинг.

Часто редакції ЗМІ проводять конкурси та лотереї для своєї аудиторії. Найчастіше їх проводять під час передплатної кампанії. Адже конкурси та лотереї для передплатників дають змогу збільшити кількість передплати видання. Практика показує, що можливість виграти приз спонукає більшу кількість аудиторії випробувати свою фортуна і позмагатися за приз, навіть якщо він є не дуже цінний. Редакції мас-медіа організують так лотереї і конкурси, що вони стають грою для учасників.

Гра повністю захоплює читача та викликає в нього певні емоції, спонукає до дії. Перевага гри в тому, що завдяки цікавому інтерактиву та повному включенню читача, вона може пояснити складний процес. У грі користувач приміряє на себе певну роль, виконує певні дії і, що важливо, відчуває емоції. Тобто розуміння ситуації виникає через емоційне переживання [3]. Стюарт Браун вважає: «Серед усіх видів створінь люди є найбільшими гравцями. Ми створені для гри і розвиваємось у грі. Коли ми граємо, ми залучені до бездоганного прояву нашої природи, до справжнього вираження індивідуальності. Хіба не цікаво, що моменти, коли ми почуваємося найбільш живими,

моменти, які є найкращими нашими спогадами, — це моменти гри?» [2]. Керівники редакцій ЗМІ повинні це розуміти і використовувати для просування видання.

Гра в газеті — це інтерактивний метод залучення аудиторії. Під терміном «гра в газеті» розуміємо вікторини, забавки, розважальні акції, конкурси, розіграші, ігри, основна мета яких — викликати азарт у читача, залучити до участі в заході, а головне збільшити тираж видання.

Максвелл Фоксман пропонує групувати ігри в такий спосіб:

1. Бали й винагороди. Цей напрям був популярний у 2011 році, коли такі видання, як Huffington Post та Mashable, запровадили систему «винагород» активних користувачів, присвоюючи їм значки-статуси — Networker, Superuser, Moderator. Така система мала заохочувати користувачів до більш «свідомого» користування сайтом, у тому числі коментування. Сьогодні подібні елементи гейміфікації використовуються рідко.

2. Вікторини й тести. Цей формат набув популярності після експериментів BuzzFeed. Перевага такого жанру в тому, що вони зрозумілі всім гравцям-читачам — тут немає правил, як в іграх. Деякі ЗМІ вдаються до вікторин для того, щоб розширити знання користувача з певної теми.

3. Ситуативні дизайни й проекти. Найбільша частка ігрових матеріалів у ЗМІ відноситься саме до цього типу. Їх створюють напередодні чи після резонансної події.

4. Новинні ігри та ігрові світи. До цієї категорії можна віднести багато новинних ігор, найчастіше вони базуються на медійних темах і є поєднанням роботи журналістів, ігрових дизайнерів та філантропічних організацій. Ігри хороший інструмент, коли головна мета — пояснити людині певну систему чи взаємозв'язок між різними явищами. Або ж коли потрібно поставити користувача на місце іншого — щось на кшталт рольової гри [2].

Ця класифікація стосується ігор для інтернет-ЗМІ, але її важко пристосувати до розваг, які використовують традиційні ЗМІ. Тому виникла потреба запропонувати власну класифікацію ігор у друкованих виданнях.

Редакції газет використовують забавки для просування своєї продукції трьох видів:

Перший – як невід’ємна частина контенту (творчі інструменти маркетингу) – це кросворди, судаки, лабіринти, партії в шахи, «знайди відмінності» тощо. Ці забавки є невід’ємною частиною контенту кожного номера видання. Такі ігри публікують кожного номера під рубриками «на останок», «наприкінці» тощо. Їхня мета – це надати читачеві не лише важливу і оперативну інформацію, а й трохи його розважити, аби він відпочив. Також такі рубрики у газетах є зв’язку з їх універсальністю. Адже кожне мас-медіа прагне максимально задовольнити потреби аудиторії і запропонувати їм видання, яке б уніфіковано підходило для кожної сегментації читачів. Такі забавки є лише у друкованих варіантах видань, в онлайн-відповідниках їх не зустрічаємо.

Кросворди на сторінках публікує практично кожна суспільно-політична газета, не гребують ними навіть відомі видання – «Експрес», «Високий Замок» і «Газета по-українськи». Це найдавніший тип гри в медіа, що набув популярності в газетах 1920-х років. З одного боку, він був способом самоосвіти та розширення знань, з іншого – приваблював читачів саме ігровою складовою і спонукав їх розкуповувати примірники [2]. Кросворди розслабляють, відволікають від зайвих думок і проблем, а також тренують мозок людини і пам’ять.

Другий (управлінські інструменти маркетингу)– для збільшення збуту продукції у певні періоди. До таких забав відносимо – передплатні акції, збери картинку, збери і надішли слово, ігрові карти тощо, їхнє основне завдання – змусити читача купити/передплатити найбільше число примірників видання.

Такі забавки використовують не лише для читачів, а й рекламодавців, серед яких теж розігрують призи.

Третій вид (використовують лише інтернет-ЗМІ або онлайнові відповідники традиційних мас-медіа) – комп’ютерні ігри. Сюди відносимо звичайні комп’ютерні ігри, які виділені окремою рубрикою, так і новинні ігри (Newsgames). Основне їх завдання не лише навчити осно-

вам медіаграмотності, дати можливість читачеві спробувати себе у ролі журналіста, а й максимально надовго тримати відвідувача на сторінці видання.

Новини-ігри – не просто забавки, створені за мотивами певної події – вони мають на меті особливим чином пояснити її читачеві. З огляду на це, такі новини мають суттєві переваги. Вони втримують читача. Якщо юзер вирішив взяти участь в грі – шанси на те, що він вийде з неї раніше часу, набагато менші. Вони дозволяють читачеві краще відчувати тему. Адже ми вчимось набагато краще, коли робимо щось, аніж коли просто про це читаємо. Вони перетворюють пасивного читача на активного діяча, який повинен по ходу гри робити той чи інший вибір і спостерігати наслідки цього вибору. Медіаіндустрії, в якій редакції щодня борються за виживання, відеоігри можуть серйозно допомогти втриматись на плаву [1].

Комп'ютерні ігри можна використовувати і для того щоб можна було дізнатися смаки і вподобання своєї аудиторії. Наприклад, можна запропонувати ігри, де читач відчує себе учасником редакції, знайти і вбити/знешкодити інтернет-троля тощо. А також можна запропонувати побавитися у зміни дизайну видання. Чи запропонувати створити власні сюжети чи фото світлини до готових матеріалів. Це дасть можливість краще зрозуміти свого читача. Проаналізувавши ЗМІ, які мають комп'ютерні ігри ми не знайшли таких забавок для аудиторії.

Тепер детальніше розглянемо досвід використання ігор для збільшення тиражів видань редакціями українських газет.

Найбільше і найцікавіші ігри для читачів проводили дві львівські газети «Високий Замок» і «Експрес». Але чомусь вони організовували їх до 2012 року, а пізніше перестали їх проводити. Незважаючи на те, це хороші зразки ігор, які проводили для читачів і можуть бути взяті для наслідування іншими редакціями ЗМІ. Розкажемо про кожну гру.

«Високий Замок» - щоденна суспільно-політична україномовна газета, яка виходить у Львові. Активно прово-

дить на сторінках передплатну кампанію і завжди розігрує призи серед передплатників. Редакція почала з 2000 року проводити ігри для передплатників. У 2000 – «Замок удачі», у 2001 – «Замок удачі-2», а у 2003 – «Ельдорадо», 2004 – «Шанс», у 2005 – «Везучий читач». У 2007 і 2008 – «Гаряче літо». У 2012 році редакція закликала читачів передплачувати газету хоч на півроку і надіславши копію квитанції у редакцію вони візьмуть участь у жеребкуванні подарунків від газети.

Гра «Гаряче літо» проводилася у 2007 році. Протягом акції на 1 полосі газети біля логотипу видання друкували сонечка різного номіналу. Учасник вирізав і збирав сонечка. Розіграш подарунків відбувався методом жеребкування, чим більше було конвертів з необхідною кількістю купонів, тим більше було шансів у читача отримати бажаний подарунок.

«Експрес» - всеукраїнська україномовна газета. У 2000 році редакція газети проводила креативну гру «Золота акція На зламі століть». Цього ж року ще одну гру проводили «Щасливий випадок». У 2001 році на сторінках газети стартувала гра «Щаслива газета», у 2002 році – «Чарівні гривники». У 2002 році під час літньої пори, коли продаж газет падає редакція провела розіграш призив у путівки на двох у Карпати, Шацькі озера і на море в Одесу. У 2003 році проводили акції з ігровими картками. У 2004 році проводили дві гри – «Вперед за скарбами» і «Щаслива газета», але були змушені її перервати, тому що почалася «Помаранчева революція», а у грудні продовжили. У 2005 році проводили дві гри – «Веселе літо» і «Ча-ча Party». У 2006 гра «Хто знайде kota». У 2007 році для передплатників проводили гру «Зірковий час у зірковій газеті». А у 2008 році з подібною назвою проводили гру для усіх читачів – «Щаслива зірка». У 2012 році теж проводили таку гру для читачів, треба було зібрати 10 купонів.

Ще одна гра від «Експресу» під назвою «Щаслива газета». Призи – квартира, машина або один із 30000 інших призив. Для участі в грі потрібно було придбати спецвипуск газети із позначкою «Щаслива газета», де була ігрова «картка успіху». Правила: купити газету з карткою успіху і

перевірити, які групи чисел надруковані у ній. Якщо ж ці самі групи чисел вказані і у картці, то треба їх закреслити. Виграти приз можна було тоді, коли будуть закреслені усі цифри в одному з рядів. Більше карток – більше шансів на успіх. (11-18 жовтня 2001).

Ще одна гра під назвою «Хто знайде kota» теж потребує ігрову картку учасника. Ця картка мала вигляд ігрового поля, яке було розграфлене на координатну сітку з буквами і цифрами. Кожна клітинка мала свою унікальну координату. У номерах газети публікували купони з комбінаціями букв і цифр (координаторами клітинок). Учасник мав стерти захисний шар на клітинках відповідно до знайдених координат. Тільки-но з-під захисного шару з'являлося повне зображення kota – це давало можливість учаснику гри отримати грошову винагороду (4-11 травня 2006). Ця гра нагадує «Морський бій»

Гра «Чарівні гривники». У газеті друкували «чарівні гривники» певної вартості (1,2,5,10), їх потрібно було вирізати і збирати, а потрібну кількість надсилати у редакцію для участі в жеребкуванні. Розіграш призів відбувався публічно. (13 квітня 2002). За такими ж правилами проводили гру «Вперед за скарбами» (2004 рік), тільки друкували замість гривників – монети.

Ще одна гра з трохи іншими правилами – «Ти хочеш? Мерседес?». Умови: потрібно було знайти у четвергових випусках карку учасника акції. Картку друкували кілька раз, аби було більше учасників. На картку учасника потрібно було наклеїти 25 вирізаних купонів і надіслати в редакцію. Переможці визначалися жеребкуванням.

Отже, редакції мас-медіа використовують лотереї та конкурси для того, аби збільшити кількість передплатників, читачів, трафіку. Аудиторія охоче надає перевагу том ЗМІ, яке обіцяє їм взамін подарунки.

Список джерел:

1. Гра в новини: 6 прикладів того, як онлайн-ігри завойовують медіа [Електронний ресурс] // Академія Української преси. – Режим доступу: <http://www.medialiteracy.org.ua/index.php/dlia-mediaspozhyvacha/publikatsii-2/44-publikatsii-dlia->

mediacustomer/369-gra-v-novini-6-prikladiv-togo-yak-onlajn-igri-zavojovuyut-media.html

2. Дорош Марина. Ігри в які грають журналісти [Електронний ресурс] / Марина Дорош // Mediasapiens. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/igri_v_yaki_grayut_zhurnalisti/
3. Дорош Марина. Чи потрібні новинні ігри? [Електронний ресурс] / Марина Дорош // Mediasapiens. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/web/online_media/chi_potribni_novinni_igri/
4. Мудра Ірина. Маркетингові стратегії сучасних громадсько-політичних газет України: Монографія / І.М. Мудра. – Львів, Дизайн-Студія «Папуга», 2014. – 234 с.

@ Мудра Ірина. Стаття надійшла 15 лютого 2018 р.

Оришин-Буждиган Лідія. Оптимістичні переконання як підґрунтя психологічного добробстану

Психологічний добробстан особистості є оптимальною для певної людини оцінкою життя, його умов та обставин. Основними складовими елементами добробстану виступають життєві цілі, міцні інтерперсональні стосунки, романтичний зв'язок із коханою особою, підтримка добробстану інших людей, компетентність, прийняття самого себе, життєвий оптимізм повага від інших. Наявність і взаємодія перелічених складових і є задоволенням від життя або психологічним добробстаном [7].

Ед Діннер та Мартін Селігман [6] у своїх дослідженнях добробстану та почуття щастя виявили факт, що дуже щасливі люди пригадували у своєму досвіді більше позитивних подій аніж негативних, демонстрували перевагу позитивних емоцій у своєму житті. Також одним із найважливіших визначників почуття щастя були добрі стосунки із іншими людьми і з собою, наявність сім'ї, що ґрунтується на відкритості та позитивних почуттях, або ж наявність певних та стабільних романтичних стосунків. Важливою для почуття щастя була відкритість на новий досвід та переживання сильних емоцій та безумовно позитивне мислення [13].

Особливо цікавими у аспекті дослідження психологічного добробстану є дослідження за допомогою драбини Кантріла, де людина вибирає на якому щаблі драбини від найгіршого можливого життя до найкращого можливого життя помістити своє життя у минулому, сьогодні та майбутньому. Досліджувані зазвичай розміщували своє минуле життя на нижчому щаблі, а майбутнє на вищому щаблі у порівнянні із сьогоднішнім. Це свідчило про загальний психологічний добробстан особистості, тобто про оцінку свого соціального досвіду, як такого, котрий при-

носить користь та нові здобутки [4].

У сучасних нестабільних умовах актуальним є запитання: чи можливо переживати почуття щастя та мати достатній рівень психологічного добробстану у таких умовах?

Джордж Галлуп [10] використовував драбину Кантріла для дослідження психологічного добробстану у мешканців різних держав (заходу та країн третього світу). Результати досліджень свідчать про те, що громадяни західних країн мали вищі показники психологічного добробстану та задоволеності життям. Але водночас громадяни країн третього та четвертого світів були у більшій мірі оптимістичними стосовно майбутнього. Інший дослідник [12] (Lumsden, 1967), використавши методику Кантріла прийшов до висновку, що високий соціальний статус негативно, обернено корелював із баченням майбутнього країни у досліджуваних жінок.

Дослідження Е. Суха, Е. Дінера, Дж. Убдеграфта [15] умов та причин задоволеності життям у громадян США та Кореї показали, що задоволеність життям для колективістичних культур була у більшій мірі пов'язана із соціальними реляціями ніж для західних культур, для останніх визначником задоволеності життям був актуальний емоційний стан.

Висвітлені результати досліджень свідчать про те, що часто загальний психологічний добробстан та оптимістичне бачення не залежать від матеріального достатку та від економічно соціальних умов.

Дж. Хорлей та Дж. Д. Лавері [11] у результаті проведених досліджень констатували, що не існувало статистично значимих відмінностей між людьми, котрі переживали життєві зміни та тими котрі не мали такого досвіду, стосовно оцінки загального рівня особистого психологічного добробстану. Та навіть особи, котрі переживали зміни мали стабільніше почуття задоволеності життям. Такі результати свідчать про те, що змінність довкілля не завжди викликає негативні переживання та стани такі як: дистрес, тривога, страх, неспокій, інколи така змінність може призводити до збільшення таких позитивних почуттів, як: задоволеність життям, котра може служити за-

хистом перед непевністю [11; 9]. Такі результати можуть також свідчити про те, що стандарти і виміри задоволеності життям можуть змінюватися разом із соціальними обставинами [5].

Оптимістичний підхід до майбутнього створює можливість побудови лонгітюдних, складених життєвих планів, оскільки служить стимуляцією для активних дій, а позитивне налаштування створює можливості подолання негативних емоційних станів [3;16]. Оптимізм стосовно майбутнього є одним з основних чинників особистого розвитку, схиляє до постановки високих, інколи навіть небезпечних цілей. Це є можливим завдяки твердженню про те, що здобування життєвих благ є цілком ймовірним і вартим затрачених зусиль[14;16].

На основі проаналізованого теоретичного матеріалу припустимо, показники оптимістичної налаштованості стосовно майбутнього покоління будуть пов'язаними із показниками задоволеності життям.

З метою вивчення особливостей бачення майбутнього покоління та країни використовувалося авторська методика, що ґрунтується на методиці Шкала бачення власного майбутнього [1]. Методика базується на двох теоріях: теорії нереалістичного оптимізму Нейла Вейнштейна [17] та теорії установок, переконань Фішбейна і Айзена [8]. Методика складається з 35-и подій, котрі можуть трапитися або ж не трапитися у майбутньому покоління (внутрішня узгодженість – надійність методики: показник α Кронбаха=0,91), та 35-и подій у майбутньому країни (внутрішня узгодженість – надійність методики: показник α Кронбаха=0,94) досліджуваного. (Наприклад, сучасна молодь зможе запровадити зміни у державі, молодь буде витривалою, моя країна зможе забезпечити гідну оплату праці, або ж, навпаки, молоді люди будуть конфліктними, багато людей іммігруватимуть з країни за кордон і. т.ін.). Досліджуваних просили оцінити кожне твердження два рази: перший раз потрібно було оцінити від нуля до десяти (десять максимальна оцінка) наскільки воно позитивне чи негативне, другий раз оцінювалася ймовірність того, що ця подія трапиться, аналогічно у шкалі від нуля до де-

сяти (де десять максимальна ймовірність). Мірою оптимізму вважатимуться високі показники ймовірності, надані позитивно оціненим подіям (показник є добутком оцінки на ймовірність, і коливається у межах від 0 до 100) та низькі показники ймовірності для негативно оцінених подій (показник є добутком оцінки на ймовірність, і коливається у межах від 0 до 100). Для визначення міри задоволеності життям у часовій перспективі використовувалася шкала Драбоина Кантріла (Cantril Ladder). Для визначення загального рівня задоволеності життям використовувалася шкала Е. Діннера (Satisfaction With Life Scale, скор. SWLS, E. Diener, R.A. Emmons, R.J. Larsen и S. Griffin) адаптація Д.А.Леонтева, Є.Н. Осина.

Дослідження котре мало на меті підтвердження або спростування робочих припущень було проведено у 2016 році, респондентами були 90 осіб, вік яких коливався від 14 до 35 років у дослідженні брали участь чоловіки та жінки, переважно студенти Золочівського економічного ліцею, та працівники заводу “Карпатські мінеральні води” і Військової частини № 3007.

Переважно більша кількість опитаних осіб молодого віку: 14 - 20 років (52,4%). Чоловіки (49%) та жінки (51 %) приблизно рівномірно представлені у цьому дослідженні. Значна частина досліджуваних осіб народилися у сільській місцевості (57,8%), також багато респондентів походили з міст(40%), та малий відсоток з містечка (2,2%). Презентоване у статті емпіричне дослідження тривало з 14 жовтня по 14 листопада 2016 року, опитування проводилося для груп по 20-30 осіб, робота з кожною тривала 2 години.

З метою уточнення та деталізації відповіді на робоче припущення про наявність пов'язаності оптимістичних переконань та показників задоволеності життям проведено кореляційний аналіз.

Виявлено позитивний прямий зв'язок між оптимістичним налаштуванням щодо майбутнього покоління та загальною задоволеністю життям ($r=0,258$; $p=0,01$). Оптимістично налаштовані щодо майбутнього опитані молоді особи, були у більшій мірі задоволені життям. Існував негативний обернений зв'язок між оптимізмом щодо май-

бутнього покоління та задоволеністю життям у минулому. Молодь, котра прийняла участь у дослідженні, задоволена своїм життям в минулому, у меншій мірі керувалася оптимізмом стосовно майбутнього покоління ($r = -0,333$ $p = 0,0001$) (див. рис.1).

Рис.1. Кореляційна плеяда оптимізму покоління та задоволеності життям

У оцінці оптимізму щодо майбутнього країни досліджувані керувалися аналогічними принципами як і для оцінки майбутнього покоління. Існував негативний обернений зв'язок між майбутнім країни та задоволеністю життям в минулому ($r = -0,326$; $p = 0,002$). Респонденти задоволені особистим життям у минулому, у меншій мірі оптимістично налаштовані щодо майбутнього своєї країни. Та особи задоволені своїм життям у повній мірі проявляли вищий рівень оптимізму стосовно майбутнього країни (прямий, позитивний кореляційний зв'язок згаданих показників) ($r = 0,288$; $p = 0,01$). Детальний аналіз розміщено на Рис.2.

Рис.2. Кореляційна плеяда оптимізму щодо країни та задоволеності життям

У підсумку проведених аналізів було підтверджено ро-

боче припущення про те, що оптимізм у оцінках майбутнього покоління та держави був кореляційно пов'язаним із загальним рівнем задоволеності життям та із оцінкою свого життя у минулому. Досліджувані задоволені особистим життям у минулому, у меншій мірі оптимістично налаштовані щодо майбутнього покоління та своєї країни. Та особи задоволені своїм життям у повній мірі проявляли вищий рівень оптимізму стосовно майбутнього покоління і країни.

Список джерел:

1. Оришин Л.С. Нереалістичний оптимізм при плануванні майбутнього у сучасної молоді. Наукові праці ДонНТУ. Серія: педагогіка, психологія і соціологія. Випуск № 1(13). Львів – 2013, Ст. 286-290, ISSN: 2077-6780
2. Beck U. Społeczeństwo Ryzyka. Warszawa: Wyd.Naukowe Scholar— 2004.
3. Benbenishty D.L.R., Refaeli T. Life satisfaction and positive perceptions of 2the future among youth at-risk participating in Civic-National Service in Israel . Children and Youth Services Review, Volume 34, Issue 10., 2012 – pp. 2012–2017
4. Cantril, H. The qualities of being human. American Quarterly Vol. 6, No. 1, 1954 – pp. 3-18
5. Cummins, R. A. On the trail of the gold standard for subjective wellbeing. Social Indicators Research 35, 1995– pp. 179-200.
6. Diener, E., Seligman, M. E. Very happy people. Psychological science, 13(1), 2002– pp. 81-84.
7. Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, Ch., Choi, D., Oishi, Sh. New Measures of Well-Being. Assessing Well-Being. Social Indicators Research Series Vol. 39, 2009 – pp. 247-266
8. Fishbein M., Ajzen I. Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research., 1975– 575 p
9. Fujita, F., & Diener, E. Life satisfaction set point: stability and change. Journal of personality and social psychology, 88(1), 2005 – pp. 158-164.
10. Gallup, G. H. Human Needs and Satisfactions A Global Survey. Public Opinion Quarterly, 40(4), 1976– pp. 459-467.
11. Horley, J., & Lavery, J. J. The stability and sensitivity of subjective well-being measures. Social Indicators Research, 24(2), 1991– pp. 113-122.

12. Lumsden, M. Social position and cognitive style in strategic thinking. *Journal of Peace Research* 4.3:, 1967,- pp. 289-303.
13. Pavot, W., & Diener, E. The satisfaction with life scale and the emerging construct of life satisfaction. *The Journal of Positive Psychology*, 3(2), 2008- pp. 137-152.
14. Stoddard S. A., Zimmerman M. A., & Bauermeister J. A. Thinking about the future as a way to succeed in the present: A longitudinal study of future orientation and violent behaviors among African American youth. *American journal of community psychology*, 48(3-4)., 2011 - pp. 238-246.
15. Suh, E. M., Diener, E. D., & Updegraff, J. A. (). From culture to priming conditions self-construal influences on life satisfaction judgments. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(1), 2008 - pp. 3-15.
16. Sun R. C., Shek D. T. Beliefs in the future as a positive youth development construct: A conceptual review. *The scientific world journal*, 2012. - pp. 128-141.
17. Weinstein N. What does it mean to understand a risk? Evaluating risk comprehension. *Journal of the National Cancer Institute Monographs*, No. 25., 1999, - pp. 15-20

@ Орищин-Буждиган Лідія. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.

Поліщук Валерій. Віковий ненормативний кризовий розвиток у юнаків (емпіричний зріз)

Актуалізується проблема диференціації переживань як основної структурної одиниці вікових нормативних криз, позначених позитивною і негативною симптоматикою, і ненормативних криз (лише негативні симптоми).

Ключові слова: нормативна криза, ненормативна криза, переживання, симптом.

Постановка проблеми. Знання вікового ненормативного розвитку у будь-якому віці – це необхідна пізнавальна передумова впровадження комплексного підходу у навчанні і вихованні особистості [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні вихідні уявлення для виокремлення негативної симптоматики переживань належать Н. Максимовій (2002), В. Роменцю (2003), Т. Титаренко (2010) [2], у Росії – А.В. Мудрику (1991), А. Сидоркіну (1992; 2008), І. Медведєвій, Т. Шаховій (1994; 2010).

Виокремлення нез'ясованої проблематики. На основі авторської концепції симптомокомплексів переживань вікових криз актуалізується аналіз симптомів переживань ненормативних криз (2013), уникнути яких практично неможливо, оскільки вони спричинені глобальними та індивідуальними некомпетентними соціальними впливами. Незнання або ігнорування такої симптоматики (часто – невизначеної за змістом і динамікою) потенційно визначають недостатню ефективність очікуваного навчально-виховного впливу.

Мета статті: продемонструвати характеристики симптомів переживань ненормативних криз як водночас 1) несприятливих передумов для негативної трансформації її життєвих цінностей і 2) адресних вікових показників інди-

відуального розвитку.

Виклад матеріалу дослідження (емпіричний інформаційний зріз за результати лонгітуду 2001–2018 рр.).

Ненормативні кризи (ситуативні) властиві будь-якому віковому періоду (перехідному чи стабільному) з відносно фіксованими динамічними комбінованими симптомами (всього – 8 типових симптомів, або переживань). Для прикладу, продемонструємо провідні смисли окремих переживань [2]:

I. Максимальний зиск – це результат взаємовпливу передусім хитрості, корисливості, індивідуалізму, пристосовництва:

- відображає меркантилізм та егоїстичність юнацької спільноти, що є спочатку результатом їхнього споглядання (а потім – часто, активної участі) аналогічного дорослого повсякдення, де для залякування використовуються провокаційні, свавільні, тоталітарні способи взаємин, позначаючи відлуння Великого Терору, витоки у якого у СРСР знаходяться у 1920-30-тих рр.;
- корисливе прийняття юнаками «ідеологічної заангажованості» дорослих суб'єктів, які апріорі не можуть працювати в нових соціальних умовах через стабільні тоталітарні звички вождізму та претензіями на прийняття «єдино-правильних рішень»;
- стабілізує ситуативну життєдіяльність, яка залежить від перспектив зиску (у схожих ситуаціях «щось» є незручне, небажане, бо незначуще, нетоварне, або – сприятливе, бо «зручне і потрібне»);
- максимальна увага до оточення, від якого залежить розв'язання меркантильних проблем.

Основні ознаки максимального зиску:

Продажність взаємин: вимірюється у фіксованих грошових еквівалентах або зворотній (за потреби) допомозі; спекуляція власною матеріальною забезпеченістю з метою вибору потрібних речі або партнера, що визначається його можливостями допомоги (залежно від інтересу, ними можуть бути претенденти на роль помічників у виконанні домашніх завдань, супутників для відпочинку, а для

фізичного захисту з атлетичних ровесників обираються охоронці, що властиве більше дівчатам). Результат: переконаність у домінуванні матеріального становища над іншими прискорює спочатку майнову поляризацію, потім – інтелектуальну.

Матеріальне накопичення, яке домінує над безкорисливістю, започатковує «речизм» як прагнення до самореалізації на основі матеріального достатку та життєвої позиції типу «Жодного дня без зиску для себе». Стимулює егоїстичні інтереси, нівелює позитивні переживання, виявляючись у лихварстві із застосуванням фізичної сили, наприклад: більш успішні у навчанні чи іншій діяльності можуть пропонувати допомогу у грошовому еквіваленті або його замінику (подарунки). Результат: хизування, здирство (індивідуальне або групове), в основі чого знаходиться залякування.

Прагматизм – постійне або ситуативне меркантильне ставлення до оточення з метою отримання від нього максимального і негайного зиску (використання партнера рівно настільки, скільки цього вимагає корислива ситуація).

Показник низької спроможності до пізнання та самопізнання. Джерело зниження і девальвації умінь співпереживати (передусім у мегаполісах), розглядаючись часто виявами слабкості; інтенсифікації асоціальної поведінки, безкорисливої трудової діяльності, відсутності хвилювань за якісні результати колективної праці, неприхованої корисливої стурбованості «будь-як заробити гроші», такого ж індивідуалізму, демонстративної замкнутості. Результат: соціальна напруженість у взаєминах як наслідок прогресуючого майнового та інтелектуального розшарування.

Перенесення моральних категорій у грошовий вимір та розгляд їх як товару, зокрема пасивність дорослих урізноманітнює товар: започатковується новий тип конфліктності (між моральністю як позицією і моральністю як товаром), який відображає власні егоїстичні ситуативні уявлення, визначених попередньо спланованим зиском («малим – великим», «істотним – неістотним»). Взаємини на засадах товару є доти стабільними, доки слабші партнери знайдуть сильніших і зручніших покровителів, не

гребуючи повелителями; сильніші – навпаки (з часом вимагатимуть більшої відданості, неприховано вважаючи їх васалами). Іноді ровесники, тимчасово зацікавлені у таких взаєминах, навмисне уникають несприятливих для них фактів, подій, вичікують, діють в унісон за попередньо погодженою режисурою, лише коригуючи її на взаємовигідних умовах. Здебільшого, це відображення схожих статусних батьківських позицій. Однак навіть міжоднаковими за майновим станом ровесниками зовнішня ідилія у стосунках у перспективі приречена на невдачу через взаємні вихваляння і претензії на першість. Результат: постійний пошук максимального зиску у взаєминах, досягнення будь-якими засобами особистого благополуччя та переведення позитивної симптоматики виключно у площину особистої власності, яку можна продати або щось на неї купити.

Нівелювання, знецінення батьківських вимог, як маловартісних, у зв'язку з низькою майновою спроможністю батьків, а, значить, розчарування ними (протест, жаль, зневіра), оцінювання як життєвих невдач. Водночас у ситуаціях сімейного захисту схильні їх публічно активно виправдовувати та захищати, апелюючи до життєвих обставин (свідчення традиційних, часто міфічних, суперечностей між поколіннями, а також прагнення молодших обрати життєвий шлях, не схожий на батьківський). Результат: формування пристосовництва, кон'юнктурної оцінки ситуацій у взаєминах, навіть – зрадництва.

Основні пріоритети у подоланні *максимального зиску*:

- формування поваги до особистостей-інтелектуалів, завдяки яким створюються матеріальні цінності;
- стабілізація уявлень про несумісність дружніх взаємин і нерівноправності.

II. Купи-продай» – це результат взаємовпливу передусім хитрості, зухвалості, корисливості, індивідуалізму, заздрості, пристосовництва (не передбачає власного створення матеріальних чи духовних продуктів).

Первинні світоглядні витоки: споглядання своїх чи інших батьків, які перебувають на межі бідності у ситуації значних інтелектуальних і фізичних зусиль, а інші, часто

передусім інтелектуально неспроможні їх мати, розкошують. Тоді зміцнюється прагнення зрівнятися з «багатшими» ровесниками (економія на кишенькових витратах, перепродаж речей), Посилюється переконаність у владності майнових, меркантильних взаємин як панацеї від усяких негараздів.

У юнацькому віці вихідці з сімей з високим майновим станом схильні створювати кастові групи, виключно демонструючи їх переваги. У вихідців з «протилежних» родин схожа ситуація, але базується вона на заздрості. При публічному протиставленні обидві групи схильні до реальних способів поповнення наявних статків (крадіжки, шахрайство зі своєю динамікою: «індивідуальна – групова – індивідуальна» або відразу «групова» з обмеженою кількістю учасників). Конкуруючи між собою, і, прагнучи одностороннього збагачення, вони завжди розуміють майбутній обман, але вдають, що цього не помічають, діючи за попередньо спланованою, часто однаковою, режисурою.

Демонструються переконливі факти для взаємного відволікання: одні стверджуються як «господарі-маніпулятори», знаючи взаємні фінансові та соціальні ресурси; інші переконуються у протилежному, що пригнічує, формуючи в себе психологію раба чи «руйнівника» (одночасно – це неприхована заздрість та схиляння перед «повелителями»).

Основні ознаки «купи-продай»:

Лихварство (обов'язкове застосування санкцій за не своєчасне повернення боргів, де найбільш популярними є погрози, насилля або здирство, способи яких запозичені більше з «екранних», а не реальних, ситуацій). Схиляння перед багатством, «владою грошей», «красивим життям», причому неважливо як вони дістаються. Типовим є гасло «Засоби виправдовують мету» (популярніший у юнаків). Результат: самовпевненість, безкарність, елітаризм, кастова належність на основі домінування майнових статків.

Взаємний обман, як різновид майнового суперництва, спрямований на збагачення за рахунок партнерів – менш досвідчених або соціально захищених. Неприховані гасла

типу «Хто кого кине» (у випадку успіху почуваються героями, неуспіху – життєвими невдахами, тому у відчаї прагнуть будь-як реабілітуватися, щоб повернути попереднє у ровесників визнання). Результат: стабілізація свідомої брехливості.

Люзія партнерства, або побудова взаємин на основі спільного збагачення, меркантильної допомоги, чіткого розмежування сфери інтересів, що зовні виявляється у взаємній злагоді, насправді зберігаючи приховані претензії на першість. Пропагуються спочатку приховані гасла типу «Все добре доти, доки добре», які з часом руйнуються як результат взаємних претензій або вдалого пошуку корисливіших собі партнерів; потім – демонстративні, виявляючись у неприхованих захопленнях («Можуть же люди!»), відсутності співпереживання обдуреним і кепкуванні («Завжди знайдуться “лохи!»). Якщо самі постраждали від обману, то з часом, коли емоції вщухають, активно прагнуть реабілітуватися. Результат: формування подвійних моральних стандартів.

Маніпуляція позитивними переживаннями, оцінка яких залежить від меркантильної ситуації (виграшної – переконання у їхній продажності посилюються; програшу – знижуються, щоб згодом зрости під впливом реваншизму. Результат: зміцнення подвійних моральних стандартів.

Основні пріоритети у подоланні «купи-продай»:

- роз'яснення причин майнової та інтелектуальної поляризації;
- формування громадянської свідомості як альтернативи кастовій (використання розчарування від обману і припинення, для усвідомлення значущості досі ігнорованих позитивних переживань).

ІІІ. Соціальний «дебілізм» (А.В. Мудрик) є результатом взаємовпливу передусім заздрості, корисливості і пізнавальної обмеженості в юнацькому середовищі та аналогічного життєвого феномена у тоталітарних дорослих суб'єктів. Має стійкий зв'язок з кримінальними уявленнями. Проблемність або неможливість публічного рівноправного діалогу, авторитарність, приниження співбесідника і, як наслідок, переконаність у правильності вла-

сного світоглядного мікросвіту з жорстко обмеженим допуском і регламентованим входом, але не менш жорстким, навіть жорстоким, виходом. У взаєминах домінує зневага.

У шкільному життєвому просторі активізується суспільним ставленням до педагогічної діяльності:

- негативним (більше – байдужим або несприятливим: часто розглядається як самопожертва, викликаючи жаль, провину, співчуття);
- невизначеним, або байдужим (переважає в осіб, які не мають у родині педагогів);
- сприятливим, або погоджувальним (переважає у родинних педагогів або в осіб з педагогічною мотивацією): може частково нейтралізувати попередні позиції.

Основні ознаки соціального «дебілізму»:

Зневага інтелектуальної праці, яка не передбачає негайного збагачення. Незначні претензії на системне пізнання дійсності, активне ігнорування можливості самопізнання як важливого чинника особистісного становлення, наприклад: низькі елементарні соціальні орієнтації у родинних взаєминах (проблемне відтворення дат народження найближчих членів родини, і водночас комфортність повсякденних життєвих ситуацій, які обіцяють матеріальний зиск; пізнавальні інтереси, які стосуються задоволення передусім біологічних потреб). Результат: формування адаптаційних життєвих поглядів, зумовлених передусім біологічними потребами, коли інтелектуальне самовдосконалення розглядається винятково крізь призму максимального зиску або соціальної моди.

Зневага інтелектуалів, зокрема акцентоване вороже (публічні глузування типу «розумник»; фізичні знущання) та аналогічне прихильне ставлення, проголошуючи себе їхнім захисником. Результат – невпевненість, зневіра у власних можливостях.

Меркантилізм у навчанні (ситуативні інтереси, зневіра у перспективах власного майбутнього; невпевненість у власних силах, пошук зручних партнерів, яким варто негайно продатися або яких можна із зиском купити). Результат: поляризація у розумінні соціальної ролі навчання

(разом з підвищенням відповідальності за результати власної праці, самостійністю, бажанням працювати з додатковими джерелами інформації, цілеспрямованістю у досягненні поставленої мети виокремлюється позиція, згідно якої життєві успіхи можливі без навчальних досягнень).

Зневага (мотивована або немотивована) з обов'язковим використанням насилля до будь-яких захищених осіб, особливо до ровесників з обмеженими фізичними можливостями. Визнають владність лише потужної фізичної сили. Публічно нехтують громадськими інтересами, протиставляючи абсолют власного «Я». Результат: формування жорстокості.

Основні пріоритети у подоланні *соціального «дебілізму»*:

- протиставлення примітивізму та ерудитії (однаково – в юнацькій та дорослій спільноті);
- усвідомлення власного інтелектуального відставання як причини відсутнього необхідного успіху у значущій для себе життєдіяльності.

Висновки і перспективи наступних розвідок. Необхідні знання про симптоматику переживань ненормативних криз у юнаків дозволяють спрямувати, коригувати їхній віковий розвиток з відповідно визначеною системою психологічного супроводу. Передбачається в юнаків наступне вивчення змісту симптомів переживань, їх взаємозв'язків з метою профілактики та прогнозування потенційних асоціальних вчинків.

Список джерел:

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у двох книгах / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280 с.
2. Поліщук В.М. Від кризи 7 років до кризи входження в дорослість / Валерій Миколайович Поліщук : монографія. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2013. – 158 с.

Polischuk V.M. The author pays attention to the problem of felling differentiation as main structural unit of age normative crisis, which are marked by positive and negative symptomatic, and non-

normative ones.

Key words: normative crisis, non-bormative crisis, feeling, symptom.

@ Поліщук Валерій. Стаття надійшла 7 березня 2018 р.

Поліщук Світлана. Розвиток пам'яті першокласників у навчальному процесі (фрагмент пілотажного експерименту)

Результати експериментального дослідження (2014–2017 рр.) показують у першокласників послідовність домінуючих типів запам'ятовування: комбінований; зоровий; слуховий; моторно-слуховий.

Ключові слова: пам'ять, зоровий тип, комбінований тип, моторно-слуховий тип, слуховий тип.

Постановка проблеми. Українська психологічна наука позначена зараз недостатніми експериментальними дослідженнями природи психічного, зокрема особливостей пам'яті у конкретному віковому діапазоні (6–8-річний вік), який зіставляється із шкільним навчанням першокласників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначними постатями вітчизняного наукового простору, які системно вивчали процес запам'ятовування в людини, є П. П. Блонський (1884–1941), Л. С. Виготський (1896–1934), П. І. Зінченко (1931–2014), О. М. Леонтьєв (1903–1979), А. О. Смирнов (1894–1980) [1].

Виокремлення нерозв'язаної проблематики. Це потреба з'ясування типології запам'ятовування у молодшому шкільному віці як широкому віковому діапазоні, який обмежуються двома віковими нормативними кризами (криза 7 років і криза 13 років).

Мета статті. Оприлюднити у першокласників загальноосвітніх шкіл потенційну природну логістику типології запам'ятовування за результатами пілотажного дослідження (2014–2017 рр.).

Виклад матеріалу дослідження. Ще античні мислителі відзначали значення пам'яті для життєдіяльності лю-

дини: так, давньогрецький трагік Есхіл (525–456 до н.е.), батько «європейської трагедії», стверджував устами Прометея у п'єсі «Прометей закований» (близько 450 або 415 до н.е.): «Послухай, що я зробив цим смертним. Придумав числа, навчив складати слова і дав їм пам'ять».

Тоді ж створюються поетичні образи процесу запам'ятовування, які ототожнювались з відбитками на воскових дощечках, а матір'ю всіх муз у давньогрецькій міфології вважається саме богиня пам'яті – Мнемозина, образ якої зафіксований зокрема в однойменній картині (також «Лампа пам'яті» і «Рікорданза») англійського художника, поета і перекладача Данте Габріеля Росетті (1828–1882), одного із засновників «Братства Прерафаелітів» (1848–1853).

Родоначальником власне наукового психологічного аналізу вивчення запам'ятовування вважається Г. Еббінгауз (1850–1909), який вперше експериментально дослідив процес запам'ятовування і розробив методи вимірювання мнемічних процесів.

Отож, психологічна наука має потрібну інформаційну доказову базу для експериментального вивчення пам'яті людини, яка, однак, потребує постійного вдосконалення у новітній соціальній ситуації розвитку дітей молодшого шкільного віку. Розпочинаючи навчання у школі, діти вже спроможні доволіно запам'ятовувати (однак ця спроможність ще слабко розвинена). Водночас молодший шкільний вік характеризується значними якісними змінами в пам'яті, наприклад: формується логічна пам'ять, а дослівне запам'ятовування зумовлюється не віковими особливостями, а низкою факторів життєвого досвіду. Так, не вмючи диференціювати завдання, молодші школярі виробляють собі пізнавальну настанову на дослівне запам'ятовування і відтворення. При адекватному (знання вікових та індивідуальних особливостей) педагогічному керівництві вони осмислено запам'ятовують доступний для них матеріал.

З другого боку, просте дослівне запам'ятовування має позитивне значення: це важливий засіб нагромадження словникового запасу і культури дитячого мовлення, роз-

витуку довільної пам'яті, самоконтролю, уміння помічати помилки [2].

Як наслідок, зважаючи на актуальність вивчення пам'яті у молодшому шкільному віці для успішного навчання і виховання дітей, ми разом із І. Андрійович – студенткою спеціальності «Психологія» Глухівського НПУ ім. О. Довженка у руслі науково-навчального проекту «Ми вчимося не для школи, а для життя» використали комплекс методів дослідження: 1) спостереження; 2) постекспериментальна бесіда; 3) методи математичної обробки даних; 4) експеримент.

1. Підготовчий етап:

- вибірка дослідження (28 учнів молодшого шкільного віку загальноосвітньої школи №1 м. Глухова Сумської області);
- проаналізовано теоретичний матеріал з проблеми експериментального вивчення особливостей пам'яті першокласників у навчальному процесі.

2. Планування і розробка процедури дослідження:

- визначення типу пам'яті першокласників;
- вивчення рівня короткочасної образної пам'яті у молодшому шкільному віці;
- вивчення опосередкованого запам'ятовування першокласників.

3. Етапи проведення дослідження:

I етап:

- методика «Образна пам'ять»;
- вивчення сформованості видів пам'яті у молодших школярів;
- вивчення особливостей короткочасної пам'яті;
- методика «Опосередковане запам'ятовування».

II. Розробка психокорекційної програми для покращення пам'яті першокласників.

4. Обробка результатів дослідження.

Встановлено, що у молодших школярів переважає комбінований тип пам'яті (42,9%). Це означає, що таким дітям властиве запам'ятовування потрібної інформації як зоровим так і слуховим способом.

Зоровий тип пам'яті домінує у 39,3% першокласників (вони спроможні відтворити інформацію, яку побачили на картинці, легко, швидко і правильно, але інші типи пам'яті в них знаходяться на низькому рівні).

Слуховий тип пам'яті притаманний 14,3% школярів: вони запам'ятовують інформацію тільки залежно від темпу та гучності голосу вчителя; відтворюють її з невеликими труднощами, що, в першу чергу, може бути наслідками неправильної вимови особи, яку наслідують.

До того ж, першокласники витрачають більше часу на пригадування слів в порівнянні з іншими способами.

Моторно-слуховий тип пам'яті переважає у 3,5% дітей. Коли експериментатор читає учневі слова, то йому пропонується пошепки повторювати кожне з них і «записувати» в повітрі. Потім експериментатор запитує, які слова дитині найбільше запам'яталися (цей тип пам'яті виявився найважчим у роботі з молодшими школярами).

Отже, у навчальному процесі важливо звертати увагу на домінуючий тип пам'яті, щоб мати змогу вдосконалювати його та розвивати інші типи. Для цього потрібно читати різні тексти, показувати картинки (ілюстрації), виконувати з дітьми фізичні вправи для тренування пам'яті, причому одночасно виконувати кілька вправ на розвиток різних типів запам'ятовування.

Вчителі та батьки повинні звертати увагу на загальний розвиток пам'яті, а також на домінуючі типи запам'ятовування, щоб знати, які методи доцільніше використовувати для покращення пам'яті і корекційної роботи.

Досліджуючи короткочасну образну пам'ять першокласників, ми встановили, що її середній рівень переважає у 60,7% першокласників. Вона характеризується дуже коротким збереженням інформації після одноразового нетривалого сприйняття і негайним відтворенням матеріалу (у перші ж секунди після сприйняття).

Низький рівень короткочасної образної пам'яті притаманний 39,3% школярів. Діти не можуть за такий короткий час (20 сек) сконцентруватися на картинках і запам'ятати їх (якраз вони потребують корекційно-розвивальних програм для розвитку всіх видів пам'яті і

насамперед – образної).

Проводячи діагностичні зрізи першокласників, ми також прагнули розвивати різні прийоми та форми запам'ятовування.

Такий дослідницький задум відбувся у 2 етапи:

1. Дослідник зачитував слова, а дитина до кожного слова вибирала і відкладала таку картинку, яка потім допоможе їй згадати це слово.

Наприклад, слово для запам'ятовування – «ліс». На картинках ліс не зображений, але можна вибрати таку картинку, яка потім допоможе згадати слово.

Після того, як картинка вибрана, дитину запитують: «Як ця картинка нагадає тобі про ліс?» (таким чином дитина підбирає картинку до кожного слова).

2. Через 10 хв, дивлячись на відкладені нею картки, дитина повинна пригадати те слово, яке їй зачитував дослідник.

Аналіз отриманих результатів показав, що немає жодної дитини з низькими показниками опосередкованого запам'ятовування. Середній і високий рівні розмежовуються за трьома критеріями відповідно до ступеня встановлення зв'язку між картинками:

3 бали (низький показник): дитині важко вдається згадати відповідність картинок та взаємозв'язок між ними;

4 бали (середній показник): учень згадує слова, але часто припускається помилок при відтворенні слів;

5 балів (високий показник): дитина легко та швидко відтворює створені нею асоціації і слова дослідника.

Проаналізувавши отримані результати, ми розробили психолого-розвивальну програму для покращення пам'яті першокласників у навчальному процесі.

Експрес-характеристика цільового призначення програми:

- Складається із 14 занять та розрахована на роботу з групою дітей, які мають низькі показники пам'яті.
- Спрямована на розвиток і вдосконалення короткочасного та довготривалого запам'ятовування першокласників.
- Передбачає комплекс пошукових, асоціативних, творчих вправ, які забезпечують покращення показників

пам'яті першокласників, а також розвиток дрібної моторики рук і комунікативних навичок.

- Важливою умовою проведення розвивальних занять є створення позитивного мікроклімату в групі, забезпечення групової динаміки та взаємодії між однолітками та керівником (класоводом) групи.

Висновки. Експериментально доведено, що у дітей досліджуваної вибірки переважає комбінований тип за пам'ятовування, потім – зоровий тип і, зрештою – слуховий і моторно-слуховий типи.

Вивчаючи образну пам'ять, ми отримали середні та низькі показники, які дозволили нам виокремити групу дітей, яка потребувала підвищеної уваги до розвитку пам'яті.

Гіпотеза дослідження знаходиться у стані перевірки, оскільки ще не проведено вторинної діагностики, а саме дослідження є пілотажним.

Перспективи вивчення цієї проблеми ми вбачаємо у розробці адресних тематичних рекомендацій для батьків та вчителя через врахування: 1) вікових особливостей пам'яті у 6–8-річному діапазоні, 2) особистісних новоутворень початку молодшого шкільного віку та 3) змісту перебігу малої вікової кризи 7 років, позначеної до того ж віковою гендерною специфікою.

Список літератури:

1. Агафонов А. Подходы к изучению памяти : историко-психологический анализ / А. Агафонов // Журнал прикладной психологии. – 2004. – № 6. – С. 26.
2. Волков Б. С. Психология младшего школьника / Б. С. Волков. – М. : Просвещение, 2002. – 128 с.
3. Выготский Л. С. Память и ее развитие в детском возрасте // Лекции по психологии / Л. С. Выготский. – СПб. : Союз, 1997. – 144 с.
4. Долинська О. П. Загальна, вікова і педагогічна психологія / О. П. Долинська, Г. Б. Казанковська. – К. : Вища школа, 1990. – 142 с.
5. Ільїна Н. М. Загальна психологія / Н. М. Ільїна. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 122 с.
6. Лозниця В. С. Пам'ять, теорії пам'яті, види та процеси пам'яті

/ В. С. Лозниця // Психологія та педагогіка : Основні положення. – К. : Наукова думка, 1999. – С. 139-146.

7. Поліщук В. М. Вікова та педагогічна психологія (програмні основи, змістові модулі, інформаційне забезпечення) / В. М. Поліщук. – Суми : Університетська книга, 2010. – 352 с.

Polischuk S. A. The results of the experimental study (2014-2017) show in the first-graders the sequence of dominant types of memorization: combined; visual; auditory and motor-auditory.

Key words: memory, visual type, combined type, motor-hearing type, auditory type.

© Поліщук Світлана. Стаття надійшла 7 березня 2018 р.

Поліщук Тетяна. Самоактуалізація як чинник психологічного благополуччя особистості

У статті аналізується термін «психологічне благополуччя», здійснюється теоретичний аналіз поняття самоактуалізації в уявленнях психологів різних шкіл, демонструються результати емпіричного дослідження на дану тему, а також надається перелік рекомендацій щодо можливості підвищення рівня психологічного благополуччя шляхом реалізації та розвитку потенційних можливостей особистості.

Ключові слова: самоактуалізація, психологічне благополуччя, особистісний ріст, індивідуалізація, соціальний інтерес, природний потенціал, продуктивна активність.

Психологічне благополуччя – це результат переживання особистістю успіхів чи досягнень в професійній сфері, гармонії в особистому житті. Основоположником такого підходу стала К. Ріфф, вона узагальнила і виділила шість основних компонентів психологічного благополуччя: самоприйняття, позитивні відносини з оточуючими, автономія, управління навколишнім середовищем, мета в житті, особистісний ріст [3].

Феномен психологічного благополуччя є складним утворенням, стрижневою характеристикою і основним структурним елементом якого є самоактуалізація особистості.

Самоактуалізація (від лат. actualis – дійсний, справжній) – прагнення людини до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. Це безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів, як звершення своєї місії або покликання, долі тощо, як повніше пізнання і, отже, прийняття своєї власної початкової природи, як невпинне прагнення до єдності, інтеграції, чи внутрішньої синергії особистості. За

виразом К. Роджерса, «важливий мотив життя людини – це актуалізація, тобто збереження і розвиток себе, максимальне виявлення кращих якостей власної особистості, закладених у неї від природи» [4, с. 158].

Поняття самоактуалізації розглядали такі психологи як Абрахам Маслоу, Карл Роджерс, Карл Юнг, Альфред Адлер, Еріх Фромм, Віктор Франкл та інші. Кожен із вчених виклав власну інтерпретацію цього терміну, що дає нам змогу більш повно охарактеризувати дане поняття.

Теоретичний аналіз поняття самоактуалізації. Говорячи про термін «самоактуалізація», потрібно відзначити, що він використовувався ще Карлом Юнгом, хоча це рідко відзначається психологами-гуманістами [5]. Згідно з вченим, самоактуалізація означає кінцеву мету розвитку особистості, досягнення нею єдності на базі найбільш повної диференціації та інтеграції різних її сторін.

Згідно з К.Г. Юнгом, життєва мета особистості – це повна реалізація «Я», тобто становлення єдиного, неповторного й цілісного індивіда [9, с. 87]. Розвиток кожної людини в цьому напрямку унікальний, він продовжується протягом усього життя й містить у собі процес, що одержав назву індивідуація. Підсумком здійснення індивідуації К. Юнг називав самореалізацію. Самоактуалізація (індивідуація й повна реалізація «Я»), на його думку, це становлення єдиного, неповторного й цілісного індивіда, свідомо реалізація людиною своєї унікальної психічної реальності. Це розкриття споконвічної вродженої цілісності особистості, її еволюція протягом життя. Таким чином, за К. Г. Юнгом, самоактуалізація в кінцевому підсумку припускає свідому реалізацію людиною своєї унікальної психічної реальності, повний розвиток і вираження всіх елементів особистості. Також треба додати, що, на думку Карла Юнга, досягнення самоактуалізації через процес індивідуації потребує певного терапевтичного втручання, спрямованого на розширення свідомості особистості завдяки усвідомленню неусвідомленого.

Про самоактуалізацію говорив також Альфред Адлер, засновник індивідуальної психології. Він виділив наступні етапи самоактуалізації, які не виключають один одного й

не мають строгої послідовності, але проходження через які дозволяє людині досягти значних висот в особистісному, професійному й соціальному розвитку [1, с. 134]:

- визнання своєї недосконалості (усвідомлення комплексу неповноцінності);
- розвиток соціального інтересу;
- спрямованість прагнень на подолання життєвих проблем;
- формування почуття приналежності й співробітництва; відмова від помилкових цінностей;
- формування не тільки особистісних, але й соціально значущих цілей і цінностей;
- вибір особистісного розвитку, самоактуалізації як життєвої мети;
- прийняття творчих, самостійних і вибіркових рішень на шляху досягнення поставлених цілей.

Таким чином, самоактуалізація за А. Адлером – це соціальний процес певного альтернативного вибору, який особистість робить під впливом життєвих протиріч і завдань та з урахуванням цінностей, стилю життя й обов'язково соціального інтересу, адже самоактуалізація завжди має соціальний відтінок.

Американський психолог А. Маслоу – один із основоположників гуманістичної теорії, головною характеристикою особистості вважав потяг до самоактуалізації, самовираження, до творчості та любові, в основі яких лежить гуманістична потреба нести людям добро. Він бачив самоактуалізацію як «повне використання талантів, здібностей, можливостей» [2, с. 204] і стверджував, що людині не властиві природжені інстинкти жорстокості й агресії, як вважав Зігмунд Фройд. Навпаки, в них закладено інстинкт збереження своєї популяції, що змушує людей допомагати одне одному.

«Я уявляю собі самоактуалізовану людину не як звичайну людину, якій щось додано, а як звичайну людину, у якій нічого не забрано», – писав Абрахам Маслоу [6, с. 135]. У цьому розумінні самоактуалізація – це процес повного розгортання особистісного потенціалу, особистісний ріст

внаслідок природного розгортання в людині того, що закладено в ній природою [7, с. 426].

За А. Маслоу, ядро особистості утворюють гуманістичні потреби в добрі, моральності, доброзичливості, з якими народжується людина і які вона може реалізувати за певних умов. Однак, ці потреби в самоактуалізації задовольняються лише під час задоволення інших потреб і передусім фізіологічних. Більшості ж людей не вдається досягти задоволення навіть нижчих потреб. Зокрема, Абрахам Маслоу в своїй теорії стверджував, що «стадії самореалізації» досягає не більше 2% людей.

Карл Роджерс – це один із творців і лідерів гуманістичної психології. Самореалізація, на його думку, є частиною процесу, характерного для всіх живих істот. У людини вона виражається в прагненні активізувати і використовувати всі можливості організму.

К. Роджерс вважав, що природі людини властива тенденція до зростання і розвитку так, як в насінні рослини. Варто лише створити сприятливі умови – і зі здорового та позитивного ядра особистості буде виростати (актуалізуватися) повноцінна особистість.

Вчений був переконаний, що кожна людина, як тільки їй нададуть таку можливість, відразу ж виявляє великі здібності до того, щоб використовувати силу своєї особистості правильно і з користю. Індивідуум володіє великими внутрішніми ресурсами самоусвідомлення, зміни Я-концепції, своїх атиюдів і саморегулюючої поведінки. Вияву цього прагнення до саморозвитку перешкоджає контроль одних людей над іншими. Відверте домінування, диктат часто спричиняють опір. Опираючись на ці ідеї, К. Роджерс розробив клієнт-центровану терапію, яка ставить на перше місце людину як особистість та її самовдосконалення.

На думку Е. Фромма, самоактуалізація – це процес реалізації природного потенціалу особистості, розвиток «позитивної свободи» в соціальному бутті за допомогою спонтанної активності. Продуктивна (спонтанна) активність, в свою чергу, є проявом позитивної свободи і включає в себе творчу працю та добровільну, рівноправну

любов. Саме завдяки цим двом компонентам людина може досягти гармонії із світом та самою собою, самоактуалізуватися та подолати відчуження.

Пізніше Еріх Фромм, на основі своєї теорії, висунув ідею «здорового суспільства», де абсолютно всі зможуть реалізувати свій природний потенціал, виявлятися у спонтанності, творити та любити без страху самотності, адже відчуватимуть свою єдність зі світом та один з одним.

Віктор Франкл, як представник екзистенціального напрямку в гуманістичній психології, визначав самоактуалізацію як уроджену мотиваційну тенденцію, яка є основним двигуном поведінки й розвитку особистості, результатом і наслідком здійснення сенсу свого життя.

На відміну від А. Маслоу, Віктор Франкл не вважав самоактуалізацію метою життя людини. «Самоактуалізація, – писав В. Франкл, – подібно до могутності і насолоди, відноситься до класу тих речей, які можуть бути досягнуті лише в якості побічного ефекту і відпливають від нас в тій мірі, в якій ми робимо їх об'єктом прямої спрямованості... Самоактуалізація відбувається спонтанно, вона порушується, коли її перетворюють в кінцеву мету» [8, с. 139]. Кінцевою ж метою, за В. Франклом, виступає реалізація сенсу, який, будучи надособистісним, має при цьому «посторонню» природу.

Емпіричне дослідження самоактуалізації та психологічного благополуччя особистості. Для кращого розкриття теми самоактуалізації як чинника психологічного благополуччя особистості, нами було проведено дослідження серед студентів-психологів, в якому пройшли тестування 40 осіб 18-21 року. Тестування проводилося на базі Національного університету «Львівська політехніка».

Для проведення емпіричного дослідження були використані наступні методики: опросник діагностики самоактуалізації личности (САМОАЛ); методика діагностики оперативної оцінки самопочуття, активності та настрою (САН); методика «Индекс жизненной удовлетворенности» (ИЖУ). Метою дослідження було визначити показники самоактуалізації та психологічного благополуччя і порівняти їх. Для цього досліджувані, вже після обробки ре-

зультатів методик, були розділені на дві групи по 20 людей. Осіб, загальний рівень самоактуалізації яких складав менше 50%, ми умовно назвали першою групою, а тих, чий загальний рівень самореалізації вище 50%, – другою групою.

Таким чином, ми отримали дві групи та вираховували їхні середні бали за різними шкалами, щоб мати змогу порівняти показники. Нашою гіпотезою було твердження, що чим вища у людини самоактуалізація, тим кращий у неї рівень психологічного благополуччя. Спершу ми порівняли шкали методики «САН» серед двох груп і виявили, що відмінності справді існують. Зокрема, друга група справді виявила від першої вищі показники (рис. 1.1): самопочуття на 0,5 бала, активності на 0,1 бала та настрою на 0,5 бала. Цю різницю не можна назвати суттєвою, однак вона існує та особливо помітна у показниках шкал самопочуття та настрою.

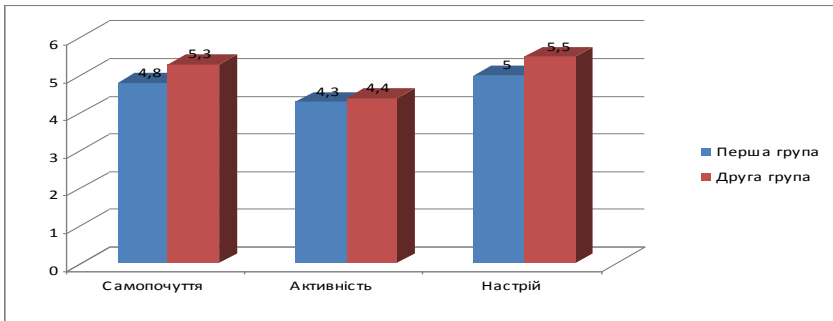

Рис. 1.1 Порівняння рівня самопочуття, активності та настрою двох груп

Наступним кроком стало порівняння індексу загальної задоволеності життям у двох груп, де перша група показала середній бал 18,8, а друга – 27,7 (рис. 1.2). Тут ми бачимо суттєву різницю на 8,9 балів, з чого можна зробити висновок, що рівень життєвої задоволеності у другій групі суттєво вищий.

Таким чином, можна стверджувати, що досліджувані, самоактуалізація яких дорівнювала менше 50%, виявляли менший інтерес до життя, непослідовність у досягненні цілей, неузгодженість між поставленими цілями та досяг-

неннями, більш негативно оцінювали себе та власні вчинки і мали нижчий загальний фон настрою на відміну від осіб, самоактуалізація яких мала вищий показник.

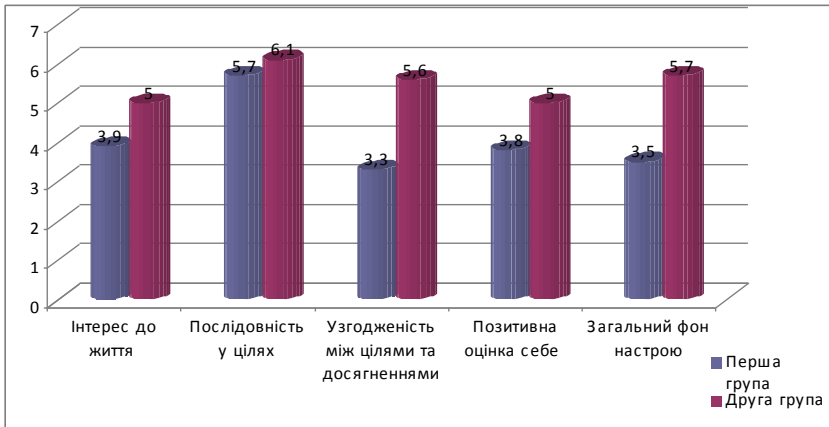

Рис. 1.2 Порівняння шкал «ІЖУ» двох груп

Внаслідок порівняння результатів двох груп, ми виявили, що досліджувані ж з меншою самоактуалізацією показали нижчі результати по методиках «САН» та «ІЖУ».

Зважаючи на це, нами було розроблено ряд рекомендацій для підвищення рівня психологічного благополуччя шляхом реалізації та розвитку потенційних можливостей особистості. До них можна віднести: відмову від шкідливих звичок, здоровий спосіб життя, побудову гармонійних міжособистісних відносин, відвідування психологічних тренінгів, лекцій, бізнес-тренінгів та майстер-класів для більш ефективного розподілу свого часу, запис на сеанс до психолога, відвідування курсів психотерапії, самоосвіта в області психології для вирішення власних внутрішніх проблем, труднощів у соціалізації, побудові стосунків; кардинальна зміна стилю життя, яке призводить до стресів, втоми, недосипання; відвідування майстер-класів із занять, які особистість вважає своїми хобі, для особистісного розвитку; медитація та інші практики для кращого розуміння та прийняття себе; відвідування груп психологічної підтримки та особистісного росту.

Висновок. Самоактуалізація є прагненням людини до

якогомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. Люди з високими показниками самоактуалізації виявляють більшу активність, інтерес до життя, у них спостерігається хороше самопочуття, настрої, вони позитивно оцінюють себе, вміють ставити цілі та досягати мети. Оскільки самоактуалізація є одним з основних чинників психологічного благополуччя, рівень психологічного благополуччя можна підвищити шляхом реалізації та розвитку потенційних можливостей особистості.

Список джерел:

1. Адлер А. О невротическом характере / [пер. с нем. И. В. Стефа-нович] / А. Адлер. – СПб.: АСТ, 1997. – 388 с.
2. Маслоу А. Мотивация и личность / [пер. с англ. А.М.Татлыбаева] / А. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 352 с.
3. Позднякова Е. Понятие феномена «психологическое благополучие» в современной психологии личности / Е. Позднякова // Психологический журнал. – 2007. – № 3. – С. 2-3.
4. Роджерс К. Клиент-центрированная терапия / [пер. с англ. В. В. Лях, А. П. Хомик] / К. Роджерс. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1997. – 316 с.
5. Степанов С. В поисках человечности: Абрахам Маслоу / С. Степанов // Школьный психолог. – 2001. – № 30. – С. 55-61.
6. Фейдимен Дж., Фрейгер Р. Гуманистическая, трансперсональная и экзистенциальная психология: К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мэй / [пер. с англ. Ю. Мурашова, М. Парсаданова] / Дж. Фейдимен, Р. Фрейгер. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2007. – 224 с.
7. Фейдимен Дж., Фрейгер Р. Личность и личностный рост / [пер. с англ. С.Меленевская, Д.Викторова] / Дж. Фейдимен, Р. Фрейгер. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. – 640 с.
8. Франкл В. Психотерапия на практике / [пер. с нем. Е. Эйдман] / В. Франкл. – СПб.: АСТ, 2000. – 256 с.
9. Юнг К.Г. Структура личности и процесс индивидуации / [пер. С. Меленевская, Д. Викторова] / К.Г. Юнг. – СПб.: АСТ, 1994. – 134 с.

@ Поліщук Тетяна. Стаття надійшла 2 березня 2018 р.

Стадничук Ірина. Ціннісне самовизначення особистості

У статті розкривається поняття цінностей та ціннісного самовизначення у становленні особистості; зв'язок цінностей з вибором життєвого шляху; сутність цінностей як регуляторів поведінки.

Ключові слова: цінності, ціннісне самовизначення, самосвідомість, мотиваційна сфера.

На сьогодні готовність до свідомого вибору власної життєвої позиції, ціннісне самовизначення особистості є особливо актуальним, оскільки сучасне економіко-політичне та соціокультурне становище у державі висуває до індивіда високі вимоги. Щоб мати змогу реалізувати свою життєву позицію, свободу вибору і творчості в соціокультурному середовищі, суб'єкт повинен здійснити самовизначення щодо аспектів дійсності які виступають як з суб'єктивної, так і з об'єктивної сторони.

Феномен ціннісного самовизначення розглядало багато науковців, зокрема С.Л. Рубінштейн розглядав проблему самовизначення в контексті принципу детермінізму – зовнішні причин діють через внутрішні умови. Таким чином самовизначення виступає в ролі само детермінації, коли виражається активна природа «внутрішніх умов» [4].

За К.А. Альбухановою самовизначення – це усвідомлення особистістю своєї позиції яка формується усередині системи відношень. При цьому, залежно від того як складається система відношень (до суб'єкта, до свого місця в колективі, до інших його членів тощо), такою буде суспільна активність суб'єкта та його самовизначення [1].

В.Ф. Сафін та Г.П. Ніков розглядають особистість що самовизначилася, як суб'єкт, який усвідомив чого він хоче (цілі, ідеали, плани тощо), що він може (свої можливості, нахили, обдарованість), ким він є (свої особистісні та фізичні властивості), чого від нього чекає суспільство, як

суб'єкт котрий готовий функціонувати в системі суспільних відносин. Таким чином, самовизначення – це відносно самостійний етап спеціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети й сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвіднесення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і вимог, які висуває до нього суспільство [5].

У віковому аспекті проблему самовизначення в найбільш повному обсязі розкрила Л.І. Божович. Виходячи із соціальної ситуації розвитку старшокласників, вона наголошує, що самовизначення становить афективний центр їхньої життєвої позиції, є особистісним новоутворенням цього віку, яке пов'язане з формуванням внутрішньої позиції дорослої людини, з усвідомленням себе як повноправного члена суспільства, із необхідністю вирішувати проблеми пов'язані із своїм майбутнім [2].

В. Е. Франкл розглядає самовизначення як прагнення до пошуку та реалізації людиною сенсу свого життя, як природжену мотиваційну тенденцію, що властива всім людям і становить основну рушійну силу поведінки і розвитку дорослої людини [6].

Потреба в сенсі життя характеризує дорослі форми поведінки і тому її потрібно враховувати коли ми маємо справу із процесом становлення Я-концепції. Головним завданням що стоїть перед індивідом протягом життя є формування почуття власної цінності і неповторності та подолання невизначеності особистісного «Я». Ідентифікація передбачає прийняття певних соціокультурних цінностей, уподібнення з ними. Доповнення до ідентифікації є процес індивідуалізації, який має на увазі критичне осмислення соціальних цінностей. На цій основі індивід будує власну систему ціннісних орієнтацій, а це в свою чергу є проявом ціннісного самовизначення особистості.

Вивчення ціннісного аспекту самовизначення пов'язане з дослідженням природи і сутності цінностей в якості регуляторів людської поведінки, уявлення особистості про майбутнє, формування змісту життя. Тобто, можемо говорити що ціннісне самовизначення безпосередньо пов'язане з здійсненням вибору, адже обираючи, особис-

тість повинна обирати певні цінності.

Особливою характеристикою особистості, джерелом її саморозвитку є суб'єктність – усвідомлення своєї свідомості. Суб'єктність як категорія, що стосується різних аспектів життя, зокрема свободи індивіда, його волевиявлення, свідомості. В основу суб'єктності закладено здатність до керування власним життям, здійснення обдуманих життєвих виборів. Тобто формування суб'єктності відбувається через творення своєї свідомості. Отже, самовизначення можна розглядати як реалізацію індивідом свого суб'єктного потенціалу. Звідси, можна сказати, що зміст феномену ціннісного самовизначення особистості полягає в усвідомленні, добровільному прийнятті та відстоюванні своєї позиції в складно структурованому, багаторівневому спектрі суб'єктності індивіда, що розгортається в різноманітних сферах життєдіяльності людини.

Кожен індивід в процесі становлення своєї особистості виробляє власну систему цінностей. Одним з найпоширеніших визначень поняття «цінності» виступає значущість певних реалій дійсності з точки зору потреб людини і суспільства. Тобто цінності дуже тісно пов'язані із категоріями «потреба», «інтерес». Вони пронизують усі сфери суспільного життя. З їх допомогою можна дати відповіді на запитання щодо того що людині потрібно, у чому вона зацікавлена, що є для неї значущим. Проте потреби та цінності не є тотожними поняттями. Лише потреби які перетворюються на інтереси можна назвати цінностями. Розуміння цінностей помилково зводити лише до задоволення потреб, оскільки цінності не стільки задовольняють потреби, а значною мірою духовно відтворюють саму людину.

Таким чином, цінності можна поділити на два типи: ті, які задовольняють у край необхідні потреби людини, обслуговують самоствердження людської особистості, та ті, які творять особистість, її духовність та відроджують її у принципово новій якості. Іншими словами, цінності можна класифікувати на матеріальні та духовні.

Оцінюючи те чи інше явище, що виступає носієм цінності, людина встановлює його важливість, тобто відпові-

дність або невідповідність своїм інтересам, уподобанням тощо. Залежно від міри відповідності або ж невідповідності виражається і форма оцінки – схвалення чи засудження, згода чи критика, симпатія чи антипатія, любов чи ненависть і т.п.. Поняття цінності співвідносне з такими поняттями як «значущість», «корисність», «шкідливість». Значущість може виражати ступінь інтенсивності ціннісного відношення, корисність носить практичний характер і може стосуватись як матеріальних так і духовних цінностей, шкідливість – це повсякчас негативне відношення людини до предмета цінності.

Про які б цінності не йшлося – матеріальні, духовні, екзистенціальні тощо найвищою і найпершою цінністю для людини повинна бути вона сама. Людина та її життя, почуття власної гідності не повинно поступатися будь-яким цінностям.

Ціннісне самовизначення є безумовним і безпосереднім фактором що детермінує активність людини. Активність людини завжди спрямована на використання, збереження і розвиток цінностей або того що може ними стати. Саме в цьому полягає зміст ціннісного самовизначення в житті особистості.

Ціннісно-сміслова сфера розглядається як системна сукупність ряду важливих компонентів – цінностей, особистісних смислів, спрямованості, мотивації тощо.

Емпіричне дослідження ціннісного самовизначення проводилось серед студентів-психологів НУ Львівська політехніка. Дослідженням було охоплено 40 студентів першого року навчання. Так як на даному етапі психологічної науки не існує єдиної універсальної методики чи процедури для емпіричного дослідження феномену ціннісного самовизначення як цілісного утворення, то доцільно аналізувати складові цього феномену в їх взаємозв'язку між собою.

Таким чином, для здійснення поставленого завдання було використано наступні методики:

- Методика «Тест смисложиттєвих орієнтацій» Д. О. Леонтьєва. Дана методика дозволяє оцінити показники загальної свідомості життя (задоволеність життям,

наявність цілей у майбутньому, емоційну насиченість життям) які надають життю осмисленість.

- Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, базована на прямому ранжуванні списку цінностей двох класів (цінності-цілі та цінності-засоби). Дана методика спрямована на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини.
- Методик «Визначення особистісної спрямованості, орієнтацій на анкета» Б. Басса. Дана методика використовується для вивчення і діагностики спрямованості особистості, мотивів які орієнтують діяльність особистості.

За першою застосованою методикою (табл. 2.1) видно що найвищі бали було отримано за шкалою 1 – мета в житті, що свідчить про наявність в житті опитуваних цілей на майбутнє, а це в свою чергу надає життю смислу, спрямованості і тимчасової перспективи, свідчить про віру у свої плани та їх здійснення; за шкалою 5 – локус контролю життя або керованість життям, що в свою чергу свідчить про переконання в тому, що людина здатна вільно ухвалювати рішення і втілювати їх, контролювати своє життя.

Найнижчі результати отримала шкала 4 – локус контролю – Я (Я господар життя) що свідчить про певну невіру у свої сили і здатність контролювати події власного життя.

Це означає, що випробовувані характеризують себе як цілеспрямованих, вільних особистостей які мають певні плани у житті і прагнуть до їх здійснення.

Таблиця 2.1

Середні значення показників смисложиттєвих орієнтацій

Шкали	Середні показники
1 – цілі	34.55
2 – процес	31.25
3 – результат	25.82
4 – локус контролю – Я	21.31
5 – локус контролю – життя	33.25

За методикою Рокіча «Ціннісні орієнтації» виявлено, що перевагою термінальних цінностей (табл.1) є матеріальне благополуччя та здоров'я, інструментальних цінностей – раціоналізм та життєрадісність (табл.2).

Найменшими перевагами серед термінальних цінностей є краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві), продуктивне життя (максимально повне використання своїх здібностей, сил та можливостей), щастя інших (благоустрій, розвиток і досконалість інших людей, всього народу, людства в цілому); серед інструментальних цінностей – акуратність (охайність, вміння дотримуватися порядку, порядок у справах), вихованість (хороші манери), чуйність (дбайливість).

Таблиця 2.3
Термінальні цінності

I місце	матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних проблем)
	здоров'я (фізичне та психічне)
II місце	цікава робота
	любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)
	наявність хороших і вірних друзів
III місце	суспільне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі)
	розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)
	щасливе сімейне життя
IV місце	розвиток (робота над собою, фізичне та духовне вдосконалення)
	активне діяльне життя (повнота та емоційна насиченість життя)
	свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)
	впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)
	життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом)
	творчість (можливість творчої діяльності)
	пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток)
V місце	краса природи і мистецтва
	продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)
	щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу)

Таблиця 2.4
Інструментальні цінності

I місце	раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)
	життєрадісність (почуття гумору)
II місце	самоконтроль (стриманість, самодисципліна)
	незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)
III місце	ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)
	високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)
	дисциплінованість (старанність)
	непримиренність до недоліків у собі та інших
IV місце	освіченість (широта знань, висока загальна культура)
	відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово)
	сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів
	тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)
	терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки та омани)
	чесність (правдивість, щирість)
	широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)
IV місце	акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах
	вихованість (гарні манери)
	чуйність (дбайливість)

За даними третьої методики «Визначення особистісної спрямованості, орієнтаційна анкета» Б. Басса. було отримано ряд даних (рис. 1), згідно яких можна побачити що домінуючим видом спрямованості виступає спрямованість на справу – 19 осіб (48%), а це значить що такі люди самостійні і рішучі, вольові, наполегливі, некомунікабельні, радикальні, не потребують допомоги ззовні, вони зацікавлені виконувати свою роботу якомога краще. Не зважаючи на свої особисті інтереси, вони із бажанням будуть співпрацювати з колективом, якщо це підвищить продуктивність групи. На другій позиції стоїть спрямованість на себе – 12 осіб (30%), що свідчить про те, що такі люди орієнтовані на винагородження і задоволення, вони займаються переважно самі собою, ігноруючи людей і роботу, яку зобов'язані виконувати. Вони переважно агресивні.

вні, ревниві, дратівливі, з недовірою ставляться до світу, напружені, тривожні, з недостатнім самоконтролем і прагненням до суперництва. І лише в 9 осіб (22%) виявлено спрямованість на спілкування, а отже такі люди проявляють значний інтерес до колективної діяльності, однак не завжди ефективно діють, виконуючи завдання групи. Вони, як правило, залежні від групи, недостатньо автономні, потребують турботи інших людей, не мають агресивних тенденцій.

Рис.1

Висновки. Система цінностей визначає мотивацію поведінки, істотно впливає на усі сторони життєдіяльності. Ціннісне самовизначення є складним соціально-психологічним феноменом, який характеризує спрямованість особи, визначає загальний підхід людини до світу і самої себе тим самим надаючи сенс і напрям особистим позиціям, вчинкам, поведінці.

Відповідно до результатів емпіричного дослідження, впливає те, що основними передумовами та чинниками становлення ціннісного самовизначення виступають висока мотивація, спрямованість на справу, матеріальні цінності. Таким чином, для більшості опитаних характерне прагнення до самоствердження і бажання бути такими, що визнані оточенням. Це дає змогу підсумувати що психологічні механізми становлення цінностей базуються на думці про життєве і професійне самовизначення. Більшість студентів обирає прагматичну орієнтацію, пріоритет матеріальних цінностей над духовними. А це в свою чергу призводить до руйнування звичних соціальних та моральних орієнтирів.

Список джерел:

1. Альбуханова-Славская К. А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): избранные психологические труды / К. А. Альбуханова-Славская. М.: Московский психологосоциальный институт; Воронеж: МОДЭК, 1999. – 224 с.
2. Божович Л. И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович; [под. ред. Д. И. Фельдштейна]. – СПб: Международная педагогическая академия, 1995. – 212 с.
3. Варій М. Й. Психологія особистості: підручник / М. Й. Варій. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. – 608 с.
4. Рубинштейн С. Л. Самосознание личности и ее жизненный путь // Психология личности. – Самара:, 2000. – С.240-315
5. Сафин В. Ф., Ников Г. П. Психологический аспект самоопределения // Психологический журнал, 1984, №4. С.65
6. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Пер. з англ. Олени Замойської. – Х.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. – 160 с.

@ Стадничук Ірина. Стаття надійшла 24 лютого 2018 р.

Сьянова Віолетта. Психологічні особливості прояву акцентуації характеру в юнацькому віці

Дослідження проблеми акцентуації характеру молоді залишається актуальним у зв'язку з поширенням процесів їх дезадаптації до сучасних соціально-економічних умов суспільства, і не може не відобразитись на їх особистісному самовиявленні, розвитку, вихованні та навчанні.

Акцентуації характеру і чинники їх формування – проблема, що стала предметом поглибленого вивчення багатьох науковців (П.Б. Ганнушкін, Ю.З.Гільбух, О.В. Кербіков, К. Леонгард, А. Є. Лічко, Н.Ю. Максимова, І.С. Подмазін, Р.К.Ушаков та ін.) й водночас залишається складним явищем щодо розуміння для оточуючих, в тому числі для батьків, педагогів, соціальних працівників.

Акцентуації характеру – це надзвичайне підсилення окремих рис характеру, за якого наявні відхилення в психології й поведінці людини, що не виходять за межі нормативної поведінки, але межують з патологією [3].

В психологічній літературі акцентуації характеру визначаються як дистармонійність розвитку особистості, що виявляються в окремих рисах та зумовлюють підвищену уразливість особистості стосовно певних дій, ускладнюючи її адаптацію до повсякденних ситуацій [5].

Виникнення акцентуації характеру, прояви специфічної для них поведінки є наслідком впливу спадкових, психологічних і соціальних факторів.

У роботах К. Леонгарда використовується як поєднання «акцентована особистість», так і «акцентуйовані риси характеру». На його думку, акцентуйовані особистості – це не хворі люди, це здорові індивіди зі своїми індивідуальними особливостями [8]. А. Є. Лічко стверджував, що акцентуації характеру – це демонстрація в поведінці

окремих рис характеру, що можуть призвести до певних відхилень особистості та негативно вплинути на процес її самореалізації [9]. Російський психіатр П. Ганнушкін припускає, що акцентуація – це баланс на грані хвороби та здоров'я, а її загострені прояви можуть вказувати на хворобу [1].

Українські науковці Ю.З. Гільбух, С.І. Подмазін зазначають, що акцентуації характеру – це природне явище, яке спостерігається у підлітковому та ранньому юнацькому віці й не мають значного впливу на процес самореалізації особистості [7].

Акцентуації характеру особистості мають істотне значення при формуванні моделі поведінки індивіда й при цьому поряд з позитивним можуть мати і негативний потенціал (як щодо соціальної адаптації в цілому, так і щодо конкретних поведінкових актів зокрема).

Акцентуації характеру, як гіпертрофована вираженість окремих його рис, обумовлюють підвищену вразливість особистості щодо певного роду впливів і утруднює її адаптацію у деяких специфічних ситуаціях [6].

Виокремлено два види акцентуації: явну акцентуацію, тобто такий її вид, який належить до крайніх варіантів норми, що вирізняється наявністю постійних рис певного типу характеру та приховану акцентуацію, за якої у звичних умовах, риси певного типу характеру виражені слабко чи зовсім не проявляються й не призводять до помітної соціальної дезадаптації [9]. Діагностичним критерієм акцентуації характеру є «місце найменшого супротиву», тобто така специфічна для визначеного типу акцентуації психогенна дія, яка викликає порушення у поведінці та дезадаптацію.

Знання типу акцентуації дозволяє виокремлювати «слабкі» місця характеру особистості, й відтак – передбачати чинники, здатні викликати психогенні реакції, що призводять до дезадаптації й пошук дієвих засобів її психопрофілактики.

Фахівці наголошують, що від 20 до 50 % населення мають акцентуовані риси характеру, що може призводити до конфліктів, неадекватних реакцій, відхилень у поведін-

ці [6]. Акцентуації характеру часто зустрічаються в підлітків і юнаків (50-80%).

Юнацький вік – один із найважливіших етапів у становленні особистості, оскільки це період самовизначення: планування свого місця серед людей, своєї діяльності, способу життя. Це період, коли молода людина продовжує рефлексувати свої стосунки з сім'єю у пошуках свого місця серед близьких людей: проходить через уособлення і навіть відчуження від усіх тих, кого любила, хто був відповідальний за неї в дитинстві і у підлітковому віці. Це вже не підлітковий негативізм, а часто доляльне, тверде відсторонення від рідних, що прагнуть зберегти попередні стосунки із сином чи донькою. Це період перших глибоких почуттів, життєвого вибору.

За таких вікових особливостей прояви акцентуованих рис характеру можуть негативно позначатися на процесі життєвого самовизначення і самореалізації юнацтва, зокрема утруднюючи виконання ними певних значущих видів діяльності, призводити до виникнення проблем адаптації у середовищі. Американський психолог Л.Кольберг вважав, що акцентуації характеру в юнацькому віці виявляються в емоційній сфері, а саме інтенсивності почуттів та емоцій [1].

У багатьох випадках в осіб 19-20 років є загострення тих чи інших рис характеру, що врешті, і буде пояснювати їх проблеми, причини конфліктів, непорозуміння у спілкуванні з іншими.

З метою дослідження психологічних особливостей прояву акцентуацій характеру у юнацькому віці нами було відібрано групу осіб, яку склали студенти Інституту Права та Психології НУ «Львівська політехніка», віком 18-21 рр. Для отримання достовірних діагностичних даних нами було застосовано методику визначення акцентуацій характеру Г. Шмішека і тест особистісних акцентуацій В. П. Дворщенко.

За результатами емпіричного дослідження у 70 % досліджуваних виявлено прояви явної акцентуації характеру, у 30 % – прихованої, й у переважної більшості – гіпертичний тип, тобто з такими рисами як підвищена збудли-

вість, активність, комунікабельність, потреба в діяльності. У випадку яскраво вираженої акцентуації характеру за гіпертичним типом можуть проявлятися такі дезадаптивні якості, як легковажність, відсутність етичних норм і почуття обов'язку; дратівливість у колі друзів і близьких, схильність до азартних захоплень, утеч, раннього статевого життя, алкоголю.

У цьому контексті варто зазначити, що важливу роль у роботі з акцентуйованими підлітками і юнаками відіграє правильний виховний підхід зі сторони батьків, педагогів, соціальних працівників. За неправильного підходу негативні прояви посилюються, якщо ж до акцентуйованого застосовується правильний педагогічний підхід, його загострені риси характеру згладжуються, компенсуються.

Таким чином, акцентуації характеру як надзвичайне підсилення окремих рис характеру – це і наслідок факторів спадковості, так і того чи іншого типу виховання. Юнацький вік – значущий період у становленні особистості й прояви акцентуйованих рис характеру можуть негативно позначатися на процесі їх життєвої самореалізації. У випадку грамотного педагогічного підходу до акцентуйованої особи загострені риси характеру згладжуються, компенсуються.

Список джерел:

1. Ганнушкин П.Б. Избранные труды / П.Б. Гуннушкин. – М.: Изд. центр «Академия», 1964. – 207 с.
2. Гиппенрейтер Ю.Б. Психология индивидуальных различий, 2009.– 362 с.
3. Варій М. Й. Загальна психологія: підручник / М.Й. Варій – Львів: Держ. ун-т безпеки життєдіяльності. – 4-те вид. виправл. і доп. – К.: «Знання», 2014. – 1047 с.
4. Психология и педагогика: учеб.пособ./ под.ред. А.Абульхановой, И.Васиной, Л.Лаптиной, В.Сластенина. – М.: «Совершенство», 1998. – 320 с.
5. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: «Педагогика-Пресс», 1999. – С. 54 – 79.
6. Запухляк О.З. Блок-тест акцентуацій характеру як нова авторська методика / Запухляк О.З. // [Актуальні проблеми

психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України.] – К.:, 2006, Т. 7, вип. 7. – С. 110 –120.

7. Загальна психологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / [Р.В.Павелків]. – К.: «Кондор», 2002. – 506 с.
8. Леонгард К. Акцентуйовані особистості. – К., пер. з нім. [попер. сл. і ред. Блейхера В.М.]. / К. Леонгард. – 2-е вид. стер. – К.: «Вища школа», 1989. – 375 с.
9. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. / А.Е.Личко. – Л., 1983. – 318 с.

@ Сьянова Віолетта. Стаття надійшла 26 лютого 2018 р.

Чіп Руслана. Дослідження гендерної ідентичності старших підлітків у соціокультурному вимірі особистості

У статті висвітлено проблему дослідження гендерної ідентичності у соціокультурному вимірі особистості. Визначено особливості означеного феномена у старшому підлітковому віці. Проаналізовано результати емпіричного дослідження гендерних уявлень старших підлітків, що визначають процес становлення гендерної ідентичності у період дорослішання.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки проблема становлення гендерної ідентичності особистості підліткового віку набуває особливої актуальності і пов'язана із дослідженням різних аспектів життєдіяльності: самовизначення, самореалізації і самоствердження. Широкий спектр інформаційних джерел, що визначають статус сучасних підлітків серед однолітків та сприяють реалізації почуття дорослості, суттєво впливають на здійснення власного вибору у процесі гендерного самовизначення.

Становлення гендерної ідентичності розглядається науковцями як процес, детермінований соціальними впливами на особистість, яка завдяки притаманній їй самоактивності здатна не лише трансформувати ці впливи, поступово виробляючи власне концептуальне розуміння і ставлення до сутності життя, життєвих цілей, але на цій основі визначати свій власний життєвий шлях, реалізуючи найважливіші суспільні цінності [1; 2].

Метою статті є дослідження проблеми гендерної ідентичності старших підлітків у соціокультурному вимірі особистості та інтерпретація результатів дослідження гендерних уявлень.

Прогресивні теоретичні та методологічні наукові тенденції у дослідженні проблеми гендерної ідентичності

знайшли своє відображені у низці наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених (А. Алексеева, С. Бем, Ш. Берн, В. Васютинський, Т. Говорун, П. Горностаї, Н. Горднова, Е. Еріксон, В. Каган, О. Кікінежді, І. Кльоцина, І. Кон, О. Кочарян, І. Романов, В. Романова, Л. Шнейдер, Т. Юферева та ін.).

У сучасних наукових дослідженнях поняття «стать» і «гендер» визначають як важливі аспекти особистості, які є не абсолютно самостійними, а взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими. Відтак, гендер визначається як соціально-психологічна характеристика, набута у процесі соціалізації, яка формує людину як чоловіка чи жінку і значною мірою визначається особливостями культури, традицій, звичаєвості, виховання, соціальними очікуваннями [2].

Становлення гендерної ідентичності, детерміноване суспільними цінностями, соціокультурними нормами та соціальними очікуваннями, характеризується суперечливістю, невизначеністю та амбівалентними проявами у виборі статево-рольової поведінки – традиційної, спрямованої на чіткий поділ сфер діяльності на чоловічі та жіночі, чи егалітарної, орієнтованої на партнерсько-паритетну взаємодію представників обох статей у діапазоні рівності та взаємозамінності суспільних та сімейних ролей.

Е. Еріксон, розглядаючи людське життя у межах епігенетичної теорії, наголошує на значущій ролі соціального оточення у розвитку ідентичності. Досягнення ідентичності, яка набуває статусу «боротьби упродовж усього життя», є найважливішою проблемою підліткового віку. Визначаючи вісім стадій психосоціального розвитку, на кожній з яких формуються певні якості особистості, вчений вважає їх провідними для становлення її свідомості і самосвідомості. Особливості «проживання» стадій свого індивідуального розвитку визначаються здатністю особистості задовольнити та реалізувати свої основні базові психологічні потреби – в любові, довірі, в самостійності, у визнанні та самоствердженні, що є найважливішим для підлітка у період дорослішання. Е. Еріксон описує форму-

вання ідентичності як процес вибору, що визначається цінностями, переконаннями, життєвими цілями і який відбувається шляхом дослідження різних варіантів і апробації ролей. Якщо в процесі дорослішання підлітка не влаштовують вибрані цінності, переконання, цілі, то він може змінити і уточнити свою ідентичність, яка не є стабільною, скоріш за все це процес саморефлексії і змін, який триває упродовж усього життя [4].

Для старших підлітків, які перебувають на п'ятій стадії психосоціального розвитку характерним є або досягнення ідентичності, або сплутаність ролей, що ускладнює набуття ідентичності. Перед підлітком постає завдання об'єднати все, що він знає про себе, свою особу як про хлопця чи дівчину, сина чи доньку, учня чи ученицю, друга, товариша, спортсмена та ін. Всі свої ролі старший підліток повинен зібрати начебто в одне ціле, осмислити та намітити своє майбутнє. Йдеться, насамперед про досягнення інтегрованої ідентичності. Якщо дитина, яка досягла підліткового віку, успішно прожила свої попередні стадії розвитку, успішність її психосоціальної ідентифікації забезпечено. Труднощі в ідентифікації відчувають діти із сформованою недовірою до навколишнього світу, невпевнені, пасивні, з підвищеним почуттям провини, неповноцінні, в таких випадках старші підлітки відчувають симптоми «сплутаності ролей»: неповне та фрагментарне уявлення про свою особу та своє місце в житті і навколишньому світі. Словесний вираз можливого розвитку на цьому етапі життя буде таким: «Я знаю, хто я, і хочу зробити це очевидним для світу, тому що я будую своє майбутнє доросле життя» або навпаки: «Я не знаю, хто я та куди рухаюсь» [3, с. 81].

Гендерна ідентичність визначається О. Кікінежді як внутрішня, інтегральна, динамічна властивість особистості крізь маскулінно-фемінно-андрогінний конструкт, що пов'язана із усвідомленням, переживанням себе носієм певної статі, здатним до самовдосконалення та саморегуляції статево-рольової поведінки. Фемінність-маскулінність як різновиди гендерної ідентичності – це конструкти, які формуються в просторі соціокультурних і

соціально-психологічних координат, структура і зміст яких змінюється, і які представлені в орієнтаціях та поглядах особистості, її установках на виконання гендерних ролей, обов'язків, функцій та властивостей. Гендерна роль і гендерна ідентичність функціонують у процесі соціалізації в системі зворотних зв'язків, підсилюючи одна одну [2].

З метою вивчення особливостей становлення гендерної ідентичності старших підлітків ми використали тест незакінчених речень «Сучасний чоловік/сучасна жінка...», «Ідеальний чоловік/ідеальна жінка» (І. Кльоцина, адаптована Т. Говорун та О. Кікінежді), який спрямований на виявлення змісту уявлень підлітків про фемінні та маскулінні властивості чоловіків і жінок, їхні гендерні орієнтації на ідеали мужності і жіночності в побудові власного Я. В організації дослідження бралось до уваги, що зміст гендерних образів сучасного чоловіка/сучасної жінки, ідеального чоловіка/ідеальної жінки є важливим чинником становлення гендерної ідентичності підлітків, що надалі сприятиме вибору їхніх орієнтацій на виконання традиційних чи егалітарних майбутніх сімейних та соціальних ролей (О. Кікінежді). При доборі завдань автори виходили з того, що будучи вільними у виборі визначень статево-рольових образів, гендерних рис, підлітки у своїх відповідях керуватимуться, насамперед, власним індивідуальним досвідом, інтеріоризованими статево-рольовими установками з родини та найближчого соціального оточення [2, с.191].

На основі отриманих результатів проведеного дослідження можна проаналізувати зміст гендерних уявлень підлітків про «сучасного чоловіка» і «сучасну жінку», взаємини між ними, що у майбутньому слугуватимуть яскравим взірцем для наслідування і основою конструювання власного образу Я; розподілу обов'язків і виконання гендерних ролей, орієнтуючись на традиційні (статево типізовані) чи егалітарні (особистісно орієнтовані) цінності. Для демонстрації уявлень хлопців і дівчат про фемінні та маскулінні властивості чоловіків і жінок наведемо типові відповіді опитаних.

Сучасний чоловік в уявленнях хлопців старшого підлі-

ткового віку наділений такими якостями: розумний, сильний, гарно виглядає, проявляє активність, стильний, забезпечує сім'ю, піклується про свою сім'ю, заробляє гроші, цікавиться сучасним новинкам, мудрий, має улюблену справу тощо. Образ сучасної жінки хлопці конструюють наступним чином: вона має бути красивою, культурною, стильною, встигати за модою, розумною, доброю, турботливою, домогосподаркою, підтримувати порядок у будинку, доглядати за собою, підтримувати чоловіка, дбати про сімейну злагоду, бути співчутливою, мудрою, охайною, мати гарний смак, бути доглянутою, вміти добре готувати.

Дівчата-старші підлітки вважають, що сучасна жінка повинна любити свою сім'ю, бути такою, якою сама хоче, ніжною, добродійкою, сильною, забезпеченою, доглянутою, піклуватися про чоловіка, бути люблячою, стриманою тощо. Гендерні уявлення дівчаток про сучасного чоловіка набувають такого змісту: він повинен бути ввічливим, мати роботу, заробляти гроші; мужній, романтичний, розумний, матеріально забезпечений, господар у будинку, дбає про жінку, спортивний тощо.

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що дівчата-старші підлітки, окрім традиційних маскулінних якостей (сміливий, відважний, мужній, сильний, «накачений») структурують образ «ідеального чоловіка» особистісними якостями і хочуть бачити його відповідальним, щедрим, цікавим, турботливим, чесним, благородним, мудрим, амбіційним, успішним, перспективним, щоб любив дітей і був хорошим сім'янином, що свідчить про орієнтацію на андрогінний тип статево-рольової поведінки.

В уявленнях дівчат образ ідеальної жінки представлений не лише фемінними якостями (добра, охайна, щира, ніжна, мила, м'яка, приваблива, співчутлива, турботлива, весела, чуйна, жіночна), що обумовлюється статево типізованими стереотипами та суспільними очікуваннями, а й наділяють статево нейтральними особистісними властивостями: розумна, спортивна, кмітлива, надійна, впевнена, рішуча, уважна, чесна, життєрадісна, працелюбна, тактовна, красномовна, загадкова, таємнича, з добрим серцем,

які не лише доповнюють портрет сучасної жінки особистісними характеристиками, а й надають їм дещо яскравішого забарвлення.

Попри те, що дівчата у більшій мірі наділяють ідеального чоловіка маскулінними якостями, у відповідях можна зустріти й інші особистісні риси: добрий, співчутливий, відданий, терплячий, турботливий, вірний, розуміючий, люблячий, щирий, романтичний, життєрадісний і навіть скромний, що не є характерним для чоловіків і суперечить традиційним гендерним стереотипам. Вочевидь сучасні дівчата хочуть бачити поруч із собою не лише маскулінного «принца на білому коні», чи «мачо» на білому «Ferrari», а певним чином орієнтовані на особистість із андрогінним типом поведінки, що є підтвердженням, на нашу думку, проявів егалітарності у поглядах старших підлітків особливо у сфері виконання емоційно-експресивної функції, виховання дітей, матеріального забезпечення сім'ї, емоційно-моральної підтримки, відповідального та турботливого ставлення тощо.

Інформативним для нашого дослідження є той факт, що і дівчата, і хлопці бачать образ ідеального чоловіка і, відповідно, ідеальної жінки без шкідливих звичок, особливо часто це побажання зустрічається у відповідях хлопців-старших підлітків. Тому варто звернутись до особливостей підліткової субкультури, в межах якої інколи вважається нормою палити цигарки і вживати алкогольні напої, прагнути самоствердитись у групі однолітків та набути визнання серед них, бути прийнятим ними, проявляючи, таким чином, зовнішні ознаки дорослості як основного новоутворення у старшому підлітковому віці.

Характеризуючи особливості гендерних уявлень хлопців і дівчат, варто наголосити на тому, що підлітки, будучи вільними у власному виборі, окрім індивідуального досвіду, керуються все ж родинними статеворольовими установками, суспільними стереотипами, соціальними очікуваннями, що впливають на формування гендерного образу Я, який є основою конструювання гендерної ідентичності у старшому підлітковому віці. Формування гендерних уявлень, які обмежуються статевими

стереотипами і визначаються очікуваннями найближчого соціального оточення, позбавлені будь-якої альтернативи, що породжує амбівалентність і ускладнює процес гендерного самовизначення зростаючої особистості. Відтак, становлення гендерної ідентичності, представлені фемінно-маскулінно-андроґінним конструктом, зумовлює диференціацію чи інтеграцію статево-рольової поведінки, що визначається особистісним досвідом, особливостями сімейної взаємодії, системою родинних цінностей та суспільними стереотипами, що засвоюються у соціокультурному просторі.

Проблема дослідження особливостей становлення гендерної ідентичності старших підлітків, що визначається соціокультурними чинниками, потребує ґрунтовного теоретичного вивчення та емпіричного дослідження. Відтак, наші подальші наукові розвідки передбачатимуть реалізацію цього завдання.

Список джерел:

1. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М.Й. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с. (Серія "Монограф").
2. Кікінежді О.М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості: монографія / О.М. Кікінежді. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 400с.
3. Насонова О.Б. Становлення дитячої особистості у сімейних взаєминах О.Б. Насонова // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: Науково-методичний збірник / За ред. Т.В. Говорун. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1996. – 168с.
4. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон. – М.: Флинта; МПСИ: Прогресс, 2006. – 352 с.

@ Чип Руслана. Стаття надійшла 11 лютого 2018 р.

Частина 3.

Теоретико-психологічні дослідження

Алеїнікова Катерина.

Заздрість та прояви жорстокості особистості

Проаналізовано основні підходи психологів до розуміння заздрості, висвітлено природу виникнення почуття заздрості та механізми психологічного захисту, що приховують її. Також подано можливі варіанти боротьби із заздрістю.

Ключові слова: заздрість, почуття неповноцінності, усвідомлювана і неусвідомлювана заздрість, приховані прояви заздрості, низька самооцінка, соціальне порівняння, гнів, агресія, жорстокість.

«Найголовнішою від усіх згубних пристрастей є заздрість – мати інших пристрастей і беззаконня». (Г. Сковорода)

«Заздрість- корінь зла, джерело спустошень та причина злочинів». Кипріяні Карфагенський «Книга про ревність та заздрість»

Актуальність. Метою статті є виявити природу заздрості, яким чином вона провокує прояви жорстокості і як цьому запобігти. Заздрість є таємною складовою внутрішнього світу людини. Зазвичай, особистість старається приховати від інших це почуття, хоча воно «роз'їдає» її зсередини. Часто заздрість не усвідомлюється, що стає причиною різноманітних негативних проявів у поведінці та діяльності особистості. Зокрема, це прояви агресії, неприязні, гніву та навіть жорстокості.

На явище заздрості звертали увагу філософи Т. Аквінський, Р. Декарт, Б. Спіноза, Ф. Бекон, І. Кант, Г. Сковорода, А. Шопенгауер, які описували її негативний вплив на особистість.

Психологи також звертались до проблеми заздрості

М.Кляйн, З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Г. Зайдлер, У.Джемс, Е. Фромм, В. Мясищев та ін., як аспекту мотивації досягнення, особливої захисної реакції, прояву нездорового нарцизму, комплексу неповноцінності, незрілості особистості. Хоча до теми заздрості звертались неодноразово, це питання ще недостатньо досліджене, адже заздрість є однією з причин усіх негативних переживань, почуттів, дій та вчинків особистості, зокрема жорстокості.

Заздрість – негативна моральна якість людини, яка виявляється в переживанні ворожого почуття щодо успіхів, благополуччя, щастя, матеріальної чи духовної переваги іншої людини чи групи людей. Заздрість нерідко виявляється в негативних бажаннях: бажання людині, якій заздять, невдач, принижень, нещастя. Через заздрість людина вдається до активних дій – наклепів, жорстокості [11].

Людина може заздрити, не усвідомлюючи цього, при цьому намагається шкодити іншій людині, пояснюючи свою поведінку тим, що її не задовольняють вчинки, зовнішній вигляд, слова іншої особистості. Будь-який вчинок людини, якій заздять, сприймається як негативний, що викликає відчуття внутрішньої агресії, гніву. Таке стається, коли в особистості занижена самооцінка, слабка сила волі, страх визнати свою меншовартість і бажання помститись через таку «несправедливість».

М. Кляйн визначає заздрість як почуття гніву, що виникає у відповідь на можливість іншого володіти та насолоджуватись тим об'єктом, котрий є бажаним для самої особистості [6]. Поєднання завищеного рівня домагань, владолюбства, користюлюбства з почуттям неповноцінності, приниженості, нікчемності, «посередності» призводить до формування такої системи стосунків з іншими, що включає переживання низки емоцій та почуттів ненависті, ворожості, агресивності та заздрості [7].

Жорстокість – це морально-психологічна характеристика особистості, яка проявляється у нанесенні моральної або фізичної шкоди, в грубому і деспотичному ставленні до інших, в отриманні внутрішнього задоволення від

страждань інших. Прояви жорстокості можуть бути свідомими і несвідомими, навмисними або імпульсивними [10].

Можна простежити чітку паралель між заздрістю, гнівом і жорстокістю. Джерелами гніву є фрустрація. Якщо бажання бути першим не задовольняється, то в людини виникає заздрість до тих, у яких ці бажання задовольняються [9].

Багато авторів схиляються до думки, що причиною заздрості є соціальне порівняння себе з іншими. «У заздрості завжди прихованим є порівняння, а де неможливо порівняти, немає і заздрості», – писав Ф.Бекон [8]. Порівняння - джерело емоційного підкріплення почуття переваги над іншим; акт порівняння необхідний у багатьох ситуаціях, коли людина приймає рішення і обирає найбільш сприятливе. Людина не усвідомлює, що заздрість провокується порівнянням з іншими. Доречно говорити про т.зв. «чорну заздрість», адже саме вона провокує людину до необдуманих егоїстичних вчинків на шкоду іншій людині, аби придушити в собі почуття заздрості [2].

Порівняння є звичним когнітивно-психологічним процесом, воно є основою розумових операцій, за допомогою яких здійснюється пізнання. Відмовившись повністю від порівняння, людина втратила би здібність до мислення [9].

Неусвідомлювана заздрість, яка спричинена порівнянням, може активізувати деякі механізми психологічного захисту за З. Фрейдом [3]:

- Уникнення – відсторонення чи прояв байдужості до ситуації, аби позбавити себе від травмуючих переживань;
- Компенсація – почуття неповноцінності за рахунок приниження інших;
- Раціоналізація – знецінення предмету заздрості;
- Проекція – приписування почуття заздрості іншим;
- Почуття невідповідності певним нормам, применшення власної цінності.

Отже, почуття власної неповноцінності, низька самооцінка є причинами заздрості. Існують ще інші чинники, які визначають неусвідомлену заздрість: а) марносластво,

егоїзм, моральний егоцентризм; б) сприйняття успіху іншої людини, як причини власних невдач [5].

Т. В. Бескова виділяє такі типи заздрісного реагування на переваги іншого:

- заздрість-неприятнь – домінують почуття озлобленості, гніву, роздратування, ненависті до того, хто домігся більшого;
- заздрість-зневіра, що супроводжується почуттями образи, смутку, відчаю [1].

Заздрість може спричинити жорстокість однієї людини до іншої з фатальними наслідками. Психологічно цей стан складається окремих етапів:

- незадоволена потреба (у визнанні, лідерстві, володінні чимось);
- порівняння себе з людиною (людьми), яка цю потребу реалізувала, що спричиняє почуття власної неповноцінності;
- виникнення прихованого почуття заздрості та озлобленості до такої людини;
- відкрита або прихована агресивна, жорстока поведінка на шкоду людини, якій заздрять.

Заздрість бажано вчасно усвідомити і скерувати зусилля, поки це почуття не опанувало особистістю. Давньоримський філософ Сенека Анней Луцій в одній зі своїх промов повчав як не піддаватись заздрісному почуттю і самому досягати бажаних цілей: «Захоплюйся людьми, які роблять щось краще за тебе, і ти зможеш вчитися у них. Люби людей, які роблять щось краще за тебе, і ти зможеш стати самим собою. Дякуй людям, які роблять щось краще за тебе, і ти відчуєш полегшення і станеш океаном. Дякуй за те, що вони показують тобі як краще можна робити те, що ти робиш. Через них життя дає тобі зрозуміти, що ти можеш бути кращим, ніж ти є зараз. Дякуй життю за цей урок, і тоді життя відповість тобі дарунком, і цей дарунок підніме тебе на нову висоту в своєму розвитку. Перестань порівнювати себе з іншими, і ти станеш самим собою». Ці слова є актуальними у будь-який час. Ці поради є основою для того, аби піднятися

над самим собою і довести, що людина сама здатна досягти в житті всього, чого забажає власними зусиллями і власною наполегливою працею.

Наведемо практичні рекомендації, щоб запобігти виникненню почуття заздрості:

- визнати, що заздрість є природною, мимовільною властивістю психіки людини;
- уважно вивчати власні можливості, навіть невеликі успіхи, свої щоденні досягнення, акцентувати власну увагу на своїх перевагах;
- формувати почуття впевненості в собі і власних силах;
- систематично слідкувати за власним розвитком, порівнювати колишні і теперішні результати своєї праці;
- сприймати іншу людину не як об'єкт заздрості, не як ворога, а як можливість почерпнути для себе новий досвід.

Висновок. Заздрість є негативним переживанням успіху іншої людини, вона є джерелом негативних емоцій та почуттів. Для того, аби попередити виникнення почуття заздрості не слід робити з себе невдачу, порівнюючи себе з іншими, а постійно працювати над собою, аналізувати прогресивні зміни у власних можливостях.

Список джерел:

1. Бескова Т. В. Методика исследования завистливости личности / Татьяна Викторовна Бескова // Вопросы психологии. – 2012. – № 2. – С. 127-141
2. Варій М.Й. Психологія особистості: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури”, 2008. – 592 с.
3. Дмитриева Н. В. Зависть и связанные с ней виды психологических защит // Философия образования. Новосибирск: Изд. Сибирского отделения РАН. 2009. - № 2. - С. 234–242.
4. Ильин Е.П. «Психология зависти, враждебности, тщеславия»: Питер; Санкт-Петербург, 2014.
5. Кареева Е.В. Феномен зависти: палач и жертва в одном чувстве // Актуальні проблеми практичної психології (Херсонський державний університет, 23-25 квітня 2008 р.) – Херсон, ХДУ, 2009.
6. Клайн М. Зависть и благодарность. Исследование бессозна-

тельних источников. - СПб.: Б.С.К., 1997.

7. Кучманич І. М. Отреп'єва Г. Р. Феномен заздрості як об'єкт психологічного аналізу / І. М. Отреп'єва Г. Р. Кучманич // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки. - 2013. - Т. 2, Вип. 10. - С. 177-181. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2013_2_10_36
8. Муздыбаев К. Психология зависти // Психологический журнал. — 1997. - Т. 18, - №6. - С. 3-12.
9. Орлов Ю.М. Стыд. Зависть / Ю.М. Орлов. - М.: Слайдинг, 2005. — 96 с.
10. Пролеев С.В. Энциклопедия пороков / С.В.Пролеев. — К.: «Наукова Думка», 1996. - 237 с.
11. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : Словник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с.

@ Алейнікова Катерина. Стаття надійшла 4 березня 2018 р.

Барчій Магдалина. Самовиховання особистості студента в процесі професійної підготовки

У статті проаналізовано психолого-педагогічні аспекти про блеми самовиховання. Розкрито психологічні основи професійного самовиховання студентів. Висвітлено етапи, методи та прийоми самовиховання. Підкреслено роль педагогічного керівництва професійним самовихованням студентів у процесі навчання. Обґрунтовано умови ефективної організації процесу самовиховання студентів у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: виховання, самовиховання, сфери самовиховання, я-концепція, методи самовиховання.

Сьогодні неможливо підготувати висококваліфікованих фахівців без уваги до самовиховання як одного з необхідних елементів процесу навчання у вищих навчальних закладах. Враховуючи зростаючу потребу суспільства у високоосвічених і свідомих працівниках, стає соціально важливим вирішення проблеми самоосвіти, самовиховання, формування умінь і навичок самоосвітньої діяльності у студентів вищих навчальних закладів. Тому закономірно вважати, що готовність до самовиховання повинна формуватися уже на етапі здобуття професійної освіти.

Теоретичні і практичні аспекти проблем самовиховання завжди були в центрі наукового пошуку провідних фахівців у галузі педагогіки та психології.

Проблему самовиховання досліджували А. Ключко, А. Кочетов, В. М. Оржеховська, Ю. М. Орлов, Л. І. Рувинський та ін. У їхніх працях розглядаються питання взаємозв'язку виховання і самовиховання дітей, методика організації самовдосконалення і самоосвіти, особливості самоосвіти і

самовиховання школярів на окремих вікових етапах, а також студентів педагогічних закладів впродовж навчання у вищому навчальному закладі.

Дослідження, спеціально присвячені питанням самовиховання, саморозвитку студентів активізувалися впродовж останнього десятиліття. Ці дослідження збагатили педагогічну теорію знаннями про особливості самовиховання в системі основних чинників становлення особистості майбутнього фахівця, про шляхи організації самовиховання, про окремі його сфери. З'явилися роботи, в яких розкриваються окремі питання самовиховання студентів: керівництво самовихованням студентів (Р.С. Гаріфьянов, С.Б. Кабанова, З.С. Сепчева), самовиховання студентів у зв'язку з підготовкою до професійного становлення (Н.І. Дуніна, Б.П. Зязін, С.Б. Елканов, Л.П. Кутукіна, О.А. Попова), визначення місця самовиховання в системі основних чинників формування особистості фахівця в умовах вузу (В.А. Лозова, Ж.А. Тихончук), психологічні проблеми самовиховання студентів вузу (Н.І. Ісаєва, О.Е. Борденюк, В.Т. Красильніков) [1].

Відповідальні завдання, які ставить суспільство перед вищою школою з підготовки висококваліфікованих фахівців, в сучасних умовах можуть успішно вирішуватися за умови активізації роботи студентів над собою. У зв'язку з цим важливо, щоб кожен студент опанував знаннями по самовихованню, засобами і прийомами роботи над собою, свідомо готував себе до майбутньої професійної діяльності.

Професійне самовиховання і саморозвиток – це свідомо діяльність, спрямована на удосконалення своєї особистості у відповідності з вимогами професії до людини. Ця діяльність вимагає активного усвідомлення студентом свого «Я», відносин із навколишнім освітнім середовищем, життєвого досвіду, самого процесу роботи над собою; управління собою, своєю поведінкою, внутрішнім станом. Для самовиховання характерні планування й організація своєї діяльності, контроль та оцінювання перебігу роботи й результатів, а за необхідності стимулювання або корекція своєї поведінки. Водночас, на думку В. Лозового, само-

виховання є відносно відособленою діяльністю яка є свідомо передбаченою і керованою суб'єктом з метою досягнення результатів, необхідних для забезпечення інших життєвих процесів і діяльностей [2].

Самовиховання є однією з вищих форм саморозвитку людини. Так, А. Кочетов розглядає самовиховання як усвідомлений керований особистістю саморозвиток, у якому відповідно до вимог суспільства, цілями і інтересами самої людини формуються запроектовані нею сили і здібності[3].

Професійне самовиховання передбачає [5]:

- аналіз власної особистості за допомогою самоспостереження, порівняння себе з іншими, ідеалом; самооцінка, виділення своїх якостей, які необхідно розвивати й удосконалювати; визначення того, що необхідно в собі подолати; ухвалення рішення про роботу над собою;
- постановка мети і розробка програми діяльності – визначення того, що, коли і як належить зробити, щоб удосконалювати одні й усувати інші якості, досягати намічених цілей і поставлених перед собою завдань;
- власне діяльність – навчальна, трудова, професійна, пізнавальна, естетична, фізична – з досягнення поставлених завдань, здійснювана за допомогою вольового зусилля над собою;
- саморегуляція цієї діяльності, що передбачає самоконтроль, самоаналіз, самооцінку її перебігу і результатів, а за необхідністю і корегування – уточнення цілей і завдань, пошук оптимальних засобів і способів самозміни.

Можна виділити такі загальні тенденції становлення особистості студента як майбутнього фахівця в умовах його навчання у вищому навчальному закладі:

Соціалізація особистості майбутнього фахівця є багатоаспектним явищем і детермінована низкою соціокультурних чинників: ментально-духовна атмосфера сімейно-родинного середовища; особливості довузівського освітньо-виховного простору; організація навчального процесу у вищому навчальному закладі.

Упродовж навчання відбуваються суттєві зміни в стру-

ктурі самосвідомості студента: завершується процес професійного самовизначення, що відображається в змісті та структурі його «Я-концепції». На основі усвідомленої професійної моделі формується «Я-ідеальне» майбутнього фахівця. Вдосконалюються, набувають «професійного характеру» психічні процеси і стани, збагачується життєвий і професійний досвід, розвиваються необхідні професійні здібності. Підвищуються почуття обов'язку й відповідальності, самостійність і самоконтроль, чіткіше дає знати про себе індивідуальний стиль і життєва позиція студента. Зростає рівень домагань студента в сфері майбутньої професії, формуються мотиви професійного самоствердження і самореалізації; підвищується роль самоосвіти й самовиховання в професійному становленні.

Показником ефективності навчального процесу у вищому навчальному закладі є соціальна, духовна й професійна зрілість особистості студента, цілісність і стійкість його «Я», психологічна готовність випускника до реалізації професійних функцій.

Особливості професійного самовиховання як процесу свідомого перетворення себе полягають у тому, що воно найбільш повно спирається на індивідуальні особливості людини, її нахили і потреби, дає змогу максимально виявляти власні домінуючі задатки, є чинником, який забезпечує ефективність майбутньої самостійної професійної діяльності.

Досвід загального самовдосконалення є необхідною передумовою професійного самовиховання, яке передбачає свідому роботу з розвитку професійно важливих якостей, формування професійних умінь і здібностей.

Професійне самовдосконалення студента передбачає постійне покращення своєї навчальної самостійної роботи, формування готовності до виконання подальших професійних завдань та особистісний розвиток – самовдосконалення якостей своєї особистості, необхідних для успішної майбутньої професійної діяльності. Цілеспрямованість, осмисленість, стійкість професійного самовиховання залежать насамперед від: волеволіт властивостей наявності професійного ідеалу; мотивів ви-

бору студентом професії; морально- психологічного клімату в студентській групі; стилю керівництва й стилю спілкування професорсько - викладацького складу; фактору вільного часу; організації та постійного удосконалення навчальної і самостійної роботи студентів; залучення студентів до різноманітної позааудиторної роботи.

Пізнання природи самовиховання людини можливе за умови з'ясування сутності сфер самовиховання і Я-концепції як психологічної передумови цього явища. Насамперед людина повинна усвідомити мотиви самовиховання, усвідомити себе як суб'єкта власного життя та діяльності. Сучасні дослідження засвідчують, що усвідомлення себе суб'єктом власного життя і виникнення на цій основі мотивації самовдосконалення, самовиправлення, самоконтролю – важлива умова ефективної боротьби з такими явищами як алкоголізм та наркоманія на рівні їх індивідуальної профілактики та корекції.

Самовиховання має охоплювати різні сфери психічного і фізичного розвитку людини. Дійсно, якщо врахувати центральну, інтегровану мету виховання – забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості, то зрозуміло, що і самовиховання повинно здійснюватися в усіх складових компонентах такого розвитку.

Найбільш суттєвими сферами самовиховання є такі:

а) інтелектуальна – визначає завдання, які особа ставить перед собою у сфері самоосвіти, інтелектуального саморозвитку, самостійного оволодіння прийомами і процесами мислення (порівняння, узагальнення, доведення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо), мнемічної діяльності (як краще запам'ятовувати інформацію, розвивати пам'ять та ін.), розвитку мовлення (оволодіння ораторським мистецтвом – риторикою), організації уваги та ін. Ця сфера охоплює навчання, самовдосконалення та самопізнання;

б) духовно-культурна – зумовлює прагнення особи до самостійного збагачення досягненнями в різних галузях людської культури, зокрема літературі і мистецтві. Зрозуміло, що ця сфера безпосередньо пов'язана з естетичним розвитком людини, її роботою над собою щодо розвинен-

ня естетичних смаків, умінь і навичок естетичної діяльності;

в) моральна – зумовлює вироблення для себе моральних орієнтирів, морального ідеалу, самопізнання особливостей своєї поведінки у стосунках з людьми, у ставленні до моральних цінностей, до праці, природи, Батьківщини тощо. Порівнюючи себе (реальну) з ідеальною ієрархією моральних цінностей, людина має поставити перед собою завдання, як сходинки на шляху до морального ідеалу. Безумовно, моральна сфера самовиховання передбачає і роботу над розвитком власних вольових рис, щоб людина стала спроможною самостійно доволіно регулювати свою поведінку, не піддаючись егоїстичним, ситуативним підсвідомим бажанням, потягам, які суперечать реалізації зразків моральної поведінки;

г) фізично-валеологічна – охоплює роботу людини в напрямі фізичного самовдосконалення, зміцнення здоров'я, оволодіння спортивною майстерністю, відмови від шкідливих звичок, дотримання санітарно-гігієнічних вимог. На нашу думку, ця сфера найпридатніша для раннього залучення особистості до самовиховання, оскільки її позитивні результати наочні. Дотримання здорового способу життя повинно стати нормою поведінки кожного, хто прагне стати лідером певного колективу.

Підкреслимо, що всі названі сфери самовиховання взаємопов'язані, в основі кожної з них і всієї діяльності з самовдосконалення є самовиховання волі, яка й забезпечує «перемогу над собою». Особливо виділимо таку інтегровану і важливу для студентської молоді та в подальшому житті фахівця галузь або сферу, як професійне самовиховання.

Для майбутнього спеціаліста, щоб досягти професійної майстерності та соціально значущого успіху, принципово важливим є професійне самовиховання, яке орієнтоване на модельні характеристики фахівця цієї галузі. А вони передбачають риси особистості-професіонала, що стосуються і інтелектуально-освітньої сфери, і духовно-культурної, і морально-вольової, і фізично-валеологічної. Отже, чим повніше майбутній фахівець розкриється в

кожній із вищезазначених сфер самовиховання, тим повнішим буде його професіоналізм [5].

Психологічною основою, на підґрунті якої можлива діяльність із самовиховання, є самосвідомість, тобто свідомість, що всіма своїми атрибутами (питання, пізнання, переживання, ставлення) спрямована на самого себе. Інакше цю особливість особистості називають «Я-концепцією», вона й утворює ядро людської особистості. Це відносно стійка, більшою або меншою мірою усвідомлена система уявлень людини про саму себе, яка сприймається як неповторна. На основі Я-концепції людина будує свою взаємодію з іншими і проявляє ставлення до себе. Я-концепція – цілісний, хоча і не позбавлений внутрішніх суперечностей, образ, тобто суб'єктивна картина власного Я, що виступає як установка стосовно самого себе. Я-концепція містить такі основні компоненти: когнітивний – уявлення про свої здібності, свої розумові, психічні властивості, зовнішність, соціальну значущість тощо; емоційний – самоповага, самозневаження, самолюбство тощо; оцінно - вольовий – намагання завоювати повагу, підвищити самооцінку, стати кращим.

Отже, необхідною умовою виникнення «Я-концепції» є самопізнання людини, тобто вивчення особистістю власних психічних і фізичних особливостей. Самопізнання здійснюється різними шляхами, серед яких основними є аналіз своєї діяльності, поведінки (опосередковане самопізнання) та самоспостереження (безпосереднє самопізнання).

Самопізнання дає можливість людині виробити певне ставлення до своїх позитивних рис (переваг) та недоліків, тобто формувати самооцінку, яка є важливим регулятором поведінки. Від самооцінки залежать стосунки людини, критичність і самокритичність, вимогливість до себе, ставлення до своїх успіхів та невдач.

В процесі професійного самопізнання, студент виявляє свої здібності та можливості в обраному напрямку, розкриває свій рівень професійного розвитку. Ми погоджуємося з думкою І. Мельничук, що процес професійного самопізнання повинен здійснюватися в декількох напрям-

ках:

- самопізнання себе в системі соціально-психологічних стосунків, за умов навчальної діяльності і тих вимог, які передбачає ця діяльність; самопізнання рівня компетентності, і особистих якостей, яке здійснюється шляхом самостпостереження, самоаналізу вчинків, поведінки, результатів діяльності;
- критичний аналіз висловлювань на свою адресу, самоперевірка в різних умовах діяльності;
- самооцінка, яка виробляється на основі зіставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з поставленими вимогами, та яка забезпечує критичне ставлення майбутнього фахівця до своїх досягнень і недоліків.

Таким чином, сформованість об'єктивно-критичної Я-концепції, залучення до самопізнання, вироблення адекватної самооцінки (а все це можна назвати активним функціонуванням самосвідомості) є необхідною психологічною основою самовиховання.

У цілеспрямованій діяльності самовиховання виділити такі взаємопов'язані процеси:

а) самопізнання, яке вміщує самостпостереження, самоаналіз і порівняння себе з іншими, сприймання критики ззовні, вироблення самокритичного ставлення до себе, систематичне підбиття підсумків самовивчення, їх оцінювання й узагальнення. На цій основі виробляється ідеал і конкретні цілі самовиховання, вмотивовується необхідність його;

б) програмування діяльності самовиховання, коли усвідомлюються і формуються конкретні дії щодо досягнення цілей самовдосконалення;

в) самоутримування від негативних дій, вчинків, думок, психічних станів за допомогою різних прийомів впливу на себе;

г) самопримушування до здійснення позитивних дій та вчинків.

У діяльності самовиховання людина використовує вже відомі нам методи виховання, але спрямовані на саму себе:

- методи формування і корекції свідомості (самопереко-

нання, самоорієнтацію, самонавіювання);

- методи формування і корекції досвіду поведінки (вправи, самопривчання);
- методи додаткової мотивації стимулювання поведінки (самовключення у змагання, самокритика, самозаохочення і самопокарання);
- методи самовивчення результатів виховання (самоспостереження, аналіз результатів своєї діяльності, узагальнення характеристик на себе від різних осіб, відверте самоанкетування тощо).

Серед конкретних прийомів самовиховання, за допомогою яких реалізуються зазначені методи, виділяють:

- самонавіювання, яке здійснюється у формі зовнішнього або внутрішнього мовлення;
- самонаказ, коли людина звертається до себе у формі категоричного наказу про певну дію;
- самосхвалення, яке виражається у звертанні до себе. Цей прийом особливо важливий, коли треба підтримати віру у свої сили. Ефективність самосхвалення підсилюється, коли у схвальних формулах згадуються інші люди з категорії референтних для даного індивіда;
- самоосуд, який використовується для внутрішнього гальмування негативних вчинків, дій і, навіть, думок;
- самоперевірка, коли людина створює для себе ситуації, в яких може перевірити свою волю, стриманість, сміливість та інші риси. Елементарною і досить поширеною формою самоперевірки є, наприклад, зіставлення результатів своєї діяльності з еталонними зразками;
- самозвіт, тобто результати роботи над собою за певний період оцінюються і аналізуються причини (зовнішні і, особливо, внутрішні). На основі самозвітів корегуються програми самовиховання, визначаються цілі та дії.

Існує багато й інших прийомів самовиховання та впливів на себе. Насамперед потрібно назвати такі: самостримування, самопідбадьорення, самозаохочення, самопокарання, тощо[4].

Отже, професійне самовиховання – це систематична і

свідома діяльність студентів, спрямована на набуття бажаних якостей і позитивних рис, сили волі і характеру, усунення негативних (шкідливих) звичок. Способом професійного самовиховання є управління своїми відчуттями, думками, поведінкою, а результатом є самовдосконалення. Потреба в такій роботі виникає в навчально-професійній діяльності, коли досягнуто певний рівень самопізнання, вироблено здатність до самоаналізу і самооцінки, коли усвідомлюється необхідність відповідності особистісних якостей поставленій перед собою меті й досягненню бажаного результату.

Ефективність професійного самовиховання майбутнього фахівця значною мірою залежить від педагогічного керівництва цим процесом. Педагогічне керівництво професійним самовихованням студентів – оптимальна організація їхньої життєдіяльності, акцентування їхньої уваги на питаннях саморозвитку, відповідальності за себе, своє сьогодення та майбутнє, а також стимулювання самовиховної діяльності під час навчально-виховного процесу.

Успішне вирішення проблеми професійного самовиховання студентів в освітньому процесі вузу можливо, якщо:

- діяльність викладачів вузу спрямована на виховання потреби в професійному самовихованні;
- питання професійної діяльності розглядається як джерело розвитку самого студента, придбання ним особистої культури;
- створюються сприятливі умови для розвитку професійної культури, які передбачають наявність у студентів знань про специфіку, особливості, значення професії, стимулюючих до самопізнання, самовиховання; про методи самовиховання, які сприяють здійсненню особистих планів саморозвитку; про оцінку результатів самовиховання, що стимулює розвиток професійної самосвідомості;
- здійснюється взаємозв'язок професійного самовиховання з розвитком особистої професійної культури майбу-

тніх спеціалістів;

- діяльність по самовихованню усвідомлюється і реалізується студентом як важлива умова його професійного розвитку.

Найважливіші внутрішні передумови, що визначають ефективність самовиховання студента:

- переконання, самосвідомість та самокритичність;
- потреби та мотиви, життєві настанови;
- самоповага і мужність;
- навички й уміння самоконтролю та вольового саморегулювання;
- знання теоретичних основ самовиховання та володіння методикою самовдосконалення;
- свідома настанова на різнобічне самовиховання;
- психологічна готовність до активної, цілеспрямованої і систематичної роботи над собою.

Здійснення професійного самовиховання студентів можливе лише на основі демократизації та гуманізації педагогічних стосунків, співпраці педагога і студентів. Доведено, що найбільший стимулюючий вплив здійснюють ті педагоги, які самі активно займаються самовихованням.

Список джерел:

1. Волкова Н. В. Педагогіка. Навч. Посіб. / Н. В. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 243с.
2. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи. Навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. – К.: Знання 2005. – 386с.
3. Синельников В. М. Самовиховання як діяльність і його психологічні особливості. / В. М. Синельников / Педагогіка і психологія. – 2005. – №3 – 34–41с.
4. Степанов О. М. Педагогічна психологія. / О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2011. – 198с.
5. Супрун М. О. Самовиховання особистості майбутнього фахівця в галузі державного управління (теоретико-практичний аспект) / МО Супрун // Державне управління: теорія і практика №1, 2014.- С.114-124.

@ Барчій Магдалина. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.

Voloshyna Neonila. System of Personality Value Orientations

Abstract. Methodology: 1) there are the diversity of theories and conceptions of value orientations of a person; 2) the value orientations of a person is a component of the external world of the individual, the constituent of the personality continuity; 3) the value orientations of a person is a broad system of stable personality values, its attitudes; is an indicator of what can be expected from an individual, judging about the social and political position and spiritual world of the person, by looking at what goals he/she attempts to achieve, what objects are the most valuable; is a general indicator of the priorities, needs, requests, social position, and the level of spiritual development; 4) an individual system of value orientations has a hierarchical structure; 5) the development of value orientations is closely connected with the development of orientation of the individual. The realization of value orientations by a person depends both on the internal conditions (level of development of these psychological mechanisms) and external ones (social relations, economic, social political structure of society, its system of values, material and spiritual wealth, prospects of general development).

The subject of the research in the scientific work is the value orientations in the structure of the personality. There have been used methods of analysis, synthesis, comparison, abstraction, grouping of available knowledge about values and value orientations through the prism of the structure of the individual.

The purpose of the paper is to analyze and introduce (show) the place of value orientations of the personality in its structure, to reveal its essence, content and basic principles of functioning.

The objectives of the study: 1) to carry out a comparative analysis of conceptions and models of the value orientations of the personality; 2) to reveal the essence and content of the value

orientations of the personality; 3) to reveal the methodological basis of the main principles of their functioning; 4) to determine personality value orientations as spiritually universal principles which are an integral part of personality.

One of the important psychological characteristics of a mature personality is the system of its value orientations, therefore the study of this issue is relevant.

A notion of "value orientations" is closely connected with a notion of "value". Many philosophers and sociologists referred to the problem of "values": Aristotle, Confucius, T. Hobbes, B. Spinoza, I. Kant, I. Bentham, R. Lotze, V. Windelband, H. Rickert, G. Cohen, M. Hartmann, M. Scheler, F. Nietzsche, V. Solovyov, M. Berdyaev, M. Lossky, A. Toynbee, P. Sorokin, W. Dilthey, E. Durkheim, M. Weber, W. Thomas, F. Znaniecki, T. Parsons, K. D. Ushynskiy.

The source of meanings for the individual are not only the needs, but also the values. The problem of values is the subject of diverse study in sociology, philosophy, and psychology, but most of the works on study of this phenomenon are carried out within the field of sociology. The notion itself was first introduced by W. Thomas and F. Znaniecki in 1912 [7].

An attitude and a social value were presented as two poles of human culture in their book "The Polish Peasant in Europe and America", the attitude as the subjective pole, and the social value as the objective pole. A social action was interpreted as a dynamic process that binds these poles.

The Polish sociologist considers the social actions as actions, the main subjects of which are conscious individuals or groups of people. Regardless of what these actions are, individual or collective, they affect their subject in order to call upon it certain and desirable reactions. F. Znaniecki comes to the conclusion that the social action represents a dynamic system of values which interact with each other. The structure of this system consists of two types of values - primary and secondary. The primary values are people as subjects and objects of action. The subject of the social action differs from all possible objects of human activity because it is like the subject of action he is a conscious, understanding human

being which is capable of mutual actions and initiating them [8, p. 93-94]. Secondary values represent human creations or natural objects that people attach to values. Secondary values in general, according to F. Znaniecki, constitute a kind of dynamic platform for social contact [8, p. 94].

The concept of value orientations was proposed by T. Parsons in 1962 [7, p. 181]. According to Parsons, let's say, motivational type of orientation concerns those aspects of the subject's orientation to the surrounding situation, which promote actual or possible satisfaction or dissatisfaction with the needs of the subject that relate it to certain norms, standards, selection criteria.

There are two sides in the content of value orientations: content (subjects, phenomena, ideals, concrete conditions of existence) and dynamic (the degree of significance of the object of value for a person, the emotional orientation of the individual, the measure of its activity in achieving the goal – B. S. Kruglov, G. Ye. Zalessky, O. M. Leontyev, S.L. Rubinshtein, V. A. Yadov) [7, p. 183].

Moral values play the most important role in the life of the individual and society, since human life is regulated by it most. The fear of condemnation is a moral guide, which constrains, regulates and directs the behavior and activities of people and prevents them from doing something wrong. Such regulators as shame, fear of losing the dignity and human qualities, sometimes are more powerful than any legislative law.

According to Hegel, morality is inconceivable beyond the social life. It can exist only in society, in the relationship between people, their attitude towards the world, God, etc. In this respect, personal benevolence acquires the status of a general principle of human existence. Morality, as a historically formed system of unwritten laws, is the main value-based form of society. It reflects the generally accepted norms and gives an assessment of human activity.

Moral values of people are also manifested through the set of relationships that are formed between an individual and individuals, an individual and a society, and as a result, the person appreciates them and consciously builds a scale of

values.

Life acquires a great importance in human consciousness. As the key value of a person, it is inestimable due to moral, ethical, social, religious imperatives.

Morally conscious people can not and do not have the right to live, splitting between good and evil. They consciously choose the good side, select positive and useful things and reflect it not only in concepts, but also in feelings (satisfaction-dissatisfaction, passion-indifference, etc.). People are responsible for their actions and behavior in accordance with their awareness of moral values. It is rather difficult to assess the actions of people who proved to be useful to society by chance (against their will). Are they good or bad, when we know that the individuals were restricted in their actions, that there was no freedom of choice, or there was a mercenary motive (the thirst for power, money, glory and honors).

Paradoxically, but it is impossible to give an objective assessment of a particular action of the individual without the freedom, which provides an alternative choice. Guided by their mind, people deliberately choose and give preference to what is meaningful, beneficial or harmful for them, since this is their choice, and it is, in fact, invaluable.

The peculiarity of freedom is that it is not only good, but also evil. A free person can consciously carry out not only good, but also harmful actions, pursuing vested, selfish interests. Moral activity is based on tolerance, implies pluralism, free choice, alternative, respect for other thoughts, actions, norms of behaviour, etc. Consolidation of individuals, groups, society is taking place based on consensus. Freedom of actors in the absence of consensus and tolerance can lead to the disintegration of society (dividing it into groups), the variability of which can geometrically grow.

In morality, as well as in other spheres of social life, there are both positive and negative values. The history of civilization gives many examples of the fact that there are a lot of diverse assessments of actions in the moral sphere.

The subject of our analysis is the use of concepts of "value" and "value orientation." Value is the significance of something, unlike the existence of an object or its qualitative

characteristics. The concept of "value" became the subject of extensive theoretical studies in many sciences – philosophy, sociology, psychology, pedagogy, aesthetics, ethics, and others, especially in the 60's and 70's. In axiology – this is an area that considers objective reality and person's attitude towards it, in sociology – this is a problem of general social regulatory mechanisms, where the values of society are considered as components of social consciousness and culture, performing the normative functions in relation to the personality, in social psychology – this is the field of study of the socialization of the individuals, their adaptation to group norms and demands, and in general psychology – it is the study of higher motivational structures of life.

Psychological interpretations of the values of the individual reduce them to the psychodynamics of cravings (S. Freud, C. Jung (to a certain extent)); identify them with the needs (A. Maslow); personal meaning (G. Allport); the formations derived from the motives of the activities (D. A. Leontyev); the characteristic of everything that make human life possible (E. Fromm); beliefs (M. Rockeach); social guidelines (V. A. Yadov); regulators of information flows (cognition); with something in the world which is significant for a person (S. L. Rubinstein); with the spiritualized phenomena of human existence (I. P. Manokha); formations of consciousness, which reflect the vital needs, interests, views and attitudes towards reality and themselves (M. I. Boryshevskiy). The concept of "value" is closely connected with the categories of "need" and "interest". Human life is about satisfying various needs. By the word "needs", of course, we mean the state of the individual, who needs to be in a relationship with the surrounding reality in order to preserve his/her existence, functioning and development, successful life, knowledge and exploration of the world, self-affirmation in it. As primary (organic, biological) – food, housing, clothes, etc., and secondary (social, moral and spiritual) - knowledge, mastering social experience, in work, creativity, communication, self-determination, social status - needs arise under the influence of specific internal and external conditions and activate the cognitive, emotional and

volitional spheres of the individuals, encourage them to act, to search for objects to meet these needs.

The world of values is, first of all, the world of culture in the broad sense of the word, it is the sphere of spiritual activity of people, their moral consciousness, their preferences for those assessments, which express the measure of spiritual wealth of the individual. It is precisely because of this, that values can not be regarded as mere continuation or reflection of interests. In the world of values, there is a complication of incentives for human behavior and the causes of social action.

Neither something that is definitely necessary, without which it is not possible to exist (this task is solved at the level of needs), nor something which is beneficial from the point of view of material existence (this is the level of interest) is at the forefront. The main thing is something that corresponds to the idea of the people's purpose and dignity, those moments of motivation of the behavior, in which self-affirmation and freedom of the individual manifest themselves [4, p. 20].

Till nowadays, there is no consensus on the definition of the concept of "value" and two main approaches are distinguished in modern psychological literature. First one describes the concept of "value" as a socially approved organization and regulation of human behavior acting as an external condition or a set of socially predetermined ground of their own activity, while in the second approach "value" is understood as an perfect reflection of social relations of people as a special case of the process of objectification of social relations in social institutions and structures. In terms of genesis and functions performed, values are of a social nature.

Thus, there are five main types of interpretation of the concept of value orientations:

- as a personality orientation;
- as a need;
- as an individual experience of social life;
- as an intrapersonal formation;
- as a source of conscious activity and behavior.

An individual system of values has a hierarchical structure. Along with other factors, the values predetermine the formation of a dispositional system of personality. On the one

hand, values are the properties of a particular social subject, phenomena which satisfy the needs, interests, desires, in other words – these are socially significant ideas of what is goodness, justice, patriotism, love, friendship. Usually, they can not be doubted, but are modified, they serve as a standard, an ideal for people. On the other hand, values are the person's attitude to the objects and phenomena of reality, which is expressed by value orientations, social guidelines, and personality traits. Here they serve as a certain structure of personality. The first aspect is social, the second one is personal. The relation of the concept of value to the spheres of the internal and external world of people generally does not coincide with the division of values into the values of society and the values of the individual.

The values of the individual, as well as the values of the group, depend both on the position of the individuals in the social system and on the level of their development. Values are formed as a result of awareness of the social subjects of their needs in their relationship with the objects of the world or as a result of the attitude that is implemented in the process of evaluation. The system of values of a social subject can be composed of essentially-vital ideas about good, evil, happiness, purpose and essence of life and universal ones:

- vital (life, health, personal safety, welfare, family, relatives, education, law and order);
- social (social status, ability to work, etc.);
- interpersonal (benevolence, honesty, altruism);
- democratic (freedom of speech, conscience, national sovereignty);
- particular (belonging to a small homeland, family);
- transcendental values (faith in God, striving for absolute).

Basic values, such as – the desire for truth, creativity, beauty, focus on the goodness, abetment, honor and dignity - are specified and serve as the basis for choosing the goals and conditions of universally meaningful activity. They form the core of universal values. There is a certain hierarchy of values. It is not only that some values ("lower" ones) are sometimes sacrificed for the sake of others ("higher" ones), but also that different values have different degree of publicity, and one

value is the specification of the other one. Thus, the value of labor is explained by the fact that it is one of the spheres in which the higher values are realized, the value of self-realization and personal development are also viewed more fundamentally. An important characteristic of values is their connection with ideals. This characteristic is sometimes even included in the definition of values. Heroic images of artistic and journalistic literature are used in empirical studies as the carriers of the most important values. Actually, these images serve as means of representing a pedagogical sample for acquisition of the models of the ideal way of behavior, the ideal lifestyle.

Value orientations occupy the highest position in the hierarchical system of values. Value orientation – is the focus of the individuals on assimilating certain values to meet their needs. In value orientations, value plays the role of a peculiar benchmark and an appropriate regulator of human behavior and activities in the subject and social reality. And people are guided by the values which are most needed now and which are in line with their interests and goals in the future.

Value orientations are complex formations that have different levels and forms of interaction of the social and the individual characteristics of the personality, a specific form of their awareness of the surrounding world, their past and future, the essence of their own self.

A. G. Zdravomyslov and V. A. Yadov point out that the main function of value orientations is the regulation of behavior as a conscious action in certain social conditions. G. P. Predvichnyi differentiates 3 stages in the formation of social orientation:

- the awareness of needs;
- the comparison of needs with the objects and phenomena surrounding the world and the development of an attitude towards the world;
- awareness of the attitude to things, conditions and forms of satisfaction of needs.

V. A. Yadov pointed out that the inclusion of value orientations in the structure of the personality allows to see the most common social determinants of the motivation of

behavior, the source of which must be sought in the socio-economic nature of society, its morality, culture, in the features of socio-group awareness of the environment, in which the social individuality has been formed, and where passes people's everyday life.

Thus, value orientations, acting as one of the central personality formations, express the conscious attitude of people to social reality, and, in this aspect, determine the broad motivation of their behavior and have a significant impact on all aspects of their activity.

Consequently, the development of value orientations is closely connected with the development of orientation of the individual.

M. Rokeach (1979) put forward a theory and an instrument reflecting it (The Rokeach Study of Values) which has been widely used and has proved useful in

many different types of study. M. Rokeach divides values and value orientations of the personality into two main groups from the point of view of goals and objectives, which a particular value serves. It is the psychological approach to the classification of values. The first group consists of "goal values" (terminal values), the second is "means values" (instrumental ones). The terminal values are the main goals of a person, because they reflect the long-term life perspective. Terminal values help to determine the meaning of human life, indicate what is especially important, significant, valuable for a person. Experimental testing of such a division, conducted under the leadership of V. A. Yadov, confirmed its rightness.

It is the terminal values that correlate with the so-called sense-forming motives (D. A. Leontyev), which, from his point of view, are crucial. The value based approach to the study of the peculiarities of the formation of consciousness of the individual, presupposes that all the phenomena of reality (including the actions of people) can be represented as a set of values, which expresses the individuals' subjective assessment of these phenomena from the standpoint of their necessity in meeting their needs and interests.

Hofstede (1980, 2001) surveyed values in over 100 different

countries and came up with five basic value dimensions: Power Distance, Uncertainty Avoidance, Individualism, Masculinity/Femininity and Short-term vs Long-term Orientation [10].

His work too has sparked a great deal of further research and is the most studied values theory currently in use. Yet another influential values theory has been that of Schwartz (1992). From studies of values held in over 50 countries, he proposes 10 which manifest universally in individuals (Achievement, Benevolence, Conformity, Hedonism, Power, Security, Self-direction, Stimulation, Tradition, Universalism) and seven which appear across cultures (Affective Autonomy, Conservatism, Egalitarian Commitment, Harmony, Hierarchy, Intellectual Autonomy and Mastery) [9].

Some similarities between the Hofstede and Schwartz theories can be detected, and Smith and Bond (1998) suggest that as they overlap almost completely although they were derived using different methods, we are close to reaching a universally applicable theory of values.

It is clear from this that the interest in values measurement across cultures which was initiated by Kluckhohn and Strodtbeck continues to accelerate. We can use values both to study change and variation within a culture, and differences and similarities between cultures. Although the Kluckhohn and Strodtbeck theory was derived half-way through last century it has generated much further research, which has in turn generated new theories. Though their work on understanding of ourselves as human beings has been increased.

Value orientations of the person also have a complex hierarchical structure. Thus, for example, the authors of the well-known dispositional concept of the regulation of social behavior – V. Yadov, D. Uznadze – distinguished the following levels of disposition:

- elementary fixed instructions (arise on the basis of vital needs);
- attitudes (are formed on the basis of the needs of communication, which is carried out in a small group);
- socially-directed interest of the individual, according to a

particular sphere of activity;

- value orientations which influence the behavior of the individual.

The realization of value orientation by a person depends both on the internal conditions (level of development of these psychological mechanisms) and external ones (social relations, economic, socio-political structure of society, its system of values, material and spiritual wealth, prospects of general development).

Orientation of the personality is determined not only by the value orientations, but also by such psychological formation as "personal sense" (O. Leontyev), which is interpreted as the "reflection in the mind of the relation of the motive (activity) to the goal (action)".

I. Kant laid the foundation to the problem of values, showing a significant difference between subjects of sensory experience and subjects which are above senses. The theory of I. Kant is characterized by the autonomy of moral values; morality exists in the mind and from it arises a goal which has an "absolute value" - the personality of each individual. Everything else is a relative value, a means of achieving the goal. However, the "value" has become the subject of study since F. Nietzsche introduced the principle of revaluation of all values.

F. Nietzsche defined value as the highest amount of power which people can master themselves. He showed the difference between the values and principles of their organization in relation to different historical epochs and different human communities. According to V. G. Nesterenko, the same subject or the same event may or may not have any value, depending on the historical situation, and the interests of different groups of people. Value is a mixed, "optional" and, at the same time, a permanent, "mandatory" definition of the subject.

Next, after having defined the concept of "meaning" as a point of connection of person with the world, Nesterenko defines values as generalized meanings, regardless of the degree of their generalization [3].

In the sociological aspect, values are seen as regulators of

the activity. For example, Bulgarian researcher of this problem, V. Momov, divided the values into existing, relevant and purposeful or cogitative, desirable and possible. Among the purposeful ones he distinguished values-ideals, values-desires and normative values.

Sociologists D. Jerry and J. Jerry define values as ethical ideals and basic beliefs as well as goals of an individual or society. They point out that this term is often used to identify the difference between scientific knowledge and "values", especially, where "ethical" ideals, duty, etc. are not accepted as "scientific" or can become as such [4]. Also, to the problems of values or value orientations as well as personality orientation referred such psychologists as W. Wundt, K. Lewin, A. Meinong, J. Kreybig, B. Skinner, J. Rotter, S. Freud, A. Adler, K. Horney, E. Fromm, C. Rogers, A. Maslow, G. Allport, V. Frankl, A. Rubinstein, O. M. Leontyev, B.H. Ananyev, D.M. Uznadze, L.I. Bozhovych, H.S. Kostyuk, V.M. Miasyshchev, L.S. Vyhotskyi, V.O. Yadov, I.S. Kon, B.D. Paryhin, H.M. Andreyev, V.S. Mukhina, O.O. Bodaleov, H.H. Dilyhenskyi, F.Yu. Vasyliuk, B.S. Bratus, B.V. Zeiharnyk, D.O. Leontyev, O. H. Asmolov, etc.

Famous American psychologist Arthur Reber uncovers the term "value" in three meanings:

In the first – as a quality or property of an object, which makes it useful and desirable. He draws attention to the pragmatic aspect that is conceived in this definition, meaning that the value of a subject is determined by its role in social interaction, however, in itself the one has no value.

The second characterizes value as an abstract and general principle in relation to behavioral patterns within a particular culture or society, which through the process of socialization is considered by the members of this society as significant. These are social values. They form central principles around which individual and social goals can be integrated. Classic examples are freedom, justice, education, etc.

The third interpretation of value relates to the sphere of economy. Value is a real cost of an item, which is determined by that what can be obtained for it in exchange for other goods or some means of payment, usually money. This meaning is

combined with the first one and is very close to the meaning of term "usefulness".

Classification of values is characterized by considerable diversity. In the philosophical and psychological literature is a description of such hierarchies of the main values as Dionysian, in the center of which is the convenience of life, comfort and consumption; Herculanian – domination; Promethean – altruism; the Appolonien – cognition, art; Socratic – self-cognition, self-development and self-perfection;

In the Marxist tradition, values were classified in accordance with the level of social existence and social consciousness. According to this principle, in the 1960's a hierarchy of values was developed by V. P. Tugarinov who signed out that values are the benefits of the life and culture of a certain society or class whether reality or ideal. Moreover, he divides them into material, sociopolitical and spiritual. At this time there was a classification of values in relation to the person, to its needs and the appropriate division into subject values and values of consciousness or value of imagery. Austrian culturologist, psychologist and politologist W. Krauß systematizes once, as he writes, widely recognized and now forgotten values ("dishonored ideals") according to such scheme: basic or primary values, necessary and important for all people i.e. health, food, peace, security, warmth, love; secondary values are freedom, truthfulness, fullness of life, education, art, beauty, benefits, comfort, enjoyment of life; the highest values that make up the meaning of life are the following: help to one's close surrounding, help a wider range of people, aestheticization of personal and the surrounding life, active participation in the development of civilization, cognition and contemplation, religious experience, God.

According to E. Fromm, valuable or boon is all that contributes to the development of human abilities and the maintenance of life. Having divided the values into two groups: official and factual, he emphasizes that both the first and the second have their structure and hierarchy in which certain higher values determine others as necessary conditions, correlates of its implementation.

E. Fromm points out that traditionally Divine authority

was determined as a basis of values, based on revelation and its orientations of those who believe in the source of revelation, which in the Western tradition is God.

Among the models that do not recognize the Divine authority, E. Fromm notes the following:

- the conception of complete relativism, which proclaims all the values as a private matter of everybody and which beyond the person have no grounds;
- the conception of internal inherent values of society according to which the highest values and mandatory for each person are all the norms that contribute to the survival of this particular society. From this perspective, ethical norms are identical to social norms and social norms serve a perpetuation of any society with its dishonesty and contradictions;
- the conception related to "biologically immanent values" are common to people and animals. Having signed out the weak sides of this conception E. Fromm emphasizes that "biologically immanent value systems" often lead to results directly opposite to the humanistic oriented system.

In the humanitarian and social literature, orientations are also classified ambiguously. Hence, Yu. Kozeletskyi referring to freedom of one of the main value splits the non-speculative division of people into those who are characterized by "guarded" and "transgressive" orientation. The first one is oriented on the values which ensure preservation of their life in statistic condition. Freedom of choice is not so important for them. The second one is oriented on freedom and art as the main values and individual power in order to improve welfare.

In the conception of human nature and character, developed by E. Fromm, the structure of the nature of adults according to their orientations is analyzed. He referred the Receptive, Exploitative, Hoarding and Marketing character types to unproductive orientations. The first is connected to the external source of amenities, to obtain the desired (material and spiritual), passively relying on other people, personal authority. The second orientation, like Receptive, is

based on the feeling that the source of all amenities is externally, but nothing can be created for itself. The difference between the first two orientations is that the exploitative type does not expect to receive anything from others for granted, but by using power or cunning to them. It extends to all sphere of action. Hoarding orientation comes from the feeling that nothing new can be taken from the outside world, all can be gained by frugality and greediness. Moreover, E. Fromm names Marketing orientation such orientation (character type) towards the formation of the person features that are in demand in others, it is important the ability to present oneself as an appropriate commodity.

Each of the first three orientations has one common feature – one of the forms of human guidance, and dominating in a person is specific for it, and characterizes the personality. Market orientation is characterized by the variability of the guidelines which forms a single permanent feature of this orientation.

E. Fromm emphasizes that all orientations have their place in human life, and the domination of one or another depends to a greater extent on the peculiarities of the culture in which a person lives. He puts forward the hypothesis that social conditions contribute to the predominance of certain orientations. The meaning of the analysis of the connection between the orientation of a person and the social structure is ambiguous: first of all, it helps to understand some of the most important factors in the formation of character, secondly, it uncovers the role of specific orientations as powerful emotional factors, action of which needs to be known in order to understand the functioning of society.

Taking into consideration the general recognition of culture influence on personality, E. Fromm signs out that not only the impact of cultural models and social institutions, but “pressing” of an individual according to the pattern of relationship, accepted among people.

Fruitful orientation according to E. Fromm or productive in accordance with H. Blum is characterized by the ability of person to use its powers and implement the opportunities laid into it. It is an orientation on freedom and independence,

activity, wisdom and art, love as care, responsibility, respect and knowledge, self-cognition and self-implementation.

The analysis of psychological scientific literature on problems of value orientations in the mid 90's is most fully done in the dissertation research of A. L. Svetlichnyi and N. I. Frolova. The authors emphasize the diversity of approaches to the definition of the concepts of "value" and "value orientation", analyze the disclosure of problems of values in indigenous psychology. Particular attention A.L. Svetlychnyi paid to paradigms of such scholars as V.O. Yadov, I.O. Martyniuk, B.S. Bratus, H.Ye. Zalesskyi, F.Yu. Vasyliuk. His analysis of value orientation research in foreign psychology has critical nature.

Having researched the psychological aspect of the system transformation of value orientations at the breakthrough stages of the society development, N.I. Frolova emphasizes that in the works of G. Allport, Ph. Vernon, G. Lindzey and other foreign authors it is highlighted the role of personal interests in the process of forming its value orientations and the role of social factors in this process is underestimated. She determines value orientation according to H.Ya. Holovnykh as a means of differentiating by individual of surrounding world objects in keeping with its significance [2].

A modern researcher of student youth value orientation M.V. Shevchuk devoted a special section to scientific-theoretical analysis of values and value orientations studying problems. Having analyzed the views on values and value orientations by such scholars as M. Yo. Boryshevskyi, O. H. Zdravomyslov, D.A. Leontyev, Ye.F. Mayorova, Ye.A. Podolska and appropriate provisions of attitude theory by D.M. Uznadze, as well as orientation by O.M. Leontyev and S.L. Rubinshtein, she concluded that investigating of value-based sphere is based on the provisions of attitude theory by D.M. Uznadze, theory of "relations" by V.M. Miasyshchev, as well as activity theory by O.M. Leontyev. M.V. Shevchuk distinguishes value as one of the form of social relation, as notion that establishes positive or negative meaning of appropriate subject or phenomenon and value orientation is a relatively stable orientation of personality needs to certain

group of values.

In the first half of the 80's a detailed research was conducted by Ukrainian sociologist V.L. Ossovskiy. The term "value orientation" is complemented by the term "value", he concentrates on its dynamic aspect. In this function the term "value orientation" serves for:

- the highlighting of a certain higher (terminal, in accordance with the terminology of M. Rokeach) values, according to the state of social experience;
- the interpretation of this higher value, specific to a particular society;
- the establishment around this value a complex of relatively coherent values;
- emphasizing the most important features of these values.

Thus, value orientation serves as a tool for studying values, a specific understanding of their motivational and systemic force, the prevailing tendencies of social assessment, its standards. After analyzing various approaches to defining the content of the concept of "value" within the limits of sociological and philosophical conceptions, the author highlights two aspects of its existence as a social phenomenon. The first one he calls "values-norms", and the second "values-objects". The first is the existence of values as elements of culture that guarantee, provide the interest of society or its subsystems (groups, layers, social categories, etc.). The second is the existence of values as objects of interest of individual subjects.

The definition formulated by V.Ye. Khmelko is the most substantiated in modern Ukrainian sociological literature. According to the dispositional conception of V.O. Yadov, the value orientations of the personality are personal orientations concerning human, national, class, professional, etc. values. Those are permanent dispositions that control the general direction of person activities towards such values and other high-value social objects; as well as, the higher level elements of the dispositional structure of individual orientation. The levels of value orientations and their subsystems such as cognitive and emotional ones are discovered herein.

A Russian psychologist S. S. Bubnova distinguishes three

hierarchical levels in the system of a person value orientations. To the first level she refers abstract, the most generalized spiritual, social and material values. The spiritual ones are divided into cognitive, aesthetic, humanistic, etc. The social values are distinguished into values of social honor, social achievement, social activity, etc. From the author's point of view, the second level consists of the values that are fixed in life-sustaining activity and manifests as person features; the third level are presented with the specific ways of person behavior as means of implementation and fixation of values-features. Moreover, this theoretical model is based on B. F. Lomov point of view, according to which value orientations as any psychological system can be imagined as multidimensional dynamic space, each dimension of which corresponds to certain kind of social relations and for each individual is important (or has sense) to a different degree.

A modern Ukrainian psychologist I.D. Bekh uses the notion of "personal values" for the psychology of personality description, it reflects the fact that subject is involved in social contacts and relations, he interprets a person as a sociocultural reality. More precise notion of "personal values" is connected to the ability of certain individuals to accept social values, therefore, becoming meaningful, where particular objects, events, phenomena, etc. acquire a special sense for a person. Furthermore, the author emphasizes that it acts as normilized formations such as orders or interdctions, which indicate indispensable, necessary or desirable behavior as an ideal or a role model. According to the goals of educational psychology, I.D.Bekh proposes to understand under the personal values of human being the conscious, sense bearing formations of personality and explains the essence of personal sense.

Since the beginning of the 60s, in the foreign psychology, the theoretical and methodological paradigm by F. Kluckhohm and F. Strodbeck' was very respected. On the basis of their definition, the value orientations are difficult, definitely grouped principles that provide cohesiveness and directivity to a variety of motives of human thinking in common human problems solving. They distinguish five main problems that are common to all people, but are solved within

a particular culture in terms of its basic values. These are the following problems:

- the attitude towards human nature;
- the attitude of person towards supernatural world;
- the attitude of person towards time;
- the direction of human activity;
- the attitude of person towards other people.

M.F. Holovatyi formulates such a definition that value orientations (or rarely – preferences) are a certain set of hierarchically connected values, which direct life activity. As we can observe, everything comes to the needs of human being, simple usefulness. And here values and value orientation are identified. Generally, as it was signed out by M.S. Yanytskyi, theoretical concepts of the second half of the twentieth century, first of all, the domestic tradition, clear up the psychological nature of values through such practically identical notions as "value orientations of the personality" and "personal values" which are differentiated, essentially, only by referring to values more of a motivational or sense bearing sphere. However, Aristotle introducing into philosophical thought the term "valued", referred to it such "divine" notions as soul and mind whereas praises includes estimated boon and boon-opportunities which can be used for good and evil. Consequently, he distinguishes those entities that now are called values and value orientation.

According to F.Yu.Vasyliuk, the value is neither a subject of person's desire or need nor a motive which always belongs to someone. Firstly, the value can be common "our" and secondly, in the intrapsychic space, inside the personality, it performs not differentiating but integrating, collecting "evaluating" functions. The value is constant, stable and oversituational. In addition, it is often an invisible magnetic pole. The source of value is internal. Moreover, It is objective. An encountering with value requires constant renewable effort.

A notion of "value orientations" is closely connected with a notion of "value". The categories of "value" and "value orientations" are common to philosophy, sociology, psychology and other humanitarian as well as social sciences.

Naturally, there is no single definition and can not be, because each science researches its aspect of values and value orientations.

There are five main types of interpretation of the concept of value orientations: as a personality orientation; as a need; as an individual experience of social life; as an intrapersonal formation; as a source of conscious activity and behavior.

An individual system of values has a hierarchical structure. Along with other factors, the values predetermine the formation of a dispositional system of personality.

The realization of value orientations by a person depends both on the internal conditions (level of development of these psychological mechanisms) and external ones (social relations, economic, social political structure of society, its system of values, material and spiritual wealth, prospects of general development).

Expressing certain qualities of an individual, value orientation at the same time is also a means of realizing certain social goals. They are based on the notion that the determining force of development and transformation of society is the divergence of goals and interests of people or certain relevant groups. The weakening of common beliefs and feelings threatens the disintegration of society, its collapse. Hence, the value orientations are a broad system of personality value attitudes, therefore, it manifests as a selective-better attitude not to individual objects and phenomena but to its totality, meaning to express the general orientation of the individual on certain types of social values. Value orientations develop in goals, ideals, interests, life plans, principles. Furthermore, it is the formation of ideological and target plan, as well as the general line of human life. It finds its manifestation in verbalized programs and the real behavior of people.

Hence, personality value orientations are a psychological formation with its system, the system of ranks, but it is also an individually integrated part of the spiritually universal principles.

The system of personality value orientations is the constituent of the personality continuity; the indicator of the spiritual world of the personality.

Список джерел:

1. Братусь С. Б. К изучению смысловой сферы личности / С. Б. Братусь. // Вестник МГУ. Серия "Психология". – 1981. – №14. – С. 43-48.
2. Волошина Н. В. Ціннісні орієнтації сучасних керівників в умовах трансформації українського суспільства / Н.В. Волошина, І.В. Бондар, О.В. Шакиб. // Науковий вісник Херсонського державного університету: зб. наук. праць. Серія «Психологічні науки». – Херсон : ХДУ, Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Вип. 3. – Т.1. – С. 51-56.
3. Войтюк Д. К. Влияние рефлексии на формирование психологической готовности личности к профессиональной деятельности : дис. канд. : 19.00.07 / Войтюк Д. К. – Новосибирск, 2004. – 255 с.
4. Гаврилюк В. В. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации (поколенный подход) / В. В. Гаврилюк, Н. А. Трикоз. // Социологические исследования. – 2002. – №1. – С. 96-105.
5. Здравомыслов А. Г. Потребность. Интересы. Ценности. / А. Г. Здравомыслов. – М., 1986. – С. 156-171.
6. Парыгин Б. Д. Изучение ценностных ориентаций личности / Б. Д. Парыгин. // Проблемы личности. – М., 2005. – С. 140-149.
7. Слотина Т. В. Психология личности: Учеб. пособ. / Т. В. Слотина. – СПб: Питер, 2008. – С. 91-146; 160-193.
8. Соціологія: Навч. посіб. / За ред. С. О. Макеєва. – 4-те вид., перероб. і доп. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2008. – С. 70-105; 283-287.
9. Hills, M. D. (2002). Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory. Retrieved from <https://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol4/iss4/3>
10. Szacki J. Historia mysli socjologicznej / J. Szacki. – Warszawa: PWN, 1983. – Cz. 2.
11. Thomas, W., & Znaniecki, F. (1918-1920). The Polish peasant in Europe and America. Boston.

References

1. Bratus, S. B. (1981). To the Study of the Semantic Sphere of Personality. Vestnik MSU. Series "Psychology", 14, 43-48.
2. Voloshyna, N. V., Bondar, I. V., & Shakib, O. V. (2017). Valuable orientations of modern leaders in the conditions of

- transformation of Ukrainian society. Scientific Herald of Kherson State University. Series "Psychological Sciences", 3 (1), 51-56.
3. Voytyuk, D.K. (2004). The influence of reflection on the formation of a person's psychological readiness for professional activity: diss. ... cand. : 19.00.07. – Novosibirsk. – 255 p.
 4. Gavrilyuk, V. V. (2002) Dynamics of value orientations in the period of social transformation (generic approach). Sociological research, 1, 96-105.
 5. Zdravomyslov, A. G. (1986). Needs. Interests. Values. Moscow.
 6. Parygin, B. D. (2005). Studying the value orientations of the personality. Problems of Personality. Moscow.
 7. Slotina, T. (2008) Personality Psychology: Textbook. St. Petersburg: Peter.
 8. Makeyev, S. O. (Ed.). (2008). Sociology: Teaching manual. (4th ed.) - K .: Co "Knowledge", KOU.
 9. Hills, M. D. (2002). Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory. Retrieved from <https://scholarworks.gvsu.edu/orpc/vol4/iss4/3>
 10. Szacki, J. (1983). The history of sociological thought. – Warsaw: PWN.
 11. Thomas, W., & Znaniecki, F. (1918-1920). The Polish peasant in Europe and America. Boston.

@ Волошина Неоніла. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.

Главацька Соломія. Особливості вплив гормонів залоз внутрішньої секреції на психологію людини

Залози, які не мають вивідних проток і секрет (гормон) яких поступає безпосередньо у кров або лімфу називають залози внутрішньої секреції (ендокринними). Вони виробляють максимальну кількість гормонів, що забезпечують нормальний ріст скелета і розвиток всього організму.

Вироблення гормонів в залозах регулюється нервовою системою, тому що, нервова система тісно взаємодіє з залозами внутрішньої секреції. Помітно змінюється діяльність залоз внутрішньої секреції коли людина хвилюється. В умовах стресу, вони забезпечують пристосувальні реакції організму тобто напруження, спричиненого надзвичайними зовнішніми впливами (охолодження, підвищена температура середовища, травми, інфекції, отруєння і т. д.) [7].

Г. Сельв - канадський дослідник, створив вчення про стрес. Він писав що, при стресі виникає ряд пристосувальних змін, спрямованих на збереження життя організму і назвав ці зміни – адаптаційний синдром. Розвиток адаптаційного синдрому неможливий без участі гіпофіза і кори надниркових залоз.

Є три стадії розвитку адаптаційного синдрому:

- реакція тривоги, посилюється виділення глюкостероїдів і адрекокортикотропного (АКТГ) гормона в кров, що сприяє пристосуванню організму до дії подразника;
- резистентності або стійкості організму до дії подразника, який характеризується збільшенням маси (гіпертрофією) передньої частки гіпофіза і надниркових залоз, підвищеною секрецією адреностероїдів і глюкостероїдів, що сприяє розвитку стійкості організму до несприятливих впливів;
- виснаження, характеризується тим, що залоза уже не

може виділяти достатню кількість захисних гормонів. Це порушує процес пристосування, і стан організму погіршується, що може призвести до загибелі.

Втягнення гіпофіза і кори надниркових залоз у стресорну реакцію відбувається насамперед завдяки підвищенню функціональної активності підзгір'я рефлекторним шляхом через збудження симпатичної частини автономної нервової системи і, нарешті, в результаті впливу імпульсів, які виходять із кори великого мозку (психічний стрес).

Результатом психічної перебудови є сприйняття нової концепції. Життя відповідно до нових умов: осмислення події, зміни поглядів, тобто після перерозподілу психічного матеріалу стрес зникає [5].

Роль ряду гормонів зводиться до переважного регулювання процесів роботи, інших залоз внутрішньої секреції. Наприклад, регуляція осмотичного тиску крові під час спраги. Внаслідок нестачі води підвищується осмотичний тиск у внутрішньому середовищі організму, що приводить до подразнення осморецепторів. Виникле збудження потрапляє в центральну нервову систему.

Звідси імпульси ідуть до залози внутрішньої секреції — гіпофіза і стимулюють виділення в кров антидіуретичного гормону. Цей гормон, потрапляючи в кров, надходить до звивистих каналців нирок і посилює зворотне всмоктування води із первинної сечі в кров. Таким чином, відновлюється порушений осмотичний тиск в організмі.

Коли є надлишок цукру в крові нервова система стимулює функцію внутрішньо секреторної частини підшлункової залози. Тоді у кров надходить більше гормону інсуліну, і зайвий цукор під його впливом відкладається в печінці і м'язах у вигляді глікогену. При посиленій м'язовій роботі, зростає потреба організму в цукрі і в крові його стає недостатньо, посилюється діяльність надниркових залоз. Гормон надниркових залоз адреналін сприяє перетворенню глікогену в цукор.

Так, нервова система впливає на стан залоз внутрішньої секреції, вироблення ними гормонів. Багато ендокринних захворювань розвивається внаслідок ураження нервової

системи (цукровий діабет, базедова хвороба, розладнання функцій статевих залоз). Вплив нервової системи здійснюється через секреторні нерви. Вони відходять до кровоносних судин ендокринних залоз. В них містяться чутливі закінчення доцентрових нервів, які сигналізують у центральну нервову систему про їхній стан.

Вплив гормонів на ріст і розвиток організму. Система ендокринних залоз має великий вплив на організм, що росте з ранніх періодів ембріонального розвитку. Функціонування деякі ендокринних залоз, впливає на формування плода (вилочкова залоза, шишкоподібне тіло, інсулярний апарат підшлункової залози, кіркова зона надниркових залоз).

В постнатальному періоді включення ендокринних залоз в фізіологічні функції організму має різний віковий поріг. Наприклад, від 1 року до 6-7 років на організм сильно впливають гормони щитовидної залози, шишкоподібного тіла і вилочної залози. В кінці цього періоду посилюється активність передньої частки гіпофіза, гормони, якої визначають лінійний ріст дітей до періоду статевого дозрівання.

Від 7 до 15-16 років сильно посилюється функція гіпофіза, а в пубертатному періоді діяльність статевих залоз починаються виразно виявляється, відбуваються складні нейрогормональні зрушення: знижується гальмівний вплив епіфіза на підзгір'я, посилюється секреція гонадотропних гормонів гіпофіза, в корі надниркових залоз починають посилено вироблятися андрогени, які зумовлюють появу вторинних статевих ознак.

Гормони щитовидної залози впливають на центральну нервову систему як стимулятор. Відсутність або недостача надходження гормону в кров призводить до сильного гальмування і затримки психічного розвитку.

К. Базедов (німецький лікар) у 1840 р. вперше описав хворобу, яка була пов'язана із надмірною функцією (гіперфункція) щитовидної залози. Виділялись такі характерні ознаки як: збільшення щитовидної залози (зоб), витрішкуватість (очні яблука виступають із орбіт), підвищується обмін речовин, який супроводжується значним схуднен-

ням. Хворі були драгівливі, швидко втомлювались, мали розладнання сну, а діти ставали плаксиві.

Базедова хвороба на сьогоднішній день піддається ефективному лікуванню, нестача гормонів щитовидної залози (гіпофункція) призводить до неможливості підтримувати нормальний рівень обміну речовин і густий стан тканинних білків. Тканини стають пухкі, слизисті, починається розвиватись захворювання мікседема (слизовий набряк шкіри). Людина при цьому захворюванні починає ставати квола, втрачає апетит, температура тіла знижена. Зовнішній вигляд стає втрачати свою привабливість, починаються набряки кистей та нижніх кінцівок, в'яла мускулатура, припухла шкіра волоссям і його випадіння. У хворих різко порушуються психічні функції.

Порушення функцій щитовидної залози можуть виникати в результаті генетичних змін, а в деяких випадках через нестачу йоду, необхідного для синтезу гормонів щитовидної залози.

Для нормального функціонування щитовидної залози виділяється гормон - тиреотропін, який утворюється у аденогіпофізі [2].

Адренкортикотропний гормон (АКТГ) впливає на діяльність кори надниркових залоз. Збільшення кількості АКТГ у крові зумовлює гіперфункцію кори надниркових залоз, що приводить до порушення обміну речовин і збільшенню кількості цукру в крові. Починає розвиватись хвороба Іценка-Кушінгаз характерним ознаками: ожирінням обличчя і тулуба, волоссям, яке надмірно росте на обличчі і тулубі; часто у жінок ростуть борода і вуса; збільшується артеріальний тиск; розпушується кісткова тканина, що призводить деколи до мимовільних переломів кісток [3].

Статеві гормони виробляються статевими залозами, які належать до змішаних. Кілька гормонів передньої частки гіпофіза впливають на функції статевих залоз [4].

Чоловічі статеві гормони (*андрогени*) виробляються особливими клітинами сім'яників. Вони виділені із екстрактів сім'яних міхурців і із сечі.

Тестостерон є чоловічим статевим гормоном, а його

похідна — андростерон. Вони зумовлюють розвиток статевого апарата і ріст статевих органів, розвиток вторинних статевих ознак: розвиток голосу, гортані, скелета, мускулатури, ріст волосся на обличчі і тілі. Разом з фолікулоstimулюючим гормоном гіпофіза тестостерон активізує сперматогенез.

У ранньому віці при гіперфункції сім'яних міхурців відзначається передчасне статеве дозрівання, швидкий ріст тіла і розвиток вторинних статевих ознак.

Ураження або видалення яєчок (кастрація) в ранньому віці веде до припинення росту і розвитку статевих органів; вторинні статеві ознаки не розвиваються, збільшується період росту кісток у довжину, відсутній статевий потяг, оволодіння лобка дуже незначне або не настає зовсім. Не росте волосся на обличчі, голос зберігається високий протягом всього життя. Короткий тулуб та довгі руки і ноги надають євнухам характерного вигляду.

Жіночі статеві гормони (*естрогени*) виробляються в яєчниках. Вони впливають на розвиток статевих органів, вироблення яйцеклітин, зумовлюють підготовку яйцеклітин до запліднення, матки до вагітності, молочних залоз — до годування дитини.

Естрадіол є жіночим статевим гормоном, а також *прогестерон* — гормон вагітності (гормон жовтого тіла). У процесі обміну речовин статеві гормони перетворюються на різноманітні продукти і виділяються з сечею.

Гіперфункція яєчників спричинює раннє статеве дозрівання з вираженими вторинними статевими ознаками і менструацією. Були описані випадки раннього статевого дозрівання дівчаток у 4-5 років.

Протягом всього життя статеві гормони дуже впливають на формування тіла, обмін речовин і статеву поведінку [1].

Під час стресу організм людини мобілізує свої захисні сили, що сприяє пристосуванню до умов життя, які постійно змінюються. Без деякого рівня стресу неможлива будь-яка активна діяльність людини.

Гормони людини відіграють величезну регулюючу роль, за важливістю порівнянної з роботою нервової сис-

теми. Але в теж час робота нервової системи багато в чому залежить від концентрації тих чи інших гормонів людини.

Вони контролюють життєдіяльність організму, усі клітини, активність генів, формування клітинного фенотипу. Регулюючи активність ферментів, гормони впливають на обмін речовин (метаболізм).

Різноманітність дії усіх гормонів можна об'єднати в три найважливіші *функції*:

- забезпечення і розвиток організму;
- забезпечення пристосування (адаптації) організму до умов середовища, що постійно змінюється;
- забезпечення гомеостазу – динамічної сталості внутрішнього середовища організму.

Гормони також беруть участь у психічній діяльності людини, з їх допомогою формуються наші емоційні реакції. Якщо в організмі людини кількість гормонів відповідає певним показникам, то це говорить про нормальний гормональний фон. Але з різних причин гормональний фон організму може порушуватися.

У підсумку можна сказати, що організм людини повністю контролюється гормонами.

Список джерел:

1. Антипчук Ю. П. Анатомія і фізіологія дитини (з основами шкільної гігієни). Практикум / Ю.П. Антипчук, Й.Б. Вожик, Н.С. Лебедева, Н.В. Луніна. – К.: Вища школа, 1984.
2. Баранов В.Г. Болезни эндокринной системы и обмена веществ. — 2 изд. – Л., 1955.
3. Ермолаев Ю.А. Возрастная физиология. – М.: Высшая школа, 1985.
4. Логинов А.В. Физиология с основами анатомии. – М.: Медицина, 1983.
5. Сельє Г. Стрес без дистреса. – М., 1982.
6. Свиридов А.И. Анатомия человека. – К.: Вища школа, 1983.
7. Хрипкова А. Г. Вікова фізіологія. – К.: Вища школа, 1982.

@ Главацька Соломія. Стаття надійшла 7 березня 2018 р.

Гнатко Микола. Політичний міф як інформаційно- психологічний засіб політичної боротьби

Стаття присвячена розгляду політичного міфу як інформаційно-психологічного інструмента політичної боротьби, як засобу надавання певній політичній структурі у такій боротьбі необхідної ідеологічної та стратегічної стійкості, визначеності, самодостатності; в ній також аналізуються основні функції політичного міфу та аспекти ефективного застосування політичних міфів у політичних протистояннях як локального, так і геополітичного виміру.

Ключові слова: міф, політичний міф, політика, політична боротьба, політична ідеологія, міфологічність політичної ідеології, ірраціональність у політиці.

Політична сфера життєдіяльності суспільства виявляє себе насамперед як політична активність, тобто як деяка послідовність політичних актів, активних дій, спрямованих на досягнення певних політичних цілей. Такі цілі, назагал, можуть бути доволі різними, та в кінцевому підсумку вони зводяться до посідання (отримання, здобування, завоювання, захоплення ...) певного рівня суспільної влади, передовсім, у її політико-адміністративному вимірі (в ідеалі, в межі – абсолютної у загально-світовому масштабі). За ідеєю, ця влада має бути застосована для суспільного втілення консолідованої колективної волі певної частини громадян відповідного соціума, відповідного суспільства. Певної частини таких громадян, оскільки в достатньо масштабному і складному соціумі, яким, вочевидь, є практично будь-яке сучасне суспільство, виділяється мінімум декілька згаданих консолідованих колективних воль, кожен з яких відстоює і утверджує своя громадсько-політична структура (політична партія, громадсько-

політичне об'єднання, громадянський рух політичного спрямування тощо).

Враховуючи те, що цих колективних волей у суспільстві є декілька, і що вони відмінні між собою, легко зробити простий висновок щодо того, що ці волі в ході політичної життєдіяльності соціума зіштовхуються між собою і взаємодіють за універсальними законами політичної боротьби. Якщо до цього додати вищенаведену обставину, що влада в соціумі є бажаною метою для наявних суб'єктів політичної активності і що її ніколи, в принципі, не буває забагато, дійдемо закономірного висновку, що основною формою політичної активності в суспільстві є, власне, ніщо інше, як політична боротьба.

Політична боротьба, як відомо, може здійснюватися різноманітними засобами і в найрізноманітніших формах [2; 6; 7; 9; 11; 27]. За великим рахунком, будь-яка сфера суспільної життєдіяльності може постати полем політичної боротьби, а діапазон її засобів майже безмежний: від ракетно-ядерної зброї до «експлуатації» особистісних слабкостей впливових осіб відповідного соціуму чи й людства загалом. Зрозуміло, що йдеться, приміром, не про безпосереднє військово-бойове застосування ракетно-ядерного потенціалу певної країни чи (що не слід виключати в майбутньому) потужного терористичного угруповання, а використання його як інструменту політичного тиску на політичних противників ачи опонентів.

За великим рахунком, там, де відсутня політична боротьба, відсутня і справді політична активність, оскільки аспект політичності передбачає утвердження деякої колективної волі за межами безпосереднього кола її наявних – у певний момент часу – носіїв, тобто, іншими словами, деякого нав'язування цієї волі тим, хто доки що до її носіїв не належить, а це сутнісно передбачає, принаймні, потенційно, реалізацію деякого насилля, що може здійснюватися лише через формат відповідної боротьби.

Будь-яка боротьба, в тому числі й політична, не може здійснюватися без використання тих чи інших засобів. Конкретика засобів політичної боротьби практично безмежна, але все її розмаїття може бути зведене до декількох

основних типів. Відповідний аналіз засвідчує, що таких основних типів є три, якщо суто силові, військові засоби не відносити до політичних, а розглядати як цілком окремі, власне, засоби суто військової боротьби/війни. Серед них виділимо: 1) економічні; 2) правові; 3) інформаційні [2; 11; 22; 25].

Економічні засоби ведення політичної боротьби є доволі поширеними і найяскравіше виявляють себе у суспільствах з так званим ринковим принципом організації їх економічної життєдіяльності. Конкретними прикладами застосування цих засобів є: фінансування (цілковите або ж часткове утримання) певних засобів масової інформації, які втілюють відстоювання політичних інтересів суб'єкта фінансування; фінансування політичних виборчих кампаній «потрібних» осіб; проплата відповідних замовних статей тим чи іншим журналістам; фінансування певних соціальних проєктів від імені відповідної політичної структури; підкуп певних суддівських структур з метою отримання відповідною структурою деякого політичного виграшу; проплата певних громадянських акцій, покликаних підняти авторитет власної політичної структури або/і підірвати такий у конкуруючій політичній структурі; використання економічних стимулів з метою рекрутування у лави своєї політичної організації (чи її структур у різноманітних органах влади) з лав політичних конкурентів бажаних (в якісному чи кількісному сенсах) осіб тощо.

Сюди ж, вочевидь, слід віднести також дії, спрямовані на проплату бажаних для своєї політичної сили рішень певних, не підконтрольних їй, органів наявної адміністративної влади. Прикладом, скажімо, може бути проплата юридичної реєстрації якогось осередку своєї політичної організації чи кандидата від неї на певних політичних виборах, як і проплата недопущення юридичної реєстрації аналогічних репрезентантів конкуруючої політичної структури. Наведені вище дії політичної сили як засоби боротьби з конкурентами, як видно зі зазначених прикладів, можуть бути законними чи незаконними, але ключовий їхній компонент – це економічний ресурс.

Правові засоби політичної боротьби назагал характе-

ризуються застосуванням (або ж апеляцією до) тих чи інших правових норм, традицій та цінностей з метою утвердити власні політичні інтереси, волю та ідеали у змаганні зі своїми політичними опонентами-конкурентами. Власне, формування і затвердження певної системи законодавства у будь-якій країні – це є один з прикладів застосування правових засобів у політичній боротьбі відповідних політичних структур. Скажімо, стаття у Конституції колишнього СРСР, яка проголошувала КПРС єдиною законною політичною силою у ньому, була правовим інструментом унеможливлення будь-якої політичної конкуренції цій особливій політичній партії-монополісту в радянській політичній системі, отже, була правовим засобом політичної боротьби цієї політичної структури проти навіть потенційних політичних суперників.

Інший приклад правових засобів політичної боротьби – це законодавча заборона у деяких країнах громадсько-політичних структур певного ідеологічного спрямування, як правило таких, які характеризуються виразним радикалізмом аж до екстремізму, ультрацентралізмом, релігійним фанатизмом (теократичні партії та рухи), або ж просто таких, які в ході політичної боротьби можуть створити серйозну конкуренцію наявній правлячій, панівній політичній структурі. Сюди ж має бути віднесена і законодавча заборона навіть не конкретних політичних партій, а деяких ідеологій, приміром, фашистської, комуністичної, нацистської (етно-шовіністичної), теократичних різного конфесійного спрямування тощо, на основі яких могли б сформуватися відповідні централістичні, ультраавтократичні громадсько-політичні структури. До речі, під правову заборону найчастіше підпадають політико-ідеологічні доктрини і об'єднання, які сприяють втіленню консолідовано-монолітної, жорстко цілеспрямованої політичної активності, тобто, такі, які можуть забезпечувати високоефективну політичну боротьбу відповідних суб'єктів політичної життєдіяльності. Все, що сприяє, навпаки, аморфізації, зниженню ефективності політичної активності її суб'єктів, майже ніколи у світовій історії не

піддавалось правовим заборонам чи обмеженням.

Та найбільш широким є поле вибору інформаційних, власне, інформаційно-психологічних, засобів ведення політичної боротьби. Власне кажучи, у сучасному світі питома вага саме інформаційно-психологічних засобів цієї боротьби, порівняно з іншими її засобами, є найбільшою і весь час поступово зростає. І це, звісно ж, не є випадковим. Інформаційно-психологічні засоби ведення політичної боротьби, на відміну від інших таких засобів, є значно більш диференційованими і більш адресними у своїй дії, а також значно менш відвертими і прямолінійними, що, в кінцевому підсумку, робить їх ефективнішими і адекватнішими сучасності, ніж решта засобів політичної боротьби [1; 5; 9; 12; 20; 22].

У своїй конкретності ці інформаційно-психологічні засоби є дуже розмаїтими. Серед них зустрічаються найрізноманітніші інформаційні конструкти. Одним з найвагоміших в цьому сенсі є такий інформаційний конструкт як міф.

Що ж таке міф як явище узагалі і як засіб політичної боротьби зокрема?

З цього приводу в науковій літературі є величезна кількість публікацій, що дають різноманітні визначення, інтерпретації, розуміння тощо [3; 15; 17; 18; 19; 26; 28]. Одним з найавторитетніших дослідників феномена міфу є О.Лосев. Він глумачить міф як найвищу за своєю конкретністю, максимально інтенсивну і найнапруженішу реальність [19]. Згідно з О.Лосевим, міф – це абсолютна даність об'єкта і суб'єкта, завершена істина, що постає як безпосередня дійсність.

На думку сучасних дослідників феномена міфу, він становить собою особливий інформаційний конструкт, що, будучи наповненим деяким імперативним, беззаперечним знанням, втілює певний тип світогляду у всій сукупності природних, культурних і власне людських вимірів, і відображає життя у всіх його багатстві, глибині, насиченості та розмаїтті, що, у свою чергу, породжує особливу сенсову реальність, у якій набувають виключної значущості – аж до абсолютності – певні вищі цінності буття [3; 26].

Для подальшого аналізу ролі та значення міфу в контексті політичної боротьби слід зупинитися на основних функціях, що властиві міфам, як суспільно-політичному і соціально-психологічному явищу. Наявні наукові напрацювання щодо цього дають цілковиті підстави дійти висновку, що найважливішими серед них є такі: аксіологічна (задає певну ціннісну шкалу соціальним явищам та людським взаємовідносинам, визначаючи відповідний шкальний пункт відліку); еволюціоністська (або антропологічна; окреслює напрямок та критерії відповідної соціальної еволюції); компенсаторна (амортизує негативні емоційні переживання «соціального» походження); комунікативна (сприяє формуванню світоглядної основи соціальної комунікації у відповідному соціумі); консолідує (відповідає за витворення об'єднуючого підґрунтя для згуртовуючої взаємодії між відповідними соціальними суб'єктами); мобілізаційна (стимулює актуалізацію серед осіб, що складають відповідний соціум, внутрішньо-особистісних спонукальних чинників масових спільних дій); нормативно-ритуалістична (імперативно обґрунтовує та утверджує певні соціальні норми і ритуали); онтологічна (абсолютизує буття певної соціальної спільноти, надаючи їй існуванню якості надцінності); праксеологічна (освячує вказанням на зв'язок з вищими сенсами певну суспільно-політичну практику); сигніфікативно-моделююча (втілюється у формуванні на рівні відповідного соціуму певної символічно-знакової системи відображення дійсності та моделювання в ній деяких міфівідповідних соціальних процесів і подій); стабілізуюча (забезпечує стійкість існування відповідного соціуму, його імунітет щодо різноманітних деструктивних впливів та процесів на складних етапах свого розвитку); телеологічна (сприяє успішному покладанню відповідним соціумом глобальної, екзистенційної мети власного існування як беззаперечного, самопрограмуючого імперативу останнього) [3].

Зазначений комплекс функціонального призначення міфів у соціумі певною мірою підпорядковується узагальнюючій їх функції: інтегративно-ідентифікаційній, яка за-

безпечує цілісність, стабільність і єдність відповідної спільноти через соціально-психологічний механізм ідентифікування особи, як складової цієї спільноти, з нею.

Якщо врахувати значущість всіх окреслених вище функцій міфу для життєдіяльності будь-якого соціуму і актуалізувати діалектичну суть міфу як такого, глибоко вивчену тим же О.Лосевим [19], то закономірно дійдемо висновку, що будь-який масштабний суспільно-політичний, правовий, духовно-релігійний чи соціально-психологічний феномен не може витворюватися і розвиватися поза сферою міфологічного. Отже, цілком зрозуміло, що серйозна політична боротьба жодним чином не може успішно реалізовуватись, якщо міфи не будуть активно застосовуватись як важливі засоби її ведення.

В чому ж, насамперед, може виявлятися значущість політичних міфів, тобто міфів, які змістовно втілюють певні політичні ідеали, взірці, цінності тощо, як вагомих інструментів політичної боротьби?

Серйозна політична боротьба – це боротьба універсальна, всеохопна, системна, в своєму межовому вираженні – боротьба не на життя, а на смерть. У цьому сенсі цілком слушною є заувага, що війна – це продовження політичної боротьби іншими, збройними, методами. І тому певною аналогією серйозної політичної боротьби є боротьба міжконфесійна у релігійному вимірі буття соціума. Історичний досвід чітко засвідчує, що у міжконфесійній боротьбі шанс на перемогу мали лише ті конфесії, які породжували масову релігійну одержимість, масовий релігійний фанатизм. Власне у політичній сфері яскравими прикладами значущості певної ідеологічної одержимості маси учасників відповідних громадсько-політичних структур, яка й забезпечила значною мірою великий практичний успіх цих структур, є, приміром, рухи Гарибальді і Мусоліні (фашистський) в Італії, нацистський рух в Німеччині, комуністський рух у Російській імперії тощо.

Все це, звісно, жодним чином не є випадковим, а цілком закономірним, адже у боротьбі колективних воль, що, як вже зазначалося, і становить квінтесенцію боротьби політичної, визначальною є непохитність політико-

ідеологічних, ціннісних позицій та принципів суб'єктів такої боротьби: від окремої людини до всієї політичної структури, при тому, що власне тактика боротьби може бути надзвичайно пластичною, гнучкою. Саме тому розумна ціннісна, політико-ідеологічна одержимість учасників політичних структур є такою важливою у серйозній політичній боротьбі.

Тому успіх у такій боротьбі потребує, зокрема, надійного ідеологічного фундаменту, який може бути лише частково раціональним, оскільки все раціональне, в принципі, може бути спростоване іншим раціональним, і лише аксіоматичне ірраціональне, яке приймається як дещо абсолютно беззаперечне, імперативне, серцевинно-позарефлексивне, таке, що відмітає будь-які спроби його аналізувати, ставити під сумнів, раціонально осягати, таке, що за жодних обставин не обговорюється – лише таке наповнення політичної ідеології може забезпечити її стійкість і непохитність (принаймні, в очах її носіїв). І власне міфологічне, міфи і міфологеми, як аксіоми у відповідних галузях математичних наук, як догмати і канони в релігійній сфері, лише є по-справжньому спроможними витворити наріжний фундамент непохитності будь-якої політичної ідеології. Це – ключовий аспект значущості та ролі міфів у контексті політичної боротьби.

Але цим аспектом вага та ефективність політичних міфів як інструментів політичної боротьби не обмежується. Вони можуть успішно застосовуватись для об'єднання політичних структур, котрі без певної спільної міфологемної основи могли б поставати прямими конкурентами і навіть ворогами в силу амбіцій їхніх лідерів, розбіжностей у деяких ідеологічних постулатах чи виборі тактики політичних дій тощо.

Окрім того, суспільно-політичні міфи є ефективним інструментом підризу світоглядної бази політичних опонентів, розмиву ідеологічних концептів останніх або ж формування залежності одних політичних чи державних структур від інших. Все це, за умілого використання відповідних суспільно-політичних міфів, може істотним, а то й вирішальним, чином дезорганізувати політичну чи дер-

жавну діяльність опонентів [4; 8; 14; 23; 24].

Прикладів такого ефективного застосування суспільно-політичних міфів в історії багатьох країн і політичних структур існує величезна кількість. Одним з таких яскравих прикладів може слугувати використання сучасною Росією давно закоріненого у масовій свідомості як українців, так і росіян, міфу про Київську Русь як «колиску трьох братніх народів – білоруського, українського та російського». Для людей, які засвоїли цей міф як беззаперечну істину, будь-яке розуміння його як тенденційної вигадки є неприйнятним і абсурдним, тоді як реальний історичний аналіз чітко засвідчує, що якраз згадане вище міфічне твердження є насправді абсурдним і так звана Київська Русь є не що інше, як виключно тодішня українська держава, що мала свою автентичну назву Русь, тоді як білоруська та московська (суттєво згодом російська) етно-національні спільноти виникають значно пізніше і жодного прямого стосунку до Русі-України не мають [4; 20].

Та цей міф є дуже живучим, його постійно підживлюють і всіляко підтримують, зокрема, сучасні російські можновладці, а також деякі кола в самій Україні, яким вигідно зберігати його як в українській, так і в російській масовій свідомості. І він, цей міф, виявляє свою ефективність хоча б у тому, що створює сприятливе ідеологічне підґрунтя для збереження сучасною Росією потужного політичного контролю як над сучасною Білоруссю, так і над сучасною Україною, попри їх формально-юридичну державну незалежність.

З іншого боку, довіра до цього міфу значної частини населення сучасної України якщо не блокує, то, принаймні, серйозно ускладнює формування в Україні повноцінної демократичної національної держави та україноцентричного громадянського суспільства, без чого жодної стабільної перспективи свого існування українська держава не має і мати не може [10; 13; 16; 20; 21].

І зрозуміло чому: якщо цей міф сприймати як істину, то виникає уявлення про ледь не єдиний і неподільний білорусько-українсько-російський нарід (що є вже цілковитою маячнею), а отже, про несуттєвість того, скажімо, в

якому місті на території проживання цієї нероздільної «трійці» буде знаходитись столиця будь-якого з її компонентів (в різних чи в одному для всіх трьох), якою мовою з відповідних трьох мов буде послуговуватися кожний компонент «трійці» (кожен своєю чи всі якоюсь однією), якою буде їхня державність – у кожного своя чи якась спільна і т.д., і т.п.

Якщо до цього ще додати нагнітання уявлень про великі зовнішні загрози для всіх трьох компонентів міфічної «братерської трійці», то мимохіть у масовій свідомості білорусів, українців та росіян актуалізується бажаний для московських можновладців висновок: треба гуртуватись, столиця, мова і державність має бути одна, а для визначення якими конкретно вони мають бути достатньо примітивного механістичного підходу – який з цих трьох компонентів нині має найбільшу потужність (військову, економічну, політичну...), той нехай і відіграє в гуртуванні вирішальну роль. А отже мають бути: спільна мова – звісно, російська, спільна державність – звісно, російська, спільна столиця – звісно, Москва. Ну, і все решта – звісно, російське, звісно, московське. Зі, звісно, повною монополією на контроль за всіма компонентами «братерської трійці» чільних московських можновладців. І в цьому контексті якісь білоруська чи українська етно-національні спільноти, якісь білоруська чи українська мови, не кажучи вже про білоруську чи українську національні держави – прикрі тимчасові непорозуміння, які бажано якнайшвидше усунути для блага всіх «людей доброї волі».

І, проаналізувавши широку громадську думку в сучасній Україні, ми легко можемо бачити, що, за відсутності масованої інформаційної противаги підтриманню та утвердженню зазначеного міфу, останній, як вагомий інформаційно-психологічний чинник соціально-психологічної програмуючої дії, продовжує істотно негативно впливати на сучасні процеси українського державотворення, на можливості та підтримку україноцентричних громадсько-політичних структур в Україні тощо.

Таким чином, підсумовуючи, доходимо висновку, що в

сучасній політичній боротьбі суспільно-політичні міфи справді є вагомим і ефективним інформаційно-психологічним інструментом її ведення, особливо в ідеологічно-стратегічному вимірі.

Список джерел:

1. Арабаджиев Д.Ю. Політичний міф як фактор розвитку сучасної політичної свідомості. – Дис. ... канд. політ. наук. – ЗНУ, Запоріжжя, 2006. – 181 с.
2. Арон Р. Мир і війна між націями: Пер. з фр. – К.: МП «Юніверс», 2000. – 685 с.
3. Барт Р. Мифологии. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 234 с.
4. Белинский В. Страна Моксель, или Открытие Великороссии: Роман-исследование. – К.: Вид. ім. О.Теліги, 2006. – Т. 1—3.
5. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. – М.: Academia-центр, 1995. – 324 с.
6. Берус В.В. Современная социально-политическая мифология // Политическая жизнь и мысль: история и современность. – Барнаул: Тарус, 1993. – С. 38 – 56.
7. Гаджиев К.С. Введение в геополитику. – М.: Логос, 1998. – 416 с.
8. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність: Авториз. пер. з поль. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
9. Головатий М. Політична міфологія. – К.: МАУП, 2005. – 148 с.
10. Горбатенко В.П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів. – Дис. ... докт. політ. наук. – Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1999. – 379 с.
11. Гринів О. Україна і Росія: партнерство чи протистояння? (етнополітологічний аналіз). – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1996. – 384 с.
12. Гуцало Є. Ментальність орди. Статті. – К.: Видав. центр «Просвіта», 1996. – 176 с.
13. Ігнатів В.О. Національна держава: національний і наднаціональний виміри. – Дис. ... докт. політ. наук. -- Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1996. – 412 с.
14. Іщук В. Україна: проблема престижності та ідентичності: масова комунікація і культура як суб'єкти формування громадянської та національної свідомості. – К.: Смолоскип, 2000. – 89 с.

15. Каганский В.Л. Россия и Миф о России // Неприкосновенный запас. – 1999. -- № 3(5). – с. 12 – 15.
16. Кресина І. Українська національна свідомість у контексті сучасних політичних процесів: Дис. ... докт. політ. наук. – Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1999. – 451 с.
17. Левенець Ю. Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу // Нова політика. – 2001. -- № 2. – С. 50 – 53.
18. Левкиевская Е. Русская идея в контексте исторических мифологических моделей и механизмы их сакрализации // Мифы и мифологии в современной России / Под ред. К.Аймермахера, Ф.Бомсдорфа, Г.Бордюгова. – М.: АИРО-XX, 2000. – С. 152 – 174.
19. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 541 с.
20. Лукинюк М. Обережно: МІФІ. – К.: Вид. ім. О.Теліги, 2000.
21. Михальченко М.І., Журавський В.С., Танчер В.В. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблема вибору / НАН України. Ін-т соціології. – К.: Логос, 1997. – 178 с.
22. Панарин И. Технология информационной войны. – М.: КСП+, 2003. – 389 с.
23. Розумний М. Алгоритми національного самоопанування. – К., 2008. – 112 с.
24. Розумний М. Суспільні ідеї як чинник формування політичної нації. – Дис. ... канд. політ. наук. – КНУ, К., 2007. – 188 с.
25. Формирование и функции политических мифов в постсоветских обществах: Сб-к науч. трудов – М.: РГГУ, 1996. – 518 с.
26. Хьюбнер К. Истина мифа. – М.: Республика, 1996. – 448 с.
27. Шульга М.А. Сучасні російські геополітичні концепції: витоки, засади, еволюція. – Дис. ...докт. політ. наук. – КНУ, К., 2006. – 467 с.
28. Cassirer E. The Myth of the state. – New-York, 1955. – 355 p.

Стаття посвящена рассмотрению политического мифа как информационно-психологического инструмента политической борьбы, как орудия придания той или иной политической структуре в такой борьбе необходимых идеологической и стратегической стойкости, определенности, самодостаточности; в ней также анализируются ос-

новные функции политического мифа и аспекты эффективного использования политических мифов в политических противостояниях как локального, так и геополитического характера.

Ключевые слова: миф, политический миф, политика, политическая борьба, политическая идеология, мифологичность политической идеологии, иррациональность в политике.

The article is devoted to the consideration of political myth as an informational and psychological instrument of political struggle as a means of providing a certain political structure in such a struggle of the necessary ideological and strategic stability, certainty, and self-sufficiency; It also analyzes the main functions of the political myth and the aspects of the effective use of political myths in political confrontations, both local and geopolitical.

Keywords: myth, a political myth, political behaviour, political activity, mythology of policy, political rationality, political irrationality.

@ Гнатко Микола. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.

Горошкевич Надія. Вплив ефекту прожектора на формування самооцінки

У статті розглядається тема формування самооцінки та впливу деяких аспектів на рівень самооцінки. Зокрема, особлива увага приділена вивченню ефекту прожектора, особливостей формування самооцінки в дитинстві, впливу ефекту прожектора на самооцінку, даються деякі рекомендації подолання наслідків ефекту прожектора.

Багато авторів розглядають самооцінку, як вміння об'єктивно оцінити властивості людини та її діяльності, відношення до оточуючого світу, до інших, до самої себе (Л. Хьелл, Д. Зиглер).

В працях багатьох дослідників (Б. Ананьева, Л. Божович, І. Кона, К. Роджерса, А. Захарової та ін.) самооцінка представлена як співвідношення рівня прагнень до рівня досягнень та включена в структуру потреб людини. Також самооцінку розглядають як саморегуляцію, що визначає напрямок та рівень активності людини. Проводячи психологічний аналіз формування самооцінки можна виділити деякі аспекти, особливості, що впливають на її рівень.

По-перше, рівень самооцінки залежить від оцінки оточуючих, навіть якщо людина заперечує цей факт. По-друге, людина завжди співвідносить образ реального "Я" та ідеального "Я" і на основі цього формує власну самооцінку. По-третє, на самооцінку впливає ступінь приналежності до певної соціально-значимої групи.

Об'єктом нашого дослідження є особливості формування самооцінки на ранніх етапах розвитку дитини. Предметом дослідження виступає ефект прожектора, як один з аспектів, що впливає на формування самооцінки, особливо в дитинстві. Завданнями дослідження виступають: вивчення ефекту прожектора, особливості формування самооцінки в дитинстві, вплив ефекту прожектора на са-

мооцінку, деякі рекомендації подолання наслідків ефекту прожектора.

Ефект прожектора – це психологічний ефект, властивий кожному, полягає в тенденції до переоцінки того, наскільки дії людини та її зовнішній вигляд помітні для оточуючих. Зміст ефекту прожектора полягає в тому, що помітність зовнішнього вигляду людини та її дій переоцінюється самою людиною, ніби висвітлюється прожектором. Інакше кажучи, людина вважає, що на неї завжди світить прожектор, весь час привертаючи увагу оточуючих.

Перший, хто помітив та почав вивчати цей ефект – американський психолог Томас Гілович. Пізніше разом із соціальним психологом Кеннетом Савіцьки вони опублікували у 1999 році результати досліджень та дали назву цьому ефекту – “Ефект прожектора”.

Дослідження почалися за багато років до появи самого терміну та ставили на меті виявити, чи знають люди, якими їх бачать оточуючі. Припускали, що це буде базуватись на власному самосприйнятті. Результати показали, що думка конкретної людини що про неї думають оточуючі відрізняється від того, що насправді про неї думають оточуючі.

Практичні наслідки проведеного дослідження показали, що людина знаходиться в центрі уваги набагато менше, ніж вона думає. З одного боку, будь-хто помітний для оточуючих, але, з іншого боку, не настільки помітний, як йому здається. Кеннет Савіцьки стверджує, що людина не може повністю позбавитись зніяковілості, коли відчуває, що зробила помилку. Але може усвідомити, наскільки вона перебільшує її вплив.

Наприклад, одна людина впевнена, що всі пасажери автобусу бачать зім'ятості на сорочці, друга людина думає, що сміється вся вулиця, що бачила, як вона запнулась. Інша людина вишукує недоліки своєї зовнішності та навіює собі, що кожний перехожий звертає на них увагу. Щоб зрозуміти, чому люди самі себе заганяють в стан постійної незручності, корисно повернутись в дитинство.

На формування самооцінки дитини велику роль відіг-

рає оточення, його оцінки, оскільки провести власний самоаналіз дитина ще не вміє. Оцінки дорослих відіграють велику роль у збереженні в дитини емоційного благополуччя. Як більша частина наших неусвідомлених реакцій, ефект прожектора формується в дитинстві. Близькі люди, особливо мама, пильно спостерігають за кожним кроком дитини. Вона турбується, щоб дитина не завдала шкоди собі, щоб не поламала речі довкола. Вона бачить все – дрібні недоліки, перші незграбні рухи і слабкі сторони. Також вона помічає переваги, радіє досягненням та позитивним якостям своєї дитини. Мати бачить все – ця думка закарбовується, стає неусвідомленою та залишається на все життя. Саме таким чином формується ефект прожектора. На які якості в більшій мірі буде звертати увагу мати – позитивні чи негативні, такий рівень самооцінки буде формуватись в дитини.

Дуже часто низьку самооцінку закладають люди з близького оточення: батьки, бабусі, дідусі, вчителі та друзі, які зауважують та фокусуються на недоліках. Вони готові помічати слабкі сторони та відверто говорити дитині про це. Вважається, що хороші риси та переваги – дещо обов'язкове, що апріорі має бути! Саме тому дитина виростає з думкою, що на неї всі дивляться й бачать тільки негативні якості.

Але, по великому рахунку більшості людей абсолютно байдуже, як ми виглядаємо. Якщо пригадати ситуацію, коли хтось запнувся та впав у вас на очах, варто подумати, чи згадаєте ви про цю людину за п'ять - десять хвилин! Також навряд чи ви пам'ятаєте, як вона була вдягнута. Ймовірно, ви пригадаєте, що такий випадок трапився, але ви про нього забули доволі швидко.

Як часто ви звертаєте увагу на недоліки одягу або зовнішності інших, наприклад, пом'яту спідницю або стрілку на колготах? Мабуть, не дуже часто. Більшість людей дійсно не особливо приглядається до перехожих або сусідів у транспорті. Якщо ви цього не робите, то варто припустити, що іншим людям не настільки важливі ваші недоліки.

Іноді ефект прожектора стає реальною проблемою. Людина із заниженою самооцінкою впевнена, що всі ба-

чать її помилки і засуджують її за це. Вона настільки боїться погляду натовпу, що відчуває сильний дискомфорт, перебуваючи серед людей, відчуваючи страх зробити помилку. Але не може усвідомити, наскільки перебільшує її вплив та перебільшує негативну оцінку з боку оточення. Буває так, що вона перестає виходити з дому, уникає людей, не спілкується з друзями.

Страх “всі на мене дивляться” не відповідає реальності. Але твердження “нікому до мене немає діла” також далеко від істини. Правда посередині: більшість людей не звертає уваги на вашу зовнішність та дії, але є ті, які помічають багато, навіть дрібні деталі.

Людям, які почуваються незатишно серед інших, варто замислитись, чому для них так важливо, що про них думають інші, а також чому так важливо бути досконалими в очах інших.

Наступний крок - усвідомити та прийняти факт, що для таких людей важливо бути ідеальним! А потім знайти відповіді на питання, чому так важливо бути ідеальним для інших?

Висновки. Отже, ефект прожектора притаманний кожній людині та полягає в переоцінці власної помітності та важливості для інших людей. Усвідомлення власного “Я”, самооцінка формується через реакції оточуючих. Мало хто з людей має чітку картину власної особистості, не викривлену думкою близьких та друзів, особливо в дитинстві. Саме в дитинстві може закладатись думка про те, що всі оточуючі дивляться тільки на нас, а також всі бачать тільки наші негативні якості. Але цей страх не відповідає реальності.

Для стабілізації самооцінки важливо зрозуміти наскільки для людини важливо відповідати очікуванням оточуючих. І якщо відповідь позитивна, то варто замислитись, чому важливо бути ідеальним для інших, а не бути просто собою.

Список джерел:

1. Бондарь Н.Е., Бондарь И.В. Самооценка личностной зрелости в юношеском возрасте // Наука і освіта. - 2004. - №3. - С. 15 - 17.

2. Гуменюк О. Психологія Я - концепції. – Т. Економічна думка, 2002. – 186с.
3. Меднікова Г. І. Самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система: дис. кандидата психологічних наук .: 19.00.01./ Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2002. – 194 арк.
4. Остапенко Г.В.Самооцінка в підлітковому віці // Наука і освіта. – 2004. – №3. - С. 130-132.
5. Самооцінка учня / С. Максименко та інш. – К. : Главник, 2004. – 112 с.

@ Горошкевич Надія. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.

Кузьмин Святослав. Музична терапія як метод зниження психологічної втоми

У статті подано теоретичне дослідження стану втоми організму на різних етапах, базуючись на емпіричних дослідженнях інших авторів. Проведено грань між фізичною та психологічною втомою. Охарактеризовано виникнення втоми організму та її відмінності від перевтоми. Наведено методи відновлення працездатності організму, серед яких зосереджено увагу на використанні музичної терапії та її розвитку. Вказано залежні змінні при використанні музичної терапії, емпіричні дослідження зниження психологічної втоми з використанням методу музичної терапії, форми музичної терапії та сфери їхнього застосування у психологічній сфері.

Ключові слова: втома, фізична втома, психологічна втома, перевтома, музична терапія.

Постановка проблеми. Проблематика втоми організму, займає чільне місце у психології праці. На сьогодні відомо понад сто дефініцій цього стану, але незважаючи на численне її дослідження, єдиного розуміння не виокремлюють. В залежності від виду втоми: фізична чи психологічна, виокремлюють різні способи її долання. Зважаючи на процеси глобалізації та нестачу вільного часу, для зниження психологічної втоми, можна знайти альтернативні варіанти розрядки когнітивних центрів. Одним із ефективних методів виокремлюють музичну терапію.

Мета статті – проаналізувати стан втоми, акцентуючи увагу на її утворенні, видах та методах зниження її рівня. Розкрити суть музичної терапії, як ефективного методу зниження психологічної втоми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Втомою нази-

вається тимчасове зниження працездатності організму в результаті інтенсивної чи тривалої роботи, яке проявляється у якісних та кількісних показниках роботи. Втома це загальний стан, на відміну від неї виокремлюють ще поняття – стомленість, яке є конкретно суб'єктивним явищем.

Розуміння втоми на початкових етапах досліджень значно відрізнялось від сучасного. Річ у тім, що спочатку втому розглядали як процес, що відбувається виключно в м'язах, не проводячи жодних зв'язків функціонування втоми в залежності від нервової системи. Теорії такого походження мають назву – локально-гуморальні. Найвідомішими локально-гуморальними теоріями є: теорія виснаження (М. Шіфф); теорія забруднення (Е. Пфлюгер); теорія задушення клітин (М. Ферворн). Теорія виснаження М. Шіффа полягає в тому, що втома виникає тоді, коли у м'язах зменшується вміст глікогену, який належить до джерел енергопостачання м'язових скорочень та інших таких же речовин, які отримали назву – динамогенні. Теорія забруднення авторства Е. Пфлюгера, трактується тим, що у м'язах організму акумулюються шкідливі для організму речовини, зокрема молочна кислота та вуглекислота. При накопиченні цих речовин відбувається інтоксикація організму, що детермінує виникнення втоми. Теорія задушення клітин М. Ферворна трактує виникнення втоми внаслідок нестачі кисню у м'язах при виконанні діяльності, що спричиняє задушення м'язових клітин. Якщо загалом проаналізувати зміст локально-гуморальних теорій, то бачимо, що вони: 1) Наділяють втому виключно негативним значенням для організму людини; 2) Визначають джерелом настання втоми працюючі м'язи.

За допомогою сучасних досліджень у галузі фізіології, можна впевнено стверджувати, що в цілісному організмі стан втоми має скоріш позитивне забарвлення ніж негативне. Це пов'язано з тим, що виникнення втоми є тим сигналом, який сповіщає людину про перехід від стану працездатності до виснаження організму, визначаючи потребу у відновленні балансу енергетичних ресурсів. Також, спростувати локально-гуморальні теорії можна тим, що

їхні дослідження проводились виключно на локалізованому м'язі, а не в цілісному організмі. А як відомо у цілісному організмі: «...м'язи безперервно постачаються кров'ю, отримують поживні речовини та звільняються від процесів метаболізму.» [2, с.90]. Це забезпечує постійне відновлення працездатності клітин організму та підтримання стану гомеостазу в ньому, що відбувається за рахунок центральної нервової системи. Тож її провідною роллю у цілісному організмі не можна знехтувати. Та й імовірно нелегкою виявиться відповідь на запитання: як згідно з локально-гуморальними теоріями функціонує не фізична, а психологічна втома? Однак, локально-гуморальні теорії не можна засуджувати, оскільки будь-яке дослідження завжди з чогось бере свій початок, що з розвитком наукової думки вдосконалюється. То ж цим теоріям варто віддати належне за дослідження втоми як проблематики.

Сучасні концепції щодо втоми базуються на централь-но-нервовій концепції, обґрунтування якій дав видатний російський фізіолог М. І. Сеченов. Він акцентує увагу на тому, що джерело відчуття втоми полягає не в працюючих м'язах, а знаходиться в центральній нервовій системі. Також ця концепція розроблялася такими видатними дослідниками, як: І. П. Павлов, М. Є. Введенський, О. О. Ухтомський, П. К. Анохін, С. О. Косилов, В. В. Розенблат. В її основі полягають такі емпірично доведені судження, які емпірично спростовують локально-гуморальні теорії та доводять ключову роль ЦНС: 1) Накопичення в м'язах молочної кислоти не є основною причиною втоми. Людина втомлюється і при виконанні легкої та розумової роботи, коли відсутнє накопичення в м'язах молочної кислоти; 2) Основна роль в механізмі втоми належить не периферійним, а центральним процесам, про що свідчать: а) Менша стомлюваність людини від мимовільної роботи, аніж від довільної; б) Вплив на розвиток втоми стану центральної нервової системи, зокрема емоцій та автоматизму дій; в) Первинна ланка центрального механізму має коркову природу. Тобто чим менше свідомого контролю за виконанням роботи, тим менший рівень збудження і тим са-

ним нижчий рівень затрат енергії, а отже і втомлюваності також; г) Провідну роль в корковому центрі відіграє процес гальмування; [4, с.139]. Цих тверджень абсолютно достатньо, щоб продемонструвати ключову роль ЦНС у процесі утворення стану втоми організму.

Виклад основного матеріалу. Завдяки переліченим науковцям, проблематика втоми була розглянута на поглибленому рівні. І, як бачимо у ході проведених досліджень було наділено ЦНС провідною системою організму, завдяки якій у тому числі вмикається й стан втоми, як захист організму від перенапружень.

Якщо брати до уваги сам проміжок праці від моменту її початку і до самого кінця, в складі цього проміжку наявні два важливі процеси: період працездатності та період настання втоми (непрацездатності). У процесі діяльності домінування одного періоду замінюється домінуванням іншого. В залежності від діяльності, яку виконує людина, втому прийнято поділяти на два види – фізичну та розумову (психологічну). Фізична втома характеризується виснаженням м'язів про що йшлося ще в гуморально-локальних теоріях. На відміну від неї психологічна втома, не має відношення до силового, тобто м'язового виконання роботи. Оскільки повністю відбувається в головному мозку людини. Втома діє за аналогом лібідозної енергії у психоаналітичній теорії З. Фрейда – будучи здатною до акумуляції в організмі. І якщо її не реалізовувати у малих кількостях, накопичившись, вона може вилитись у більш негативній формі. У нашому випадку мова йде про хворобливий стан перевтоми. Перевтома характеризується: підвищеною втомлюваністю, головним боєм, неврозністю, порушенням сну, ішемічною хворобою серця, артеріальною гіпертензією. Вона може бути гострою – в результаті одноразової напруженої діяльності, або хронічною – якщо акумулювалася тривалий час, порушуючи баланс відпочинок/втома на користь останньої. Звичайно, організм людини можливо піддавати тренуванню, забезпечивши підвищену витривалість організму до настання стомлюваності. Однак для стабільного функціонування організму та уникнення проблем зі здоров'ям, потрібно вміти раці-

онально організовувати свій режим праці та відпочинку, уникаючи перевтоми з її негативними наслідками для організму. Адже основною відмінністю втоми від перевтоми є те, що перша не впливає негативно на здоров'я, справляючи позитивний – захисний вплив, натомість перевтома має негативний – хворобливий вплив на організм людини.

Первинними ознаками психологічної втоми при розумовій праці є: втрата інтересу до роботи, поява зайвих рухів, притуплення уваги. Процеси відновлення для цього виду втоми відбуваються значно повільніше, ніж для фізичної, що йдеться також у гіпотезі персеверації, авторства Г. Мюллера та А. Пільцекера, суть якої в тому, що фізіологічні і біохімічні процеси тривають ще упродовж певного часу після заучування. Себто навіть під час переходу від розумової праці до відпочинку, мозок ще деякий час продовжує працювати у тому ж режимі, і тільки потім поступово переходить до відпочинку. Тому при напруженій роботі вночі, рекомендують завершувати розумову працю за 1-2 години до сну.

Відновлення працездатності організму буває різним, в залежності від виду втоми (фізична чи психологічна), а також від уподобань самої людини. Для фізичної втоми найкращим видом відпочинку є глибокий сон. Завдяки сну організм людини відновлює свій енергетичний баланс до необхідного для виконання діяльності рівня. Стосовно психологічної втоми, організація відпочинку є дещо інакшою. Оскільки, як відомо, мозок людини працює завжди та виключити повністю його не можна, а також виконання психологічної діяльності не потребує м'язових зусиль. Для зняття психологічної втоми теж використовують сон, який як і при фізичній втомі здатен відновити ресурс працездатності. Також для зниження психологічної втоми ефективним є активний відпочинок. Він проявляється у переключенні діяльності з психологічної на фізичну: фотомистецтво, пробіжка, рибальство, активні ігри... Однак, слід зазначити, що переключення виду діяльності є ефективним тільки при психологічній втомі, тоді як не буде ефективним при фізичній. Одним із методів,

який набуває активного розвитку для зниження психологічної втоми є також музична терапія.

Ще від часів античності відомо, що музика здатна допомагати у відновленні розумової працездатності позитивно впливаючи на роботу мозку. У Давній Греції за часів Піфагора музику возвеличували. У III ст. до н.е. у Піфагорійському царстві був побудований спеціальний медично-музичний центр, в якому музикою лікували переживання та нудьгу. Піфагор зазначав те, що в світі йде протистояння між космосом (гармонією) та хаосом (дисгармонією) і музика в цьому процесі відіграє значну роль, сприяючи гармонізації. У часи сьогодення, дослідженнями впливу музичної терапії на організм людини займаються: В. І. Петрушин, С. В. Шушарджан. Музичну терапію можна застосовувати, як у групових так і в індивідуальних заняттях. Також її варто використовувати тільки тоді, коли людина має час на відпочинок, а не тоді коли працює. Оскільки, під час виконання концентрованих робочих дій з використанням музики відбувається переключення домінанти, що зумовлює відволікання людини від праці та знижує концентрацію на ній.

Сприйняття людиною звуку та відповідною реакцією на нього, залежить від звукових коливань: їх висоти, голосності та тембру. При помірній гучності, звук викликає в організмі охоронне гальмування, яке позитивно впливає на організм, діючи заспокійливо, оскільки сила подразника є незначною. З підвищенням сили подразника починається тривале збудження нервової системи. Якщо зовнішній подразник є сильним, виникає «поза межне гальмування», яке характеризується тим, що мозок вже не відповідає на сигнали, які надходять в організм. Якщо цей подразник є надмірної сили, він здатний викликати смерть організму. За аналогічним принципом діє музика на рок-концертах і тому подібне, досягаючи завдяки високій гучності шокового стану у людей, в той час коли легка класична музика є спокійною і викликає релаксуючу дію організму, знижуючи психоемоційне напруження та підвищуючи працездатність.

Важливим у музичній терапії є вміння людини прой-

матися музикою, тобто бути разом з нею «на єдиній хвили». Сприйняття музики також певною мірою залежить і від темпераменту людини. Якщо до прикладу взяти дослідження В. Д. Небиліцина та Е. І. Голубевої стосовно музики, можна зробити висновок, що: «...в осіб із слабкою нервовою системою набагато тонший і емоційніший процес сприймання музики аніж у тих, у кого сильна нервова система.» [3, с.75], при тому якщо умови прослуховування були рівними. Обґрунтувати такий висновок можна тим, що в людей із слабшою нервовою системою є нижчий поріг чутливості до сприймання, а відповідно до цього і вища чутливість до подразників. Доведено, що метод музичної терапії допомагає зняти надмірне емоційне напруження, сприяти релаксації, психічної активізації прискоренню втягування в роботу, підвищенню працездатності і скорочення періоду відновлення нормального функціонального стану. Прикладом досконалого доведення цього є дослідження, проведене у Вашингтонському університеті на підвищення працездатності за рахунок музики, в якому було виявлено що: «В досліджуваних 90 чоловік, які займалися переписом рукописів, точність праці в групі, яка протягом 90 хвилин прослуховувала легку класичну музику, працездатність зросла на 21,3%.» [1, с.95]. Також класичну музику використовують у медицині, для зняття напруженості при операціях, чим займалася сестра милосердя, а також спеціаліст в галузі музичної терапії Лінда Роджерс. Вона довела у своїй лекції, прочитаній в 1993-ому році, що ідеальна музика є транквілізатором (заспокійливим агентом), роль якого – знизити збудження. Однак, якщо класична музика сприяє гармонії особистості, то сучасні стилі музики: рок-музика, реп, біт-музика, а також ремікс-музика – стимулює підвищення серцебиття, пришвидшення пульсу, пришвидшує дихання, підвищує температуру тіла. Під час рок-музики, людина піддає свій слуховий аналізатор надмірній слуховій вібрації. Тому для зняття втоми потрібна низькочастотна, спокійна музика.

Слід зазначити, що музична терапія існує у двох основних формах: активній та рецептивній. Активна скерову-

ється на музичну діяльність, а рецептивна на прослуховування музики з метою корекції. Рецептивна музична терапія поділяється також у свою чергу на ще три форми: комунікативну, реактивну і регулятивну. Зокрема, комунікативну застосовують для встановлення взаємних контактів та довіри; реактивна – скерована на досягнення катарсису, а регулятивна сприяє зниженню нервово-психічної напруги. На одному занятті прослуховується зазвичай три твори і як зазначає Л. М. Литвинчук: Перший твір має бути спокійним, повинен сформувати відповідну атмосферу, налагодити контакти (Е. Гріг «Ранок», Ф. Шуберт «Серенада»). Другий твір має бути динамічним, драматичним, має нести собою головне навантаження. Його функція полягає у стимулюванні асоціацій, інтенсивних емоцій, спогадів життя людини (наприклад: А. Вівальді «Літо», Л. Бетховен «Симфонія № 5», П. І. Чайковський «Баркарола»). Третій твір, повинен знімати напругу та створювати атмосферу спокою. Цей твір може бути спокійного, або бадьорого характеру (наприклад В. А. Моцарт «Маленька нічна музика», Ж. Бізе «Кармен»). [5, с.193-194]. Натомість активну форму музичної терапії використовують для забезпечення покращення групової взаємодії. У ній музика не тільки прослуховується, але й клієнт також бере активну участь: це може бути вокалотерапія разом із музичною, гра на якихось музичних інструментах, або ж прослуховування музики та в той же час малювання своїх асоціацій, що виникли у процесі прослуховування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом, цілющі властивості музики були та будуть ефективними й надалі за умови правильного добору музичних творів. Підсумовуючи все вище сказане, можна зробити висновок, що музична терапія є одним з провідних та ефективних напрямків додання психологічної втоми, який широко популяризується в наш час. Подальшою перспективою у дослідженні вбачаємо власний добір творів класичної музики заради зниження рівня психологічної втоми.

Список джерел:

1. Кэмпбелл Д. Д. Эффект Моцарта / Пер. с англ. Л. М. Щукин / Д. Дж. Кэмпбелл. – Минск: Поппури, 1999. – 320 с.
2. Клевець М. Ю. Фізіологія людини і тварин / М. Ю. Клевець, В. В. Манько, М. О. Гальків. – Л.: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 312 с.
3. Крижанівська В. В. Розумова діяльність і шляхи підвищення працездатності / В.В. Крижанівська. – К.: "Здоров'я", 1980. – 110 с.
4. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці: навч.-метод. пос. / Я. В. Крушельницька. – К.: КНЕУ, 2002. – 182 с.
5. Литвинчук Л. М. Особливості корекційного впливу музикотерапії / Л. М. Литвинчук. // Актуальні проблеми психології : Збірник наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К.: Фенікс, 2012. – Вип. 15. – С. 191-197.

@ Кузьмин Святослав. Стаття надійшла 11 лютого 2018 р.

Легендзевич Галина. Особливості формування психофізіологічних функцій у дітей з вадами розвитку

Сучасна державна політика у галузі загальної вітчизняної системи освіти спрямована на формування соціальної особистості, а розумова діяльність з кожним днем набуває провідної ролі. Це стосується дітей з порушеннями психофізичного розвитку і саме молодший шкільний вік дозволяє позитивно вирішувати питання корекційно-педагогічного та корекційно-психологічного впливу у подоланні та коригуванні вад розвитку.

Реформування системи спеціальної освіти передбачає підготовку дітей з особливими освітніми потребами до інтеграції в освітній простір. У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення та поглибленого розуміння онтогенетичних особливостей формування психофізіологічних функцій у дітей з порушеннями психофізичного розвитку, що дає підстави для прогнозування та оптимізації їх успішності навчальної діяльності в умовах інклюзії.

Відзначаючи аспекти оптимізації розумової працездатності, однією із актуальних проблем, безпосередньо пов'язаних з навчанням є вивчення сформованості психофізіологічних функцій у дітей з особливими освітніми потребами. Дана проблема має багато напрямів і є актуальною і в фізіології, і в медицині, і в психології, і в психофізіології, а особливо в корекційній педагогіці.

Психофізіологічні аспекти оптимізації розумової працездатності відображені в роботах М. Антропової, К. Гуревича, В. Зінченко, Л. Коломенського, Г.Костюка, В. Моляко, Н. Пов'якель, Н. Преображенської та ін., які досліджували її відповідно до психологічних характеристик.

Початок шкільного навчання ставить дитину в нові умови існування. Рівень психічного розвитку та фізіологі-

чних механізмів визначають функціональні можливості кожного школяра зокрема у відношенні його до навчальної діяльності. Функціональний стан визначається як комплекс наявних характеристик тих функцій і якостей людини, які зумовлюють виконання певної діяльності або як характеристика психічних, фізіологічних та психофізіологічних процесів, що забезпечують діяльність людини [3]. У школярів молодшого шкільного віку з порушеннями психофізичного розвитку помилки, які є симптомами вказують на не сформованість ланок психічних функцій, тобто відображають ступінь зрілості певної ланки [5, 6]. В основі функціональних можливостей навчальної діяльності лежить властивість нервових процесів: збудження і гальмування, які характеризуються за концепцією В.П. Павлова, трьома основними властивостями: силою, рівноваженістю та рухливістю [8]. Ця теорія знайшла своє продовження в працях Б.М. Теплова та В.Д. Небиліцина.

В.Д. Небиліцин вказував на існування тісних зв'язків рухливості та інертності з іншими властивостями нервової системи [7]. Б.М. Теплов засвідчував існування високих корелятивних зв'язків між показниками збудливого та гальмівного процесів нервової системи [10]. Діти з процесами відставання у розвитку відчують труднощі у навчанні. Учні з порушенням розумової працездатності, як правило загальмовані або розгальмовані. Останні часто відволікаються, не можуть зосередитися, припускаються помилок, визначають послідовність виконання завдання. Значні порушення рухливості нервових процесів розумово відсталих дітей свідчать лише про необхідність враховувати цю обставину для кращої організації роботи [1].

Неможливо змінити мозкову організацію психологічних факторів. Можна лише шляхом різних методів виховання активізувати різні зони мозку, які на кожному віковому етапі утворюють індивідуальний, міжфакторний, функціональний, ансамбль для опосередкованого визначення психічного процесу. Або шляхом корекційних впливів активізувати ті чи інші зони головного мозку, заставити їх включитися в забезпечення психічних параметрів, сформувати нові міжфакторні та міжфункціональні

зв'язки [2, 9].

Отже, враховуючи вище зазначене, молодший шкільний вік є відповідальним етапом формування основних психофізіологічних функцій, відповідальним за інтегративну діяльність мозкових структур, етапом системної організації фізіологічних функцій у дітей, зокрема у дітей з вадами розвитку, що дозволяє позитивно вирішувати питання корекційно-педагогічного та корекційно-психологічного впливу у їх подоланні та коригуванні.

Список джерел:

1. Александрова Н.И., Шульга Т.И. Изучение волевых качеств школьников с помощью методики «Нерешаемая задача» / Н.И. Александрова, Т.И. Шульга // Вопросы психологии. 1987. – №6. – С.130 – 132.
2. Бадалян Л.О. Развивающийся мозг: Психология детей с нарушениями и отклонениями психического развития. – СПб. 2001. – 63 с.
3. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності. – Дис. докт. психол. наук. – К. 2004 – 416 с.
4. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с.
5. Лебединский В.В. Нарушение психологического развития детей. – М. 1985. – 196 с.
6. Мещеряков Б.Г. Логико-семантический анализ концепции Л.С. Выготского: систематика форм поведения и законы развития высших психических функций // Вопросы психологии. 1999. – №4. – С. 3 – 15.
7. Небылицин В.Д. Избранные психологические труды / Под ред. Б.Ф. Ломова. – М. : Педагогика, 1990. – 399 с.
8. Павлов И.П. Общие типы высшей нервной деятельности животных и человека. – Полн. собр. соч., 2-е изд. – М.Л.: Изд-во АН СССР.1951. – Т.3., кн. 2. – С. 267 – 293.
9. Семаго Н.Я. Новые подходы к построению коррекционной работы с детьми с различными видами отклоняющегося развития // Дефектология. – 2000. – №1. – С. 66 – 75.
10. Теплов Б.М. Избранные труды в 2-х томах. – М. : Педагогика, 1985. – 360 с.

@ Легендзевич Галина. Тези надійшли 2 березня 2018 р.

Макаренко Стефанія. Професіоналізм психолога як психологічна проблема

Розкрито сутність професії психолога, яка зорієнтована на допомогу іншим людям у розв'язанні їхніх найскладніших душевних і життєвих проблем. Доведено, що діяльність практичного психолога визначається властивостями особистості, професійними знаннями і спеціальними навичками. Слід відзначити вплив якостей особистості психолога: довіра до людей; повага до цінностей іншої особистості; проникливість; відсутність упереджень; саморозуміння; свідомість професійного обов'язку при роботі з учасниками навчально-виховного процесу.

Ключові слова: психолог, психолог професіонал, професійна діяльність, клієнт, психологічна допомога, психологічна компетентність

Термін професія походить від латинського слова «profiteri» – «говорити публічно». Спілкування є стержневою умовою формування професійної компетентності психолога. Метою нашого дослідження – здійснити теоретичне дослідження формування професійно-психологічних якостей у діяльності практичного психолога в освітніх закладах.

Умовно можна виділити межі професійно-психологічної компетентності психолога-професіонала від психолога-любителя. Професіоналізація взагалі, і становлення психолога-професіонала зокрема, є тривалим та суперечливим процесом. Професіоналізм ґрунтується на професійних знаннях і професійних уміннях та навичках, а уміння – менш усвідомлювані та вимагають тривалого часу. Особливого підходу потребують дослідження пов'я-

зані з професійною, або психологічною готовністю до виконання діяльності.

Останніми роками спостерігається бурхливий розвиток психологічної науки, обумовлений різноманітням теоретичних і практичних завдань, що встають перед нею. У нашій державі, психології приділяють все більше уваги, її надбання все частіше застосовують практично у всіх галузях сучасної освіти, бізнесу, політики. Особливого підходу потребують дослідження пов'язані з професійною, або психологічною готовністю до виконання діяльності.

Поняття «психологічна готовність» в літературі має різні тлумачення. Так, поняття «готовності» до високопродуктивної діяльності у певній галузі праці, суспільного життя Б.Г. Ананьев визначає, як «прояв здібностей» [1, с. 15]. В.А. Крутецький пропонує називати готовністю до діяльності весь «ансамбль», синтез властивостей особистості, як значно ширше поняття, ніж здібності [3, с.4]. К. К. Платонов відповідно до висунутої ним концепції особистості, у структурі готовності до діяльності виділяє моральну, психологічну та професійну готовність [3, с.41].

Л.С. Нерсесян, А.Ц. Пуні пояснювали готовність через сукупність мотиваційних, пізнавальних, емоційних і вольових якостей особистості як її загальний психофізіологічний стан, що забезпечує актуалізацію можливостей; як спрямованість особистості на виконання певних дій [2, с.14].

Поняття готовності до діяльності тісно пов'язане з поняттям установки, яка забезпечує стійкий, цілеспрямований характер протікання успішної діяльності. Д.Н.Узнадзе розумів установку як більш широке явище, ніж готовність. Готовність визначалася ним як суттєва ознака установки [5, с.26].

З іншого боку, М.І. Дяченко та Л.А. Кандибович розрізняють ці два поняття з точки зору конкретно-психологічної природи феноменів й установка є лише формою готовності [6, с. 53].

В.В. Согалаєв зазначає, що в структуру психологічної готовності входять мотиваційний, орієнтаційний, емоційно-вольовий, особистісно-операційний та оціночно – реф-

лексивний компоненти [7, с. 53].

Психологічна готовність до професійної діяльності, на думку О.М. Краснорядцевої, що спробувала поєднати вказані вище підходи, проявляється:

- у формі установок (як проекції минулого досвіду на ситуацію «тут і зараз»), що передують будь-яким психічним явищам і проявам;
- у вигляді мотиваційної готовності до «впорядкування» свого образу світу (така готовність дає людині можливість усвідомити сенс і цінність того, що робить);
- у вигляді професійно-особистісної готовності до самореалізації через процес персоналізації [9, с.53].

Аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури з даної проблеми свідчить про те, що, незважаючи на вагомі результати досліджень, поза увагою дослідників залишилися важливі питання, пов'язані з формуванням професійних якостей практикуючого психолога. Психолог повинен бути хорошим фахівцем, підготовленим до активної творчої і соціальної діяльності. Особливо слід відзначити вплив якостей особистості, які необхідні психологу: довіра до людей; повага до цінностей іншої особистості; проникливість; відсутність упереджень; само розуміння; свідомість професійного обов'язку.

Фахівець, володіючи високим рівнем професійної підготовки, забезпечує соціальне замовлення суспільства у сфері прикладної психології. Він зобов'язаний систематично поповнювати свої знання, уміти на практиці застосовувати принципи наукової організації праці, володіти передовими методами управління, ерудицією і культурою, уміти діалектично мислити, аргументовано відстоювати власні погляди. Він повинен володіти навичками роботи в колективі, уміти створювати в ньому позитивний психологічний клімат, забезпечуючи емоційне благополуччя і комфортне спілкування в умовах навчально-виховного процесу.

Зібраний теоретичний матеріал дає змогу надалі ґрунтовніше проаналізувати професійно-важливі якості практичного психолога, а також виявити ті індивідуальні та соціально-психологічні характеристики, які сприяють

швидкій професійній адаптації випускників-психологів до умов майбутньої роботи, виконуючи при цьому свої функції на належному фаховому рівні.

Список джерел:

1. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. – М., 2000. – 298 с.
2. Болотова А.К. С чего начинать школьному психологу? Учебное пособие – М.; Воронеж. 2001. – 96с.
3. Вачков И.В. Групповые методы в работе школьного психолога: Учебно-методическое пособие – М, 2002. – 224 с.
4. Вірна Ж. До проблеми професійної успішності практикуючого психолога / Психологічні перспективи. – 2002. – Вип. 2. – С.132-140.
5. Основи практичної психології. / Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. та ін.: Підручник. – К.: Либідь, 1999. – 536с.
6. Панок В.Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога. / Практична психологія та соціальна робота. –1998.– № 4-5. – С.5-8.
7. Пов'якель Н. І. Професійна рефлексія психолога-практика // Практична психологія та соціальна робота. –1998. – № 6-7. – С.3-6.
8. Радчук Г.К. Організація практики у системі професійної підготовки психологів // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №8. – С. 65-74.
9. Яценко Т.С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. – К.: Освіта, 1993. – 206с.

@ Макаренко Стефанія. Тези надійшли 28 лютого 2018 р.

Музюкіна Катерина. «Синдром відмінниці»: від вигаданих рамок до свободи

У сучасному урбанізованому і націленому на конкуренцію світі люди часто стикаються з «синдромом відмінниці». Цікавість у вивченні даного феномену полягає у тому, що такий «відмінник» є зручним і корисним для соціуму, він досягає успіхів і у всьому прагне бути першим. Ззовні все виглядає нормально, а у пострадянському просторі це схвалюється («зробити «п'ятирічку за три»). Однак людина з таким синдромом страждає, вона опиняється у вигаданій собою клітці, яка не дозволяє втілити своє «хочу». Описано, що відчуває людина з «синдромом відмінниці» і як боротися з ним.

«Синдром відмінниці» - спрощена назва такого явища як невротичний перфекціонізм. Про цей феномен вперше пише психолог Дональд Хамачек (Hamachek, 1978). Науковець розрізняє здоровий перфекціонізм – лідерські якості, активність, орієнтація на успіх, адекватний рівень домагань; і невротичний, в основі якого лежить страх невдачі. Такий перфекціоніст має постійне бажання ставати все кращим, це стає його ідеєю-фікс, внаслідок чого він постійно незадоволений. Вдалою метафорою для опису цієї сторони даного феномену є віслук з прив'язаною перед очима морквою: він постійно бачить бажаний предмет (ідеал) перед очима, але скільки б він не йшов – морква залишатиметься недосяжною. Невротичні перфекціоністи часто описують свій стан так : «Я ніби постійно біжу, але ніяк не можу наздогнати».

Перфекціоніст-невротик встановлює для себе нереалістичні цілі й завдання, в процесі досягання яких відчуває не задоволення, а патологічний страх невдачі і відторгнення. Людина з «синдромом відмінника» боїться недосконалості, адже неідеальна – вона не гідна любові і найменшої ува-

ги з боку інших.

Перфекціоніст-невротик займається самовиснаженням і самоїдством:

- розчарування від невдач веде до зниження самооцінки;
- через надмірну самокритику людина відчуває неосяжну вину, що руйнує її життя і стосунки з іншими;
- максималізм (людина впевнена, що має бути першою у всіх сферах життя, вона «розривається», знаходиться у постійній напрузі);
- надмірна скуппульозність, дріб'язковість займає велику кількість часу і забирає багато енергії;
- все, що не вписується у вигадані стандарти, стає «негідним».

Перфекціоніст або викреслює зі свого життя «неідеальні» стосунки, роботу, партнера, або намагається їх виправити. В останньому випадку «відмінник» намагається нав'язати іншим свій перфекціонізм, він ладен ламати людину лише для того, щоб втиснути її у вигадані рамки [4].

Причини появи «синдрому відмінниці». Людина народжується без орієнтації на оцінки інших. У процесі дорослішання стають важливими оцінки значущих людей, і тут на арену дій виходять батьки та їхні установки, які дитина інтеріоризує.

Які фрази батьків можуть стати причиною появи даного синдрому?

- «Існує 5 і 0, ідеально або ніяк». Дана настанова сприяє появі дихотомічного мислення, внаслідок якого дитина або хороша, або «0».
- «Я був відмінником – і ти повинен». Тут ми бачимо, що батьки самі знаходяться у пастці дихотомічного мислення і намагаються вписати у свої рамки дітей.
- «Нам соромно за тебе». Це твердження провокує появу у дитини почуття провини, змушуючи робити все, щоб задовольнити батьків.
- «Якщо ти отримаєш «2» - ми перестанемо тебе любити» - на мою думку, це найгірша фраза, яку можна почути від батьків, адже тоді а) з'являється базальна тривога;

б) установка «мене люблять, бо я такий і роблю те»; в) я не гідний уваги і любові; г) я сам себе не люблю, якщо не отримаю «5» тощо [1].

Причиною появи невротичного перфекціоналізму є не лише слова батьків, а й події, зрада, настанови коханої людини, вчителя, друзів... Однак батьки відіграють першочергову роль, адже їхні слова інтеріоризуються у дуже ранньому періоді життя і стають глибинними установками, на які потім нашаровуються події і слова інших людей.

Симптоми «синдрому відмінниці»:

- Нестабільна самооцінка, яка залежить від зовнішнього підкріплення;
- Бажання отримати хорошу оцінку за будь-яку ціну;
- Ревниве ставлення до успіхів оточуючих (людина радіє невдачам інших, бо тоді, як їй здається, вона стає ближчою до успіху);
- Емоційна нестабільність;
- Невміння долати труднощі;
- Страждання від самокритичності і неможливості пробачити собі найменші невдачі;
- Приносить у жертву соціальні блага та розваги заради досягнення успіху [1].

Невротичний перфекціоніст і ситуаційна тривожність. Людина з «синдромом відмінника» страждає на надмірну тривогу, адже намагається контролювати і втискати у рамки все, що її оточує, а перш за все – себе. Її невротизм є наслідком постійної напруги, яка виникає в результаті неусвідомленого конфлікту між «я хочу» і «треба так», внаслідок якого збільшується відстань між «Я – реальне» і «Я-ідеальне». Самооцінка і саме існування перфекціоніста залежить від зовнішніх винагород, схвалення і прийняття інших, тому «Я» відмінника нестабільне, залежить від середовища. Тривога породжена тим, що перфекціоніст прагне контролювати світ, але страждає від неможливості це втілити.

Цікаве дослідження було проведено Т.Куришкіною і А.Коцубою щодо залежності інтенсивності ситуаційної

тривоги і комплексом «відмінника». Було виявлено, що в учнів з вираженим невротичним перфекціонізмом підвищилася ситуаційна тривожність в умовах оцінки якості виконаних завдань, а в умовах відсутності оцінки – тривожність залишилася незмінною або підвищилася неістотно. З цього дослідження випливає, що «синдром відмінника» значно корелює з ситуацією оцінювання і відсутній в неоцінюваних умовах [2].

Шляхи подолання «синдрому відмінниці». Найкращі рекомендації у боротьбі з цим синдромом дає професор Стенфордського університету Керол Двек у своїй праці «Mindset». Керол радить змінити спосіб мислення. Вона стверджує, що причиною неврологічного перфекціоналізму є фіксований образ мислення, суть якого «нічого не можна змінити, варто уникати проблем». Професор радить виконати ряд вправ на зміну фіксованого образу мислення на мислення розвитку.

- Дозволити собі бути не першим – замінити «я боюся, що програю» на «З першого разу ні в кого не виходить, це нормально, я собі дозволяю».
- Зробити те, що виходить за вигадані рамки.
- Цей пункт звучить досить просто – отримати «2». Проте для невротичного перфекціоніста це надзвичайно складно. Людина стикається з думками: «якщо я отримаю «2», світ перестане мене любити, я втрачу усі свої вміння і перетворюся в «нікого».
- Полюбити себе і пробачити собі.
- Ця рекомендація включає в себе прийняття себе, піклування про себе (зокрема звернути увагу на здоров'я, яке у перфекціоністів завжди не в хорошому стані) [3].
- Спробувати себе у тій справі, якою ніколи не займалися (записатися на танці, курси вивчення мов тощо).
- Віддати частину відповідальності за цей світ комусь іншому.

Висновки. «Синдром відмінниці» або інакше невротичний перфекціоналізм не є вродженим, а формується під впливом оцінюючого середовища, у яке потрапляє дитина. Перфекціоніст-невротик встановлює для себе нереалі-

стичні цілі й завдання, в процесі досягання яких відчуває не задоволення, а патологічний страх невдачі і відторгнення. «Відмінник» боїться недосконалості, адже неідеальний – він не гідний любові і найменшої уваги з боку інших. Самооцінка і саме існування перфекціоніста залежить від зовнішніх винагород, схвалення і прийняття інших, тому «Я» відмінника нестабільне, залежить від середовища. Людина з «синдромом відмінника» страждає на надмірну тривогу, адже намагається контролювати і втискати у рамки все, що її оточує, а перш за все – себе. Даний синдром корелює з ситуаційною тривожністю і знаходиться у прямо пропорційній залежності.

Список джерел:

1. Зиглер Д., Хьел Л. Теория личности. – СПб., 2000. – С. 304-310.
2. Коцуба А.Е., Куришкіна Т.Ю. Особливості прояву синдрому відмінника. – К., 2013.
3. Carol S. Dweck Mindset: The New Psychology of Success. - 2007. – P.34-35.
4. Hamachek, D.E. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism/Psychology. – 1978.V.15. - P.27-33.

@ Музюкіна Катерина. Стаття надійшла 1 березня 2018 р.

Олійник Алла. Чинники суїцидальності у середовищі студентства

Некрофільні тенденції сучасного світу, падіння рівня зацікавленості духовними цінностями, моральний занепад суспільства, відсутність чітких перспектив життя призводять до зростання чисельності людей різного віку, особливо молодих, охоплених почуванням абсурдності існування. Цей феномен західні дослідники назвали глобальною кризою духовності. Наростання суїцидальної налаштованості є істотним симптомом цієї кризи.

Україна увійшла до групи країн з високим рівнем суїцидальної активності. Велику стурбованість викликає зростання чисельності суїцидів серед молоді. Максимум суїцидальних спроб припадає на вік 16–24 рр. – вік особистісного та професійного самовизначення, «студентський». Вживане у психології поняття «студентський вік, як зазначає Б.Г. Ананьєв, охоплює вікові межі від 17-18 до 35-40 років. Даний період відображає соціалізаційний критерій періодизації, оскільки його головними ознаками є завершальний етап освіти, основна стадія спеціалізації (професіоналізації), момент «старту» діяльності, засвоєння соціальних функцій та ролей [1, с. 35].

Зростання чисельності суїцидальних дій у середовищі особливо вразливої до соціальних негараздів молоді «студентського віку» викликає серйозне занепокоєння науковців, адже йдеться про майбутнє нашого суспільства. Самогубство є другою у кількісному вимірі причиною смерті молодих людей, а якщо врахувати суїциди, замасковані під інші види насильницької смерті, то, можливо, й першою.

Усе це безпосередньо впливає на загальний стан психічного здоров'я нації та рівень її психологічного благопо-

луччя і спричиняє постійне зростання прямих і непрямих суспільних витрат на саморуїнівну поведінку громадян та еквівалентні їй форми.

У силу життєвої недосвідченості студентству притаманна особлива кризова насиченість, пов'язана з потребою у швидкому особистісному та професійному самовизначенні (від 17-18 до 23-25 років) і яку за віковими характеристиками І.С.Кон відносить до періоду ранньої юності та «початку дорослості» (пізньої юності) – більшість сьогоднішніх студентів потрапляють саме до цих вікових меж. Це важливий період у житті людини, протягом якого відбувається її ціннісне становлення, вимальовується проекція пошуку головних напрямків самореалізації на інших вікових етапах – пора створення «філософії життя» як прагнення до абсолютних цінностей, несумісних із цінностями реального світу [2; 3].

Зіткнення абстрактних уявлень студентської молоді з реальними цінностями сьогодення часто стає травмічним і навіть суїцидонебезпечним: втрата соціальних зв'язків, депресії, фрустрації, алкоголізм, наркоманія, невдачі у навчанні, конфлікти з рідними, однолітками, страх перед майбутнім, самотність, розчарування у коханні, втрата сенсу життя і професійних перспектив – нинішня молодь, на відміну від старшого покоління, поставлена в подвійні екстремальні умови, вихід з яких може бути непередбачуваним і неконтрольованим. Кризові процеси в економіці та суспільному житті спричинили нову соціальну ситуацію розвитку особистості: молоді люди з властивими їм емоційною нестійкістю, імпульсивністю, високою навіюваністю, опинились у складних умовах самовизначення, в ситуації незадоволення значущих соціальних потреб, що породило зростання соціально-дезадаптованої поведінки.

Серед основних чинників суїцидальної поведінки студентської молоді варто виділити:

- серйозні сімейні проблеми (психічні відхилення у батьків, розлучення, часті лайки, фізичне і сексуальне насилья, батьківська байдужість чи надмірна авторитарність та ін.);
- вимушене тривале перебування в умовах обмежених

- стосунків та цілковита відсутність соціальних контактів;
- самотність (породжена розчаруванням у людях, втра-тою соціальних контактів, груповим неприйняттям);
 - втрата особистісно значущих стосунків (смерть близьких, розрив відносин із коханою людиною та ін.);
 - внутрішньоособистісний конфлікт між статусом і домаганнями;
 - проблеми, пов'язані з навчанням у вищому навчальному закладі;
 - проблеми із працевлаштуванням, складне фінансово-економічне становище;
 - проблеми зі здоров'ям (венеричні зараження, СНІД, невиліковні злоякісні захворювання, каліцтво та ін.);
 - алкоголізм, наркоманію;
 - психологічне насильство з боку лідерів тоталітарних сект і деструктивних культів (у доктрині багатьох із них є ідея самогубства як досягнення вищого духовного стану).

Поглибленню життєвої невдоволеності у студентства може сприяти власне сам перебіг навчального процесу з його типовими стресами та випробуваннями. Серед найбільш типових криз, пов'язаних із навчанням у вищому учбовому закладі Н.Хазратова виділяє:

- кризу адаптації до умов навчання у ВНЗ (1 курс);
- кризу «середини» навчання (2-3 курси), найбільш поширеною «симптоматикою» якої є розчарування у навчанні загалом, в обраному фаху, у власних перспективах та можливостях — вона є особливо небезпечною за своїми наслідками, адже за певних негативних умов може відбуватися втрата сенсу життя, що є потужним чинником формування суїцидальних тенденцій;
- кризу завершення навчання і переходу в інший соціальний статус (5 курс - початок трудової діяльності);
- кризу відрахування із вузу, яка створює депривацію такого необхідного у 20-річному віці почуття приналежності [6].

Аналіз мотивів суїцидальної поведінки у середовищі

сучасної студентської молоді підводить до висновку, що даний життєвий період є «найсприятливішим» для здійснення самогубства – час, коли особистість звертається до визначення сенсу життя та переглядає його цінності.

На нашу думку, глибинні витоки кризових станів сучасної молоді – результат спотворених суспільних цінностей. Некрофільні тенденції сучасного світу суперечать утвердженню цінності життя. Надмірна міжособистісна конкуренція, психологічне та фізичне насилля в сім'ї, навчальному закладі, пропаганда жорстокості на телевізійних екранах, хибна ідентифікація з лідерами деструктивних культів і тоталітарних сект – корелює з поширенням агресії, формуванням суїцидальних тенденцій.

Як неможливо дати універсальне пояснення причин самогубства, так і неможливо виокремити єдині чинники, що рятують людину від цієї думки. Серед деяких антисуїцидальних чинників (установок і переживань, які перешкоджають реалізації суїцидальних намірів) як соціально-психологічних орієнтирів, необхідних для повноцінного життя людини у соціумі, позбавленого потреби у самогубстві, В.П.Москалець називає постійний пошук сенсу життя, орієнтацію особистості на альтруїстичні цінності, високі ідеали, духовну активність, статусно-рольову відповідність, групове визнання, комунікативну активність, вияв комунікативних якостей, які забезпечують адекватне сприйняття соціально-психологічної реальності, знання власного комунікативного потенціалу і вміння його використовувати тощо. Особливо значущою у врятуванні від самогубства, на думку В.Москальця, є роль духовності. Це обумовлюється тим, що в катастрофічні, нестабільні історичні епохи міцність і стійкість людини визначається лише її духовним закоріненням у вічність, вірою, надією і любов'ю [5, с.143-144].

В.В.Рибалка до чинників, які безпосередньо протидіють суїцидальним тенденціям та створюють особливий імунітет антисуїцидальної міцності особистості відносить: формування сенсу життя, життєвої перспективи, міцних зв'язків із близькими, сім'єю, суспільством, природою,

адаптованість, інтегрованість з людьми і суспільством; наявність особистісних рис, які сприяють спілкуванню з людьми, – щирості, доброзичливості, взаєморозуміння, емпатійності, приязні; віру в Бога, у божественні цінності Всесвіту і Вічності; підвищення значущості особистості у кризових ситуаціях, інтелектуальний опір смерті, у тому числі і самогубству; піднесення цінності людини як вершини еволюційно-генетичного процесу і носія генетичного і культурного багатства людства і Всесвіту; піднесення цінності особистості як концентра історико-культурного процесу; піднесення цінності життєвого шляху людини як невід’ємного складника історико-культурного поступу людства [4, с.12-13].

Молодим людям украй необхідні ідеали, які відкривали б їм красу сенсу життя, були спрямованими на щось значно вище, ніж особистісні інтереси, обмежені власним егоїстичним «Я», що суперечить думкам про самогубство. Необхідно формувати молодь не лише фізично здоровою, але й духовно сильною, зі стійкою активною життєвою позицією – тільки за таких умов вона спроможна буде гідно зносити негаразди, що й буде її захистом від життєвого болю.

Одним із найбільш дієвих чинників протидії аутодеструктивності сучасної студентської молоді є релігійна віра з її потужним антисуїцидальним потенціалом, віра в Бога. Рятуючи від мук переживання екзистенційного абсурду, вселяючи надію на вічне життя з Богом, релігійна віра дарує впевненість, життєву наснагу та радість буття, інтегрує психіку людини на основі оптимістичних екзистенційних смислів, долає сприятливі щодо суїцидальності меланхолію, депресію та відчай, що є вагомою підставою для констатації її високої психопрофілактичної та психотерапевтичної цінності. Життєдайність релігійного трактування страждань, релігійного способу існування, орієнтація на трансцендентні релігійні духовно-моральні цінності, формування ставлення до самогубства як до зазіхання на найвищу абсолютну людську цінність протидіє формуванню суїцидальних тенденцій.

Відтак, використання життєдайного потенціалу релі-

гійної віри у психолого-педагогічній роботі зі студентською молоддю, сприятиме їх орієнтації на автентично-духовне осмислення життя, цілепокладання, зменшенню рівня розчарованості, формуванню більш позитивно-оптимістичного ставлення до власного життя та майбутнього, зростанню доброзичливості та довіри у взаєминах з оточенням, – формуванню антисуїцидального імунітету.

Список джерел:

1. Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста / Б.Г.Ананьев // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. – 1974. – С. 3 – 15.
2. Кон И.С. Психология ранней юности: книга для учителя / Кон И.С. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
3. Кон И.С. Психология юношеского возраста: [учеб. пособ.] / Кон И.С. – М.: Просвещение, 1979. – 175с.
4. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівської молоді: метод. рекомендації / [В.В. Рибалка]. – К.: ІП-ППО АПН України, КФ ВМУРОЛ «Україна», ПП Щербатих О.В., 2007. – 68с.
5. Психологія суїциду: посіб. / [ред. В.П.Москальця]. – К.: Академвидав, 2004. – 288с. – (Альма-матер).
6. Хазратова Н. Психологічні проблеми та особистісні кризи студентського віку / Н. Хазратова // 36. наук. статей / ред. Т.М.Титаренко. – 2001. – С.14 – 23.

@ Олійник Алла. Стаття надійшла 22 лютого 2018 р.

Перун Марія. Техніка аргументування в процесі комунікації

У статті розглядається процес комунікації, як засіб спілкування, та процес аргументування думки, як один із складових процесів комунікації. Поняття аргументації як окремого явища наведено у різних трактуваннях, зокрема у комунікативному плані. В ході розкриття сутності процесу аргументування визначено його мету та значення,

складові чинники, сутність перебігу та ефективні засоби побудови – як окремого процесу комунікування. Також охарактеризовано роль аргументуючої комунікації в арсеналі сучасного професіонала та наведено основні питання та прийоми для побудови ефективною аргументуючої лінії.

Ключові слова: комунікація, аргументація, аргумент, доказ, контраргументація.

Ми живемо у світі комунікації, де більшість свого часу людина витрачає на спілкування. В. Н. Куніцина і її колеги наводять результати досліджень процесів комунікації людини, в яких показано, що в середньому час нашого спілкування з іншими розподіляється наступним чином: приблизно 42-53% часу ми слухаємо інших, 16-32% - говоримо самі, 15-17% - читаємо, 9-14% - пишемо. Жодна людина чи група людей не може існувати без комунікації. Тільки комунікація забезпечує передачу інформації та ідей.

Для досягнення розуміння в процесі комунікації часто використовується аргументування думки, що в свою чергу сформувало модель комунікації під назвою – аргументуюча комунікація.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика процесу аргументування і його складових, як одного з ос-

новних та актуальних засобів комунікації. Виокремлення та візуалізація основних, ефективних засобів побудови аргументування думки, для досягнення основного завдання цього процесу – переконання співрозмовника чи аудиторії у висунутій тезі.

Виклад основного матеріалу. Поняття аргументації як комунікативний термін використовується в різних видах наук і наукового знання. Це поняття може одночасно належати і до риторики і до мистецтва переконуючого впливу – переконувати або впливати на інших людей [3]. О. Л. Чорнобай зазначає що загальні контури нової теорії аргументації окреслилися за останні три-чотири десятиліття. Вона відновлює те позитивне, що було в античній риториці, інколи на цій підставі її називають «новою риторикою». Однак для багатьох учених вже очевидно, що теорія аргументації не зводиться до логічної теорії доказовості, котра спирається на поняття істини і для котрої поняття переконання і аудиторії цілковито чужорідні. Теорія аргументації не належить також і до методології науки чи теорії пізнання. Аргументація – це визначена людська діяльність, котра відбувається в конкретному соціальному контексті й кінцева мета якої – не знання само по собі, а переконання в належності деяких положень [7].

І. Хоменко, автор підручників з еристики і логіки для юристів визначає поняття аргументації як – процес обґрунтування людиною певного положення (твердження, гіпотези, концепції) з метою переконання в його істинності, справедливості [7].

У комунікативному плані аргументація виступає як процес передачі, тлумачення і навіювання реципієнту інформації, зафіксованої в тезі аргументатора. Мета аргументації – прийняття висунених положень опонентом або аудиторією.

Аргументація досягає цієї мети в тому випадку, якщо реципієнт: сприйняв; зрозумів; прийняв тезу аргументатора.

У логічному плані мета аргументації зводиться до обґрунтування деякого положення, точки зору, формулювання за допомогою інших положень, які називаються

аргументами. У разі ефективної аргументації реалізується і комунікативний аспект аргументації, коли співрозмовник погоджується з аргументами і способами доведення або спростування вихідного положення [1].

У своїй практичній діяльності професіоналу (незалежно від виду діяльності), постійно доводиться мати справу з різними категоріями людей, спілкуватись з ними, доносити якусь конкретну інформацію, здійснюючи вплив на них з наміром знаходження потрібних рішень, а у разі виникнення суперечок спонукати їх за допомогою мовленнєвих (комунікаційних) засобів до певних дій задля досягнення конкретних цілей. Майстерна аргументація в арсеналі професійного комунікатора є потужним і надійним інструментом переконання. У процесі комунікації важливо правильно оцінювати як зміст, так і форму аргументуючої інформації [3].

Аргументація, що використовується для переконуючого впливу на реципієнта, може ґрунтуватися на різних прийомах маніпулювання вихідними фактами чи даними. І не обов'язково для цього будуть використовуватися прямі чи неправдиві дані. Навпаки, різні комбінатори комунікацій в своєму арсеналі використовують пряму брехню виключно в рідкісних випадках – це не вигідно. Набагато частіше використовуються, наприклад, прийоми двозначних термінів, суперечливих положень, які самі потребують попередніх доказів [2].

Також в процесі аргументації можуть використовуватися безапеляційні висновки, висунуті па підставі неповного перерахування фактів або прийому умовчування, або на суміші випадкових і важливих явищ.

Тому для розуміння, опору та успішної протидії неправомірним комунікаціям переконуючого характеру, необхідно розглянути всі основні особливості, за якими будується система аргументації.

Аргумент повинен відповідати дійсності і мати логічний зв'язок з тезою, оскільки теза впливає з аргументів. Якщо існує формальне протиріччя, висловлюване співрозмовником, то на цей аспект зазвичай відразу ж звертають увагу. В умовах, коли необхідно визначити наявність

або відсутність в повідомленні співрозмовника спотворення інформації, необхідно звертати увагу на те, наскільки він переконливий і логічний [2].

Люди легше погоджуються і приймають те, що задовольняє якимсь їх бажання. Отже, сила аргументу – в силі потреби, яка буде задоволена. Саме тому при інших рівних умовах аргумент, в якому представлений і психологічний фактор "особистий інтерес" реципієнта, більш дієвий, ніж той, у якому такий інтерес не представлений.

Отже, аргументи повинні:

- відповідати дійсності;
- мати зв'язок з тезою;
- включати особистий інтерес;
- відповідати індивідуальним цінностям [2].

Однак необхідно враховувати також той факт, що при інших рівних умовах люди легше приймають позицію тієї людини, до якої у них емоційно позитивне ставлення, симпатія (від простого поваги до закоханості). І, навпаки, важче приймають (і навіть відкидають) позицію тієї людини, до якої відчують емоційно негативне ставлення, антипатію.

Необхідно також враховувати, що для одержання згоди співрозмовника щодо висловлюваної ідеї, необхідно одночасно впливати на дві сфери його психіки: на раціональну, тобто аргументувати, і на ірраціональну, формуючи атракцію (соціально-психологічне явище формування сприйняття однієї людини іншою, виникнення симпатії, позитивної установки на іншу людину), розташовуючи співрозмовника до себе. Але якщо навіть людина зрозуміла співрозмовника, то це не означає, що вона погодилася з ним [4].

Поведінкою людини керують її власні цінності, тому єдиний спосіб переконати людину прийняти певну точку зору – це домогтися того, щоб вона прийняла певний погляд на ситуацію і ввела би його в свою власну систему цінностей. Саме тому слід вибирати засоби впливу на її мотиваційну сферу, звертатися до системи цінностей, які мотивують поведінку даного суб'єкта [4].

Проводячи дослідження та аналіз наукової літератури,

фахівцями було з'ясовано, що якщо людину хочуть обдурити, спочатку намагаються розташувати її до себе, тим самим знижуючи критичність при сприйнятті інформації, а потім вибудовують докази з урахуванням психологічних особливостей жертви маніпулятивного переконуючого впливу.

Головне завдання аргументації – прийняття запропонованої позиції співрозмовником. А це в свою чергу залежить також і від розуміння аргументатором того що він говорить і яка доказова база може йому допомогти переконати співрозмовника [5].

Ядром аргументації, і її глибинною суттю є доказ, що додає аргументації характер суворого міркування. Доказ – це логічний прийом (операція), що обґрунтовує істинність будь-якого судження за допомогою інших логічно пов'язаних з ним суджень, істинність яких вже встановлена.

Для аргументації потрібні докази, навіть якщо вони і слабкі. У проведених дослідженнях було з'ясовано, що для більшості людей важливі не самі докази, а швидше видимість доказів. Найчастіше людей влаштовують причини, не пов'язані з реальними вчинками або переконаннями, про які йде мова. Докази, що не мають відношення до справи, часто впливають на переконання та вчинки людей, хоча це нелогічно. Такі непереконливі міркування, використовувані в цілях переконання, називаються помилковими аргументами (софізмами) [5].

В аргументації, як правило, виділяють дві основні конструкції:

- доказова аргументація, за допомогою якої особа хоче щось довести в бесіді або обґрунтувати;
- контраргументація, за допомогою якої особа спростовує тези і твердження співрозмовника [6].

Для ефективності доказової аргументації доцільно сформулювати для себе питання, що стосуються цього процесу аргументації, а для контраргументації важливо виявити для себе слабкі місця опонента, продумуючи його процес аргументації. Нижче наведемо приклади питань для обох видів аргументації (рис.1.).

<p style="text-align: center;">Доказова аргументація</p> <ul style="list-style-type: none">• Чи є наші відомості точними?• Чи вірні твердження, зроблені на основі відомостей?• Чи немає в аргументації протиріччя?• Які відповідні приклади і порівняння можна навести?• Які заперечення і доводи можуть виникнути у опонента?		<p style="text-align: center;">Контр аргументація</p> <ul style="list-style-type: none">• Як можна оскаржити факти, що наводяться опонентом?• Чи всі приклади опонента вдалі? Чи не наведений невдалий приклад, порівняння?• Чи не занадто просто представив опонент проблему?• Чи немає протиріччя в міркуваннях опонента?• Чи не дав опонент неввігну оцінку наведений інформації?	
--	---	---	---

Рис.1. Питання ефективної аргументації

Отже, тактика аргументації полягає у спеціальному підборі й використанні логічних доказів з метою переконливого доведення істинності певного положення. Для цього застосовуються різні за своїм призначенням, спрямованістю й силою дії засоби психологічного впливу на людину або особлива послідовність наведення аргументів, яка має не тільки демонструвати обґрунтованість і користність аргументованого положення, а й поступово посилювати переконливість доказу [6].

Володіння технікою аргументації здатне забезпечити істотну зміну несприятливої для вас думки чи позиції співбесідника, що почала формуватися, або несприятливої ситуації, що складається під час бесіди, а також забезпечити ефективну нейтралізацію його негативної реакції на ваші пропозиції.

Аргументація повинна будуватися на законах тезису, аргументу та демонстрації. Переконлива аргументація передбачає наявність 3 компонентів: аргумент, підтримка, приклад.

Для забезпечення ефективності аргументації важливо пам'ятати, що вона повинна бути переконливою не тільки для вас, а й, головним чином, для вашого партнера, тому дуже важливо добре структурувати виступ і грамотно подати аргументи. Потрібна попередня робота над аргументацією. Коли знайдені всі аргументи, обов'язково потрібно визначити, який із доказів найсильніший, а який слабкий. Починаємо з найслабшого аргументу – для доб-

розичливої аудиторії і з найсильнішого – для недоброзичливої аудиторії. У тому випадку, коли налаштування слухачів невідоме завчасно, ставимо найсильніші аргументи на початок і кінець своєї промови –це називається «ефектом країв» [6].

Попередня робота над лінією своєї аргументації – не просто розташування сил, а вибір тактики аргументування. Потрібен відбір таких аргументів, які б стали найбільш переконливими для конкретної аудиторії (реципієнта), при цьому необхідно враховувати вікові, соціальні, професійні, культурні та інші особливості слухачів. Нижче наведемо декілька прийомів аргументування (рис.2).

Взагалі аргументація вважається однією з найскладніших фаз ділової бесіди і потребує як великого обсягу знань і високої загальної культури, так і концентрації уваги, напористості, присутності духу і коректності. Це вимагає ставитися до думки співрозмовника з такою ж увагою, як до своєї, незалежно від того, співпадають ваші погляди на обговорювану проблему та підходи до можливих шляхів її розв'язання, чи вони є протилежними. І в останньому випадку необхідність уважного ставлення істотно зростає, оскільки без нього неможливо підібрати переконливі аргументи на користь вашої позиції, примусити співрозмовника зрозуміти її та побачити, в чому ця позиція відповідає і його інтересам.

Висновки. Отже, аргументація і процес переконання в цілому, являють собою мистецтво і оволодіти ним можна тільки на практиці, поступово, наполегливо вдосконалюючи свою майстерність. Значну допомогу тут може надати аналіз типових помилок, проблемних питань, ситуацій, котрі в ході аргументування можуть зіграти не на вашу користь. А також, аналіз описаних в статті складових процесу аргументації, розуміння його сутності та застосування наведених прийомів аргументування.

Ініціатива у суперечці

Починаючи дебати, ви берете ініціативу в суперечці, адже кращий захист – напад. Паралельно з демонструванням опоненту своєї лінії аргументації потрібно відразу ж залучати до свого мовлення всі можливі контраргументи з його боку і руйнувати їх.

Тягар переконування

Доводити завжди важче, ніж руйнувати переконання. Спробуйте покласти тягар певного тезису на опонента. Опонент починає наводити свої аргументи - ваше завдання їх відбивати контраргументами.

Ефект несподіванки

У найзапеклішій суперечці приборежіть найпереконливіший аргумент на пізніше. У опонента складеться враження, що він отримує перемогу. Ви ж в кінці кінців наведете сильний аргумент. Це буде серйозним ударом для супротивника і, напевно, допоможе змінити результат полеміки на вашу користь.

Поспішне узагальнення

Цей прийом навряд чи можна назвати коректним, швидше за все це певна хитрість у суперечці. Якщо опонент не сперечається хоча б з прикладом, можна «принисати» йому згоду і з усім аргументом.

Рис.2. Прийоми аргументації

Список джерел:

1. Логічні основи аргументації [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://stud.com.ua/57157/logika/logichni_osnovi_argumentatsiyi.
2. Основи теорії аргументації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/fpul/lectures/lekc-log6.doc>
3. Стратегія і тактика аргументації [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://studme.com.ua/15480606/mentedzhment/strategiya_taktika_argumentatsii.htm.
4. Структура процесу аргументації [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://stud.com.ua/41182/etika_ta_estetika/struktura_protseesu_argumentatsiyi
5. Тактика переконання [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://5rik.ru/best/best-80386.php>
6. Техніка аргументації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://buklib.net/books/37048/>
7. Чернобай О. Л. Теорія аргументації: основні філософсько-правові аспекти [Електронний ресурс] / О. Л. Чернобай. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_

Technique of argumentation in the process of communication. The article describes the process of communication as a means of communication, and the process of argumentation of thought, as one of the components of communication processes. The concept of argument as a separate phenomenon is given in various interpretations, in particular in a communicative plan. During the description of the essence of the argumentation process, were formulated the purpose and meaning, the constituent factors, the essence of the course and effective means of construction – as a separate process of communication. Also described the role of argumentative communication in the arsenal of the modern professional, and the main questions and techniques for constructing an effective argument line.

Keywords: communication, argumentation, argument, evidence, counterargumentation.

@ Перун Марія. Стаття надійшла 22 лютого 2018 р.

Романець Зоя. Ідеї щодо проблематики охорони психічного здоров'я в Україні

У даний період часу у Міністерстві охорони здоров'я України розробляється і затверджується план заходів, спрямованих на охорону психічного здоров'я громадян. Я представила певний перелік ідей, концептуальних положень і заходів, які, на мою думку, могли би бути корисними. Я надіслала у МОЗ України свої пропозиції у більш стислому вигляді. Вважаю доцільним поділитись своїми ідеями щодо охорони психічного здоров'я наших громадян.

Довший час я читаю дисципліну "Соціальна психіатрія" для соціологів і соціальних працівників у НУ "Львівська політехніка", співпрацюю з лікарями і клінічними психологами Львівської обласної психіатричної лікарні, брала участь у психореабілітаційних заходах для психічно хворих у Львівській обласній психіатричній лікарні. Іще у 1999 році я закінчила 5-річний міжнародний Проект з психодраматерапії (1-й Трускавецький проект), і Проект з Травматерапії за методом ЕМДР. Зазначеним хочу підтвердити, що, у проблематиці психічного здоров'я я набула достатньої заглибленості і зацікавленості.

Ідеї щодо психічного здоров'я виникли і сформувались у мене на певних засадах:

1. Навчання у австрійському Проекті з травматерапії за методом EMDR протягом 2009-2011 років навело мене на думку про травматизацію дітей у пересічних сім'ях, оскільки мені запам'яталась настанова тренерів дивитись на будь-яку психологічну і не тільки психологічну проблематику через «травма окуляри», Далі постараюсь обґрунтувати і пояснити детальніше.

2. У методах роботи з травмою мою увагу привернув той факт, що людину просять пригадати певні когнітивні конструкції – думки про себе, що виникли у момент пе-

реживання травматичного досвіду, що дозволяє розгорнути ряд міркувань і гіпотез щодо функціонування психіки як системи з її системо- утворюючим фактором і головною спрямованістю – підтриманням нарцисичного (психологічного) гомеостазу, що суб'єктивно переживається як позитивний чи хоча б задовільний стан Я., самовідчуття себе у психологічному сенсі, а не тільки у фізичному.

Певні визначення здоров'я і психічного здоров'я з підручника, на які можна спиратися для обґрунтувань і розуміння засад щодо психічного здоров'я. Так, з підручника Т.В. Зозулі «Соціальна психіатрія» і моїми коментарями у дужках:

«Здоров'я (Розін) – це здатність до розвитку, здатність відповідати на соціальні вимоги – ефективно вчитися, служити в армії, створювати сім'ю, виховувати дітей».

Визначення поняття здоров'я Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ): Здоров'я – це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів.

Іще одне визначення психічного здоров'я: Стан психічного здоров'я характеризується: Цілісністю і узгодженістю усіх психологічних функцій (функції психіки відображення і регуляція – інтеграція, диференціація щодо зовнішнього світу і щодо внутрішнього світу), що забезпечують:

- почуття суб'єктивної комфортності (самооцінка, “Я” – концепція, задоволення собою, психологічний (нарцисичний) комфорт);
- здатність до цілеспрямованої осмисленої діяльності (працездатності);
- адекватні форми поведінки із врахуванням етнокультурних критеріїв.

Ознаки психічної хвороби:

- Відсутність здоров'я (людина не може реалізувати себе, не може розвиватися, не може відповідати вимогам), взагалі - це соціальне неблагополуччя.
- Наявність страждання;
- Паталогічний процес, що має фізичну, або психічну

природу.

Водночас, розуміння і визначення психічної хвороби є проблемним, оскільки психічно хворий може бути страждаючим (душа болить) без об'єктивних біологічних показників і навпаки, - при неадекватній поведінці вважає себе здоровим.

Психічні захворювання в різних соціальних середовищах проявляються по-різному. Це підтверджує значний вплив соціальних і культуральних особливостей на специфіку проявів психічних захворювань.

Моя концепція психічного здоров'я і нездоров'я представляється у контексті функціонування системи психіки, метою якої є дати розуміння того, що саме у психіці порушується, і що саме важливо берегти, налаштувати, профілакувати.

Психіка – це система, що самопрограмується, самоорганізується, і відтак - само розвивається (А.В.Либін «Дифференціальна психологія на стыке европейских, российских и американских традиций»).

А ще психіці притаманні адаптивність, компенсаторність, оптимальність і ефективність, або результативність. Останнє говорить про те, що психіка є цільовою системою, тобто має певну мету, робота психіки орієнтована на досягнення певного стану-результату, який, імовірно, задається певними еталонами або й не задається, але які формуються за контекстом ситуації.

Відомо, що метою психіки є забезпечити виживання живої істоти, людини у середовищі, через відображення параметрів середовища і регуляцію параметрів власного організму у напрямку адаптації до цих умов. Вважаю, що головною, стрижневою метою психіки людини як системи є підтримання психологічного гомеостазу (нарцисичного гомеостазу), як вищого рівня ієрархічної структури системи психіки, як системоутворюючого фактора, що має саме нарцисично-гомеостатичну мету, тобто є орієнтованим на забезпечення цілісності, єдності я, благополуччя переживання себе, свого само відчуття, самопочуття тощо. Тут є спектр понять, які описують даний феномен, однак про нього як про вершину ієрархіч-

ної будови системи психіки не говорять або, точніше, саме це не акцентують. Я ж підкреслюю саме проблематику Я-утворень, Я-комплексу, тобто, нарцисичного комплексу (за психоаналітичною термінологією) як центрального, стрижневого у структурі психічної організації, як вершини самосвідомості. Важливо підкреслити, що вищі рівні психічної регуляції виникли і сформувались у контексті виживання у соціальному середовищі, тобто в інтерперсональному просторі у вузькому і широкому значенні.

Для пояснення своїх поглядів, представляю своє бачення структури психофізіологічної системи управління психосоматичним комплексом людини. Таке бачення склалося у мене на основі вивчення стадій і рівнів філогенезу психіки і сучасних наукових уявлень про структуру і функціонування психіки на рівні свідомості і самосвідомості, тобто у процесі філогенетичного і онтогенетичного соціального розвитку:

- 1-й рівень. Тілесна фізіологія – безумовні прості і складні рефлекси, умовні прості і складні рефлекси.
- 2.-й рівень. Психофізіологічний рівень – чутливість, розвиток великих півкуль мозку, виникнення, розвиток і наростання кори великих півкуль, збільшення кількості нейронів у великих півкулях кори головного мозку.
- 3-й рівень. Зародження свідомості, розвиток свідомості як здатності до відображення складних зв'язків між предметами і явищами через можливість розбудови нейронних мереж, диференціацію функцій нейронів у мережах, їх ієрархізацію тощо. Ускладнення органів чуття, перцептивної системи, розвиток вищих рівнів пізнавальної сфери – мислення, емоційної сфери. Ускладнення регуляторної функції психіки загалом.
- 4-й рівень. Зародження і розвиток самосвідомості, щось на зразок внутрішньої дзеркальності, виникнення здатності до відображення другого порядку, тобто похідної відображення, типу відображення відображення. Інструментом такої здатності є рефлексія, а не лише рефлекс як відображення впливу. Постає можливість зробити себе об'єктом пізнання і впливу завдяки не тільки

свідомості, а й самосвідомості.

- 5-й рівень. Вершина розвитку самосвідомості, що виявляється у феноменології суб'єктивності як відчуття себе від первинних зародків самості, до образу себе, образу Я, до Я-концептуальних утворень, як стрижневого психічного утворення із регуляторними психологічними механізми для підтримання саме нарцисичного (психологічного) гомеостазу, тобто для підтримання цілісності, єдності, а відтак – функціональності Я-концептуальної надбудови на вершині самосвідомості, яка, за моїми (а можливо, і не тільки за моїми) припущеннями виникла, сформувалася у процесі соціалізації у філогенетичному і онтогенетичному аспектах.

Видається важливим зазначити, що психологічні механізми, що забезпечують функціонування нарцисичного комплексу є як усвідомлюваними, так і неусвідомлюваними, незважаючи на те, що йдеться про вищі рівні ієрархічної системи психіки, пов'язані із розвитком самосвідомості.

Психічне нездоров'я у більшій мірі, і у більшості випадків стосується порушень адаптаційних механізмів, пов'язаних саме із тонкою соціальною адаптацією, коли вимагається особистісна соціальна взаємодія – від близьких до широких соціальних стосунків і загальних соціальних взаємодій.

Психічні захворювання можна розглядати як недостатність або не сформованість психологічних механізмів, які б могли забезпечити адаптацію у соціальному середовищі. І тут проглядає спектр або континуум – від психотичних порушень з повною соціальною дезадаптацією до соціопатичної поведінки із патологічною, агресивною поведінкою у соціумі, спрямованою на помсту, знищення людей, а також спостерігається спектр помірно маніфестованих проявів порушень психіки від невротичних захворювань до опозиційної, протестної поведінки і різного роду дезадаптаційних проявів у навчальній діяльності, побутових сімейних стосунках, прихованій нездатності відповідати вимогам суспільства щодо дотримання норм, правил мо-

рально-етичного характеру у міжособистісній взаємодії тощо.

З моєї точки зору, недостатність адаптаційних механізмів особистості корелює з системними характеристиками психіки, такими, як цілісність, єдність, гнучкість, компенсаторність, рефлексивність і здатність до символізації досвіду, тобто йдеться про системну роботу психіки як інформаційної системи. Логіка міркувань веде до нейрофізіологічних засад роботи мозку як біологічного субстрату психічної діяльності, і його функціонування у різних режимах. Відомим є психофізіологічний механізм травматизації, коли втрачається цілісність у роботі мозку із можливістю послідовної обробки інформації про отриманий досвід, виникає фрагментарність і припиняється зв'язок із вищими відділами мозку, зокрема, лобними долями кори, в яких, власне, здійснюються вищі психічні процеси щодо інтеграції досвіду і формування цілісної картини світу.

З огляду на наведений Звіт щодо наявності ПТСР (В.Климчук, О.Романчук) у школярів і знання щодо характеристик травмуючих впливаючих факторів і наслідків щодо їх суб'єктивного сприйняття, можна припустити, що у пересічних сім'ях також відбувається травматизація дітей, наслідком якої постають різного роду порушення у поведінці і психічних характеристиках дітей різного віку.

Конкретизуючи висловлене, формулюється наступне:

1. Стресогенним, травмуючим впливам притаманні наступні характеристики:

- інтенсивність,
- раптовість,
- неконтрольованість,
- негативність щодо переживань їх впливу, в сенсі неспівпадіння з бажаним, приємним, в сенсі переривання власного наміру, мотиваційного, емоційного стану, загальної доцільної спрямованості.

Внаслідок впливу стресогенних травмуючих факторів достатньо раптово настає психічний стан, що супроводжується сильним емоційним збудженням, сильним страхом, переживанням безпорадності, безпомічності,

відданості на поталу людям чи непереборним обставинам.

У сімейному вихованні у дітей виникають подібного роду стани з тією чи іншою частотою та інтенсивністю. У кращому, м'якшому варіанті може йтись про різке переривання психологічно-мотиваційного налаштування дитини.

Якщо звернутися до мозкових процесів, при наявності значної інтенсивності впливаючого фактору наступають стани порушення цілісності у роботі мозку, блокування роботи лобних долей кори, надмірна навантаженість на нижчі відділи мозку, що запускають механізми блокування кори, її лобних відділів великих півкуль, що призводить до порушення функціональності, тобто керованості системи психіки у різних аспектах життєвих завдань, зокрема, щодо соціальної адаптації. У травматерапії йдеться про порушення саме нарцисичного гомеостазу, оскільки за травматичних впливів у соціальних взаємодіях з батьками, у дітей з необхідністю виникають стани порушення позитивного переживання себе, і як наслідок, спотворення механізмів розвитку системи психіки.

Як наслідок, сформувались певні ідеї щодо профілактики психічних захворювань, підтримання і збереження психічного здоров'я. Суть моїх ідей і поглядів, можливо, дещо ідеалістичних полягає у наступному:

- соціалізація особистості у суспільстві є достатньо насильницькою через різні причини: традиції домашньої педагогіки, травмованість і неблагополуччя батьків, що виховують дітей, невігластво батьків, що виховують дітей у пересічних сім'ях тощо;
- в результаті, діти отримують стресогенний вплив від усіх оточуючих опікантів, в т.ч. і фахівців освітніх закладів різних рівнів, починаючи, від дитячого садка;
- травматичний або стресогенний вплив, накладаючись на генетичну чутливість дитини створює тло, умови, за яких не може сформуватись цілісна, інтегрована, гнучка, адаптивна система психіки. Звідси, масові прояви, що свідчать про порушення психічного здоров'я того чи іншого рівня, глибини, якості тощо, що виявляється,

наприклад, у різних поведінкових проявах тощо.

Напрошується висновок про необхідність популяризації знань щодо травматизації дітей навіть у пересічних сім'ях. Необхідним є охоплення населення – створення спеціальних інституцій, форм, методів щодо моніторингу, просвітництва, навчання, а відтак - упередження, профілактикування психічних розладів у населення.

Наводжу перелік конкретних заходів щодо збереження психічного здоров'я.

Популяризація знань щодо психічного здоров'я, психічної травми, її психофізіологічних і нейропсихічних наслідків для системної роботи психіки, в сенсі її розвитку самоорганізації, керованості, адаптивності.

Батьківський всеобуч в сенсі перенесення акценту із формування поведінкових навичок у дитини на формування її внутрішніх психічних структур, Я-комплексу, тобто, нарцисичного комплексу із механізмами підтримання нарцисичного гомеостазу, за аналогією з фізіологічним гомеостазом.

Вести систему патронажу за психічним здоров'ям дітей у сім'ях аналогічно до патронажу за новонародженими.

Вести певний стандартний цикл тренінгів для батьків щодо особистісної психологічної проблематики, тобто, усунення дезадаптивних, хворобливих, травматичних наслідків виховання власними батьками., щось на зразок циклу гармонізації особистості, (наприклад, за В.Сатир).

Для фахівців, що працюють у освітніх закладах різного рівня акредитації усіх рівнів, ввести також цикл опрацювання власної психологічної проблематики у контексті усунення наслідків травматизації, цикл гармонізації особистості.

Вести моніторинг сімей щодо психологічної проблематики і загрози психічному здоров'ю їх членів, за умов:

- неповної сім'ї,
- наявності фізичного насильства у сім'ї,
- психологічного насильства у сім'ї,
- алкоголізації і наркотизації у сім'ї,
- певних психічних порушень у членів сім'ї.

Моніторинг у освітніх закладах з розпізнаванням порушень у психологічних проявах дітей, школярів, студентів, тощо із можливістю надання і отримання адекватної психологічної допомоги і корекції патологічних психосоціальних проявів.

Психічне здоров'я в організаціях на робочих місцях – системи просвітницьких, тренінгових заходів, набуття комунікативної компетенції тощо.

Поширення знань щодо психічного, психосоматичного здоров'я через медичних працівників різних медичних закладів.

Проводити широку освітню діяльність з підготовки фахівців у сфері психічного здоров'я.

Розбудова наявних закладів охорони здоров'я, освітніх закладів, соціальних служб через розширення функцій, введення підрозділів, і посад ;створення нових інфраструктурних одиниць.

Пошук джерел фінансування: через бюджетне фінансування; приватне спонсорство; інтенсифікацію наявних джерел фінансування та оптимізацію роботи наявних фахових структур.

Підсумок. Психічні порушення виникають внаслідок травматичних(стресогенних) впливів на тонкочутливу, ймовірно, генетично задану систему психіки, яка в результаті не набуває або втрачає здатність до інтегрованої, цілісної, ефективної діяльності у контексті забезпечення нарцисичного гомеостазу. В результаті людина переживає суб'єктивні негативні «важко переносимі» стани власного Я (слова адаптованої рефлексуючої психотично хворої, в минулому, людини), не маючи ресурсу, адаптивних психологічних механізмів для їх усунення, в наслідок чого, залучаються деструктивні психологічні механізми.

Із слів людини, що мала психотичні розлади із неодноразовим лікуванням у психіатричному стаціонарі, з якої тепер знята інвалідність, оскільки вона працездатна, виховує двох дітей, щодо причин психічних розладів та важливих факторів їх подолання, називає наступні:

- незабезпечення батьками базових потреб дитини, серед яких одна з найважливіших – потреба у безпеці;

- батьки не допомогли сформувати почуття впевненості у собі, яке, по суті, є також наслідком гострого і тривалого переживання страху, небезпеки;
- в результаті, психіка не набуває послідовного досвіду щодо розв'язання різних ситуацій, пристосування до них, досвід того, що від власних зусиль, витривалості досягається певна мета, що світ підкоряється тощо, а натомість, формується досвід некерованості світу, не підтверджується його логічність, передбачуваність тощо;
- психологічних механізмів не вистачає, щоб знизити рівень тривоги, страху, «непереносимого» почуття власної безпорадності, безпомічності, тоді психіка переходить на рівень архаїчного мислення і свідомості загалом, коли вбачаються не причинно-наслідкові, логічні зв'язки між предметами і явищами, а містичні; містичне мислення призводить до дезадаптації, проблем із відображенням реальності та регуляції поведінки;
- важливою є допомога лікарів, психологів, психотерапевтів, які здатні виявити емпатійне прийняття хворого, і, яке знімає тривогу, паніку, в той час, як будь-які критичні інтерпретації сприймаються хворою людиною і переживаються нею як відчуження, відкидання, протистояння, на яке у психічно хворої людини немає ресурсу.

@ Романець Зоя. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.

Хазратова Нігора. Організація простору шкільного класу як вимір гуманності культури

Сучасному світові притаманна суперечність між потребою людини в особистій приватності і тенденціями глобалізації та уніфікації. Останні передбачають залучення людини до публічного простору, масовізацію різних сфер її життя. Це є особливість багатьох сучасних культур. Дихотомія «приватність – публічність», що завжди була притаманна щільно населеним мегаполісам, з плином часу тільки загострюється.

Урбаністична реальність зумовлює вимушено «близькі» контакти у переповненому громадському транспорті, чергах, перенаселених багатоквартирних будинках тощо. Ефект публічності створюється і віртуальним середовищем: завдяки інтернет-мережам особистість навіть у власній оселі непомітно втягується у широкий простір контактів з іншими людьми.

Регулярне порушення приватності особи спричинює фрустрації, наслідки яких можуть бути деструктивними як для особистості, так і для суспільства. Адже потреба особистості в приватності є однією з базових і передбачає прагнення усамітнення (закритості від інших) з метою відновлення власної еґо-ідентичності та еґо-ресурсів.

Цей дисбаланс між публічністю і приватністю, зумовлений тенденціями глобалізації, не іде на користь особистості. Він створює деприваційні, фрустраційні умови для її формування і самореалізації, обмежує її користування власними еґо-ресурсами. Тому будь-яка глобалізаційна культура, якій притаманна уніфікація людей і масовізація, є по суті негуманною. Рівень гуманності культури зазвичай позначається на можливостях особистості реалізувати свою приватність у конкретній просторовій поведінці.

Особливо це помітно в сфері освіти, зокрема, в школі.

Тут проходить значна частина життя дитини; школа становить собою простір навчання, виховання і соціалізації дитини. Характеристики організації цього простору є важливими умовами формування її особистості. Оскільки базовою одиницею такого простору є шкільний клас, саме його характеристики найбільше впливають на неї: або стимулюють її розвиток, або створюють депривації чи інверсії цього розвитку. Відповідно, організація простору в шкільному класі мала б втілювати оптимальний баланс приватності і публічності. На нашу думку, ця проблема є однією з найгостріших в українських школах (особливо у початкових класах); крім того, вона недостатньо усвідомлюється керівництвом сфери освіти, тому бракує навіть спроб її розв'язання.

Отже, проаналізуємо спочатку феномен приватності, потребу в приватності як важливу потребу особистості, а також характеристики середовища (простору), які дають можливість або унеможливають її реалізацію, а потім розглянемо параметри середовища шкільного класу пересічної української школи з погляду можливості реалізації приватності.

У науці вивченню феномена приватності приділялося чимало уваги (І.Альтман, А.Вестін, Ю.Габермас, Е.Гіденс, І.Гофман, Г.Грінченко, Л.Гудкова, Б.Дубина, Л.Йонин, О.Кісь, О.Мещеркіна, Р. Пайпс, Ю.Сорока, Р.Фрумкіна, А.Шюц []). Втім, приватність, будучи за своєю природою психологічним феноменом, здебільшого вивчалася у контексті філософських, соціологічних, юридичних наук.

У сучасній західній психології розвинувся і став авторитетним підхід до розуміння особистості і особи, внутрішньо-сімейної взаємодії, міжособистих патологій і девіацій, центральним поняттям якого є приватність. Спираючися, з одного боку, на психологію середовища, а з іншого – на психологію спілкування (зокрема проксеміку), психологія приватності поступово стала застосовуватись в контексті ефективного розв'язання багатьох проблем психології особистості і розвитку.

Приватність – це міждисциплінарне поняття, яке спочатку позначало право на особисту власність (з поваги до

якої починається повага до особи). Пізніше приватність стала включати також «особисту справу», «приватне життя», досвід сепарації від фізичного і соціального середовища, особистий контроль над обставинами власного життя.

Одне з перших і найбільш детальних визначень приватності було запропоноване І. Альтманом: приватність (privacy) – це центральний регуляторний процес, через посередництво якого особа чи група робить себе більш чи менш відкритою і доступною для інших; це вибірковий контроль доступності людського «Я», синтез прагнення бути в контакті і поза контактом з іншими; це процес встановлення міжособових кордонів, який, подібно кліткової мембрані, відкриває чи закриває суб'єкта для спілкування [9]. Дещо інакше приватність можна описати як діалектичний процес пошуку взаємодії і її обмеження (restriction), встановлення балансу між відкритістю і закритістю.

Як І. Альтман, так і його послідовники вважали, що до функцій приватності відносяться: 1) встановлення особистісної автономії; 2) самовизначення і підтримання особистісної ідентичності; 3) емоційне розслаблення; 4) регулювання контактів зі соціальним світом. Таким чином, загальне призначення приватності полягає у саморегуляції особистості, зміцненні її психічного здоров'я і психологічного благополуччя (що неможливо без селекції контактів за її власним вибором).

Та приватність важлива не лише для спілкування. Вона становить собою спосіб творити і захищати Self – таким чином, приватність необхідна для збереження автономії. Основна теза праці М. Вольфе полягає в тому, що якість і форма приватності, що переживається особою, визначає якість її життя у всіх проявах. Все це створює підстави розглядати приватність як один з головних механізмів розвитку особистості, як прояв авторства людини в послідовно здійснюваних нею виборах.

Приватність як прояв вільного вибору завжди характеризується двома аспектами: бажаним (desired) і досягнутим (achived). Бажана приватність – це суб'єктивно

оцінюваний стан ідеального рівня взаємодії, тоді як досягнута (наявна) – актуальний рівень контактів. Оптимальною є ситуація, коли обидва ці аспекти співпадають; усі інші ситуації переживаються як дискомфортні. Тому приватність може розглядатися як прагнення до бажаного перетворення середовища, специфічна просторова активність суб'єкта. Вона виявляється, як зазначав І. Альтман, у створенні:

- *дистанції* (підтримання у ході спілкування певної, відносно стабільної, відстані між собою та іншою людиною) і особового простору (тривимірної просторової сфери довкола тіла людини («invisible bubble»);
- *персоналізації середовища* – включення деякого місця чи об'єкта у сферу власного «Я», експонування з його допомогою себе іншим;
- *контролю* і управління з боку людини, у тому числі і дистанційних, здійснювані щодо певних місця або території. В цьому виявляє себе інстинкт територіальності.

Цей інстинкт, притаманний в тій чи іншій формі усім живим істотам, передбачає прагнення займати і контролювати певний простір (територію), необхідний для життя. Отже, це біосоціальне та біопсихічне утворення. Його важливість виявляє себе, зокрема, в тому, як затято тварини одного біологічного виду б'ються за територію (людям також властиві війни за територію, конфлікти за нерухомість). Зігнорувати цей інстинкт неможливо, не порушивши психічного здоров'я людини. Обставини життя у сучасних мегаполісах, а саме життя в умовах наповнених – переповненого транспорту, черг, автомобільних заторів – спричиняють стрес, фрустрацію і руйнацію здоров'я.

Скупченість людей на концертах, у шкільних класах, у транспорті, ліфті призводить до неминучого вторгнення людей в інтимні зони одне одного, що, загалом, спричиняє стрес. Культура мінімізує цей стрес, впроваджуючи неписані правила поведінки в умовах скупченості людей. Ці правила спрямовані на символічне утримання приватності в ситуації суб'єктивно нестерпної публічності. Це, зокрема:

- ні з ким не розмовляти, навіть зі знайомими;
- не дивитися впритул на інших (у ліфті – дивитися тільки на покажчик поверхів над головою);
- бути незворушним - жодного прояву емоцій;
- якщо особа має в руках книгу чи часопис, вона має бути занурена в читання;
- чим тісніше в транспорті, тим стриманішими повинні бути рухи.

Ще один вимір приватності – це переживання власності, тобто належності собі території і предметів, права розпоряджатися ними на власний розсуд. Фрустрація потреби у власності спричинює зменшення почуття власної гідності, приниження, нівелює віру у власну цінність. Досить характерно ця фрустрація виявляє себе в ситуації, коли під сумнів постає власність на такий найприродніший об'єкт власності, як життєвий час особи або її тіло.

При дуже високій щільності наповнення транспорту деформуються особисті речі і тіла пасажирів. Особистість, рятуючися від стресу, “стискає” свій внутрішній простір настільки, що він стає меншим, ніж межі її власного фізичного тіла. Виникає щось на зразок відчуження від власного тіла, вимушеного відсторонення від нього. Психологічна адаптація до подібних ситуацій, підвищення толерантності до вторгнення до інтимної зони можуть виступати передумовою суб'єктивної, психологічної згоди особи на різного роду приниження та утиски.

Гіпертрофія публічності полягає також у заповненні аудіопростору в громадських місцях і в транспорті. Позбавлена власності на аудіопростір, особа не може вибирати, яку аудіопродукцію слухати (в супермаркеті лунає реклама, у транспорті – радіо, у кав'ярнях – естрадні пісні тощо). Тиша, необхідна для занурення в себе, є в принципі недоступною. Людина знову-ж-таки насильно “витагується” з простору приватності в простір публічності – оскільки змушена співвідноситися протягом певного часу зі змістом аудіотрансляції.

Центральна думка західної психології розвитку зводиться до того, що кожна дитина, для того, щоб вирости в успішну дорослу людину, має в ході свого дорослішання

користуватися широкою автономією, стійким переживанням власної компетентності і впевненістю у підтримці оточуючих. Для цього їй потреба в приватності має бути задоволена у великій мірі. Власне, приватність у дорослому віці забезпечується тим, що дитина першопочатково отримує її від дорослих «авансом» і виростає зі звичкою її поважати.

Аналізуючи особливості організації простору в шкільному класі, необхідно розглянути насамперед розподіл території, можливості реалізації приватності (як усамітнення і як власності), а також аудіопростір і деякі важливі характеристики середовища (розташування предметів, оформлення стін тощо). Після цього розглянемо психологічні наслідки дії згаданих вище чинників в контексті обговорення результатів емпіричного дослідження. На нашу думку, доцільно зупинитися на аналізі просторово-психологічних особливостей класу у початковій школі. Це зумовлено тим, що діти перебувають в одному класі постійно, на відміну від середньої і старшої школи, де учні змінюють місце перебування на кожному уроці. Тому організація простору шкільного класу найбільше впливає на дітей саме в молодшій школі.

Територіально типовий шкільний клас початкового навчання у загальноосвітній (не малокомплектній) школі становить собою приміщення від 20 до 30 квадратних метрів, де знаходиться 28-38 дітей. В кожному класі є спеціально відведене місце для вчительського стола, простір біля дошки, а також гардероб. Таким чином, на кожную дитину найчастіше припадає менше 0,5-1 квадратного метра.

Цей об'єктивний факт тягне за собою досить складні психологічні наслідки. Перебування в умовах скученості неминуче означає занурення дітей (хай воно не усвідомлюється ними) в ситуацію жорсткої конкуренції і латентної війни, а також агресивності й тривоги як невід'ємного психологічного тла усіх стосунків.

Як було вказано вище, територіальний інстинкт спрацьовує так, що коли території бракує, людина вимушено здійснює експансію. Брак території сам по собі спричинює емоційне напруження, готовність до відсічі. Вияви

стану збудження, роздратування мінімізовані під час уроків вимогою дисципліни з боку вчительки. Індивідуальний простір учня обмежений на цей час маленькою партою; вимоги передбачають його незворушність, відсутність «зайвих» рухів протягом заняття. Але парадокс полягає в тому, що від молодшого школяра вимагають наявності багатьох речей для унаочнення навчання. Він розкладає або перекладає їх, мимоволі турбуючи сусідів, займаючи їхню територію.

Сам задум шкільного навчання полягає в тому, щоб діти засвоювали певні дії разом, наслідуючи одне одного, ідентифікуючись з групою. Групова динаміка мала б допомагати навчанню. Але в переповненому класі вона спрацьовує по-іншому: група легко розпадається, ділиться на мікрогрупи, виникає хаос. За таких умов складно сконцентрувати і втримати увагу. Прихована і мимовільна експансія здійснюється весь час, спричинюючи напруження і її розрядку в агресивній поведінці. У такому разі сконцентрувати увагу вчителю нерідко допомагають прийомом, спрямованими на масовізацію групи – перетворенню групи на масу. Це передусім пов'язано з активізацією емоційної, а не раціональної сфери (наприклад, залякування як емоційне тло заучування матеріалу). Оскільки у зазначеній ситуації це виглядає ефективним, то нерідко застосовується вчителями. Отже, при депривації інстинкту територіальності ситуація закономірно змушує і учнів, і вчителя до вибору доволі негуманної позиції.

Якщо на уроках дія інстинкту територіальності стримується, викликаючи внутрішнє напруження, то під час перерв воно виривається назовні. Поширена модель поведінки багатьох дітей на перерві передбачає передусім рухову активність: галасування, бігання, стрибання, штовхання, активне застосування наявних предметів тощо. Але тут є не тільки рух як компенсація вимушеної скучності та нерухомості під час заняття, а і територіальна експансія. Навіть вчителю не завжди легко встояти на ногах, коли у молодших школярів перерва. Дитина прагне зайняти якнайбільше території, і не тільки фізично, а і аудіально.

Ця цілком закономірна поведінка не дає, на нашу дум-

ку, жодної справжньої компенсації територіальної депривації. Навпаки, ця нестримна рухова експансія розхитує психічну і нервову стабільність (перебування в закритому приміщенні, де вищать, штовхаються, бігають, збивають одне одного з ніг). Водночас за таких умов неминуче відбувається примітивізація поведінки: більша дитина утискає меншу, слабші потерпають від сильніших. Отже, на цій території культура не протистоїть «закону джунглів», і гуманність не торжествує.

Приватність і можливості її реалізації в шкільному класі можна розглянути і як усамітнення, і як власність на фізичні об'єкти.

Типовий шкільний клас початкового навчання – це зона тотальної публічності. У ньому відсутні можливості усамітнення, навіть символічного чи сурогатного. Немає жодних ніш або ширм, де можна було б хоча на певний час сховатися від колективу. Така ситуація забезпечує неперервність соціального контролю та інтерактивного впливу з боку оточуючих. У такий спосіб блокується відновлення его-ідентичності; особистість уніфікується.

Характерно, що в багатьох школах публічність практикується навіть в таких приміщеннях, де вона конче необхідна – зокрема, в туалетах. У них відсутні двері в кабінках. Отже, дитина весь час перебуває під пресингом соціального контролю.

Приватність як почуття власності (переживання належності собі певних речей, свобода в оперуванні ними) також фрустрована.

З предметів, якими дитина постійно користується в школі, їй не належить нічого, навіть умовно. Досить рідко дитині надається можливість мати власну секцію у загальній шафі; частіше – її прізвище написано над гачком для верхнього одягу, що означає тимчасову належність їй цього гачка. Нечасто дитині надається в умовну власність її парта (стіл зі стільцем); частіше вчителька залишає за собою право пересаджувати учнів за інші парти протягом навчального року.

Ба більше: атака здійснюється на речі, які є беззаперечною власністю дитини і принесені з дому. Під час перерв,

коли здійснюється хаотична рухова експансія і емоційне відреагування на умови перебування в класі, особисті речі – рюкзак, підручники – часто падають на підлогу, захоплюються іншими дітьми, зазнають непоправних пошкоджень. І проблема тут зовсім не в недотриманні охайності, а в переживанні неконтрольованості ситуації і фрустрації почуття власності.

Деякі діти переживають фрустрацію власності на свій життєвий час. Це виявляє себе в небажанні робити щось за зовнішнім примусом, витратити час і зусилля на нецікаві, далекі від їхнього життя речі. Школа виглядає як зазіхання на свободу, на право вільної самореалізації. Це стосується дітей інтелектуально нормальних, здатних до успішного навчання. Їх протест вчителі часто називають лінощами, але тут є принципова помилка: вони насправді переживають фрустрацію своєї потреби у свободі. Просто в нашій культурі цінність дисципліни і підпорядкованості є вищою, ніж цінність особистої автономії, свободи та самореалізації особистості.

Підається експансії навіть такий природний об'єкт власності, як тіло. Особиста дистанція багаторазово порушується, особисті речі зазнають деформації. Нестримні рухи (бігання, штовхання) одних дітей призводять до того, що іншим важко встояти на ногах під час перерв. Звичайно, в таких умовах зростає травматизм.

Усе це означає, що в подібних умовах реалізація почуття власності є дуже складною. Відсутність власності означає відсутність автономії, низьку цінність окремої особи, підвищену залежність від інших, а разом з тим істотний агресивний драйв (оскільки від фрустрації територіальний інстинкт і потреба у власності не зникають, а тільки набувають інвертованих форм). Звичайна скупченість дітей на маленький території призводить до виникнення субкультури з інвертованими цінностями, де окрема особа нічого не значить. Це, звичайно, прямо суперечить ідеалам гуманності.

Доволі характерними є також особливості аудіопростору школи і шкільного класу.

Хотілося би звернути увагу на таку поширену аудіопо-

ведінку, як крик. Він досі зустрічається в поведінці як учнів, так і вчителів, і є помітно репрезентованим в аудіопросторі школи. Йдеться не про підвищення голосу, зумовлене намаганням перекричати галас, а про вияв агресивної вербальної поведінки, спрямованої на конкретну людину або групу.

Крик став одним з поширених способів впливу учителя на учня. Він застосовується, коли необхідно зумовити різку зміну поведінки учня, здійснити концентрований емоційний «наїзд».

Як відомо, будь-який поширений спосіб поведінки в групі або соціумі є не випадковим і має якусь адаптаційну цінність. Якщо вчителька застосовує крик як спосіб впливу, отже, в наявних умовах крик дає змогу досягти значимих цілей.

Крик є прийнятною в нашій культурі агресивною і водночас маніпулятивною поведінкою, що дозволяє концентровано розрядити емоцію гніву. Крик в інтеракції покликаний пригнітити співбесідника, змусити його до підпорядкування; крик означає тільки монолог, кричачий нікого не чує. З іншого боку, крик передбачає викликати певне враження з боку співбесідника і навіть співчуття – ось, мовляв, до яких крайнощів довели людину. Кричачий ніби на певний час набуває права «говорити все, що думає», що буде потім пояснено його емоційним станом і пробачено.

Крик як елемент аудіопростору зумовлює невротизацію особистості, знімає культурну заборону агресивної поведінки як неприйнятної. Крім того, крик також порушує приватність особистості, оскільки становить собою різке вторгнення в її психологічний простір.

Отже, частим недоліком організації простору шкільного класу є брак приватності, значне порушення балансу між приватністю і публічністю, ігнорування інстинкту територіальності. На нашу думку, такі умови формування особистості в ранньому шкільному віці мають значні психологічні наслідки. Особа толерує вторгнення чужих людей у власний особовий простір і готова сама порушувати приватність інших. Це зумовлює особливості поведінки у

громадських місцях: зневагу до приватності інших і примітивізацію стосунків передусім з чужими людьми. Така примітивізація завжди означає декультурацію.

Культура не може заперечувати чи ігнорувати біопсихічних утворень людини, не вимагає їх заперечення. Вочевидь, такі спроби лише зумовлюють витіснення наявних інстинктів у несвідоме, звідки вони ще сильніше впливають на нашу поведінку, збільшуючи її деструктивність. Гуманна культура передбачає розуміння власних інстинктів, їх прийняття і правильне поводження з ними.

На нашу думку, створення умов приватності, «розвантаження» простору шкільних класів шляхом їх поділу, створення альтернативних існуючим (можливо, приватних) шкіл та інших навчальних закладів допомогло б створювати в просторі шкільного класу умови для оптимального формування особистості.

Список джерел:

1. Нартова-Бочавер С.К. Теория приватности как направление зарубежной психологии // Психологический журнал. – №5. – 2007. – С. 28-39.
2. Хейдметс М. Феномен персонализации среды: теоретический анализ // Средовые условия групповой деятельности / Под ред. Х. Миккина. – Таллинн, 1988. С. 7 - 15.
3. Altman I., Wohlwill J. (ed.) Children and Environment. Human behavior and Environment. N.Y. - L., 1978.
4. Altman I. The environment and social behavior. Privacy, personal space, crowding. N.Y., 1975.
5. Burt W.H. Territoriality and home range concepts as applied to mammals // Journ. of Mammalogy, 1943. V. 24. P. 346 - 352.
6. Goffman E. Behavior in public places. N.Y., 1963.

@ Хазратова Нігора. Стаття надійшла 4 березня 2018 р.

Частина 4. Філософсько-соціологічні, політико-правові, інноваційно- технологічні проблеми сьогодення

Грабовська Ірина. Міжкультурний діалог як форма гармонійного співжиття для подолання негативних впливів глобалізаційних процесів

Глибокі зміни, що відбуваються у геополітичних структурах світового співтовариства й трансформації соціально-політичних систем дають підстави говорити про завершення одного історичного періоду й вступі сучасного світу в якісно нову фазу свого розвитку – глобалізацію, яка має характер планетарних змін. Глобалізаційні процеси трактуються як об'єктивні процеси зближення, інтернаціоналізації, взаємозалежності у всіх сферах життя країн і народів нашої планети. Глобалізація виражається ще й у взаємопроникненні, взаємовпливі культур, цивілізацій, у посиленні стандартизації способу життя, свідомості й поведінки людей, освіти і т.д.

Хоча глобалізація високо підносить рівень свободи, але реально сфера свободи людини звужується під дією не завжди помітних, але потужних маніпуляторів — економічних, політичних, міжкультурних, мас-культурних, мас-медіальних та інших. Інформативний бум, застосування сучасних ЗМІ формують віртуальне й іноді засмічене середовище існування, вириваючи людину з конкретного локального буття, тим самим збіднюючи знання про самоідентифікацію, деформуючи свідомість та поглиблюючи кризу розуміння. Форма плідної культурної взаємодії сьогодні — міжкультурний діалог [1], діалог культур, яку запропонували цілому світові для порозуміння ще М. Бахтін

та В. Біблер.

Метою викладених тез є окреслити важливу роль вироблення планетарних імперативів гармонійного співжиття для подолання негативних впливів культурної глобалізації.

Особливість нинішнього етапу розвитку суспільства полягає в тому, що процес змін торкнувся, поряд з економічною і політичною, соціокультурною й міжкультурною сферами, і духовної сфери. Адже процеси глобалізації ідуть у тісному зв'язку із процесами національної ідентичності, яка є ототожненням людиною самої себе з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Причому йдеться про прийняття цієї ідентичності не лише на суто раціональному рівні, а й на емоційному. Прагнення до національного самовираження є потужним стимулом також соціального, економічного й політичного розвитку в умовах інформаційної відкритості у світі. У той час відродження національної свідомості через культурне розмаїття є захисною реакцією суспільства проти руйнівного впливу «культурної глобалізації». Особливо це проявляється у наш час, коли відбуваються масові протести, страйки, народні зібрання за самоідентичність та незалежність: «Оксамитова революція» (1989), Революція на граніті (1990), «Трояндова революція у Грузії» (2003), Революція у Єгипті (2011), «Революція гідності в Україні» (2014) та інші.

Термін «культурне розмаїття» увійшов у рамки міжнародного права та культурної політики з 1993 року, коли Франція запропонувала концепцію «культурного винятку» в Генеральну угоду з тарифів і торгівлі. У 2003 році 78 країн прийняли «Конвенцію про захист нематеріальної культурної спадщини». У документі зазначено, що повага до культурного розмаїття сприяє національній ідентифікації, що «процеси глобалізації та соціальних перетворень створюють умови для відновлення діалогу між співтовариствами, водночас є явищами нетерпимості, джерелом серйозних загроз деградації, зникнення, яка нависла над

нематеріальним культурним надбанням, через брак засобів для їх охорони» [2].

Світове співтовариство дійшло висновку, що культурне розмаїття є людським надбанням і для збереження його організацією ЮНЕСКО була прийнята «Конвенція про захист і підтримку різних форм культурного самовираження». Генеральна конференція Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, проводячи засідання в м. Париж у жовтні 2005 р. під час своєї 33 сесії, приймає 20 жовтня 2005 року Конвенцію про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження. 148 країн голосували за, 4 утрималися, США та Ізраїль проголосували проти. Нині до Конвенції приєдналися більше 83 країн-членів ЮНЕСКО, а також Європейський Союз в якості регіональної економічної організації, а Україна ратифікувала Конвенцію у 2010 році [2]. У конвенції наголошується, що культурне розмаїття, яке розцвітає в умовах демократії, терпимості, соціальної справедливості й взаємної поваги між народами та культурами, є необхідним для забезпечення миру й безпеки на місцевому, національному та міжнародному рівнях та повного здійснення прав людини та основоположних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини та в інших загальноновизнаних документах.

Можна сміливо стверджувати, що міжетнічний мир і міжкультурний діалог для України – це також реальність. Саме в багатоетнічній Україні, де проживає більше 130 різних етносів, що складають понад 20% населення України, діє близько 1200 громадських організацій етнічних меншин і понад 6 тисяч колективів, що репрезентують ці громади, унікальним чином представлена на практиці концепція міжкультурного діалогу як одного з чинників та центральної умови сталого розвитку суспільства. Уряд України робить чимало заради збереження й розвитку культурного і етнокультурного розмаїття нашої країни: Закон про національні меншини, ратифікація Україною Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження; проведення Всеукраїнського форуму національних культур. Думається, що

членство України в СОТ сприятиме утвердження культурного продукту. Адже країна з таким культурним багатством повинна перейматися питанням захисту, збереження та примноження власного культурного майна, згубній протидії зовнішніх впливів.

Культурна багатоманітність людства поставлена під загрозу, а багатоманітність — це спосіб буття культури. І цілком слушно автори колективної праці українських учених «Людина й культура в умовах глобалізації» наголошують: питання про національну культуру постає нині не лише як питання національної, але й «загальнопланетної безпеки» [3].

У висновку хотілося б відзначити: не варто розглядати процес глобалізації і культурного розмаїття однобоко, говорити про них або як про джерело конфліктогенів, або як про панацею для нових можливостей. Глобалізація і культурне розмаїття вимагає об'єднання зусиль усіх держав у розв'язку розглянутих у роботі проблем. У такій ситуації зростає роль ООН, ЮНЕСКО і інших міжнародних організацій у розробці програм розвитку миру, толерантності, міжкультурної комунікації. Міжкультурна глобалізація таїть у собі як нові можливості, так і нові ризики. Та суспільство має бути творцем власного вибору. Тому в нього є можливість скоригувати нинішню культурну глобалізацію за сценарієм, коли виграють всі народи і всі культури, внаслідок чого забезпечується гармонійне співжиття кожної національної культури у полікультурній цивілізації.

Список джерел:

1. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності» // Затверджена міністрами закордонних справ країн-членів Ради Європи, 7 травня 2008 року. – Режим доступу: www.model21.in.ua/files/bila_knyha_.pdf
2. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження». – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/Article.aspx?id=163658>
3. Людина и культура в умовах глобалізації: Збірник наукових статей // Благодійна організація «Центр практичної філосо-

фії» (Ukraine), Международный фонд социально-экономических и политологических исследований. – К.: ПАРАПАН, 397 с. – С. 9.

@ Грабовська Ірина. Стаття надійшла 15 лютого 2018 р.

Жигайло Володимир. Пріоритетні напрямки зовнішньої політики США

На сучасному етапі розвитку історії Сполучені Штати Америки займають чільне місце на міжнародній арені, є безпрецедентним світовим лідером. Вони переважають інших сучасних політичних акторів у економічній, військовій, культурній та інших сферах. США є ініціатором створення ООН, НАТО, дали поштовх «глобалізації», «регіоналізації», «вестернізації»; мають найбільший вплив на світові події, відіграють вирішальну роль у розв'язанні глобальних і локальних сучасних проблем [1].

США мають найбільшу кількість векторів зовнішньої політики; найбільшу сферу інтересів в світі. Можна сказати, що увесь світ є сферою політико-економічних інтересів США.

Зовнішня політика США в ХХ ст. досягла значного прориву: на початку століття з посередньої за впливовістю держави до кінця ХХ століття США здобули статус супердержави з розвиненою економікою, що поширює свій політичний, економічний і культурний вплив в глобальному масштабі.

На сьогодні США є ключовою державою у світі, що здійснює переважаючий вплив на світові трансформаційні процеси. Однак на тлі кризових явищ у світовій економіці, а також зовнішньополітичних труднощів США, що мають внутрішньополітичні наслідки, з'явилися передумови певного скорочення американського впливу в окремих сферах діяльності і регіонах.

Водночас, зовнішня політика Америки - це постійне балансування між політикою збереження статус-кво, м'якого примусу і жорсткого насильства по відношенню до інших держав. Враховуючи зростання інших держав, які конкурують із США в економічному, фінансовому та

культурних планах, екс-президент Б. Обама рухався в напрямку переходу від стратегії гегемонії до стратегії лідерства: *США повинні відігравати провідну роль, не нав'язуючи власної гегемонії*. Сполучені Штати повинні діяти спільно з іншими союзниками і партнерами, щоб протидіяти міжнародним загрозам і транснаціональним проблемам (підтримка слабких держав, запобігання геноциду, зміни клімату і тощо) [2].

Статус США всередині західної спільноти трактують як статус лідера, тобто першого поміж інших. Світовий полюс, що очолюють Сполучені Штати Америки, за своєю потужністю перевищує всі інші комбінації акторів і є найбільш інструменталізованим у протистоянні викликам глобалізації. Отримання у володіння механізмів глобальної регуляції - стратегічна мета й предметне поле міжнародно-політичної практики США. Американська влада на міжнародній арені є комплексною. Однак ця ситуація ускладнюється можливостями інших гравців.

Українські вчені І.Погорська та Д.Лакішик у своїх дослідженнях даної проблематики визначають такі її рівні [3]:

- капіталізм і глобалізація як базис;
- лідерство в політико-мілітарних альянсах;
- першість у контролі за розвитком актуальних вимірів політики (зокрема, енергетичної, екологічної);
- системна мережа особливих договірних відносин з державами-представниками різних регіонів.

На їх думку, у коротко- і середньостроковій перспективі США навряд чи погодяться з чимось меншим, аніж глобальне лідерство. Політичні, ідеологічні та фінансові обмеження не зможуть кардинально змінити загальну спрямованість зовнішньої політики США, тому що ймовірність виникнення нового опозиційного Сполученим Штатам світопорядку в найближчі 15-20 років надто низька, як і можливість антиамериканського альянсу [3].

На основі досліджень, зроблених у межах аналітико-дослідницької програми США, запропоновано конкретні рекомендації, які ґрунтуються на тому, що експертами було визначено на світовій мапі два види «точок-проблем». Перший вид умовно було названо «великі став-

ки», до них належать уже виявлені важливі міжнародні і регіональні проблеми, від вирішення яких Сполученими Штатами або за їхньою участі залежить спрямованість подальших векторів глобального розвитку, авторитет і лідерський потенціал заокеанської супердержави. Другий вид точок-проблем названо за допомогою метафори «чорні лебеді», яка позначає щось малоімовірне, але надзвичайно впливове у розвитку ситуації, таке, що могло б завадити реалізації вищезгаданих американських пріоритетів. Такого типу несподіванками можуть виявитися наступні: американсько-китайська конфронтація стосовно корейського питання; революція чи війна в Китаї; падіння режимів династії Саудів; розпад Єврозони; розвал Палестинської автономії; міграційні процеси, викликані підняттям рівня моря та зміною клімату [4].

Нова стратегія глобального лідерства може бути реалізована через збереження провідних позицій США в основних міжнародних інститутах (ООН, МВФ, СОТ, НАТО), управління регіональними процесами та організацію виняткових двосторонніх зв'язків з провідними державами світу, що не входять до військово-політичних союзів під егідою США, - Китаєм, Індією та Росією, що виключило б (або максимально ускладнило) появу рівного за могутністю США центру сили або зближення цих держав на антиамериканських позиціях.

Зміни у формах і методах втілення американського лідерства мало вплинуть на диспропорції, що дестабілізують міжнародно-політичну систему. Швидше, означають часткову заміну наддержавного волонтаризму на колективно-олігархічний підхід до організації світоустрою.

Згідно дослідження З.Бжезинського щодо сучасного становища США у світі, то «в ході світової історії Америка вже довела своє уміння не пасувати перед труднощами. Проте в XXI столітті труднощі носять зовсім інший характер, ніж раніше. Сучасний світ переживає майже повсюдне політичне пробудження - мільйони людей знаходяться в пошуку доріг до світлого майбутнього. Крім того, в світі спостерігається розосередження сил - на Сході нестримно зростають декілька нових претендентів на світове пану-

вання. І тому нинішній світ набагато менш схильний підкорятися одній державі - навіть такою потужною у військовому відношенні і політично впливовою, як Сполучені Штати. Проте, оскільки Америка ще не Рим, а Китай ще не Візантія, стабільний глобальний порядок зрештою залежить від здатності Америки до оновлення і до того, аби виступити для того, що знаходить «друге дихання» Заходу провідником і гарантом, а для нового Сходу, що набирає силу, - посередником і миротворцем» [1].

Щодо відносин США та України, то можна стверджувати, що Сполучені Штати Америки послідовно підтримують євроінтеграційний курс України. У Вашингтоні розглядають цей процес як запоруку поступального розвитку нашої держави у політичній, економічній та гуманітарній сферах, у тому числі в галузі демократії та верховенства права.

Водночас, на думку вчених, українсько-американські відносини є доволі динамічними та суперечливими одночасно. США, безперечно, мають визначальний вплив на Україну, але слабка позиція української політики, її система невизначеність постійно підривають основи двостороннього «стратегічного партнерства». Важливим напрямом співпраці з Україною Вашингтон бачить у створенні «рубевів свободи» для впливу не тільки на Кремль, але й на країни старої Європи. У цій системі Києву відведена роль об'єкта зовнішнього впливу та неперіоритетного партнера. Така позиція є доволі справедливою, і відповідальність за неї насамперед несе українське керівництво [5; 6].

На сьогодні важливо та необхідно зберегти і посилити позитивну динаміку імплементації низки взаємовигідних домовленостей та проектів, встановити надійні «лінії комунікації» між керівництвом наших країн, урядовими агенціями, відповідальними за конкретні ділянки двосторонніх відносин. Це особливо важливо з огляду на те, що значення україно-американського «стратегічного партнерства» виходить за межі суто двосторонніх відносин - його подальше зміцнення позитивно впливатиме на подолання викликів регіональній та європейській безпеці [3].

Зовнішня культурна політики за успішної реалізації здатна стати ефективним засобом супроводження загальної зовнішньополітичної стратегії держави, створюючи міцний фундамент, який дозволяє не тільки відбудовувати і просувати свої національні інтереси на світовій арені, але й чинити безпосередній вплив на різні політичні, економічні, соціальні процеси у світі.

Міжнародна освітня політика США спрямована на поширення американської культури в усьому світі. Програми міжнародної культурної політики на урядовому рівні розглядаються як один з найефективніших напрямків публічної дипломатії, що сприяють стабільності, процвітанню, а також просуванню американських цінностей у країнах, що розвиваються, або перебувають у перехідному періоді [2].

Основними інструментами реалізації американського зовнішнього культурного впливу виступають ЗМІ, в першу чергу американські, які часто входять до складу ще більших фінансово-промислових імперій. Керівний склад таких компаній, що формує собою ділову еліту США, часто нерозривно пов'язаний та взаємодіє на різних рівнях із правлячою політичною елітою США, в тому числі впроваджуючи через власні ЗМІ цілеспрямований експорт ідеологічно «заряджених» американських культурних цінностей, орієнтованих головним чином на молодь у різних країнах світу, які охоче й активно сприймають Америку також через її субкультурні компоненти.

Тим самим реалізується і політична задача із забезпечення національних інтересів США, що відповідає цілям і завданням, задекларованим у різного роду концептуальних та програмних документах американської зовнішньої політики.

Відповідно до Стратегічного плану діяльності Держдепартаменту й Агенції з міжнародного розвитку стратегічні цілі американської дипломатії складаються з пунктів, кожний з яких має підпункти, уточнюючи об'єкти і площини транс-формативних впливів США [3; 6; 7]: перша стратегічна мета полягає у досягненні миру і безпеки; виокремлюються п'ять сфер, в яких заплановано зосереджу-

вати зовнішньополітичну активність:

- протидія тероризму; запобігання розповсюдженню зброї масового знищення і конвенціональних озброєнь дестабілізувальної дії; співробітництво у галузі безпеки і реформа безпекового сектору; упередження, послаблення і реакції на конфліктні процеси; транснаціональна злочинність; внутрішня безпека;
- друга стратегічна мета полягає у сприянні справедливому і демократичному управлінню; виокремлюються чотири об'єктні сфери для американського впливу: права людини та верховенство права; ефективне управління; політична конкуренція і механізми досягнення консенсусу; громадянське суспільство;
- третя стратегічна мета сформульована як інвестування в людей; інвестувати планується за трьома напрямками: освіта, здоров'я і соціальні послуги;
- четверта стратегічна мета полягає у підвищенні економічного зростання і добробуту; виділяється п'ять пріоритетних сфер: приватні ринки, торгівля, інвестиції, навколишнє середовище, аграрне виробництво;
- п'ята стратегічна мета полягає у наданні гуманітарної допомоги, планується працювати за трьома напрямками: по-перше, надання захисту, допомоги і практичних рішень при кризових ситуаціях; по-друге – упередження катастроф і мінімізація їхніх наслідків; по-третє, людський і системний підхід до керування міграційними процесами;
- шоста стратегічна мета: сприяння міжнародному взаєморозумінню; Держдепартамент бачить три важелі для здійснення цієї мети: вироблення позитивного бачення, маргіналізація екстремізму; плекання спільних інтересів і цінностей; сьома стратегічна мета полягає у посиленні консульської служби і загального управління в системі зовнішньої політики.

Ще однією важливою особливістю сучасної зовнішньої політики США є задекларована у Стратегії національної безпеки відмова від договірних і бюрократизованих моде-

лей співробітництва. Більш ефективними вважаються цільові партнерства, «оскільки вони заохочують міжнародне співробітництво, а не створюють міжнародну бюрократію. Вони більш зорієнтовані на дії і результат, ніж на створення нових правил і законів» [1].

Список джерел:

1. Бжезинский З. Стратегический взгляд: Америка и глобальный кризис / З.Бжезинский. – М. : Астрель, 2012. – 258 с.
2. Гончар Б. М. Концепція американського світового лідерства у зовнішній політиці Б. Обами / Б. М. Гончар; – К.: «Центр вільної преси», 2012. – 557 с.
3. Погорська І.І. Зовнішня політика адміністрації Б.Обами в контексті американського глобального лідерства / І.І. Погорська. – К. : КиМУ, 2011. – 332 с.
4. Сивак О. Новітні українсько-американські відносини / О.Сивак, – Київ: Грамота, 2010. – 93 с.
5. Уткин А.И. Американская стратегия для XXI века / А.И. Уткин. – М. : Логос, 2000. – 216 с.
6. Худолій А.О.Американсько-українські відносини в світлі викликів XXI століття / «Американська історія та політика»: Науковий журнал. – С. 115-122.
7. Шамраєва В.М. Основи зовнішньополітичної концепції Президента США Б. Обами / В.Шамраєва. – 2012. – 414 с.

@ Жигайло Володимир. Стаття надійшла 26 лютого 2018 р.

Кельман Михайло, Карпова Оксана. Осмислення наукових теорій у правознавстві: діалектика співіснування

Розглянуто актуальні питання методології пізнання наукових теорій. Досліджуються наукові теорії сучасного правознавства, їх структура. Обґрунтовується розвиток правознавчих теорій у загальній структурі наукових теорій.

Ключові слова: теорія, наука, методологія, метод, система, структура, організація, істина, логіка, програма, правознавство.

Мета статті - представити дослідницьку програму правознавства. З науково-історичної точки зору це як консервативне, так і революційне прагнення. Наше прагнення є консервативним, оскільки воно спрямоване не на заміщення наявних проявів уявно оригінальними, а на консолідацію правознавства. На противагу цьому воно виявляється як революційне, оскільки спрямоване на новий шлях правознавства: реалізувати дослідницьку програму означає безперервне (постійне) дослідження, а отже, відмову від певних коливань модними течіями між забутим і нововідкритим, означає розуміти правознавство підкреслено як науку, а отже, поворот від політизованої «наради, де приймаються рішення».

Постановка проблеми. Це дослідження намагається посприяти тому, щоб віднайти ефективні дослідницькі шляхи у теорії права, і у правознавстві зокрема. При цьому ми сподіваємося, що описана ситуація теорії права відкриває шанс для нового осмислення. За нашим уявленням, це нове осмислення не може базуватися на сподіваннях колись мати ідею для специфічної, оригіна-

льної концепції правознавства. Насправді йдеться про те, щоб знайти межі, де могли б бути пов'язані численні нововведення й окремі аналітичні досягнення. Знайти межі, котрі пропонують міцний фундамент для подальших науково-правознавчих дослідницьких праць.

Виклад основних положень. Критичний аналіз літератури розвитку наукових теорій дає підстави визнати, що досі не вдалося поєднати розпочаті проекти, які походять із кінця 70-х – початку 80-х років, у безперервне дослідження. Також не можна стверджувати, що розвиток наукових теорій зупинився сьогодні, але також не можна не визнавати певного сповільнення розвитку, а також того, що наукові теорії фактично були відірвані від своєї юридичної основи й орієнтовані на пропаганду панівної ідеології і політики правлячої партії. До проблем наукових теорій зверталися такі вчені як: Аристотель, Х. Альберт, В. Астафев, Ф. Бекон, В. Вернадський, Гіппократ, Ф. Гегель, Ч. Дарвін, Р. Декарт, Д. Заболотний, Г. Кельзен, Б. Спіноза, А. Тарській, А. Шопенгауер та інші.

Наукова теорія не може замінити науку, вона не є автоматом, який у разі правильного використання постачає незаперечні наукові пізнання, – вона є насамперед необхідною передумовою наукової діяльності. Таким чином, кожен науковець має наукову теорію, яка вирішальним чином впливає на його дії, а отже, також на його наукові результати. Дослідження структури правознавчих теорій відбувається шляхом розгляду питань диференціювання між різними правознавчими теоріями. При цьому необхідно розрізняти теорії різних рівнів і описувати їх, виходячи з їхнього предмета. Як правознавчі теорії різних рівнів залежать одна від одної в їхніх передумовах. Цей опис низки правознавчих теорій усе ж не висловлюється про можливість обміну правознавчих дослідницьких програм. Виходячи з цього, правознавчі теорії зображуються не як змінна величина із невизначеним змістом, як «чорна скринька», в кожному випадку також показано основні напрямки того, що вони містять. Унаслідок цього необхідно представити найважливіші положення правознавства від метатеорії загальної наукової теорії аж до теорії певної

галузі права. Метод, який лежить в основі цієї дослідницької програми, стосується, між іншим, двох величин: однією є теорії різних рівнів від теорії нульового рівня до особливого правового вчення – ця величина має бути тут повністю представлена, бо тільки спираючись на неї, можемо дослідити другу величину: деталізацію проявів відповідного рівня теорії. З останньої величини, звичайно, може бути представлена лише «верхівка» – в її наповненні полягає саме виконання дослідницької програми.

Проблема правознавчих теорій. Тільки-но наукове прагнення перевищує ступінь примітивного знайомства з предметом, що розглядається, постає питання щодо критеріїв перевірки наукового пізнання. Сама наука стає тоді предметом дослідження – предметом наукової теорії. Наукова теорія не може замінити науку, вона не є автоматом, який у разі правильного використання постачає незаперечні наукові пізнання, – вона є насамперед необхідною передумовою наукової діяльності. Як наголошує Поппер, «усі люди мають філософію, знають вони це чи ні» [1]. Таким чином можна також наголошувати, що кожен науковець має наукову теорію, яка вирішальним чином впливає на його дії, а отже, також на його наукові результати.

Розвиток формальної логіки, який розпочався в останній третині минулого століття, не лише призвів до методичної появи у «формальних науках» логіки та математики, але й спонукав до осмислення всіх наукових сфер, і таким чином сприяв становленню наукової теорії як окремої галузі науки. Предметною сферою наукової теорії є саме «наука», хоча різноманітні проблеми зараховують до «логіки дослідження», оскільки вони стосуються лише основ науки. І з певного часу в центрі уваги наукової теорії перебувають здебільшого питання утворення теорій та структура теорій. Питання щодо структури наукової теорії мігитить у ядро наукової теорії та може, виходячи з цього, служити вихідною точкою науково-теоретичних досліджень [1, с. 67].

На правознавство мала маргінальний вплив постановка питання наукової теорії, у кожному разі до сьогодні. Якщо воно так є, що значення науково-теоретичних дослі-

джень усе більше є значимим для правознавства, то не можна сперечатися, що наукова теорія правознавства й досі не перебуває в полі зору в конкретній формі. Якщо хочуть описати її сучасний стан, то необхідно констатувати поле напруги, на одному боці якого стоїть пізнавальне намагання довкола науково-теоретичної основи науки, а на іншому боці – так звана правова догматика, яка обслуговується (якщо взагалі обслуговується) наявною тимчасовою теорією про її основу.

Уже сама ця ситуація була б приводом для наявного дослідження. Виходячи з цього, необхідно встановити, що це не лише в абстрактному сенсі є «дефіцитом теорії», але й таким чином, що уже виникли проблеми, які вимагають дослідження структури теорії в правознавстві. Як бачимо, не лише зросли вимоги до правознавства завдяки комплексній системі регулювання, а й стала більш змістовною представлена правознавча концепція для виконання цих завдань. Це ствердження діє не тільки для окремої правознавчої концепції. Більшою мірою зростає кількість концепцій, які знаходяться у дискусії.

Таким чином, ми стоїмо перед ситуацією, коли зростаюча потреба у дослідженні протистоїть, зростаюча кількість дослідницьких розробок, які залишаються в розробці саме через їхню недостатню координацію. Виникає небезпека, що підвищена складність наукових досліджень зменшує ефективність правознавства і призводить до того, що правова практика в подальшому відвертається від правознавства і відхиляється від тимчасової теорії. За таких умов ми мали б результат, що в однаковому відношенні, в якому правознавство підсилює свої намагання, узгоджується раціональність правової практики, замість того, щоб, як сподіваються дослідники, зростати.

Ця проблема «зовнішнього впливу» правознавства супроводжується «внутрішньою» проблемою: вона позначається питанням наукового характеру правознавства. Про науковість, чи не науковість правознавства вже давно ведуться суперечки. Легко розглянути, чому ця дискусія проходить повз власну точку: про науковість правознавства можна говорити лише тоді, коли щось таке як «правоз-

навство» взагалі існує. З такої постановки питання нескладно досліджувати ту чи іншу концепцію правознавства. Фактично проблема полягає в тому, що немає єдиної концепції правознавства. Саме такий плюралізм сприяє взаємному непорозумінню і призводить до того, що виникає описана вище ситуація: окремих правник кладе в основу своєї праці власне відповідне розуміння правознавства – у такому разі можна не дивуватися щодо труднощів розуміння, які з цього випливають. Фаховий юрист просто потребував би вибирати концепції правознавства, які є для нього «відповідними» або «розумними», не роблячи з цього подальших висновків. Як наслідок, спостерігаємо домінування спонтанно запланованих науково-теоретичних уявлень у правознавстві, які часто є непродуманими, оскільки в більшості випадків неодноразово зроблені явно.

Ці визначення не вважаються (що найменше не першочергово) критикою способу дії окремого фахового юриста. Його завданням не може бути створення самотужки наукової теорії правознавства, до того, як він розпочне працювати. Він діє повністю раціонально (й ефективно), якщо приймає звичну йому концепцію правознавства як основоположну, яку за потреби спонтанно доповнює. Але має бути з'ясовано, що недостатній науково-теоретичний фундамент правознавства є важливою підставою для втрати ефективності, що сумнівність (невизначеність) принципів правового аналізу повинен нести не лише правознавець, а й кожен, хто бере участь у правовому житті (причому ця невизначеність у багатьох випадках перекривається видимою безпекою).

Така постановка проблеми визнається не лише сьогодні. Під заголовком «теорія права» вже деякий час намагаються розвинути розповсюджені й основоположні концепції правового аналізу (мається на увазі правова логіка і правова інформатика), а з іншого боку – встановити наукову теорію правознавства.

Критичний оглядач цього розвитку мусить-таки визнати, що досі не вдалося поєднати розпочаті проекти, які походять із кінця 70-х – початку 80-х років, у безперервне

дослідження. Також не можна стверджувати, що розвиток теорії права зупинився сьогодні, але також не можна не визнавати певного сповільнення розвитку.

Причини цього легко назвати: спочатку тут є ейфорична недооцінка складності завдань, які необхідно вирішити (це дійсно, знову ж таки, більшою мірою для правової інформатики), в подальшому – передовсім накопичення лише фрагментарних досліджень. Зокрема, питання, чим корисний теоретико-правовий аналіз проникнення (наповнення) правового матеріалу, є часто занадто поверхнево опрацьоване – з наслідком недооцінки детальних проблем (унаслідок чого фахові юристи не виявляють бажаного зацікавлення теорією права). Але ця ситуація не є тривожною. Вона видається вираженням регулярності, яку знаходять при кожній спробі вирішення відносно складних проблем. Діяльність може прийматися лише на основі певної ейфорії, яку перед обличчям реальних труднощів невдовзі замінить депресивний настрій. У приєднанні до цієї фази розчарування настає рішення про припинення чи подальше ведення діяльності.

Унаслідок тиску проблеми, що обтяжує правознавство, це дослідження намагається посприяти тому, щоб віднайти ефективні дослідницькі шляхи у теорії права, і в правознавстві зокрема. При цьому ми сподіваємося, що описана ситуація теорії права відкриває шанс для нового осмислення. За нашим уявленням, це нове осмислення не може базуватися на сподіваннях колись мати ідею для специфічної, оригінальної концепції правознавства. Насправді йдеться про те, щоб знайти межі, де могли б бути пов'язані численні нововведення й окремі аналітичні досягнення. Знайти межі, котрі пропонують міцний фундамент для подальших науково-правознавчих дослідницьких праць.

Якщо ми розуміємо правознавство як науку, тоді ми не будемо насамперед обговорювати критично щодо їх науковості існуючі концепції правознавства, а поставимо на передній план питання: яким чином правознавство є можливим як наука? Результат цього конструктивного намагання може бути, вочевидь, основою критики, але критика

не лежить у центрі уваги.

Дослідження структури правознавчих теорій відбувається шляхом розгляду таких питань:

По-перше, ставиться питання про диференціювання між різними правознавчими теоріями. При цьому необхідно розрізнити теорії різних рівнів і описувати їх, виходячи з їхнього предмета.

По-друге, ставиться питання про зв'язок цих різних теорій – питання про те, як правознавчі теорії різних рівнів залежать одна від одної в їхніх передумовах. Цей опис низки правознавчих теорій усе ж не висловлюється про можливості обміну правознавчих дослідницьких програм. Виходячи з цього, правознавчі теорії зображуються не як змінна величина із невизначеним змістом, як «чорна скринька», в кожному випадку також показано основні напрямки того, що вони містять. Унаслідок цього необхідно представити найважливіші положення правознавства від метатеорії загальної наукової теорії аж до теорії певної галузі права. Метод, який лежить в основі цієї дослідницької програми, стосується, між іншим, двох величин: однією є теорії різних рівнів від теорії нульового рівня до особливого правового вчення – ця величина має бути тут повністю представлена, бо тільки спираючись на неї, можемо дослідити другу величину: деталізацію проявів відповідного рівня теорії. З останньої величини, звичайно, може бути представлена лише «верхівка» – в її наповненні полягає саме виконання дослідницької програми.

Це – грубе конструювання, досягнуте в першій частині дослідження. Беручи до уваги мету статті, при цьому достатньо покласти основне завдання на позитивне концептування – критичний розгляд лише найважливіших окремих концепцій не тільки підривав би обсяг дослідження (і залишив би його з самого початку безнадійним ризиком), а й завдавав би шкоди перш за все прозорості ходу думок. Автор усе-таки спробував відкинути оригінальність послідовно за рецепцією майже наявних проявів, що обіцяли успіх. При цьому відкрився критичний розгляд інших концепцій, необхідних для конструювання (окреслення).

Правничо-теоретична відправна точка, яку тут насамперед підтримуємо, є обґрунтована Гансом Кельзенем чисте (абсолютне) правове вчення. Читач, який знає твори Кельзена, скоро помітить, що ця праця навіть там, де вона не прямо торкається принципів чистого правового вчення, несе основні думки та принципи чистого правового вчення. Причину цього можна шукати в тому, що разом з чистим правовим вченням існує солідний фундамент засобів наукового правового пізнання. Слово «фундамент» окреслює, що багато з того, що в дотеперішньому формулюванні (викладі) чистого правового вчення лише було окреслено, обов'язково необхідно відзначити та доповнити. Сфера використання чистого правового вчення таким чином розширюється. Поряд із ліквідацією неповноти хочемо прояснити дещо незрозуміле й також беззмістове в залученні «сучасних» аналітичних методів або лише принципів самого чистого правового вчення. Якби цій постановці мети хотіли дати ім'я, то можна сказати, що вона спрямована на «консолідоване чисте правове вчення» [2].

Можливість обміну представленої дослідницької програми (а таким чином також ефективність чистого правового вчення) могла б бути показана у розвідках на основі певної галузі права. Сюди можна залучити кримінальне право, точніше та частина кримінального права, яка зазвичай називається «Загальна частина». Для цього, крім причин, що стосуються автора, як-от особисті інтереси і знання, є також багато об'єктивних причин: «Загальна частина» кримінального права є галуззю права з порівняно незначною складністю. Крім того, це галузь права із відносно високо розвинутою правовою догматикою, тобто тут особливо терміново постає проблема науковості правознавства. І насамкінець, мова про галузь, яка є цікавою також для юристів інших галузей права.

Вирішальним для вибору предмета був такий феномен: усередині вчення про Загальну частину кримінального права постає неабияка невизначеність статусу її норм: чи це норми про наявні регулювання в певному кримінальному законі, чи йдеться про норми, які діють для всіх кримінальних законів?

Цієї проблеми досі як такої не визнавали, оскільки в навчальному процесі завжди брали за основу певний позитивний кримінальний закон. Незважаючи на це, можна показати, що цьому викладу в цілій низці пунктів в основі лежить уявлення, «власне кажучи», ці виконання є загальноприйнятими, а отже, не прив'язаними до певного кримінального закону.

Завдання, яке ставиться, виходячи з цієї точки зору, – відокремити такі загальноприйняті норми від тих, які діють лише беручи до уваги певний кримінальний закон. У цьому сенсі ми розрізняємо Загальне кримінально-правове вчення (як галузь Загального правового вчення) й Особливе кримінально-правове вчення (як галузь Особливого правового вчення). У другій частині праці ми хочемо, отже, показати, що і як таке Загальне кримінально-правове вчення є можливим, чим тоді, наприклад, покажемо, що і як таке Загальне правове вчення в загальному є можливим. Виявляється, що досягнення в першій частині роботи є дуже продуктивними для аналізу певної галузі права.

Отже, спочатку досліджується, як правознавство як наука є можливим, яке місце може знайти це правознавство в системі наук і яку структуру загалом посідають правознавчі теорії. Тоді зображується структура правознавчих теорій на прикладі Загального кримінального вчення. Постановка мети цієї спроби – також наочно продемонструвати загальні наслідки здобутих таким чином нових понять правознавства для правознавчої праці. Представник традиційної правової догматики робить закид, що правознавство, якому байдуже до того, щоб попереджувати насамперед рішення осіб, котрі застосовують право, або законодавців, але якому спершу йдеться про те, щоб шукати проблеми та ставити правильні запитання, є нецікавим і суспільно не важливим. Такі «закиди» неправомірні (необґрунтовані), оскільки базуються на очевидній недооцінці складності такого правознавства. У більшій мірі ми віримо, що по-новому, зрозумілому «лише» науковому правознавству підходить суспільне значення, яке ніколи не може мати догматизовану правову політику і

законодавство з підручника. Нас цікавить також реабілітація правознавства, стосовно якого проявляється неповага представників інших галузей науки.

Як висновок, зазначимо, що у наступних розвідках доцільно розглянути місце правознавчих теорій у загальній побудові наукових теорій. Для цього спочатку необхідний дослідницький погляд на організацію (становлення) науки.

Список джерел :

1. Поппер К. Логика научного исследования / К. Поппер. – М., 2004. –С. 30.
2. Ганс Кельзен Чистое учение о праве. 2-е изд / пер. с нем. М.В. Антонова и С.В. Лёзова. — СПб.: ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2015. — 542 с.
3. Альберт Х. Трактат о критическом разуме / Пер с нем., вступ. ст. и примеч. И. З. Шишкова. — М.: Едиториал УРСС, 2003. — 264 с.
4. Артур Шопенгауэр. Собрание сочинений в пяти томах. Том первый. Перевод Ю.И. Айхенвальда под редакцией Ю.Н. Попова . Примечания А. Л. Чанышева М., "Московский клуб", 1992. – 340 с.
5. В'ячеслав Стьопін . Наука /Психологія і суспільство. //- 2015. – С. 16 – 25 (переклад). – 0,3 др. арк..
6. Тарский А. Истина и доказательство // Вопросы философии. 1972. № 8. С. 136-145.
7. Астафьев В.К. Законы мышления в формальной и диалектической логике. – Львов, 1968.– 208 с.
8. Микола Бердяев. Проблема етичного пізнання // Система сучасних методологій: [хрестоматія у 4 –х томах] упоряд., відп. ,ред., перекл.. А.В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – Т.1. – С. 233 – 244(переклад). – 1,2 др. арк.
9. Бэкон Ф. В 97 Сочинения в двух томах. 2-е испр. и доп. изд. Т. 1. Сост., общ. ред. и вступит, статья А. Я. Субботина. М., «Мысль», 1977.
10. Загородній А. Ідеї Володимира Вернадського і сучасність. Газета Світ № 9-10. 2018.

The pressing questions of methodology of cognition of scientific theories are Considered. The scientific theories of modern

jurisprudence, their structure, are investigated. Development of jurisprudential theories is grounded in the general structure of scientific theories.

Keywords: theory, science, methodology, method, system, structure, organization, truth, logic, program, jurisprudence.

Рассмотрены актуальные вопросы методологии познания научных теорий. Исследуются научные теории современного правоведения, их структура. Обосновывается развитие правоведческих теорий в общей структуре научных теорий.

Ключевые слова: теория, наука, методология, метод, система, структура, организация, истина, логика, программа, правоведение.

**@ Кельман Михайло, Карпова Оксана.
Стаття надійшла 26 лютого 2018 р.**

Магура Богдан. До питання рекультивації земель, пошкоджених «бурштиною лихоманкою»

У статті розглянуто питання, пов'язані з негативними наслідками незаконного видобутку бурштину в українському Поліссі, та запропоновано один із шляхів очищення цих територій від всихаючих ростучих дерев та залишеної деревини.

За останні роки в Україні суттєво зріс і набрав катастрофічних масштабів нелегальний і нецивілізований видобуток бурштину. За даними геологів за запасами бурштину Україна є лідером в Європі та займає друге місце у світі, при цьому українські мінерали вирізняються найвищим у світі відсотком бурштину ювелірної якості. За рівнем конкурентоспроможності родовищ і перспективних площ бурштин однозначно переважає всі інші види українських декоративних мінералів.

В Україні найбільші запаси бурштину сконцентровані в основному в трьох північно-західних областях – Волинській, Рівненській та Житомирській. При цьому офіційно і легально українськими компаніями, які мають державні ліцензії на видобуток, щорічно добувається близько 4 тонн, що становить лише біля 5% від реальних обсягів видобутку бурштину в Україні. За даними заступника міністра екології та природних ресурсів України Світлани Коломієць, за найскромнішими підрахунками обсяги нелегального видобутку сягають від 120 до 300 тонн на рік. Однак справжніх цифр ніхто не може назвати. Приблизний загальний річний дохід на цьому ринку становить біля 300 мільйонів доларів [1].

Що стосується площ, які охоплені “бурштиною лихоманкою” – то нею охоплена практично уся північно-західна частина України площею понад 14,6 тис. км² [2].

За даними Рівненського обласного управління лісового та мисливського господарства за останні роки суттєво зросли площі земель лісового фонду, які є пошкодженими в результаті незаконного видобування бурштину. Станом на кінець 2017 року площа таких земель становила майже 5 тис. га. [3].

Негативні наслідки від незаконного і нецивілізованого видобування бурштину спричиняють серйозну небезпеку в економічній, соціальній і екологічній складових безпеки північно-західних районів України. Окрім цього нелегальний видобуток бурштину має суттєвий негативний вплив на розвиток деяких, важливих для регіону північного Полісся, галузей господарства, таких як сільське та лісове господарства, гірничодобувна промисловість та ін.

Як уже було згадано вище, основні проблемні питання, пов'язані з незаконним видобутком бурштину включають екологічну, економічну та соціальну складові.

Екологічна складова – це знищення трав'яного покриву і родючого шару ґрунту, вирубування деревостанів і пошкодження кореневої системи лісових насаджень, всихання ростучих дерев, порушення цілісності материнських геологічних порід, збіднення пластів залягання бурштину, руйнування дренажної мережі і циркуляції ґрунтових вод, провокування водної та вітрової ерозії, зміна лісової та болотної екосистем, знищення біорізноманіття. Все це в результаті призводить до регіональних змін мікроклімату.

Економічна складова – збитки у сільському, лісовому та водному господарствах, деградація ґрунтів, втрата для держави значних обсягів запасів необробленого бурштину (в порівнянні з обсягами легального видобутку), недоотримання митних зборів, загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що зумовлює зростання «тіньового» сектору економіки. У результаті держава щорічно зазнає збитків на десятки мільйонів доларів.

Соціальна складова – зростання корупції, підвищення рівня криміногенної обстановки в регіоні, високий рівень травматизму та смертності серед нелегальних добувачів через недотримання правил техніки безпеки, зростання

соціальної напруги через конфлікти між приїжджими добувачами та місцевим населенням.

Основною причиною такої ситуації (в першу чергу екологічної) є те, що нелегальні добувачі не переймаються станом

лісової екосистеми та наслідки своєї діяльності, не дотримуються технологічних вимог під час видобутку бурштину. В більшості випадків використовуються мотопомпи, які під великим тиском води розмивають пласти ґрунту на глибину до 6...10 метрів [2, 4] та руйнують канали водотоків підземних вод (рис. 1-3).

Рис. 1-3. Екологічні наслідки нелегального видобутку бурштину

Розробку припиняють коли глибина вимивання досягає шару глини, яка залягає під покладами бурштину. Такий метод видобування повністю знищує родючий шар ґрунту, оскільки

шар гумусу вимивається і переміщується з підстеляючими піщаними і супіщаними породами. На відновлення родючого шару потрібно 80...100 років. В результаті видобутку помповим методом утворюються глибокі ями і повністю руйнується коренева система дерев.

В багатьох випадках крупні дерева стиглого віку проваляються у ями, вимиті водою під їхньою кореневою системою. Як правило, якісна ділова деревина та лісова

сировина для добувачів бурштину не представляють цінності і дерева просто залишаються на місці видобутку і за деякий час гинуть.

На сьогодні держава практично не веде геолого-розвідувальних робіт з пошуку покладів бурштину, а відбувається хаотична розробка територій, де є ймовірні запаси цього мінералу, нелегальними

копачами.

Окрім катастрофічних екологічних наслідків нелегального видобутку бурштину в Українському Поліссі, держава зазнає ще й значних фінансових втрат. Після видобутку залишається деградована земля, непридатна ні для якого господарювання. Її рекультивація та відновлення на пошкоджених ділянках потребує значних зусиль та вкладення великих коштів.

За оцінками начальника Житомирського обласного управління лісового та мисливського господарства Андрія Курінського для відновлення екосистеми на пошкоджених нелегальним видобутком бурштину лісових землях потрібно близько 400 тисяч гривень на кожен гектар [5].

Тож питання відновлення і рекультивації цих земель є вкрай необхідними. Тому, Кабінетом міністрів України 30 листопада 2016 року було затверджено пілотний проект рекультивації земель лісгосподарського призначення у трьох областях: Рівненській, Житомирській та Волинській [6].

Термін реалізації цього пілотного проекту становить 5 років. Однак, перш ніж розпочати безпосередньо самі роботи з рекультивації, необхідно прибрати всю здорову деревину, яка ще не відмерла, а також вже всохлі і пошкоджені дерева на цих територіях.

Основним проблемним місцем під час розробки таких

лісових земель, буде виконання операції первинного транспортування (трелювання) деревини, оскільки використання традиційних наземних способів (тракторного, гужового) трелювання у цих умовах є неможливим. Ніякі трактори, ні на колісному ході, ні на гусеничному, не мають можливості пересуватись по цій переритій глибокими ямами та розмитій водою території, те ж саме стосується і гужового трелювання.

Виходячи із сказаного вище, одним і єдиним способом проведення лісозаготівельних робіт в таких умовах є використання канатного транспортування деревини. Хоча при використанні канатних установок виникають додаткові затрати на монтажні-демонтажні роботи, які вимагають застосування ручної праці та значної фізичної сили, альтернативи такому устатковуванню при розробці деградованих після видобутку бурштину земель на даний момент немає.

Тому в Національному лісотехнічному університеті України було розроблено оригінальну технологію освоєння деградованих, складнодоступних земель з використанням однопрогінного мобільного канатно-транспортного устаткування (КТУ), приводом якого може слугувати будь-який колісний трактор загального призначення. Максимальна довжина траси КТУ становить 400 м. Для підтрелювальних робіт пропонується використовувати додаткову ручну механічну мотолебідку з довжиною тягового каната 80 м. Таким чином з однієї позиції привідної станції можна розробляти ділянку площею до 6,4 га.

Каретку канатно-транспортного устаткування пропонується обладнати рейферним механізмом, що дасть можливість максимально зменшити ручну працю на завантажувально-розвантажувальних роботах. Окрім цього таке устаткування, може бути успішно використане і на значних заболочених ділянках лісового фонду.

Проведені розрахунки конструктивних елементів канатно-транспортного устаткування та симуляційне моделювання навантажень в конструкції каретки підтвердили правильність вибору конструктивних параметрів устаткування, що забезпечить його надійну роботу під час

розроблення пошкоджених і деградованих ділянок лісового фонду.

Список джерел:

1. "Бурштинова лихоманка" загрожує Україні екологічною катастрофою // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/a-19077234>
2. Слободян О. Дещо про незаконний видобуток бурштину // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ua.112.ua/mnenie/deshcho-pro-nezakonnuyi-vydobutok-burshtynu-250536.html>
3. На Рівненщині майже 5 тис. га лісогосподарських земель пошкоджено внаслідок незаконного видобутку бурштину [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://tomat.rv.ua>
4. Супутниковий моніторинг територій незаконного видобутку бурштину // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ujrs.org.ua/ujrs/%20article/view/52/70>
5. Незаконний видобуток бурштину на Житомирщині пошкодив 200 га земель. Газета "День" 11 липня, 2015.
6. Уряд затвердив пілотний проект рекультивації земель лісогосподарського призначення у Волинській, Рівненській та Житомирській областях [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/249540139>

The article considered the issues related to the negative consequences of the illegal amber mining in Ukrainian Polissya, and one of the ways of these territories clearing from standing trees and woodwastes has been proposed.

@ Мазура Богдан. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.

Рутар Степан. До питання про фактори успішної постколоніальної та посткомуністичної трансформації : український контекст

В Україні після Революції гідності не вдалося здійснити швидки й радикальний цивілізаційний прорив, на який так сподівалися українське суспільство та країни Заходу. Така ситуація не відповідає викликам, пов'язаних із успішним завершенням посткомуністичної трансформації яка, розпочалася на початку 90-х років. На сьогодні існує велика суспільна потреба у наукових дослідженнях, які б на основі узагальнення успішного постколоніального та посткомуністичного трансформаційного досвіду, дали відповідь на питання про вибір найбільш оптимальної стратегії здійснення переходу від інституційної системи олігархату до системи розвинутої політичної демократії.

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні факторів успішної трансформації і окреслення стратегічних завдань інституційних змін напередодні президентських та парламентських виборів в Україні

Спочатку ніж перейти до реалізації завдань дослідження необхідно з'ясувати концептуальний зміст таких трансформаційних парадигм як елітологічна, неоліберальна, неоінституційна, культурологічна та географічна.

Елітологічна парадигма, яка виникла на основі вчення В. Паретто про циркуляції еліт, акцентує увагу на необхідності зміни еліт, як найбільш важливого фактору переходу до нової інституційної системи. Свій подальший розвиток ця парадигма отримала в рамках транзитології – теорії, яка науково обґрунтувала перехід від авторитаризму до демократії. В цьому сенсі особливе значення має аналіз політичних сил – суб'єктів трансформації, зроблений А. Пшеворським. На його думку, у цих двох процесах

беруть участь чотири політичних сили: «прихильники твердої лінії»; «реформатори» всередині авторитарного блоку; «помірквані» і «радикали в опозиції». Також А. Пшеворський вказує на фактори, які унеможливають серйозні конфлікти в процесі переходу. До таких факторів він відносить досягнення компромісу між реформаторами (в середині правлячої еліти) і поміркваними (в середині опозиції). Такий компроміс досягається якщо: реформатори і помірквані погоджуються на створення демократичних інститутів, в рамках яких вони будуть мати помітний вплив; реформатори спроможні примусити погодитися на реформи ортодоксальну частину правлячої еліти; помірквані здатні контролювати радикальну частину опозиції [5].

Що стосується аналізу посткомуністичного переходу то тут елітологічна парадигма істотно доповнена ідеями А. Вахудовою. Вона обґрунтовано довела на основі аналізу трансформаційного досвіду країн Центральної Європи, що ефективність політики макроекономічної стабілізації та інституційної розбудови залежала від радикальної зміни еліт в цих країнах і створення належних інституційних умов (закріплених в нових конституціях) для сильної політичної конкуренції [4].

Неоліберальна парадигма ґрунтується на положеннях Вашингтонського консенсусу, а також теоретичних висновках політиків-реформаторів, які здійснювали неоліберальні реформи в країнах Центральної Європи [2, с. 243-275; 3]. Концептуальний зміст Вашингтонського консенсусу передбачає: досягнення фінансової стабілізації на основі поєднання рестрикційної монетарної і фіскальної політики; лібералізацію цін та зовнішньоекономічної діяльності (проведення шокової терапії); швидку – прозору приватизацію державного сектору економіки, переважно шляхом відкритих аукціонів із залученням стратегічних іноземних інвесторів; зменшення регуляторних функцій держави (дерегуляторна політика); захист прав власності і соціально вразливих верств населення. Він задумувався як пакет рекомендацій для проведення економічних реформ у країнах із перехідною економікою (спочатку в країнах Латин-

ської Америки, а пізніше Центральної та Східної Європи). Використання пакету рекомендацій, передбачених Вашингтонським консенсусом, в країнах, які здійснювали посткомуністичну трансформацію мало різні наслідки. На посткомуністичному просторі успішно вдалося провести неоліберальні реформи країнам Центральної Європи, які стали членами НАТО та ЄС. Політичні еліти цих країн ще на початку 90-их років обрали твердий курс на проведення неоліберальних реформ і євроінтеграцію.

Неоінституційна парадигма була найбільш системно розроблена в працях Д. Норта і Д. Аджемоглу [8, с. 21-50; 1, с. 13-101, с. 357-391]. Узагальнюючи праці названих авторів, сутність концептуальних положень цієї парадигми можна виразити таким чином:

- інституції – це обмеження, створені людьми, які формують взаємодію між ними і складаються з формальних (правила, закони, конституції) і неформальних (норми поведінки, звичаї, добровільно обрані для себе правила поведінки) обмежень та механізмів забезпечення їх дотримання;
- економічні інститути визначають обмеження, стимули та результати економічної діяльності. Вони можуть стимулювати економічне зростання та справедливий розподіл національного багатства або навпаки;
- вибір ефективних економічних інститутів залежить від політичної інституційної системи, в рамках якої політичні еліти формують економічно-інституційну систему;
- зміна політичної системи залежить від формату взаємодії політичних еліт, які своєю чергою визначаються попереднім інституційним розвитком, цінностями та інтересами тих еліт та глибиною кризи, що виражається у глибоких соціальних конфліктах (революціях, війнах);
- відмінності у стандартах життя країн, обумовлені не географічними факторами, культурними цінностями, технологічними досягненнями, компетентністю еліти, а наявністю двох типів інституційних систем: інклюзивної

та екстрактивної.

- інститути відкритого публічного доступу (за Д. Нортон) або інклюзивні інститути (за Д. Асемоглу) забезпечують політичні, економічні та культурні вигоди для більшості населення і сприяють соціальному прогресу загалом.
- екстрактивні інститути функціонують у тих країнах, де були або є тоталітарні, авторитарні і гібридні політичні режими, а також відсутні сучасні централізовані держави (Сомалі, Афганістан);
- вони виникли, в першу чергу, в країнах із багатими природними ресурсами, високою щільністю населення і відсутністю належного опору колонізаторам (як це мало місце в Латинській Америці під час її колонізації іспанськими та португальськими конкістадорами), а також були нав'язані постколоніальним країнам тоталітарними режимами після Другої світової війни (як це мало місце в Північній Кореї).

Більш повне та точне уявлення про інституційну парадигму можна отримати аналізуючи працю О. Норгаарда «Економічні інституції та демократична реформа», в якій автор пропонує враховувати всю сукупність факторів в процесі посткомуністичної трансформації [7]. До них він відносить: початкові умови – докомуністичну та комуністичну спадщину; навколишнє середовище – вплив міжнародних інституцій; простір можливостей – політичні умови, темп та фази здійснення перетворень; політичні інституції – модель державного управління, яке забезпечує проведення реформ; громадянське суспільство – участь громадськості в трансформаційних процесах або підтримка нею реформаторського курсу; інституційні зміни – побудова інститутів ринку та інститутів політичної демократії; політичні, економічні та соціальні результати – наслідки інституційних змін, які викликають як опір певних сил так і їх громадську підтримку.

Культурологічна парадигма наголошує на пріоритетності культурних цінностей у суспільному розвитку. Вона отримала широке визнання завдяки працям М. Вебера, який розкрив вирішальну роль цінностей протестантської

етики у зародженні вільноринкового капіталізму. На сучасному етапі найбільш популярними стали праці Л. Гаррісона і Р. Інлегарта, які розкрили вплив культурних цінностей на економічний розвиток і політичну демократію, а також економічних факторів на формування культурних цінностей. Згідно із вченням Л. Гаррісона цінності можна характеризувати за такими параметрами: як сприйняття світу, морально-етичними принципами, економічною та соціальною поведінкою. На думку соціолога, цінності які лежать в основі прогресу, ґрунтуються на орієнтації на майбутнє, впевненості у здатності особи впливати на свою долю, ставлення до праці як сенсу життя, широкому радіусі довіри до людей, жорсткості та реалістичності норм, розуміння влади як засобу досягнення суспільних благ, лежать в основі прогресу.

Р. Інлегарт виділяє два ціннісні параметри: «традиційні-секулярні» для індустріального типу суспільства і «виживання-самовираження» для постіндустріального типу суспільства. На його думку, постіндустріальний розвиток, забезпечуючи належний рівень особистої свободи, матеріального добробуту сприяє формуванню цінностей самовираження, що виявляються у суспільній довірі, прагнення до свободи, рівності. Тільки на основі цінностей самовираження, за Р. Інлегартом, реальну політичну демократію можна побудувати тільки на основі цінностей самовираження [6].

Географічна парадигма акцентує увагу на визначальній ролі таких географічних факторів як, географічне становище, клімат, ґрунт, корисні копалини у розвитку суспільства. Сутність цієї парадигми охоплює такі ідеї як: Ш.-Л. Монтеске про вплив клімату на формування форм правління; Р. Мюрдаля – необхідність врахування у дослідженнях причин економічного відставання країн клімату, ґрунтів фауни і флори; Л. Даймонда – географічної обумовленості технологічних переваг народів, які своєю чергою обумовлені географічними особливостями; Дж. Сакса про вплив клімату на продуктивність технологій [1]. Безумовно, що географічні фактори мають важливе значення для суспільного розвитку, особливо на початку становлен-

ня людської цивілізації, а на сучасному етапі вони можуть прискорити чи загальмувати суспільний прогрес. Як показує досвід посткомуністичних трансформацій, що в країнах багатих на природні ресурси трансформаційні процеси проходили повільно, оскільки політичні еліти отримавши доступ до контролю над цими ресурсами, могли водночас казкового збагачуватися і виконувати мінімум соціальних зобов'язань перед народом. Тому вони були не зацікавлені у розвитку нової інституційної системи.

Узагальнюючи основні положення вище названих парадигм, а також думки українських вчених з цього питання, можна зробити наступні висновки щодо трансформаційного процесу в Україні. [9, 10, 11, 12].

По-перше, Україна на початку 90-х років не здійснила прямий перехід від екстрактивної неототалітарної системи радянського типу до інклюзивної системи західного типу. Основна причина невдалої трансформації в українському контексті полягала в тому, що не відбулася істотна зміна політичних еліт. Посткомуністична номенклатура, в силу відсутності сильної антикомуністичної опозиції, шляхом повільних часткових і несистемних реформ, заволоділа індустріальними та природними ресурсами країни та стала новим політичним класом, який іменують в науковій і публіцистичній літературі олігархією.

По-друге, після Революції гідності та російсько-української війни на Донбасі склалися сприятливі умови (або критичний збіг обставин, за Д. Аджемоглу) для демонтажу політичної системи олігархату. Цей критичний збіг обставин виявився у тому, що, з одного боку, революція призупинила процес євразійської інтеграції як необхідної умови збереження цього ладу шляхом консолідованого авторитаризму в рамках союзу авторитарно олігархічних держав, з іншого - істотно послабила фінансову могутність олігархії. Саме остання обставина ставить постмайданівську правлячу політичну еліту в залежність від країн Заходу, які в обмін на фінансову допомогу спонукають її до проведення соціально-економічних реформ. Якщо до цього додати тиск громадськості (особливо експертного

середовища), то цій еліті вдалося зробити ряд вагомих кроків на шляху проведення таких реформ як антикорупційної, судової та правоохоронної. Однак, ці реформи швидше за все можна вважати повільними, частковими і несистемними, що дозволяє старим елітам пристосуватися до нових умов і надалі використовувати корупційні схеми для власного збагачення як засобу отримання влади.

По-третє, треба визнати, що навіть успішні реформи в таких сферах як судова система, правоохоронна, публічної служби, не здатні забезпечити надійний фундамент успішного переходу, якщо не буде радикально реформована політична система. Це пояснюється тим, що політичні еліти у системі, яка немає ефективних обмежень і противаг (тобто «намордника») завжди будуть намагатися протистояти проведенню реформ у соціально-економічній сфері та інших сферах суспільного життя. Для того щоб суспільство могло надягти нарешті цей «намордник» на еліту необхідно напередодні президентських та парламентських виборів (оскільки після них це буде набагато складніше здійснити, незважаючи на те, хто стане головою держави або, які партії переможуть на виборах), домогтися спільними зусиллями прореформаторської частини політикуму, громадянського сектору та наших західних партнерів (США, ЄС) законодавчого закріплення:

- процедури імпічменту голові держави як необхідної противаги для обмеження політичного тиску на правоохоронні органи, ЗМІ, законодавчу діяльність тощо;
- формування проурядової коаліції тільки на партійно-фракційній основі із заборонаю утворення позафракційних груп та індивідуального членства;
- статусу і повноваження КМУ (Кабінету міністрів) відповідно до стандартів розвиненої політичної демократії;
- статусу та повноважень опозиції, яка отримує право в разі її легального утворення (на партійній коаліційній основі у складі третини народних депутатів) здійснювати керівництво парламентськими комісіями з питань контролю над правоохоронними та антикорупційними

органами, мати своїх представників у конкурсних комісіях, які забезпечують відбір кадрів для державних органів (виконавчих, судових, правоохоронних), утворювати тимчасові слідчі комісії із статусом найвищого слідчого органу, формувати тіньовий уряд, використовувати ефірний час на суспільному телебаченні та радіомовленні у форматі дебатів із представниками проурядової коаліції;

- завершення децентралізації в рамках ухвалення конституційних змін, яка передбачатимуть ліквідацію обласних та районних адміністрацій, повного розмежування державної та комунальної власності, а також надання місцевим громадам права достроково припиняти повноваження Голови та місцевих рад;
- обмеження депутатського імунітету відповідно до стандартів європейського парламентаризму;
- порядку легально лобювання, що дозволить обмежити політичну корупцію на рівні парламенту та вищих посадових осіб;
- запровадження виборчої системи із відкритими регіональними списками (йдеться про ухвалення закону в другому читанні);
- заборони політичної реклами та передвиборних технологій, пов'язаних із підкупом виборців;
- заборони фінансування партій юридичними особами (за винятком фінансування партій фізичними особами відповідно до чинного законодавства);
- запровадження жорстких санкцій за порушення фінансової звітності, виборчого законодавства, у вигляді заборони на реєстрацію виборчих партійних списків, а також припинення діяльності партії;
- обов'язкової перевірки кандидатів у президенти та народні депутати на предмет доброчесності до моменту їх виборчої реєстрації;
- запровадження Е-урядування на рівні парламенту, що передбачає обов'язковий розгляд у ВРУ електронних народних петицій, відкритий доступ до інформації про

діяльність кожного народного депутата, його доходи, майно, видатки і т.д., а також використанні фахової громадської експертизи з правом її автора виступити на засіданні профільної комісії та пленарному засіданні.

Список джерел:

1. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають? Походження влади багатства і бідності / Д.Аджемоглу, Дж. Робінсон. – К.: Наш формат, 2016. – 450 с.
2. Аслунд А. Велике переродження. Уроки перемоги капіталізму над комунізмом / А. Аслунд, С. Дянков і колектив авторів. – Львів: видав. Старого Лева, 2015. – 437 с.
3. Бальцерович Л. Навстречу ограниченному государству / Л. Бальцерович, пер. с англ. М.: Новое издательство, 2007. – 92 с.
4. Вахудова А-М. Нерозділена Європа. Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / А. Вахудова // Пер. з англ. Т.Цимбала. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 379 с.
5. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія: навч. посіб.: 9-те вид., перероб. і доп. / С.Д. Гелей, С.М. Рутар. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. – 370 с.
6. Ингегарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / Р. Ингегарт, К. Вельцель. – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.
7. Норгаард О. Економічні інституції та демократична реформа Порівняльний аналіз посткомуністичних країн / О. Норгаард // Пер. з англ. М. Козуба та А. Галушки. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 424 с.
8. Норд Д. Насильство і суспільні порядки. Очновні чинники які вплинули на хід історії / Д. Норд, Д. Воллис, Б. Вайнгаст переклад з англ. Т.Цимбала. – К.: Наш формат, 2017. – 352 с.
9. Полегкий О. Чи перейде черговий рубікон Україна? / О. Полегкий // Українська правда. – 22.03.2016. – Електронний варіант. – [Режим доступу]: <http://www.pravda.com.ua/columns/2016/02/22/7099878/>
10. Рутар С.М. Україна в контексті посткомуністичних трансформацій / С.М. Рутар // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_Gum/2011_10/

53.pdf

11. Лановий В. Як реформувати корупційний олігархічний лад // Українська правда. – 23 жовтня 2014, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://drozdenko.at.ua/news/2014-10-23-9433>
12. Жмеринецький О. «Цінності, еліти, інститути: діагноз – пацієнт мертвий» // Українська правда, 07 квітня 2015, [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/04/7/7063984/>

@ Рутар Степан. Стаття надійшла 6 березня 2018 р.

Довідка про авторів

- 1. Алейнікова Катерина** – студентка 2 курсу спеціальності «Практична психологія» Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: kateruna.al@gmail.com
Заздрість та прояви жорстокості особистості
- 2. Алмаші Світлана Іванівна** – ст. викладач кафедри психології Мукачівського державного університету. Моб.: 0505886701. E-mail: s.ylinec@ukr.net
Проблема дослідження соціально-психологічних характеристик людей літнього віку
- 3. Барчій Магдалина Степанівна** – ст. викладач кафедри психології Мукачівського державного університету. Моб.: 0507497139. E-mail: barchiymagdalen@gmail.com
Самовиховання особистості студента в процесі професійної підготовки
- 4. Березовська Лариса Іванівна** – доц. кафедри психології Мукачівського державного університету, канд. психологічних наук, доцент. Моб.: 0506669255. E-mail: berezlarisa@gmail.com
Прояв психічних станів в процесі реадaptaції демобілізованих військовослужбовців, що перебували в зоні АТО
- 5. Бойко Анастасія Олександрівна** – магістрант спеціальності «Практична психологія» Національного університету «Львівська політехніка». Тел. 098-586-49-64. E-mail: nastyabouko40@gmail.com
Особливості психологічного супроводження студентів-першокурсників, які є учасниками аматорського оркестру
- 6. Вінтюк Юрій Володимирович** – доц., кафедри теоретичної та практичної психології НУ «Львівська політехніка», канд. психол. наук. E-mail: yurvin@ukr.net
Особистість і діяльність Ярослава Цурковського: проблема дослідження і її складові
- 7. Voloshyna Neonila** – Associate Professor, Associate Professor at Department of Theoretical and Practical Psychology, National University "Lviv Polytechnic", PhD, Psychological Sciences, Ukraine. Tel.: 068-79-75-990. E-mail: voloshyna2010@ukr.net
System of Personality Value Orientations (Система ціннісних орієнтацій особистості)

8. **Гаврютіна Марта** – студентка 3 курсу спеціальності «Практична психологія» Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: marthavolodimirivna1709@gmail.com
Співвідношення тілобудови, темпераменту і характеру в теорії Е. Кречмера
9. **Главацька Соломія** – студентка 2 курсу спеціальності «Практична психологія» Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: sglavaska1999@gmail.com
Особливості впливів гормонів залоз внутрішньої секреції на психологію людини
10. **Гапон Надія Павлівна** – проф. кафедри психології Львівського національного університету ім. Івана Франка, доктор філософських наук, професор.
Українська жінка та її горизонти: нарративний аналіз студентських есеїв
11. **Гнатко Микола Митрофанович** – доц. кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка», канд. психол. наук, член Асоціації політичних психологів України, експерт Українського клубу. Моб.: 063-457-13-64.. E-mail: monz_3@ukr.net
Політичний міф як інформаційно-психологічний засіб політичної боротьби
12. **Горошкевич Надія Євгеніївна** – ст. викладач кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка». Моб.: 067-371-25-56. E-mail: nadya.horoshkevych@ukr.net
Вплив ефекту прожектора на формування самооцінки
13. **Грабовська Ірина Леонідівна** – докторант Інституту професійно-технічної освіти НАПН України (м.Київ), канд. педагогічних наук. Наукові інтереси: культурологічна модель освіти, крос-культурна комунікація, культурна ідентичність. Моб.: 067-773-31-75. E-mail: irynagulkovych@gmail.com
Міжкультурний діалог як форма гармонійного співжиття для подолання негативних впливів глобалізаційних процесів

14. **Данилевич Наталія Михайлівна** – доц. кафедри менеджменту економічного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка, канд. екон. наук. Моб.: 063-808-36-99. E-mail: danylevychnatali@gmail.com
Danilevich Natalia – candidate of Economic Science, associate Professor, Department of Management, Faculty of Economics, Lviv Ivan Franko National University
Шляхи вдосконалення системи мотивування в процесі управління персоналом підприємства
Ways of improving the mobility system in the process of management by personnel of the enterprise
15. **Жигайло Володимир Миколайович** – аспірант. E-mail: nlucauk@ukr.net
Пріоритетні напрямки зовнішньої політики США
16. **Жидецький Юрій Цезарійович** – доц. кафедри соціальних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, канд. пед. наук, ст. науковий співробітник, доцент. E-mail: zhudetskiy@ukr.net
Психолого-педагогічна профілактика суїциду серед працівників силових відомств
17. **Захарчук Євгеній** – помічник голови Західного наукового центру НАН України і МОН України з питань міжнародного співробітництва (Львів). E-mail: yevgeniy.zakhar@gmail.com
Василь Панейко, Юрій Панейко – брати, уродженці Золочева, котрі прислужилися Україні
18. **Карпова Оксана Олександрівна** - аспірантка Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила. Моб.: Тел.0679157912.
Осмислення наукових теорій у правознавстві : діалектика співіснування
19. **Кельман Михайло Степанович** – проф. кафедри теорії та філософії права Національного університету «Львівська політехніка», д-р юрид. наук, проф. Моб.: 0975454676. E-mail: muchaylo_lviv@ukr.net
Осмислення наукових теорій у правознавстві : діалектика співіснування

20. **Кіца Мар'яна Олегівна** – доц. кафедри журналістики та засобів масової комунікації Національного університету «Львівська політехніка», канд. наук з соціальних комунікацій. Моб.: 063-309-63-25. E-mail: imkitsa@gmail.com
Висвітлення теми АТО у випусках новин (на прикладі «1+1» та «Інтер»)
21. **Кожушко-Лозинська Ірина Іванівна** – ст. бібліограф бібліотеки Львівського державного університету внутрішніх справ, практикуючий психолог.
Психологія кіномистецтва та кінематографічні уподобання молоді
22. **Костю Світлана Йосипівна** – доц. кафедри психології Мукачівського державного університету, канд. психол. наук.
Творчість як детермінанта успішності сучасної молоді.
23. **Кохан Маріанна** – доц. кафедри менеджменту економічного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка, канд. екон. наук.
Методичні підходи до практичного бізнес-коучингу
24. **Кравчук Світлана Леонтіївна** – ст. науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, доцент, канд. психол. наук. Моб.: 0958871306. E-mail: 757kravchuk@gmail.com
Особливості психологічної пружності та життєстійкості особистості як чинників запобігання негативним наслідкам воєнного конфлікту
25. **Кузьмин Святослав Ярославович** – студент IV курсу кафедри психології Львівського національного університету ім. Івана Франка. Моб.: 0982143836; 0951123246. E-mail: Fanatik123@i.ua
Музична терапія як метод зниження психологічної втоми
26. **Левик Богдан Степанович** – доцент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка», д-р істор. наук. Моб.: 050-380-70-61. E-mail: levukbs@gmail.com
Основні психоаналітичні висновки роботи Стефана Балає «З психології творчості Шевченка»

27. **Легендзевич Галина Ярославівна** – ст. викладач кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка». Моб.: 0972251163. E-mail: galya_legend@ukr.net
Особливості формування психофізіологічних функцій у дітей з вадами розвитку
28. **Лозинський Олег Михайлович** – ст. викладач кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка», керівник ГО «Львівський аналітичний дім». Моб.: 098-315-64-72. E-mail: lviv-forum@ukr.net
Психологія кіномистецтва та кінематографічні уподобання молоді
Корупційна субкультура та психологія антикорупційної спроможності
29. **Магура Богдан Олексійович** – доц. кафедри лісопромислового виробництва та лісових доріг Національного лісотехнічного університету України, канд. техн. наук.
До питання рекультивациі земель, пошкоджених «буришти-новою лихоманкою»
30. **Макаренко Стефанія Стефанівна** – доц. кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка», канд. психол. наук, доц. Моб.: 0675884264. E-mail: makarenko_s_s@ukr.net
Професіоналізм психолога як психологічна проблема
31. **Місенг Дар'я Вячеславівна** – аспірантка лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Моб.: 0993729012. E-mail: dariamiseng@gmail.com
Ціннісні орієнтації сучасного українського юнацтва
32. **Мудра Ірина Миколаївна** – доц. кафедри журналістики та засобів масової комунікації Національного університету «Львівська політехніка», канд. наук з соціальних комунікацій. Моб.: 098-964-04-63. E-mail: mudrairyna9@gmail.com
Застосування конкурсів і лотерей для просування своєї медіапродукції

33. **Музюкіна Катерина Вадимівна** – студентка 3-го курсу напрямку «Практична психологія» Національного університету «Львівська політехніка». Моб.: 0990441822; 0637049153. E-mail: mkv281297@gmail.com
«Синдром відмінниці»: від вигаданих рамок до свободи
34. **Олійник Алла Вікторівна** – ст. викладач кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка», канд. психол. наук. Моб.: 095-841-00-39; 050-58-04-805. E-mail: oljnik_alla@ukr.net
Чинники суїцидальності у середовищі студентства
35. **Орищин-Буждиган Лідія Степанівна** – доц. кафедри психології управління Львівського державного університету внутрішніх справ. E-mail: lida.oryshchyn@gmail.com
Оптимістичні переконання як підґрунтя психологічного добродушчя
36. **Перун Марія** – студентка 4 курсу спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» кафедри «Соціальних комунікацій та інформаційної діяльності» Національного університету «Львівська політехніка». Моб.: 0961987817. E-mail: mariiaperun97@gmail.com
Техніка аргументування в процесі комунікації
Technique of argumentation in the process of communication
37. **Поліщук Валерій Миколайович** – проф. кафедри теоретичної і практичної психології Національного Університету «Львівська політехніка», д-р психол. наук, проф. E-mail: swetlana.a.polishchuk@gmail.com
Віковий ненормативний кризовий розвиток у юнаків (емпіричний зріз)
38. **Поліщук Світлана Анатоліївна** – доц. кафедри теоретичної і практичної психології Національного Університету «Львівська політехніка», канд. психол. наук, доц. E-mail: swetlana.a.polishchuk@gmail.com
Розвиток пам'яті першокласників у навчальному процесі (фрагмент пілотажного експерименту)

39. **Поліщук Тетяна Олександрівна** — студентка 3 курсу спеціальності «Психологія» кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: tania.558704@ukr.net
Самоактуалізація як чинник психологічного благополуччя особистості
40. **Романець Зоя Олексіївна** – доц. кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка», канд. психол. наук. E-mail: zoria@polynet.lviv.ua
Ідеї щодо проблематики охорони психічного здоров'я в Україні
41. **Рутар Степан Михайлович** – зав. кафедрою суспільних та природничих дисциплін Львівського інституту медсестринства та лабораторної медицини ім. А.Крупинського, канд. філос. наук. E-mail: rutarc@ukr.net
До питання про фактори успішної постколоніальної та посткомуністичної трансформації: український контекст
42. **Семенів Наталія МIRONІВНА** – доц. кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка», канд. психол. наук, доц. Моб.: 098-514-66-80. E-mail: semenivnat@gmail.com
Дослідження психологічних аспектів національного характеру українського народу в працях О.Кульчицького
43. **Софінська Ірина Дмитрівна** – докторант каф. теорії та філософії права Національного університету «Львівська політехніка», канд. юрид. наук, доц. Моб.: 067-341-61-04. E-mail: ninatokarsky@gmail.com
Учений і громадянин Австро-Угорщини, ЗУНР, Польщі
44. **Стадничук Ірина Павлівна** – студентка 3 курсу спеціальності «Психологія» кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка». Моб.: 096-270-60-39. E-mail: ira.inspired@gmail.com
Ціннісне самовизначення особистості
45. **Сьянова Віолетта** – студентка 3 курсу спеціальності «Психологія» кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка». Моб.: 093-835-59-44. E-mail: violetta120298@ukr.net
Психологічні особливості прояву акцентуації характеру в юнацькому віці

46. **Токарська Антоніна Семенівна** - проф. кафедри теорії та філософії права Національного університету «Львівська політехніка», д-р. юрид. наук, проф. Моб.: 096-48-841-12. E-mail: ninatokarsky@gmail.com
Учений і громадянин Австро-Угорщини, ЗУНР, Польщі
47. **Чіп Руслана Степанівна** – аспірантка кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Моб.: 096-734-34-73. E-mail: ruslanachip@ukr.net
Дослідження гендерної ідентичності старших підлітків у соціокультурному вимірі особистості
48. **Ясінський В'ячеслав Петрович** – ст. викладач Львівського державного університету внутрішніх справ.
Психолого-педагогічна профілактика суїциду серед працівників силових відомств

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Психологічні виміри культури, економіки, управління:
науковий журнал

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management:
Science Journal

Випуск XI

Ідея проекту, макет, комп'ютерна верстка,
дизайн обкладинки, підготовка до друку
ГО «Львівський аналітичний дім».

Ідентифікаційний код 34167033

Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи:
серія АОО №760926

Для листування E-mail: lviv-forum@ukr.net

Підписано до друку 12.03.2018 р. Формат 60x84/16.

Папір друк. Друк на ксероксі. Гарнітура Palatino Linotype.

Ум. друк. арк. 25,87. Тираж 100.

Друк ФОП Гуменецький М.В.

81630, Львівська обл. Миколаївський р-н, с. Гонятичі, вул. Польова, 10.

Свідоцтво фізичної особи-підприємця: № 083613 від. 18. 08. 2008 р.